

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ	Романець Н.Р. Роль адміністративних репресій у хлібозаготівельній кампанії 1932/33рр.	3
	Пасічник С.М. Напрями впливу російської влади на функціонування та розвиток гетьманського управління в XVIII ст.	8
	Берестень Ю.В. До питання про організацію системи місцевого самоуправління в німецьких та менонітських колоніях Півдня України (на прикладі Катеринославської губернії)	11
	Зеркаль М.М. Мовна освіта етносів України: тенденції змін 1990-2000 років	15
	Поляков В.Е. Национальная составляющая партизанского движения Крыма 1941-1944 гг.	20
	Лебідь І.Г. Про поняття «міжнародна безпека»	23
ІСТОРИЯ	Пашков В.В. Парадигмальна трансформація післядипломної педагогічної освіти	27
	Халапсис А.В. Метафізика і спекулятивне мышление	31
	Марченко О.В. «Формула прогресу» для освітнього простору XXI століття	36
	Борисенко Є.О. Рефлексія як засіб соціальної взаємодії	40
	Молодцов Б.И. О понимании отношения духа и объективности	43
	Астахова Т.Г. Проблема взаємозв'язку духовно-тілесного у вченні Оригена про людину	48
	Макогонова В.В. Спор об «общем деле» (учение Н.Ф. Федорова в оценке русских религиозных мыслителей)	51
	Семенов І.В. Цінності та об'єкти поклоніння в соціокультурних системах Сходу	54
	Рогова О.Г. До питання визначення поняття «релігійна освіта»	59
	Кострюкова М.С. Проблема смысла жизни в экзистенциальном анализе (логотерапии) В. Франкла	62
Савонова А.И. Свобода и разнообразие ее сущностей в философии Н.А. Бердяева	66	
Мищенко А.В. Компаративный анализ герменевтики Гадамера Г.-Г. и экзегетики Августина Аврелия	70	
ІСТОРИЯ	Решетніченко А.В. Маркетологічні основи державного управління: методологічні аспекти	75
	Лазарович М.В. Чисельність і розселення національних меншин України напередодні національної революції 1917–1921 рр. Історико-політична ретроспектива	79
	Щербина В.В. Ідейно-методологічні передумови постмодерну: соціологічна концепція Ж.-Ф. Ліотара	85
	Андрєєва Т.І. Освіта і споживання товарів та послуг, що впливають на здоров'я	89
	Мосаєв Ю.В. Особливості адаптації друкованих засобів масової інформації до електронного медіапростору	91
	Зоська Я. В. Соціальні практики сучасного споживача в Україні	94
	Калініна К.М. Корпоративна культура як показник конкурентоспроможності університету Донбасу (на прикладі Луганського національного університету імені Тараса Шевченка)	98
	Шиделко А.В. Статева деморалізація: ключові поняття і прояви	101
	Гедікова Н.П. Базові імперативи сучасної консервативної ідеології	105
	Агарков О.А. Соціально-політичний маркетинг в умовах глобалізації	108
ІСТОРИЯ	Седляр Ю.О. Впровадження концепції цільових санкцій у міжнародну практику ООН: pro et contra	113
	Карп'як А.М. Евроинтеграция Украины: проблемы и перспективы	118
	Торяник В.М. Маркетингова орієнтація як системотвірний чинник сучасного політичного процесу	121
	Третяк О.А. Мас-медіа як компонент публічної сфери політики	125
	Лясота А.С. Проблема співвідношення громадянського суспільства та державної влади в умовах сьогодення	129
	Клюй А.І., Клюй Н.І. Особливості формування елементів політичної культури в процесі вивчення шкільних предметів суспільно-гуманітарного напрямку	133
	Гросфельд Е.В. Лоббизм и government relations: контуры теории	137
	Стародуб Т.С. Особливості формування нового регіоналізму в контексті посилення інституціоналізації регіональних схем взаємодії (на прикладі діяльності ОЧЕС)	140
	Добржанська О.О. Мета і завдання Східного партнерства	145
	Машевська А.В. Політична реклама як предмет досліджень українських соціальних наук: сутність, тенденції та перспективи розвитку	150
Патлашинська І.В. Миротворчість: спроба термінологічного аналізу	154	
Човган І.В. Європейська інтеграція – стратегічний напрям модернізації державної політики в галузі вищої освіти України	159	
Проценко О.В. Локальна модель партисипації громадян у контексті взаємодії влади та громади	163	
Рибалка Г.Г. Конституційне регулювання соціального партнерства у сучасному світі: проблеми політичного впливу	166	
Хмельников А.О. Агентство регіонального розвитку: місце і роль у системі регіонального політичного управління	171	
Щербак В. М. Організаційні та нормативні основи системи політичного рекрутування державної служби сучасної України	174	
Захарова Т. М. Чинники демократичного розвитку політичного класу в сучасній Україні	178	

HISTORY	Romanets' N.R. Role of Administrative Repressions in Storing Up of Grain of 1932–1933	3
	Pasichnyck S.M. Directions of Influence of Russian Power on Function and Development of Hetman's Management in the 18th	8
	Beresten' Yu.V. To the Question About Organization of System of Local Self-Management in German and Mennonite Colonies of Ukrainian South (Based On Katerinoslav Province)	11
	Zerkal' M.M. Ethnic Language Education in Ukraine: Tendencies of Changes of 1990–2000	15
PHILOSOPHY	Polyakov V.E. National Component of Partisan Movement of Crimea in 1941–1944	20
	Lebid' I.G. About Notion 'International Safety'	23
	Halapsis A.V. Metaphysics and Speculative Thinking	27
	Molodtsov B.I. About Comprehension of Relation Between Spirit and Objectivity	31
	Borysenko E.O. Reflection as the Way of Social Interaction	36
	Semenyuck I.V. Values and Objects of Worship in Eastern Socio-Cultural Systems	40
	Astahova T.G. Problem of Interconnection of Spirit and Flesh in the Origen's Doctrine of Human	43
	Makogonova V.V. Dispute of 'Common Business' (The N.Ph. Phedorov's Doctrine from the Point of View of Russian Religious Thinkers)	48
	Savonova A.I. Freedom and Variety of Its Issues in the N.A. Berdyaev Philosophy	51
	Mishchenko A.V. Comparative Analysis of the H.-G. Gadamer Hermeneutics and the Augustine Aurelius Exegetics	54
SOCIOLOGY	Kostryukova M.S. The Problem of Sense of Being in the V. Frankl Existential Analysis (Logotherapy)	59
	Pashkov V.V. Paradigm Transformation of Postgraduate Pedagogical Education	62
	Marchenko O.V. «Formula of Progress» for Education Space in the 21st	66
	Rogova O.G. To the Question of Definition of the Notion 'Religious Education'	70
	Reshetnichenko A.V. Marketological Foundations of State Government: Methodological Aspects	75
	Lazarovych M.V. The Number of and Settlement of National Minorities of Ukraine Before the National Revolution of 1917–1921: Historical-Political Retrospection	79
	Shcherbyna V.V. Idea-Methodological Prerequisites of Postmodern: the J.-F. Lyotard Sociological Conception	85
	Andreeva T.I. Education and Consumption of Goods and Services Influenced on Health	89
	Mosaev Yu.V. Peculiarities of Adaptation of Print Media to Interactive Media-Space	91
	Zos'ka Ya.V. Social Practices of Consumer in Ukraine	94
POLITICAL SCIENCE	Kalinina K.M. Corporative Culture as Indicator of Competitiveness of University of Donbas (Based On The Taras Shevchenko Lugansk National University)	98
	Shydelko A.V. Sex Demoralization: Key Words and Manifestations	101
	Gedikova N.P. Basic Imperatives of Contemporary Conservative Ideology	105
	Agarkov O.A. Social-Political Marketing in Conditions of Globalization	108
	Sedlyar Yu.O. The Introduction of the Conception of Target Sanctions in International Practice of the UN: Pro et Contra	113
	Karpyack O.M. Ukrainian European Integration: Problems and Perspectives	118
	Toryanyck V.M. Marketing Orientation as Backbone Factor of Contemporary Political Process	121
	Tretyack O.A. Mass-Media as the Component of Public Sphere of Policy	125
	Lyasota A.E. The Problem of Interconnection Between Civil Society and State Power in Contemporary Conditions	129
	Klyuj A.I., Klyuj N.I. Peculiarities of Forming of Elements of Political Culture in the Process of Studying of School Subjects of Social-Humanitarian Branch	133
	Grosfeld E.V. Lobbyism and Government Relations: Frames of Theory	137
	Starodub T.S. Peculiarities of Forming of New Regionalism in the Context of Strengthening of Institutionalisation of Regional Schemes of Interaction (Based On Activity of Organization of Black Sea Cooperation)	140
	Dobrzhans'ka O.O. Purpose and Tasks of Eastern Partnership	145
	Mashevs'ka A.V. Political Ads as the Subject of Researching of Ukrainian Social Sciences: Issue, Tendencies and Perspectives of Development	150
	Patlashyns'ka I.V. Peacekeeping: the Experience of Terminological Analysis	154
POLITICAL SCIENCE	Chovgan I.V. European Integration as Strategic Direction of Modernization of State Policy in Sphere of High Education in Ukraine	159
	Protsenko O.V. Local Model of Participation of Citizens in the Context of Interaction Between Power and Population	163
	Rybalka G.G. Constitution Regulation of Social Partnership in Contemporary World: Problems of Political Influence	166
	Hmel'nikov A.O. Agency of Regional Development: Place and Role in the System of Regional Political Management	171
	Shcherback V.M. Organization and Normative Foundations of System of Political Recruit of State Service of Contemporary Ukraine	174
	Zaharova T.M. Patterns of Democracy Development of Political Class in Contemporary Ukraine	178

ІСТОРІЯ

УДК 94 (477. 63) «1932/1933»

Н.Р. РОМАНЕЦЬ

РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ РЕПРЕСІЙ У ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНІЙ КАМПАНІЇ 1932/33 рр.

Романець Наталя Радомирівна – докторант Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара, кандидат історичних наук, доцент

У статті досліджено роль адміністративних репресій у здійсненні хлібозаготівельної кампанії 1932/33 рр. в Україні.

Ключові слова: селянство, колгоспи, хлібозаготівля, адміністративні репресії.

В статье исследована роль административных репрессий в осуществлении хлебозаготовительной кампании 1932/33 гг. в Украине.

Ключевые слова: крестьянство, колхозы, хлебозаготовка, административные репрессии.

The research studies the impact of the administrative repressions on the grain procurements in Ukraine in 1932-1933.

Key words: peasantry, collective farms, grain procurements, administrative repressions.

© Н. Р. Романець, 2011

Голодомор 1932–1933 рр. належить до найбільш складних і суспільно значущих тем вітчизняної історії радянської доби. Протягом майже півстоліття трагічні події початку 30-х рр. ХХ ст. ретельно замовчувалися компартійною владою, і лише з початком перебудови перетворилися з «білої плями» української минувшини на «предмет гострих політичних і наукових дискусій, міжнародних суперечок, об'єкт уваги мільйонів людей» [3, с. 6]. Актуальність теми засвідчує багатотомна історіографія проблеми, яка налічує понад 10 тис. монографій, статей, збірників документів, художніх творів, публіцистичних видань. Особливу увагу історики приділяють з'ясуванню причин голодомору, зокрема дослідженню репресивної складової хлібозаготівельної кампанії 1932/33 р. Так, у працях В. Нікольського [5], В. Кривоноса [4], Ю. Шаповала [21] висвітлено роль органів юстиції і ДПУ у реалізації каральних акцій проти селянства. Разом з тим поза увагою істориків фактично залишилися так звані адміністративні репресії, які реалізовувалися по лінії радянських органів: сільрад, рай- та облвиконкомів. Винятком є праця Г. Папакіна, в якій детально досліджена «чорнодощечна» екзекуція українського села [6]. Тому метою даної наукової розвідки є встановлення ролі адміністративних репресій у хлібозаготівельній кампанії 1932/33 рр.

Активне застосування репресій по адміністративній лінії почалося в останній декаді листопада 1932 р. під час нової, «вирішальної» фази заготівельної кампанії 1932/33 р. На той момент, за офіційною версією Харкова, були вичерпані так

звані «видимі припаси» зерна, і тому в українському селі почалися активні пошуки «розкраденого, незаконно розданого й прихованого хліба», на що були зорієнтовані всі владні структури [17, арк. 164]. Власне, для забезпечення виконання «першої заповіді» – заготівельного плану й задіяли органи радянської влади на місцях – сільради, рай- і облвиконкоми, які мали взяти участь у нових каральних акціях проти селянства.

Одним з напрямків адміністративної репресії була товарна блокада українського села, першим кроком до запровадження якої стали директива комісії В. Молотова від 5 листопада, а також постановою ЦК КП(б)У від 6 листопада 1932 р. про скорочення завезення товарів (за винятком сірників, солі, гасу) найбільш відсталим з виконанням плану хлібозаготівель районів. Цей захід планувалося застосувати до 7 районів Одеської, 8 районів Дніпропетровської, 5 районів Київської, 8 районів Харківської областей і 2 районів Донбасу [1, с. 374]. Одночасно мали обмежити продаж промтоварів одноосібникам, що саботували хлібозаготівлі. 10 листопада Політбюро ЦК КП(б)У коригує цю постанову, заборонивши «повністю відвантаження товарів на село, у тому числі за цільовим призначенням» [7, арк. 193].

Оскільки в українському селі ще залишалися товари, завезені до запровадження товарної блокади, влада вирішує застосувати товарну репресію адресно – щодо конкретних саботажників хлібозаготівель. Так, інструкція до постанови РНК УСРР від 11 листопада 1932 р. заборонила «відпуск промтоварів» «одноосібним господарствам, що ухиляють-

ся від виконання плану хлібозаготівель», аж до повного їх виконання. У тих випадках, коли вибіркове застосування товарної репресії не приводило до прискорення темпу хлібозаготівель, дозволялося повністю вивезти товари із села, перекинувши їх «до тих сіл, де одноосібники і колгоспники сумлінно виконують свої зобов'язання» [1, с. 385]. І, нарешті, 18 листопада 1932 р. Політбюро ЦК КП(б)У запроваджує тотальну товарну блокаду колгоспів-«чорнодощечників», а також підтверджує заборону на завезення і продаж товарів до цілих районів і окремих сіл, навіть без занесення їх на «чорні дошки», якщо вони «особливо незадовільно виконують хлібозаготівлі» [1, с. 393].

В результаті, станом на 2 грудня 1932 р., крам вилучили із «91 села 22 районів Дніпропетровської області на суму 329 237 карбованців, із 55 сіл 28 районів Київської області на суму 462 306 карбованців, із 8 районів Вінницької області на суму 238 000 карбованців, із 73 сіл 8 районів Чернігівської області на суму 228 068 карбованців» [1, с. 438]. Партійне керівництво республіки у листі до ЦК ВКП(б) від 8 грудня 1932 р. визнавало мізерний ефект від застосування промтоварної блокади, пояснюючи це «насиченістю» села товарами, а також можливістю придбати все необхідне (сірники, сіль, гас) у районних центрах, на базарі, хоча і за високими цінами. Додамо, що у цих висновках партійних очільників республіки присутня лише частка істини. Із повідомлень уповноважених з хлібозаготівель можна зрозуміти, що з більшості кооперативних магазинів вивозити було нічого, «крім пари калош, кількох пар черевиків, одного пальта» [13, арк. 78]. У ряді населених пунктів селян заделегідь попередили про запровадження товарної блокади, внаслідок чого всі товари були розкуплені [14, арк. 79].

Мінімальний ефект від товарної блокади обумовлювався й тим, що «директиви про припинення відвантаження промкраму на села та вилучення такого з сіл, що злісно не виконують хлібозаготівель, більшістю облвиконкомів (крім Вінницького) було спущено на місця із запізненням». До того ж, самі директиви суперечили одна одній, а також був відсутній контроль за їх виконанням. Внаслідок цього спостерігалися «випадки завою краму до сіл, з яких цей крам має бути вилучений». Так, у занесеному на «чорну дошку» Малинському районі Київської області торгівля припинялася та поновлювалася 4 рази [1, с. 439].

Не мала товарна репресія й «виховного» впливу на саботажників хлібозаготівель. В Одеській області селяни вивезення товарів пояснювали тим, що «почалася війна й товари забирають для Червоної армії» [13, арк. 80]. У деяких сільрадах велася агітація, що «товарів немає, нас цим не злякаєш, нехай ліквідують кооперацію, а хліба не віддамо» [13, арк. 79]. А на «чорних ринках» процвітала торгівля товарами першої необхідності. Товарна блокада лише призвела до значного зростання цін на гас, сірники, сіль. У деяких районах ціна короби сірників досягала 2 карбованців [12, арк. 60].

15 грудня 1932 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення про скасування товарної блокади. Але

«відновлення завезення й продажу промтоварів на селі» не поширювалося на 27 районів Дніпропетровської, 8 районів Чернігівської, 15 районів Одеської, 22 районів Харківської, 10 районів Донецької областей, де «виконання хлібозаготівель залишалося явно незадовільним». Та навіть у районах, де відновлювалася торгівля крамом, товарні репресії продовжували застосовуватися щодо одноосібників, колгоспників і колгоспів, що злісно саботували хлібозаготівлі [8, арк. 123].

Остаточна товарна блокада українського села була скасована постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 12 лютого 1933 р., яка санкціонувала «поновлення завою товарів до всіх районів, в тому числі і до сіл і колгоспів, що були занесені на чорну дошку по хлібозаготівлях». Та, незважаючи на рішення партійного керівництва республіки, окремі місцеві можновладці продовжували блокувати відновлення торгівлі до середини квітня. Тому 16 квітня 1933 р. Політбюро ЦК КП(б)У звернулося до обкомів і райпарткомів з вимогою перевірити «ряд випадків заборони торгівлі й закриття крамниць» у селах і колгоспах, «забезпечивши всюду поновлення завою товарів і нормальну торгівлю» [9, арк. 168].

В цілому, на наш погляд, товарна репресія виявилася малодієвою на фоні застосування більш жорстоких каральних акцій проти селянства. Перед загрозою нового голоду позбавлення селян можливості придбати крам не могло захопити їх віддати весь хліб державі.

Іншим напрямком адміністративної репресії стало масове штрафування селян-одноосібників. Постанова й інструкція Раднаркому УСРР від 11 листопада 1932 р. «Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі» санкціонували застосування грошових штрафів «розмірами риночної вартості незданого хліба (без звільнення від зобов'язання здати хліб)» до одноосібників, «що злісно не виконують плану хлібозаготівель та по яких сільраді відомо, що вони продавали хліб за спекулятивними цінами на ринку». Штрафи мали накладатися й стягуватися «за постановами сільради та уповноваженого райвиконкому з наступним затвердженням райвиконкому» [1, с. 384]. У роз'ясненнях Наркомату юстиції УСРР вказувалося, що штраф призначається лише «в одноразовому розмірі риночної вартості незданого хліба» [15, арк. 59].

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи з посилення хлібозаготівель» від 18 листопада 1932 р., продубльована через два дні Раднаркомом республіки, запровадила вже натуральні штрафи для колгоспів і одноосібників розміром 15-місячної норми здавання м'яса. Оскільки другим хлібом в українському селі вважалася картопля, яка складала значну частину раціону селян поліських і лісостепових регіонів, постанова санкціонувала ще й «картопляне штрафування» одноосібників в обсязі річного плану. Штрафувати колгоспи дозволялося райвиконкомом «з попереднього дозволу облвиконкомів». М'ясні штрафи накладалися сільрадами «з попереднього дозволу» райвиконкому, картопляні – встановлювалися облвиконкомом. Облвиконкоми також наділялися правом «у виключних

випадках» подвоювати суму штрафу [1, с. 394]. Документи свідчать, що влада вважала натуральне штрафування найбільш дійовим методом прискорення темпів хлібозаготівель.

Кошти, що надходили від натуральних і грошових штрафів, використовувалися наступним чином: 50% сум спрямовували на «депозит держбюджету» і 50% – до місцевого бюджету. При цьому суми, що надходили до місцевого бюджету, дозволялося витратити «виключно на заходи по місцевому соціально-культурному будівництву і агротехнічних заходах (додаткове фінансування шкіл, лікарень, агро-зоо-ветпунктів)» [8, арк. 185].

Згідно з даними ДПУ УСРР за станом на 5 грудня 1932 р. у республіці застосували натуральні штрафи щодо 5 304 господарств, переважну більшість яких складали одноосібники [1, с. 445]. Лише у Дніпропетровській області за цей період оштрафували 3 394 господарства, з них 1 928 – у грошовій формі, 760 – м'ясом, 706 – картоплею [17, арк. 7]. 20 грудня 1932 р. кількість оштрафованих на Дніпропетровщині одноосібників досягла 5 910 господарств. Середній розмір штрафу, накладеного на куркульські господарства області, становив: 4,7 центнера картоплі, 1 центнер м'яса, 800 карбованців. Бідняцько-середняцькі господарства мали здати 3 центнери картоплі, 0,5 центнера м'яса й сплатити 900 карбованців [17, арк. 138]. Зрозуміло, що подібні розміри штрафів були для селян «непідйомними». Тому з куркульських господарств Дніпропетровщини вдалося стягнути лише 614 центнерів картоплі (50% від нарахованого), м'яса – 211 центнерів (68%), грошей – 459 000 карбованців (33%) [17, арк. 140].

Аналогічною була ситуація зі стягненням штрафів і в інших регіонах України. Так, у Харківській області за станом на 16 грудня 1932 р. оштрафували 7 869 одноосібників на суму більше 7 млн. карбованців, але отримали від «саботажників» лише близько 1,5 млн. карбованців. М'ясом оштрафували на 1 117 центнерів, а стягнули 253 центнери [14, арк. 79].

На погляд представників влади, незначний ефект від штрафування зумовлювався, в першу чергу, формальним підходом сільрад до визначення суми штрафів: або встановлювали дуже низький – 300–500 карбованців, або надмірно високий – 10–13 тис. карбованців. Несплату штрафів пояснювали й «поганим підбором господарств для вилучення», оскільки голови сільрад, секретарі партосередків, яких постійно зміщували з посад, не знали села, а тому неправильно визначали «об'єкти репресій».

Розмір штрафів, накладених на середняцькі господарства, нерідко перевищував суми штрафів, встановлені для куркульських господарств. Приміром, у Кобеляцькому районі куркульські господарства в середньому штрафували на 505 карбованців, а середняцькі – на 2 020 карбованців, у Зміївському відповідно – на 1 245 і 2 394 карбованців [16, арк. 132]. Досить часто сума накладеного штрафу була нееквівалентною розміру незданого хліба. Так, у селі Рожнівка Ічнянського району Чернігівської області «за невиконання завдання в 19 кілограмів хліба» контрактанта оштрафували на 1 000 карбо-

ванців. «На покриття цього штрафу забрали корову, коня, будівлі, сіно та солому й оштрафованого вигнали з хати» [20, арк. 7].

Встановлюючи гігантські суми штрафів для «саботажників хлібозаготівель», місцеві можновладці прекрасно усвідомлювали, що у селян недостатньо коштів і майна для їх погашення. Тому формулювання «штрафних постанов» звучать, як оцінка адекватності дій місцевої влади. Приміром, Балаклійський райвиконком Харківської області частогусто ухвалював наступні постанови: «У випадку невнесення штрафу розміром 6 240 карбованців продати 3 кожухи і 2 куски полотна», «при штрафі у 9 720 карбованців у випадку невнесення штрафу продати кобилу зі зброєю» [13, арк. 17].

У разі несплати штрафу на його покриття використовували майно оштрафованого, яке продавали з торгів. Основними його покупцями, як правило, виступали заготівельники, голови сільрад, колгоспів, члени правління або їхні родичі, які, користуючись своїм становищем, скуповували коштовні речі за безцінь. Таким чином, застосування штрафів проти саботажників хлібозаготівель, по суті, зумовило нову хвилю розкуркулення.

Від непосильних штрафів одноосібники, як правило, рятувалися втечею. Так, у селі Синюхине Броди Первомайського району після застосування репресій із 120 одноосібних господарств залишилося 65. У селі Вороб'івка Сквирського району втекли 140 індивідуальних господарств із 330 [17, арк. 166]. На думку Наркомату юстиції республіки, цьому сприяло те, що сільради починали стягнення штрафів лише через 10–15 днів після винесення постанови, що дозволяло селянам приховати або продати своє майно.

Щодо штрафування колгоспів, то згідно з даними Наркомзему УСРР за станом на 2 грудня 1932 р. ця репресія була застосована до 57 колгоспів Вінницької, 67 – Дніпропетровської, 11 – Одеської, 16 – Київської, 20 – Донецької, 1 – Харківської областей [1, с. 436]. Оскільки колективні об'єднання погашали штраф «за рахунок усусільненого стада», це призводило до своєрідної знеосібки карального заходу. Колгоспники не відчували «ефективності цього міроприємства» на собі, а колгоспи залишалися без худоби [17, арк. 166].

Важливим елементом репресивної політики у 1932–1933 рр. став і давно випробуваний владою шлях експропріації і депортації селянських господарств. Постанова і інструкція РНК УСРР від 11 листопада 1932 р. санкціонували вилучення «земельних наділів, у тім числі й садибної землі» у тих нездатчиків-одноосібників, які «злісно» ухилялися від виконання планів хлібозаготівель і проводили «пряму підричну роботу проти хлібозаготівель». Цю категорію саботажників, а також тих одноосібників, у кого виявили «закопаний в ямах хліб», дозволили депортувати за межі району або області [1, с. 384]. Постанову про виселення ухвалювала сільрада з наступним затвердженням облвиконкому. При цьому згідно з роз'ясненнями ЦК КП(б)У були відсутні будь-які обмеження щодо кількості господарств, до яких могла застосовуватись депортація [18, арк. 5]. 16 грудня 1932 р. По-

літбюро ЦК КП(б)У підкоригувало інструкцію РНК УСРР, санкціонувавши «висилку тільки за межі України» [8, арк. 118].

На практиці рішення про експропріацію й депортацію селянських господарств остаточно ухвалювалися не по лінії радянських, а партійних органів. Наприкінці грудня – на початку січня 1933р. Політбюро ЦК ВКП(б) підтримало пропозиції партійного керівництва України, санкціонувавши виселення за межі України 500 сімей із Одеської області, 300 – із Чернігівської, 400 – із Харківської [1, с. 537]. Одночасно Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення депортувати за межі Дніпропетровщини 700 господарств одноосібників із 20–25 сіл і 700 осіб «злісних елементів і куркулів» без сімей (ймовірно, це були голови депортованих родин, яких виселяли окремо) [1, с. 529].

Депортацію одноосібників провели в січні 1933р. Станом на 25 січня 1933 р. «з районів, що найбільш відставали з хлібоздачею», за межі України виселили 1918 сімей і 700 одинаків, у тому числі із 19 районів Дніпропетровської області – 690 сімей і 700 одинаків, із 13 районів Харківської області – 399 сімей, із 12 районів Одеської – 504 сім'ї, із 7 районів Чернігівської – 316 сімей [1, с. 634].

Синхронно з депортаціями відбувалися й експропріації селянських господарств. Так, 27 грудня 1932 р. Одеський обком ухвалив рішення про позбавлення садиб і конфіскацію майна 500 одноосібників [18, арк. 4]. А 29 грудня 1932 р. Політбюро ЦК КП(б)У санкціонувало застосування аналогічного заходу щодо «1 000 господарств злісних одноосібників» Харківської області і 500 господарств Дніпропетровської [1, с. 529].

Експропріації і депортації селянських господарств також не призвели до суттєвих зрушень у хлібозаготівельній кампанії. Так, у листі Одеського обкому до ЦК КП(б)У від 12 січня 1933 р. визнавалося, що висилка й вилучення майна в одноосібників не дали очікуваного результату. Але незважаючи на це, вихід із ситуації партійне керівництво Одещини вбачало у застосуванні «додаткових репресивних міроприємств»: депортації на Північ ще 700 господарств, а також позбавленні присадибної землі й конфіскації майна 800 господарств одноосібників [18, арк. 4]. Але Політбюро ЦК КП(б)У відхилило пропозицію Одеського обкому [10, арк. 8].

Серед заходів «економічного тиску», що застосовувалися до «саботажників», особливе місце займає «чорнодощечний» метод впливу, запроваджений постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. Згідно з нею, колгоспи, що потрапляли на «чорну дошку», опинялися в стані своєрідної економічної блокади. В колективних об'єднаннях припинялася кооперативна, державна й колгоспна торгівля, а з крамниць вивозили всі товари. З колгоспів, колгоспників і одноосібників стягували усі раніше видані кредити та інші фінансові позики. Одночасно в колективних об'єднаннях проводилася чистка від «контрреволюційних елементів – організаторів зриву хлібозаготівель». «Занесення окремих колгоспів на чорну дошку» провадилося постановою облвиконкому. Облвиконкоми

були зобов'язані негайно повідомляти РНК про всі факти занесення на «чорну дошку» [1, с. 392].

Зауважимо, що місцеве керівництво практикувало «чорнодощечні» заходи впливу на селянство ще задовго до появи вищезгаданої постанови. Приміром, «у Донецькій області відомості про занесення на «чорну дошку» восьми артілей та районних організацій Біловодського району датовані 1 березня, квітнем, червнем і вереснем 1932 р.» [6, с. 14].

Незважаючи на те, що постанова ЦК КП(б)У та ідентична їй за змістом інструкція РНК УСРР від 20 листопада 1932 р. дозволяли заносити на «чорну дошку» виключно «окремі колгоспи», облвиконками практикували застосування цього заходу щодо сільрад, сіл, одноосібників і навіть цілих районів.

Так, на початку грудня 1932 р. у Вінницькій області на «чорній дошці» перебували 8 районів, у Донецькій – 6 сіл, 2 сільради, 25 одноосібників [1, с. 435]. РНК і Наркомзем УСРР розцінювали такі дії обласного керівництва, як перегини. Але іншої думки дотримувалося партійне керівництво республіки, яке своїм рішенням від 29 листопада 1932 р. фактично підтримало ініціативні облвиконкоми, санкціонувавши занесення на «чорну дошку» сіл і районів з попереднього дозволу ЦК [8, арк. 2].

Саме обласна влада порушила й питання про створення «Всеукраїнської чорної дошки». Кандидатури села запропонували Дніпропетровський, Харківський та Одеський обкоми партії [8, арк. 2]. 6 грудня 1932 р. РНК УСРР і ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову, згідно з якою на «чорну дошку» потрапили села: Вербки Павлоградського і Гаврилівка Межівського районів Дніпропетровської області; Лютецьки Гадяцького і Кам'яні Потоки Кременчуцького районів Харківської області; Святотроїцьке Троїцького і Піски Баштанського районів Одеської області [1, с. 449].

Після занесення сіл на «Всеукраїнську чорну дошку» «до них направляли спеціальних уповноважених усіх рівнів – від центру до району» [6, с. 24]. Приміром, 12–13 грудня 1932 р. у селі Піски працювали: «бригада РПК у складі 3 осіб, бригада обкому – 2 чоловік, уповноважений райпарткому – 1 чоловік, бригада райвиконкому з фінансових репресій – 3 особи, оперативна бригада обласної міліції – 8 осіб і райміліції – 4 осіб, червоних партизан з Баштанки – 4 осіб, від райгазети, газет «Комуніст», «Молода гвардія» – 3 осіб, від ДПУ–1 і від облвиконкому бригада – 5 осіб», а також 2 уповноважених ЦК [11, арк. 116]. Навколо села виставляли караул, який «перевіряв пропуски на вихід із села і вхід в село» [13, арк. 66].

У «чорнодощечних» селах проводилася чистка колгоспів, партосередків, вилучення за «лінією ДПУ» контрреволюційних елементів. Так, у селі Піски з колгоспів виключили 75 осіб, а 14 осіб заарештувало ДПУ, з яких 10 осіб засудили до 22 грудня [13, арк. 68]. У селі Гаврилівка із 6 членів партосередку з партії виключили 5. Крім того, 27 осіб заарештувало ДПУ [13, арк. 75]. Також у «чорнодощечних» селах безперервно працювали судово-слідчі бригади. У селі Вербки виїзна се-

сія нарсуду до кінця грудня розглянула 22 справи про нездачу й розкрадання хліба [19, арк. 22-23].

Стан блокади, в який потрапляли села «чорнодощечники», прирікав їхніх мешканців на голодну смерть. Не випадково у тій же Гаврилівці вимерли всі мешканці, а у Вербках – половина. Проте застосування надзвичайних заходів теж не принесло владі бажаних результатів. Так, за повідомленням першого секретаря Дніпропетровського обкому В. Строганова, серед 228 колгоспів, занесених на «чорну дошку», за шосту п'ятиденку листопада «план повністю виконали лише 2 колгоспи Василівського району» [2, арк. 42]. Низьку ефективність «чорних дощок» визнавав і Л. Каганович, вказуючи, що цей репресивний захід «не доводять до кінця», а «тому результатів від них майже немає» [1, с. 495].

Всього, за підрахунками дослідника Г. Папакіна, «репресіям, пов'язаних з режимом «чорних дощок» були піддані мешканці майже половини районів та міськрад України, за винятком Дніпропетровської області, де такий режим панував на території практично всіх адміністративних одиниць» [6, с. 25].

Умовою зняття з «чорної дошки» була наявність «серйозних зрушень у виконанні плану хлібозаготівель». 25 січня 1933 р. ЦК КП(б)У дозволив зняти з Всеукраїнської «чорної дошки» село Гаврилівка, яке виконало понад 70% плану і село Лютеньки – 88%, а також запропонував «обкомам переглянути всі колгоспи, що занесені на «чорну дошку» постановами обкомів і райвиконкомів» [1, с. 620]. Село Кам'яні Потоки Кременчуцького району офіційно виключили зі списку «чорнодощечників» лише 17 жовтня 1933 року, віддячивши таким чи-

ном за «дострокове виконання плану хлібоздачі» [1, с. 961].

Отже, можна зробити висновок, що протягом заготівель 1932/33 р. влада використовувала наступні види адміністративної репресії: товарна блокада українського села, натуральне й грошове штрафування одноосібників і колгоспів, експропріації та депортації селян, що вели індивідуальне господарство, занесення на «чорну дошку» колективних об'єднань, сіл, районів, одноосібників. Активне застосування терору по адміністративній лінії почалося в останній декаді листопада 1932 р., коли було вивезено весь хліб з «колгоспних закромів», й в українському селі почалися активні пошуки міфічних «невидимих» припасів зерна. Але залучення до каральних акцій проти селянства місцевих органів радянської влади: сільрад, райвиконкомів, облвиконкомів не дало очікуваного Кремлем і Харковом результату: не вплинуло на темпи хлібозаготівель, не забезпечило виконання планових показників.

Мінімальний ефект від застосування деяких видів адміністративної репресії, зокрема товарної блокади українського села, представники влади, як правило, пояснювали тим, що «репресія не доводиться до кінця», а тому продовжували й далі шукати міфічне «пшеничне місто», посилюючи репресивний тиск на село. З іншого боку, такі види адміністративної репресії, як масове натуральне штрафування одноосібників, яке, по суті, супроводжувалося тотальним вилученням у селян всіх їстівних припасів, а також «чорнодощечна» екзекуція колгоспів і сіл стали головними чинниками, що зумовили голодомор 1932–1933 рр.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали/ Упоряд. Р. Я. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с.
2. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 19, оп. 1, спр. 495.
3. Касьянов Г. *Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*/ Г. Касьянов. – К.: Наш час, 2010. – 271 с.
4. Кривоніс В. М. Діяльність органів юстиції та «правопорядку» в 1932–1933 рр./ В. М. Кривоніс// Голод 1932–1933 років в Україні: Причини та наслідки/ Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 598–606.
5. Нікольський В. Репресивна діяльність органів ДПУ під час голодомору в УСРР (1932–1933 рр.)/ В. Нікольський // З архівів ВУЧК–ГПУ–КДБ. – 2001. – №2. – С. 477–495.
6. Папакін Г. Архівні документи про «чорні дошки» як знаряддя радянського геноциду в Україні в 1932–1933 роках/ Г. Папакін// Архіви України. – 2008. – №3–4. – С. 14–28.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 6, спр. 237.
8. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 6, спр. 238.
9. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 6, спр. 282.
10. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 16, спр. 19.
11. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 5387.
12. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 5389.
13. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 5394.
14. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 5398.
15. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 5488.
16. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 5490.
17. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 5491.
18. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6340.
19. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6352.
20. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6353.
21. Шаповал Ю. Г. Голодомор і репресії в Україні/ Ю. Г. Шаповал// Критика. – 2008. – № 12. – С. 8–10.

УДК 35.01(477):18

С. М. ПАСІЧНИК

**НАПРЯМИ ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК
ГЕТЬМАНСЬКОГО УПРАВЛІННЯ В ХУІІІ СТ.**

Пасічник Сусанна Михайлівна – здобувач кафедри Європейської інтеграції та права, Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, доцент кафедри Іноземних мов та Військового перекладу Львівської Академії сухопутних військ ім. Петра Сагайдачного

Досліджено напрями впливу російської влади на функціонування та розвиток гетьманського управління в ХУІІІ ст. Проаналізовано особливості та проблеми, пов'язані з намаганням козацької старшини зберегти владу гетьмана та систему управління Гетьманщини.

Ключові слова: конституція, Гетьманські ордери, сенат, царська влада, російське дворянство.

Исследованы направления влияния российских властей на функционирование и развитие гетманского управления в XVIII в. Проанализированы особенности и проблемы, связанные с попыткой казацкой старшины сохранить власть гетмана и систему управления Гетманщины.

Ключевые слова: конституция, Гетманские ордера, сенат, царская власть, русское дворянство.

Studied the areas of Russian authorities influence on the operation and development of the Hetman administration in XVIII century. Analysed the peculiarities and difficulties related to the Cossacks starshyna (petty officers) attempts to retain the Hetman's authority and the system of the Hetmanshchyna.

Keywords: constitution, Hetman orders, the Senate, the tsar power, the Russian nobility.

© С. М. Пасічник, 2011

Хоча першу українську Конституцію і не було втілено в життя, все ж вона залишилась однією з найвидатніших пам'яток державницької думки, зайнявши належне місце у національній та європейській науці.

Важливим джерелом управлінської думки тих часів були також конституційні хартії, започатковані так званими «Березневими статтями Б.Хмельницького»[6]. Вони мали подвійний характер, бо виступали як міжнародні трактати України, а також були конституційними хартіями, що поновлювалися при обранні нового гетьмана. У цьому зв'язку можна згадати й таку форму державних актів, як гетьманські універсали - акти і накази, що видавалися гетьманською владою у сфері державного управління. Універсалам центральної влади відповідали управлінські акти місцевої влади так звані полковницькі «листи». За гетьмана К.Розумовського замість універсалів почали видаватися «гетьманські ордери».

На сьогодні існує певний теоретико-науковий доробок із досліджуваної проблематики. Окремі питання історії державного управління досліджували вітчизняні вчені: О. Лазаревський, А.Андрієвський, В.Модзалевський, Л.Окиншевич, О.Струкевич, Б.Крупницький, Л.Олійник, С.Кожик, Р.Воробей, В.Дядиченко, В.Грабовський, В.Герасимчук, О.Субтельний, О.Гуржій, А.Яковлів та інші.

Проте, віддаючи належне названим дослідникам, необхідно зазначити, що у вітчизняній науці державного управління дослідження щодо аналізу впливу російської влади на всю систему управління Гетьманщини ще знаходяться на початковій стадії.

Мета статті – здійснити аналіз впливу російської

влади на функціонування та розвиток гетьманського управління в першій половині ХУІІІ ст., проаналізувати особливості та проблеми, пов'язані з намаганням козацької старшини зберегти владу гетьмана та систему управління Гетьманщини.

Поразка у боротьбі за незалежність позначилася важким політичним становищем в Україні. Цар Петро І, який до цього часу, принаймні на словах, визнавав українську автономію, тепер вважав себе звільненим від будь-яких зобов'язань і відкрито перейшов до остаточного приборкання України. Як зазначає професор Орест Субтельний, російська централізаторська політика в Україні передбачала три основні цілі:

- цілковито підкорити українську верхівку, простий люд;
- підпорядкувати державне управління України, економіку, культуру;
- максимально користуватися людськими й господарськими ресурсами України [1].

Найбільш показовим стало ставлення російської адміністрації до інституту гетьманства вищої державної та військової влади у Війську Запорізькому. При обранні гетьмана Івана Скоропадського Петро І не погодився підтвердити окремі пункти договору 1654 р., як цього вимагала традиція, що залишало українську державу без конституції і відкривало шлях російському самодержавству до подальшого підкорення України.

Гетьманську столицю Батурин за наказом царя було зруйновано і новою резиденцією гетьмана став Глухів, розташований ближче до російського кордону. Влада в Гетьманщині поступово переходила до рук російських чиновників. Істотних змін зазнав гетьманський статус. Цар заснував при гетьманові посаду царського резидента з правом

контролю над гетьманом і адміністрацією України. Ним став стольник А. Ізмайлов, який керувався у своїх діях двома інструкціями Петра I - явною і таємною. У таємній інструкції йому наказувалося стежити за гетьманом і старшиною та уточнювати справжні прибутки Гетьманщини.

У першій чверті XVIII ст. Петром I було здійснено реформування центральних і місцевих органів влади й управління. Його суттю було формування дворянсько-чиновницького централізованого апарату абсолютизму. Боярська дума поступово втрачала свій вплив і практично перестала функціонувати. З 1708 р. розпочалася заміна старих установ новими. В результаті склалася така система органів влади і управління [2].

Вся повнота законодавчої, виконавчої і судової влади була сконцентрована в руках Петра, який після закінчення Північної війни отримав титул імператора. В 1711 р. був створений новий вищий орган виконавчої і судової влади - Сенат, який володів і значними законодавчими функціями. Він принципово відрізнявся від свого попередника - Боярської думи. Члени Сенату призначалися царем. З метою здійснення виконавчої влади Сенат видавав укази, які мали силу закону. В 1722 р. на чолі Сенату був поставлений генерал-прокурор, на якого покладался контроль за діяльністю всіх урядових установ. Цей контроль він здійснював через прокурорів, які призначалися в усі державні органи. До них була приєднана система фіскалів, очолювана обер-фіскалом. Її обов'язком було виявлення всіх зловживань посадових осіб, які порушували «казенний інтерес» [5].

Взамін застарілої системи приказів у 1717-1718 рр. запроваджено 12 колегій, які відали певними галузями чи сферами управління. Колегії підпорядковувалися Сенату. Головними рахувалися три колегії: Іноземна, Військова та Адміралтійська.

Крім колегій, функціонували контори, канцелярії, департаменти, функції яких також були чітко регламентовані.

Цар почав поступово запроваджувати безпосереднє призначення полковників, минаючи гетьмана і порушуючи українські права і традиції. Російський уряд призначав на старшинські, а передусім полковничі посади, росіян та інших чужоземців. Цим Петро I прагнув створити незалежну від гетьмана, але безпосередньо залежну від царя вищу адміністрацію краю і вбити клин між гетьманом і вищою старшиною. У 1720 р. сенаторським указом було фактично заборонено друкувати книжки українською мовою.

У 1722 р. управління українськими справами з колегії іноземних справ було передано до Сенату, що означало відмову Петра I визнавати Україну окремим державним суб'єктом та віднесення її до рівня звичайної провінції Росії [4].

Фінанси Гетьманщини були передані у підпорядкування царського уряду. Вперше росіяни отримали в Україні великі землеволодіння, значно посилитись експлуатація українських трудових і матеріальних ресурсів.

Проте найбільшим ударом для української системи управління стало запровадження у квітні

1722 року нової установи - т. зв. Малоросійської колегії ~ урядового органу Москви, що наполовину складався з російських урядовців на чолі з генералом. Вона дістала право вищої судової апеляційної інстанції й деякі важливі контрольні права над адміністрацією та фінансами Гетьманщини, що фактично означало встановлення російського контролю над українським урядом. Створення колегії офіційно було вмотивоване нібито необхідністю навести порядок у судах та адміністрації України. У дійсності ж колегія мала наказ знищити усі «давнини» Гетьманщини і запроваджувати російські адміністративні порядки, включивши Україну до системи управління Росії [4].

Користуючись відсутністю виборного гетьмана після смерті Скоропадського (П.Полуботок був наказним гетьманом), Малоросійська колегія поведилася в Україні як найвища адміністративна, судова і скарбова установа. А в 1723 р. Петро I надав колегії ще більших прав, перетворивши її на повновладний державний орган у Гетьманщині. Відтепер колегія володіла правом видавати накази полковникам без згоди гетьмана, керування українськими фінансами та іншими важливими функціями. Український уряд з його головним адміністративним органом Генеральною військовою Канцелярією був підпорядкований Малоросійській колегії.

Зрозуміло, що введення Малоросійської колегії було відчутним ударом по всій системі державного управління Гетьманщини, адже реальна влада перейшла до рук російського уряду та голови колегії Вельямінова. Принизивши владу гетьмана і старшини, цар, крім того, розколов українське суспільство, пообіцявши суд і управу на кривди козацької верхівки після скарг на неї простого люду.

Після смерті гетьмана Павла Полуботка (1724), який намагався зменшити вплив царської влади в Україні та запровадив деякі реформи, Малоросійська колегія ще більше посилила свій вплив у Гетьманщині. Вона впроваджує пряме оподаткування, що стало нестерпним як для українців, так і для російських землевласників Лівобережжя. Це й стало причиною того, що в 1727 р. імперська рада за наполяганням великого землевласника в Україні О. Меншикова розпустила першу Малоросійську колегію й видала декрет про дозвіл на обрання гетьмана.

За погодженням з російським урядом, у 1727 р. гетьманом був обраний миргородський полковник Данило Апостол. Вибори носили формальний характер, оскільки претендент був визначений царським Урядом. Після ліквідації Малоросійської колегії всі українські справи знову було передано з Сенату до Колегії іноземних справ. Гетьман Д.Апостол зробив багато корисного для України, здобувши навіть декілька політичних перемог. Він продовжив реформу судочинства й заснував скарбницю, упорядкував земельні та господарські справи, відновивши велику частину втрачених земель, ефективно відстоював інтереси української торгівлі. Гетьман значно зменшив кількість росіян та інших чужинців в органах державного управління, відновивши право призначати Генеральну Канцелярію та полковників. Нарешті Апостолу вдалося

повернути в 1734 р. під гетьманську владу запорожців, які з 1708 р. жили у вигнанні на території кримських татар і заснували т. зв. Нову Січ над р.Підпільною [2].

Проте така діяльність гетьманського уряду викликала побоювання в Росії, і цариця Анна Іоаннівна повернулася до петровських методів знищення автономії України. Вона заборонила вибори гетьмана й запровадила ще одну колегію під назвою «Правління гетьманського уряду», яка складалася з трьох росіян і трьох українців на чолі з російським князем О. Шаховським. Йому було велено правити на основі «Решительних пунктів», але князь мав таємні інструкції поширювати чутки про непотрібність посади гетьмана, заохочувати шлюби між українцями і росіянами і не допускати шлюбів української старшини з польською чи білоруською знаттю. Царська влада, не рахуючись із місцевими законами і звичаями, намагалася ліквідувати місцеве самоврядування, самотність українців, втручаючись в різні сфери місцевого життя, впроваджуючи режим страху, підозрілості та доносу, який насаджувала Таємна канцелярія. Особливого лиха Лівобережжю завдала російсько-турецька війна 1737-1738 рр., після якої Україна остаточно знекровилася і занепадала [3].

Уряд цариці Єлизавети востаннє дозволив обрати гетьмана України. У 1750 р. в Глухові відбувся урочистий акт виборів гетьмана Кирила Розумовського. Знову Гетьманщина отримала свої автономні права, російські інституції покинули її територію. Була проведена судова реформа й запроваджено земські, підкоморські і гродські суди, в яких суддями були виборні з місцевого шляхетства. Завідування справами Гетьманщини і зносин з нею були передані з Сенату до Колегії закордонних справ. Київ був знову підпорядкований гетьманові, але встановлювався царський контроль над фінансами України: скасовувалося мито на ввіз і вивіз товарів (прибутки від нього йшли до українського скарбу) і митний кордон між Гетьманщиною й Росією. Край було поділено на 20 повітів, кожен з яких мав власний суд. У містах функціонували свої окремі суди. Козацька верхівка, користуючись тривалою відсутністю гетьмана, який часто перебував у столиці імперії, на власний розсуд управляла країною. Саме за правління Розумовського старшина перетворилася з корпусного офіцерства у типове дворянство (шляхту) [7].

Коли у 1762 р. на російський престол зійшла цариця Катерина II, гетьман повертається на Гетьманщину та разом зі старшиною намагається відновити втрачені вольності та створити шляхетський парламент, а посаду гетьмана зробити спадковою у його родині. Але українська знать прорахувалася, Катерина II, рішуча прихильниця політики централізації й русифікації всіх земель, набутих Росією, вирішує остаточно скасувати автономію України. Вона вважала, що найбільш ефективним є уряд, заснований на абсолютистських засадах та позбавлений таких феодальних пережитків, як особливий статус окремих земель. А тому, коли дізналася про проект спадкового гетьманства Розумовського, то примусила його «добровільно»

зректися гетьманської булави. Так, у 1764 р. гетьманство в Україні було остаточно ліквідовано.

На місце гетьмана у 1764 р. прийшла друга Малоросійська колегія, яку очолив генерал-губернатор П.Рум'янцев. Цей орган складався з чотирьох російських урядовців і чотирьох довірених представників старшини. В інструкції, з метою ліквідації решток автономії, генерал-губернаторові наказувалось усувати всілякі відмінності українського устрою, протидіяти автономістським прагненням старшини, а прихильність народу завойовувати кращою організацією державного управління та судочинства. Прагнучи показати освіченість російського апарату управління, порівняно з російським, Катерина II у 1767 р. засновує «Комісію для сочинення нового уложення», що мала зайнятися складанням нового кодексу. Українська сторона, скориставшись нагодою, заявила про наміри відновити гетьманство та повернути давні українські вольності. Все це викликало значне занепокоєння імперського уряду і засідання комісії були назавжди «відкладені».

Після російсько-турецької війни 1768-1775 рр. Рум'янцев завдає рішучих ударів по українській автономії: перший він спрямовує проти Запорізької Січі, яка у 1775 р. була зруйнована російськими військами, у результаті другого було знищено полковий устрій Гетьманщини. Після адміністративної реорганізації імперії в 1781 р. Україну-Гетьманщину було поділено: замість традиційних 10 полків запроваджується три намісництва (губернії): Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське, що разом утворили Малоросійське генерал-губернаторство. За територією та організацією вони були ідентичними іншим 30 губерніям імперії. Одночасно українські органи управління, суди замінялися відповідними структурами імперської бюрократичної системи. В 1782 р. Малоросійська колегія поступилася місцем звичайним російським органам державного управління. В 1783 р. скасовано традиційний полково-сотенний військовий устрій - козацькі полки переформовано на десять регулярних карабінерних полків російської армії з шестирічним терміном служби, а в цивільному управлінні були введені повіти. Щодо селянства, то в 1783 р. указом Катерини II в Україні введено загальне кріпацтво - заборону переходу селян [2].

Зате українська верхівка в результаті цих трагічних змін тільки виграла. На підставі «Жалуваної грамоти дворянству» 1785 р. малоросійська знать урівнювалася у правах з російським дворянством, після чого верхівка колишньої Гетьманщини без будь-якого супротиву погодилася з остаточною ліквідацією автономії. Завершальними актами стали припинення дії місцевого права, ліквідація шляхетських судів - гродських, земських й підкоморських та організація усієї діяльності судів України виключно на основі загальноросійських законів. Козацькі військові прапори, полкові печатки й грамоти з наказу Катерини II були відправлені до Санкт-Петербурга.

Так на кінець XVIII ст., внаслідок політики російського царизму, було остаточно ліквідовано автономію України-Гетьманщини, її права, воль-

ності і привілеї, не один раз гарантовані царським словом і договорами. Україна перестала існувати як окремий державний організм і на її території насильно запроваджувались органи державного управління Російської імперії, а згодом і загально-російське право і законодавство.

Підсумовуючи, можна так схематично охарактеризувати систему державного управління в Гетьманщині: влада ділилася на виконавчу і судову. Першу представляла військова або генеральна канцелярія, другу – генеральний суд. Вища влада в державі належала гетьманові (за винятком періодів, коли гетьманство скасовувалося). Гетьман був головнокомандувачем усього козацького війська, головував на старшинських зібраннях, очолював верховне законодавство, адміністративне управління й суд, від його імені здійснювалися міжнародні зносини.

Усі важливі справи вирішувала рада старшини – колегіальний орган, скликаний гетьманом, своєрідний зародок станового парламенту. Однак цей процес був невдовзі перерваний – після І.Скоропадського старшинська рада перетворилася на дорадчий орган при гетьманові. Повсякденні справи вирішувала гетьманська рада з генеральною старшиною і полковниками. Територія Гетьманщини адміністративно була поділена на 10 полків, якими управляли полковники, що мали надзвичайно великі повноваження.

Вони призначали своєю владою сотників, що означало повну ліквідацію козацького самоврядування. Справи, що виходили за межі громади, вирішували старшинські ради, які утворили привілейовану верству – шляхетство.

Отже, в XVIII ст. у Гетьманщині утвердилася гетьманська форма правління, яка мала аристократичний, панський характер. Самоврядування міст було відсутнє, тому громади міст знаходились у повній залежності від полкової чи навіть сотенної управи. Значне переважання виконавчої влади значно відрізняло гетьманську форму правління від традиційного козацького республіканського ладу.

Якщо Лівобережжя, поступово втрачаючи автономію, все ж залишалось українським, то Західна Україна була безпорадною перед жорстоким соціально-економічним та релігійним гнобленням Польщі. Спустошливі війни доби Руїни перетворили Правобережжя на безлюдну пустелю, а від жвавих колись культурних центрів лишилися тільки згадки. Польсько-російський кордон у 1677 р. розділив українську землю на дві частини, відділивши Західну Україну від Східної. Незважаючи на сильний супротив українців, у 1713 р. на Правобережжі були впроваджені польсько-шляхетські порядки. Край був поділений на чотири воєводства: Волинське, Подільське, Брацлавське та Київське (без Києва). Розпочався продаж чи роздача української землі польським магнатським родам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Субтельний О. Історія України. - К., 1991.- С. 152.
2. Лазаревский А.М. Малороссийские помещичьи крестьяне (1648-1783 гг.). Историко-юридический очерк по архивным источникам. - К., 1908.—С. 16.
3. Заставний Ф.Д. Українські етнічні землі. - Львів, 1992.—С. 114.
4. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII—XVIII віках. — Варшава, 1934.—С.165.
5. Дидиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. – К., 1959.—С.165.
6. Герасимчук В. До питання про статті Б.Хмельницького//ЗНТШ. —Т.С. — С.32-33.
7. Окиншевич Л. Генеральна рада на Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст.// Праці комісії для вивчення історії західноруського та українського права. – К., 1929.—Вип.6.—С.419.

УДК 94(477) «1871/1917»

Ю.В. БЕРЕСТЕНЬ

ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ СИСТЕМИ МІСЦЕВОГО САМОУПРАВЛІННЯ В НІМЕЦЬКИХ ТА МЕНОНІТСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Берестень Ю. В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології та історії Дніпропетровського державного аграрного університету

У статті досліджено правові аспекти функціонування системи місцевого самоврядування в менонітських та німецьких колоніях Катеринославської губернії, висвітлено їх вплив на розвиток соціальної структури поселень.

Ключові слова: меноніти, німці-колоністи, Південь України, самоуправління.

В статье исследованы правовые аспекты функционирования системы местного самоуправления в менонитских и немецких колониях Екатеринославской губернии, освещено их влияние на развитие социальной структуры поселений.

Ключевые слова: менониты, немцы-колонисты, Юг Украины, самоуправление.

In the article the legal aspects of functioning of the system of local self-government are investigational in the menonite and German colonies of Ekatherinoslaw of province, her influence is lighted up on development of social structure of settlements.

Keywords: mennonites; Germans-colonists, South of Ukraine, local self-government.

© Ю.В. Берестень, 2011

Проблема законодавчого регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, визначення межі їх компетенції та встановлення нових повноважень, організація прозорої системи виборів до них – є нагальною проблемою державного будівництва в сучасній Україні. Всебічне вивчення набутого історичного досвіду у царині адміністративно-правового функціонування органів місцевого самоврядування в менонітських та німецьких колоніях Півдня України, визначення базових принципів їх організації та результатів практичної діяльності сприяє виробленню нових підходів у справі законодавчої регламентації та практичної організації сучасної системи місцевого самоврядування.

На початку 70-их років XIX століття в німецьких та менонітських колоніях Півдня України російським царом було реалізовано комплексну програму реформаційних заходів, що ставили за мету послідовну правову та суспільно-політичну уніфікацію адміністративно-територіальної системи поселень колоністів відповідно до нових загальноросійських суспільно-економічних та політико-правових реалій.

Одним із наріжних каменів урядової реформаційної політики було встановлення в колоніях німців та менонітів загальноросійської системи селянського самоуправління.

Проблема становлення загальноросійських органів місцевого самоуправління в південноукраїнських менонітських та німецьких колоніях є предметом дослідження, в першу чергу закордонних науковців – В.Денінгхауса, Д.Брандеса, Л.Малиновського [1,2,3]. Так, докладно аналізуючи причини тривалих соціальних конфліктів, що відбулись в середині 60-х – на початку 70-х років XIX століття в менонітських та німецьких колоніях Півдня України, В.Денінгхаус відзначає, що політичною поступкою царату незможним верствам колоній стало надання представницької квоти щодо участі в діяльності сільських сходів, що певною мірою стабілізувало соціальну ситуацію в громадах [1, 14-16].

У своїй ґрунтовній академічній праці з історії іноземної колонізації Півдня Російської імперії Д.Брандес приділяє значну увагу суспільно-політичним причинам та соціально-економічним наслідкам створення розгалуженої системи місцевого самоврядування в менонітських та німецьких колоніях, докладно вивчає особливості драматичного суспільного конфлікту навколо вирішення питання щодо повноважень та участі різних соціальних прошарків населення в їх роботі [3, 361-362].

Російський науковець Л.Малиновський досліджуючи особливості, загальний перебіг, соціально-економічні, демографічні та аграрні наслідки масових міграцій представників колоністських

громад Катеринославської та Таврійської губерній робить наголос на наявності в поселеннях колоністів ефективної системи місцевого самоуправління, яка сприяла позитивному вирішенню внутрішніх соціально-економічних та поземельних протиріч, налагодженню соціальної співпраці між різними суспільними полюсами колоній. При цьому автор докладно не аналізує законодавчі та соціально-економічні підстави, причини та політико-правові особливості її створення та функціонування [2, 89-96].

Мета статті полягає у визначенні специфічних рис та особливостей системи місцевого самоуправління в німецьких та менонітських колоніях Півдня України на прикладі відповідних поселень на теренах Катеринославської губернії.

Головним законодавчим документом, що регламентував діяльність органів внутрішнього самоуправління та адміністрації поселень німців-колоністів та менонітів, були Правила про устрій поселення-власників (колишніх колоністів). На їх підставі й було визначено правові контури адміністративної системи колоній, законодавчо окреслено головні принципи функціонування місцевого самоуправління та прописано порядок участі колоністів у діяльності їх органів [4].

Згідно з законом, вся повнота місцевої законодавчої влади належала сільському сходу – громадському інституту внутрішнього самоуправління, який визначав усі аспекти внутрішнього життя колоній. Така колективна форма організації місцевого самоврядування була типовою для більшості категорій селянського населення Російської імперії, відповідала вона й релігійним принципам організації та громадським традиціям мешканців менонітських та німецьких колоній [7, 54].

Правові положення Правил про устрій поселення-власників колишніх колоністів з огляду на специфіку соціально-економічного устрою німецькомовного населення регіону визначали цілий спектр питань, що належали до компетенції органів місцевого самоуправління колоній [4, 1]. Так, наприклад, на розгляд сільського сходу виносились виключно питання, які визначали домінуючі риси господарсько-економічного та соціального устрою колоністських поселень – порядок організації системи землекористування та форми земельної власності, правила користування громадськими лісами та плантаціями, розподіл коштів місцевих бюджетів і визначення пріоритетних статей видатків, обрання представників сільської адміністрації – старост, писарів, суддів та ін. [4, 1]. Рішення сільського сходу вважались прийнятими та затвердженими, якщо його схвалили простою більшістю голосів усі делеговані громадою учасники. При документальному оформленні відповідної постанови схвалене сільським або волосним сходом

рішення визначалось як одностайне волевиявлення всього населення колонії, виконання якого було обов'язковим. Відзначимо, що загальний адміністративний нагляд за виконанням даних рішень та постанов сільського або волосного сходу покладалось на представників місцевої адміністрації – сільських та волосних старост.

Особливо важливі рішення приймалися на сільських або волосних сходах за умови наявності «за» двох третин голосів усіх мешканців колонії, які мали право голосу. Наявність такої високої представницької квоти голосів була необхідна для вирішення найневідкладніших питань організації громадського життя колоній – збору або розкладки державних податків та недоїмок, зміни форми власності на землю, становлення форми користування ділянками земельного громадського фонду – вівчарними землями та громадськими пасовищами, визначення пріоритетних соціальних програм, фінансування яких здійснювалось за рахунок коштів місцевих бюджетів колоній [4, 2].

У діяльності сільського сходу за законом брали участь тільки ті колоністи, які належали до місцевої громади або були приписані до неї за останньою ревізією. Зважаючи на соціальну строкатість населення колоній, царським урядом було законодавче розроблено систему пропорційного представництва різних соціальних верств колоній на сільському сході [4, 1]. Так, право щодо участі у діяльності сільського сходу визначалось на підставі встановленого законом майнового цензу, який у колоніях дорівнював загальній площі земельної ділянки, що знаходилась у приватній власності колоніста. У менонітських та німецьких колоніях, де законодавчо була закріплена подвірна форма володіння землею, право голосу на сільському сході мав тільки колоніст, у приватній власності якого знаходився повний земельний наділ, що був наданий російським урядом під час поселення на теренах імперії. Як правило, загальна площа останнього коливалась залежно від регіону розташування та часу наділення землею від 32 до 60 десятин землі. Так, наприклад, у менонітських колоніях Хортиці повний земельний наділ складався з земельної ділянки площа якої становила 60 десятин землі [5, арк.1, 2, 4].

На підставі земельного цензу було створено систему майнової виборчої сегрегації, відповідно до якої кожна соціальна верства населення колоній мала свої окремо встановлені законом права та обов'язки щодо участі в діяльності сільського сходу. Так, наприклад, колоністи, які не володіли повним земельним наділом та користувалися тільки присадибною земельною ділянкою, персонально не брали участі в діяльності сільського сходу, а тільки надсилали до нього своїх представників - по одному від десяти робітників [4, 1].

Дана цензова система організації місцевого самоуправління, природно, створювала ілюзорність повноправної участі всіх соціальних верств населення колоній у діяльності органів місцевого самоврядування. Роль сільської бідноти у багатьох випадках зводилась тільки до рівня пасивних спостерігачів та своєрідних громадських статистів, які

були покликані тільки формально схвалити прийняті представниками заможних верств рішення. Проте навіть така форма представництва інтересів незаможних прошарків населення колоній була обмежена нагальними питаннями організації соціально-економічного життя колоній. Розв'язання питань, що регламентували систему поземельних відносин і визначали специфічний соціально-економічний устрій колоній, на підставі закону, було виключно пріоритетом законодавчої діяльності заможних колоністів, які фактично створили в колоніях своєрідний олігархічний режим, що діяв виключно в їхніх економічних та соціальних інтересах. В даному аспекті законодавча логіка царату виходила з того положення, що власниками більшості земель земельного фонду колоній виступали заможні верстви, які, природно, повинні були, на власний розсуд вирішувати всі питання, що стосувались зміни форми власності на землю та порядку користування нею.

Законодавче оформлення та закріплення пропорційної представницької системи організацій органів місцевого самоврядування була наслідком, у першу чергу, поглиблення процесів соціальної диференціації у менонітських та німецьких колоніях як губернії, так і південного регіону. На час законодавчого оформлення Правил про устрій поселення власників процес соціального розшарування серед менонітського та німецького населення Катеринославщини набув гіпертрофованих форм, унаслідок чого з'явилися кількісно нерівні соціальні прошарки – безземельні колоністи та повні господарі, які розпочали запеклу боротьбу за право визначення пріоритетної моделі поземельного та соціально-економічного устрою колоній [6, 64]. Епіцентром даного соціального протистояння стали громадські дискусії на сільських та волосних сходах, де розгорілися тривалі дискусії навколо вирішення питання про розширення представницьких повноважень сільської бідноти, яка прагнула використовуючи свою багаточисельність і монолітність, встановити соціально справедливую систему перерозподілу наявних земельних фондів колоній, створити надійні механізми громадського контролю над видатками місцевих бюджетів, сприяти визначенню соціальних пріоритетів у внутрішній політиці місцевих колоністських адміністрацій [1, 14-16]. Оскільки безземельні колоністи кількісно переважали на сільському сході своїх заможних односельців, то, при наявності однакових з ними виборчих прав, вони могли фактично заблокувати будь-яке рішення зборів, що суперечило б їх інтересам і, таким чином, паралізувати продуктивну діяльність сходу. Реально оцінюючи загрози для себе перспективи ймовірного протистояння у колоніях, представники заможних верств були зацікавлені в обмеженні виборчих та представницьких прав безземельних та малоземельних колоністів, створенні законодавчих умов для нейтралізації їх впливу на прийняття відповідних рішень щодо зміни соціально-економічного та поземельного устрою колоній [6, 64].

Уряд та представники колоністської еліти через систему обмеженого представництва соціальних

низів намагались уникнути чергового спалаху перманентного соціального протистояння, направити його в русло громадянської співпраці, що ґрунтувалась на пошуку взаємних компромісів між різними прошарками. Так, за законом сільській бідності було надано право створювати власні сходи, що складались з їхніх виборних представників та проходили під контролем сільської адміністрації в особі сільського старости [4, 1]. Наявність офіційного представника влади не тільки формально надавала цим зборам легітимного характеру, але й впливала на перебіг обговорення актуальних проблем, вносила відповідні корективи у прийняття рішень та надавала безпосередню можливість апелювати до сільської адміністрації в разі непогодження з позицією заможних верств.

Слід зазначити, що рішення, які приймалися на даних зборах, мали дорадчий характер для заможних верств. Останні, традиційно, приймали візію соціальних низів до відома, але відповідно до власних міркувань мали можливість її повністю ігнорувати, якщо не вбачали в ній певної доцільної користі для реалізації власних економічних та господарських інтересів.

Відзначимо, що сам факт організації багатоступеневі системи майнового представництва в роботі органів місцевого самоврядування сприяв консолідації соціально-економічних інтересів всередині різних соціальних груп населення колоній, що створювало можливість для формування та узгодження їх спільної консолідованої позиції, що, безперечно, впливало на підвищення рівня свідомості колоністської бідноти та сприяло активній артикуляції їх соціально-економічних вимог щодо поліпшення свого становища.

Однак ця узаконена станова камеральність представницького самоврядування, крім позитивних, мала, безумовно, й негативні риси. Наявність такої системи участі у роботі сільського сходу, як і майнова сегрегація представництва колоністів, фак-

тично розколювала колоністську громаду у разі соціальних катаклізмів на непримиренні соціальні полюси, оскільки законодавчо створювала умови для певної консолідації цих верств – власні сходи, що продукували антагоністичні настрої всередині громади між різними соціальними прошарками, стимулюючи у такий спосіб загострення соціально-економічних протиріч та подальшу ескалацію соціальних конфліктів. Соціальні групи, які володіли більшістю голосів на сільському сході за такої форми представницької системи, мали можливість кулуарно, без урахування позицій та інтересів інших верств вирішувати головні проблеми колоній та впливати на формування основних напрямків діяльності сільського сходу, заздалегідь виносячи вигідні для себе рішення, які з дотриманням формальних процедур проводилися на загальних зборах. Таким чином, вони в деяких випадках перетворювали загальний сільський сход тільки у ретранслятор власної позиції та формальний законодавчий орган-додаток.

Безумовно, що законодавство сприяло створенню стабільно діючих органів сільського самоврядування у формі сільських сходів, які були організовані на принципах соціально-економічного паритету сил між різними верствами, що стимулювало пошуки компромісу та формування громадського толерантного ставлення до опонентів. Таке законодавче регулювання соціальних відносин у галузі адміністративного та законодавчого управління в менонітських колоніях сприяло поступовому, еволюційному суспільно-громадському розвитку колоній на засадах громадської співпраці.

У подальшій перспективі дослідження планується дослідити етапи боротьби соціальних верств менонітських колоній в органах місцевого самоврядування навколо проблем трансформації форми землекористування та землеволодіння в німецьких та менонітських колоніях Півдня України та Катеринославської губернії зокрема.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Деннингхаус В. Безземельные//Немцы Украины.-М.,2002.-С.14-16.
2. Малиновский Л. Причины и обстоятельства миграции немецких колонистов на восток в XIX – начале XXвв.// Миграционные процессы среди российских немцев:исторический аспект.Материалы международной научной конференции. – М, 1998. – С.89-96.
3. Brandes D. Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neurussland und Bessarabien 1751-1914. В. 2.- Munchen, 1993.S.361-363.
4. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). Ф.59.- Оп.1-Спр.3, арк 1-5. Правила об устройстве поселян-собственников (бывших колонистов, водворенных на казенных землях в губерниях: Санкт-Петербургской, Новгородской, Самарской, Саратовской, Воронежской, Черниговской, Полтавской, Екатеринославской, Херсонской и Таврической и в области Бессарабской. 5. ДАЗО. Ф.251. – Оп.1. спр.4. – арк. – 1, 2звр, 4.
6. Сборник статистических сведений по Таврической губернии.Т IX.Симферополь. - Издание таврического губернского земства.1889. Отдел III.-С.-64.
7. Кто такие меннониты? Краткий исторический очерк. – Гальштадт. Издание второе. Издание товарищества «Радуга».1915.
8. Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим статистическим комитетом. Под ред.секретаря статистического комитета К.В.Ханацкого. Вып.І. Симферополь. Типография Таврического губернского правления. – 1867.

УДК 94(477):329.71"1989/2010"

М.М. ЗЕРКАЛЬ

МОВНА ОСВІТА ЕТНОСІВ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН 1990-2000 РОКІВ

Зеркаль Микола Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри джерелознавства, історіографії, історії та спеціальних історичних дисциплін Навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського

У статті розглянуто особливості технології викладання мов етносів у вищих, середніх, спеціальних навчальних закладах.

Ключові слова: мова, освіта, громадські організації, програми, товариства, культура.

В статье рассмотрены особенности технологии преподавания языков этносов в высших, средних, специальных учебных заведениях.

Ключевые слова: язык, образование, общественные организации, программы, общества, культура.

The considered features of technology of teaching of languages of ethnosov are in higher, middle, special educational establishments.

Keywords: language, education, public organizations, programs, societies, culture.

© М.М. Зеркаль, 2011

Держава допомагала етносам у забезпеченні їхніх мовних та освітніх прав. Законодавство встановлювало право здобуття середньої освіти мовами етнотеншин. Їхого мали діти, які цього бажали. Визначалося, що освіта надавалася державною, а також кримськотатарською, молдавською, польською, російською, румунською та угорською мовами. В 2009 р. у загальноосвітніх школах мовами етнотеншин навчалось 741142 учні [2].

Загальноосвітні навчальні заклади проводили державну підсумкову атестацію мовами навчання.

Серед першочергових проблем, які турбують представників меншин, – проблеми освіти і виробництва й одержання інформаційного продукту рідною для них мовою. Гостро поставала мовна проблема, навколо якої найчастіше виникали гострі дискусії та конфліктні ситуації. Причому нерідко ця проблема набувала й певного міжнародного резонансу. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р., яким підкреслювалося, що українська мова є обов'язковою мовою вивчення в усіх державних навчальних закладах країни, тоді як використання інших мов, включно з російською, мала носити дозволений характер. На це рішення КС України досить емоційно відреагувало російське МЗС, яке навіть надіслало ноту на адресу посольства України в Росії, заявивши, що становище російської мови в Україні в останні роки істотно погіршилося [9].

Критично налаштована щодо розширення сфери функціонування української мови також і програма, прийнята Міжнаціональним форумом України, де у розділі щодо напрямів діяльності цього об'єднання йшлося про «Недопущення невинуватого розповсюдження на неофіційні сфери і сфери особистого вибору національних спільнот та кожного громадянина України обов'язкового застосування державної мови» [8]. Хоча і важко зрозуміти, що малося на увазі, коли йшлося про «особистий вибір національних спільнот» у сфері

мовної поведінки, проте констатація факту щодо «обов'язкового застосування державної мови» кожним громадянином України було відвертим спотворенням реалій, адже жоден нормативний акт чи реальна мовна поведінка громадян України не передбачали такої жорсткої модальності, як про те йшлося у цитованому документі. Виняток тут складала лише працівники державної служби, де знання державної мови входило до професійних обов'язків фахівця і цілком відповідало міжнародним стандартам у цьому питанні.

В Україні два мільйони дітей навчалися мовами етнічних меншин. Україна практично стала однією з небагатьох держав, де представникам етнотеншин було надано можливість здобувати повну середню освіту з усіх предметів рідною мовою (як правило, в європейських країнах національні меншини навчалися лише рідною мовою, вивчали історію та культуру).

Якщо на початку 1990-х років викладання в школах проводилося лише чотирма мовами етнотеншин (російською, молдовською, угорською та польською), то на 1 вересня 2000 р. воно здійснювалося 18 мовами в різних формах (обов'язковій або факультативній). Рідною мовою повну середню освіту мали змогу здобути представники 10 національностей [4, с.112]. Голова Асоціації національно-культурних товариств України О.Б.Фельдман справедливо наголошував, що необхідно прагнути до того, щоб «уся система освіти виховувала повагу до національних культур різних етносів України, культуру міжнаціональних стосунків та спілкування в багатомовному середовищі» [13].

У 1998 р. проведені Центром соціальних експертиз та прогнозів Інституту соціології НАН України опитування етносів України дозволили встановити загальні тенденції їх етномовної орієнтації. Було виявлено неоднакове становлення респондентів різного етнічного походження поняття «рідна мова». Опитуваним було запропоновано відповісти на чо-

тири питання: «рідна мова» – це мова національності, до якої вони належать; мова, якою розмовляють батьки; мова, якою мислять і можуть вільно спілкуватися; мова, якою переважно розмовляють. Переважна більшість визнала безпосередній зв'язок мови і етнічної належності, а найбільше: угорці – 72% і кримські татари – 65,3%. Певна кількість опитуваних поєднала з рідною мовою можливість мислити і вільно спілкуватися (росіяни – 48,3%, німці – 44%, румуни – 43,4%).

В Україні широко відзначався Міжнародний день рідної мови, проводились олімпіади, конкурси на краще знання мови та літератури тощо. Відбулися загальноміський конкурс на краще знання державної мови та мов національних меншин у Києві «Квітни, мово – зірнице слова».

Особам, які не володіли певною мовою етноменшини і які проживали у тій місцевості, де вона використовувалась, надавалася можливість її вивчати:

– білоруську – в культурно-освітніх центрах (АР Крим, Львівській, Одеській областях);

– болгарську – в навчальних закладах АР Крим, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської областей та м. Києва;

– гаазьку, молдовську – в навчальних закладах Одеської області;

– новогорьку – в навчальних закладах АР Крим, Донецької, Одеської, Херсонської областей та міст Києва і Севастополя;

– іврит – у навчальних закладах АР Крим, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Одеської, Харківської, Чернівецької областей та м. Києва, а також в культурно-освітніх центрах;

– ідиш – у навчальних закладах Київської області, а також у культурно-освітніх центрах;

– кримськотатарську – в навчальних закладах АР Крим, Херсонської області та м. Севастополя;

– німецьку, російську – в навчальних закладах всіх адміністративно-територіальних одиниць;

– польську – в навчальних закладах Вінницької, Волинської, Донецької, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Чернігівської, Чернівецької областей та м. Києва, а також у культурно-освітніх центрах;

– румунську – в навчальних закладах Закарпатської та Чернівецької областей;

– словацьку, угорську – в навчальних закладах Закарпатської області.

Вивчення мов у кожній адміністративно-територіальній одиниці країни організують також національно-культурні товариства.

Українська мова як державна вивчається в усіх без винятку загальноосвітніх навчальних закладах.

Мову своєї національності вважали рідною 19,8% українських білорусів. За даними опитування білорусів, проведеного Інститутом соціології НАН України, 30% респондентів висловили думку про необхідність вивчення їхніми дітьми білоруської мови [6, с. 120].

Рідна мова – показник акультуризації та асиміляції. Враховуючи, що радянський уряд протягом

тривалого часу провадив політику «злиття націй», створюючи серйозні перешкоди для розвитку етнонаціональних меншин, угорцям вдалося не тільки не втратити рідну мову та свою етнічну приналежність, але й підтримувати їх на достатньо високому рівні. Дослідження чітко демонструють, що у Закарпатській області серед угорського етносу рівень етномовної відповідності протягом більш як сорока років залишається практично без змін (табл.1). Це, в свою чергу, вказувало на відсутність асиміляційних процесів даної етнічної групи, збереження етномовної консолідованості угорського населення. Компактне розселення угорців підвищує значення етномовного показника та вказує на консолідаційні процеси в цій етнічній групі. Цьому сприяли переважно сільські умови життя угорців, близькість історичної батьківщини, збереження у різній мірі традиційного звичаєвого права і культури, котрі визнавали побутування архаїчних стереотипів буття етносу.

Таблиця 1

Розподіл населення Закарпатської області за коефіцієнтом етномовної відповідності в 1959 – 2001 рр.[13,с.120]

	Все населення		Міське населення		Сільське населення	
	1989	2001	1989	2001	1989	2001
Все населення	96,5	97,1	93,4	94,7	98,6	98,6
українці	98,4	99,2	96,8	98,2	99,5	99,2
угорці	97,2	97,1	93,9	93,2	99,2	99,2
росіяни	95,8	91,7	96,4	92,2	91,9	89,2
румунни	98,3	99,0	93,9	97,0	99,2	99,5
словаки	34,9	43,5	31,0	35,0	58,4	64,3
німці	74,1	50,5	59,7	47,7	85,6	57,7
євреї	25,1	14,9	23,8	14,6	45,2	19,4
білоруси	45,2	37,4	40,6	31,8	67,4	59,4
цигани	20,5	20,5	28,9	33,6	6,7	6,9

Запровадження двомовної системи освіти в Закарпатті мало і вади. Мали місце випадки, коли окремі представники етносів не могли здобути вищої освіти, оскільки не знали ні угорської, ні української мови. Вони не могли отримати роботу в Україні, здобути освіту в Україні ніде, крім одного факультету, де були групи, які готували вчителів угорської мови. Подальша доля цих людей – еміграція в Угорщину для продовження освіти. І вони практично не повертаються в Україну.

Не можна вважати достатнім забезпечення умов для збереження освітньої самотності росіян (особливо в окремих західних областях України). Замість розуміння необхідності кропіткої, довготривалої роботи з утвердження української мови як державної було взято курс на силове «видавлювання» російської мови із освітньої сфери за мотивацією – привести мережу освітніх закладів у відповідність до національного складу населення. Внаслідок цього у 2000 р. у Львові із 24 шкіл (у

1990 р.) з російською мовою навчання залишилося 5, у Чернівецькій області – 4, у Закарпатській – 3, в Івано-Франківській, Волинській, Хмельницькій – по одній, у Тернопільській і Рівненській – жодної. У західних областях України, де проживало 580 тис. росіян, діяли 16 російських шкіл. Протизаконні правові акти ухвалювалися і в інших містах. Наприклад, за рішенням колегії Управління освіти Харківської облдержадміністрації на 1997/98 рр. навчальний рік залишилося: російських шкіл 60 (було 90 в 1996 р.), двомовних – 33 (було 50) [12, с 20].

Російські громадські організації не могли погодитися з таким становищем і оскаржували подібні дії. 20 березня 1995 р. Голова ради Асоціації культури та освіти «Русский дом» В.Кравченко направив у Верховну Раду України колективного листа, в якому повідомляв про порушення Закону «Про освіту в Україні» у СШ № 9 Львова. Вони виявилися у постійних спробах місцевих органів влади змінити російський статус цієї школи. Незважаючи на твердження Міністерства освіти і науки України про відсутність подібних фактів, прокуратура Львівської області (за дорученням Генеральної прокуратури України) опротестувала неправомірні дії.

Обмеження права на вивчення російської мови як рідної вчинили окремі директори середніх шкіл Дніпропетровська: в 1996/97 навчальному році викладання російської мови майже зникло із навчальних планів, а за вивчення російської мови запровадили платну. Наказом обласного управління освіти Дніпропетровської облдержадміністрації в кінці 1997 р. мовні права російських дітей були відновлені. Проблемою для росіян була і неможливість складання вступних іспитів до вищих навчальних закладів рідною мовою. На недопустимість такого вказала Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (1998), що діяла під егідою Ради Європи. Беручи до уваги це, а також враховуючи неоднакову кількість годин на вивчення української мови в українських і російських школах та виконуючи доручення Президента України від 15 червня 1999 р., Міністерство освіти і науки України дозволило з 1999/2000 навчального року складати вступні іспити російською мовою (децю раніше таке ж рішення було прийнято і щодо мов інших меншин) [12].

Водночас стверджувати про цілеспрямований характер порушень прав росіян не можна. За даними Уповноваженого Верховної Ради України прав людини Н.Карпачової, на початок 2000 р. в Україні діяли «понад 3 тисячі дошкільних закладів, близько 5 тисяч державних загальноосвітніх шкіл. Фахівців з російської мови і літератури готували 11 університетів та 20 педагогічних інститутів. Російською мовою навчалось понад півмільйона студентів. Працювало майже 25 тисяч масових та універсальних бібліотек, у яких 62% – це література російською мовою. Близько 90% літератури на книжковому ринку – також російською. Російською чи двома мовами транслюються та видаються більшість засобів масової інформації [11].

В Україні традиційно підтримувалася широка мережа закладів загальної освіти, в яких виклада-

ють російською мовою. Практично не відчувалася нестача вчителів, які б могли викладати відповідні предмети у цих школах. Підготовка вчителів для викладання у середніх школах російською мовою проводилась у 54 вищих навчальних закладах України. За визнанням міжнародних експертів, що в цілому можливості для етнічних росіян здобувати в Україні освіту російською мовою в цілому значно перевищували можливості, які зазвичай надавались національним меншинам іншими державами – учасницями ОБСЄ [14].

За даними Міністерства освіти і науки України в 2007 р. діяло 1880 шкіл з російською мовою навчання, 94 – з румунською, 69 – з угорською, 12 – з кримськотатарською, 4 – з польською, 9 – з молдовською, а також 2242 школи з двома й більше мовами викладання [7].

У 2007 р. у Рівненській області російську мову вивчало 18019 учнів 5-11 класів, факультативно – 7033 у всіх районах [10].

У 2002–2003 навчальному році у Вінницькій області польську мову факультативно вивчало 605 учнів, чеську – 47, російську – 4264 учнів [6].

У 2007 р. польська мова вивчалась у недільній школі при гуманітарній гімназії м. Рівне.

У 2007 р. на базі загальноосвітніх навчальних закладів м. Рівне і Дубно, міського будинку учнівської молоді, костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії м. Острог діяли вісім гуртків з поглибленого вивчення польської мови [10].

У 2009 р. польську мову факультативно вивчали 205 учнів загальноосвітньої школи №1 м. Біла Церква та 80 учнів загальноосвітньої школи №5 м. Бровари, болгарську, як предмет, вивчали 224 учнів загальноосвітньої школи №1 м. Біла Церква [3].

В АР Крим у 2002–2003 навчальному році процес викладання кримськотатарської мови забезпечували 673 учителів, що на 8% більше порівняно з минулим навчальним роком [7].

У 2002/03 навчальному році в АР Крим функціонувало 13 шкіл із кримськотатарською мовою навчання, 126 класів з навчанням кримськотатарською мовою, 55 шкіл з російською мовою навчання. Всього протоколи 1991–2001 рр. кількість учнів, що навчалися кримськотатарською мовою або вивчали кримськотатарську мову, збільшилася з 8868 осіб до 46139 осіб, що становило 87% від загальної кількості учнів кримськотатарського етносу. Це дозволило відкривати класи і школи, в яких навчально-виховний процес цілком чи частково вівся кримськотатарською мовою. Проте ще близько 5 тис. учнів – кримських татар з різних причин залишилися неохопленими навчанням рідною мовою [6].

Однак процес відкриття шкіл і класів з навчанням рідними мовами найчастіше відбувався стихійно, без достатнього матеріально-технічного забезпечення. У ряді випадків в АР Крим школи з кримськотатарською мовою навчання залишалися навчальними закладами, у яких навчальний процес фактично вівся російською мовою.

Болгарська мова вивчалась у Болгарській гімназії ім. Г.С.Раковського з вивченням болгарської

мови та 44 школах у 8 районах Одеської області, Приморському регіональному українсько-болгарському ліцеї для учнів з південних регіонів області та 22 школах у 4 Запорізької області, середній школі №16 м. Миколаїв та загальноосвітній школі у смт. Вільшанка Кіровоградської області [6].

Товариства і організації займалися пошуком коштів для організації вивчення мов. У 2000 р. лише в Донецькій області за підтримки організації «Відергебурт» у семи містах діяли 12 груп з вивчення німецької мови.

Федерація грецьких товариств України налагодила систему вивчення новогрецької мови, підвищення кваліфікації вчителів на семінарах у Маріупольському гуманітарному інституті та університетах Греції і Кіпру. У 2003 р. новогрецьку мову вивчали у 107 навчальних закладах більше 7 тис. учнів, у тому числі як предмет – 2155 осіб, факультативно – 4968 осіб. Викладали мову 120 учителів. Школам надано близько 1,5 тис. підручників та посібників для вивчення мови.

Особливо швидкими темпами поширювалося в школах викладання румунською мовою (перехід на цю мову з молдовської розпочався з 1993 р.) – у 1999/2000 навчальному році 27,5 тис. учнів; кримськотатарською – у 14,3 раза – до 4.3 тис.; польською – вдвічі – до 1,2 тис.; угорською – з 18,8 до 21,3 тис. школярів [1].

Завдяки підтримці Рівненського благодійного фонду «Хесед Ошер», діти та дорослі члени Рівненської єврейської громади вивчали мову свого народу. У Донецькій області іврит, як обов'язковий предмет, вивчався в одній школі. У Донецькій області грецьку мову, як обов'язковий предмет, вивчали у 18 школах, факультативно – у 62 навчальних закладах.

У 2007 р. за сприяння Почесного Консула Республіки Вірменія в Україні О.Скрипника та голови громадської організації «Рівненська обласна вірменська громада «Наїрі» В.Татосяна, було відкрито факультативні групи з вивчення вірменської мови.

В 2009 р. навчання у вищих навчальних закладах здійснювалося державною, а також російською, румунською та угорською мовами. Загалом мовами етнічних меншин України навчалися у вищих навчальних закладах 271440 студентів. Вивчалися болгарська, кримськотатарська, молдовська, новогрецька, польська, російська, румунська, словацька, угорська мови. Відповідними наказами міністерства було визначено, що для абітурієнтів, які здобували повну загальну середню освіту російською, іншою мовою національних меншин, за їхнім бажанням тести зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України перекладалися мовою навчання (за винятком тестів з української мови і літератури та іноземних мов) [2].

Відповідно до вимог здійснювалося оновлення змісту освіти, що знаходило своє відображення у нових програмах та підручниках. Особлива увага приділялася розробці нових програм та підручників для початкової школи, які відповідали б ви-

могам Державного стандарту початкової загальної освіти і необхідні для переходу на новий зміст, структуру навчання.

Були створені програми для початкових класів із румунської (молдовської), угорської, польської, кримськотатарської, вірменської, новогрецької, російської мов та читання. Відповідно до новостворених програм працювали авторські колективи над розробкою вітчизняних підручників нового покоління. До початку 2002 – 2003 навчального року були видані нові підручники з усіх предметів для 1-3 класів та завершувалась підготовка підручників для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання. Поряд з основними підручниками почали з'являтися альтернативні, які після успішного проходження апробації в школах затверджувалися як стабільні. Крім того, видавалися не лише підручники з навчального предмета, а й цілі навчальні комплекти, що склалися із підручника, посібника, словника, зошита тощо.

У 2002 р. започатковано процес розроблення вітчизняних (неадаптованих) підручників із рідної мови для шкіл із навчання мовами меншин. Підготовлено до друку з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» навчальний комплект з румунської мови для 1-4 класів, нові букварі з польської, угорської, болгарської та кримськотатарської мов. Над підготовкою нових підручників для початкових класів з угорської, кримськотатарської мов, над підготовкою нових підручників для початкових класів з угорської, кримськотатарської та польської мов працювали авторські колективи.

Постійно поліпшувався стан забезпечення навчально-методичною літературою загальноосвітніх навчальних закладів з мовами меншин. Працюючи в АРК, Закарпатті, Одеській, Львівській, Чернівецькій областях філії науково-методичного центру середньої освіти, які безпосередньо на місцях вивчали стан викладання мов, розробляли методичні рекомендації, надавали консультації і, звичайно ж, працювали з авторами підручників, проводили експертизу рукописів та апробацію підручників.

Для забезпечення навчального процесу Міністерством освіти і науки України спільно з науковцями Академії педагогічних наук України, Національною академією наук України розроблялися навчальні програми та підручники, посібники з мов і літератур меншин. Упродовж 1996 – 2000 рр. для 1 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з угорською, румунською, російською, польською та іншими мовами навчання видано 297 назв підручників загальним накладом 40,8 млн. примірників [5].

До набуття чинності Державного стандарту загальної середньої освіти діяли програми з національних мов та літератур для основної та старшої школи на перехідний період, рекомендовані Міністерством освіти і науки України. Учні 5-11 класів навчалися за адаптованими підручниками, що були видані ще в 1990-ті роки і не відповідали ні сучасним підходам до вивчення мов, ні вимогам чинних програм.[5]

У закладах освіти з мовами національних меншин упроваджувалися нові технології навчання, вчителі використовували сучасні методики викладання.

Введена система учбових планів для шкіл з навчанням мовами національних меншин відповідала Гаазьким рекомендаціям стосовно освітніх прав національних меншин (Гаазькі рекомендації). Зокрема, у рекомендаціях 12 і 13 містилась порада, щоб в початкових школах учбовий план передбачав широке використання мови етноменшини з одночасним вивченням державної мови як окремого предмета. Декілька практичних і нетеоретичних предметів можна було викладати державною мовою наприкінці навчання в початковій школі. У середніх школах мало бути поступове збільшення кількості предметів, що викладалися державною мовою.

Таким чином, в Україні були зроблені певні кроки у бік створення такої освітньої системи, де б учні, що навчалися мовою етноменшини, одержували можливість набуття двомовного чи багатомовного знання і навичок. Широкий діапазон досліджень підтвердив, що такий підхід суттєво допомагає пізнавальному розвитку дітей.

Протягом 2001 – 2002 рр. було надано гриф Міністерства освіти і науки навчальним програмам з румунської, молдовської, кримськотатарської та угорської мов і літератур. Працювали створені авторські колективи з розробки навчально-методичних комплектів «Вивчення української мови як державної», «Вивчення рідної мови і літератури» для початкової школи.

У 2003/04 н.р. для шкіл з навчанням мовами національних меншин Міністерством освіти і науки України було рекомендовано для використання понад 463 назви програм, підручників та навчальних посібників, у тому числі й перекладних. До плану видань навчальної літератури на 2003 фінансовий рік було включено 25 назв навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів з румунською (молдовською), угорською, польською та кримськотатарською мовами навчання, переважно для початкових класів [6].

Вже в 2000-і роки було підготовлено і видано підручники з української мови для учнів 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з румунською, угорською та польською мовами навчання. Ці підручники розробили вчені Чернівецького та Львівського університетів, Чернівецької філії Науково-методичного центру середньої освіти та видані державним спеціалізованим видавництвом «Світ». Для учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з румунською мовою навчання було видано підручники з української мови, які надрукувало з високою поліграфічною якістю видавництво «Букрек». На семінарі вчителів української мови, що відбувся у Чернівцях за участю представників Закарпатської та Одеської областей, вони отримали схвальні відгуки.

Учасники семінару мали змогу побувати на уроках у 1-4 класах та практично ознайомитись, як творчо працювати за новими підручниками. Підручники успішно проходили апробацію, а Буквар, що входить до складу цього комплекту, отримав гриф «Затверджено Міністерством освіти і науки України» [6].

На виконання Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» розроблялися та затверджувались типові навчальні плани початкової школи для загальноосвітніх навчальних закладів України та Державний стандарт початкової загальної освіти.

При складанні зазначених навчальних планів особлива увага приділялась мовній освіті: вивченню української мови, рідної мови, принаймні однієї з іноземних мов. У цьому зв'язку з цим в навчальних планах початкової школи з навчанням мовою національних меншин було передбачено вивчення рідної мови з 1-го класу і вводився усний курс української мови та його вивчення з 2-го по 11-й класи. У початковій школі з українською мовою навчання було передбачено можливість вивчення мов національних меншин у варіантній частині навчального плану з 2 класу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / за ред. В.І.Наулка. – К., 2001. – 423 с.
2. Здійснення мовної політики в освіті, навчання мовами національних меншин України та вивчення цих мов // nauka.in.ua
3. Київська обласна державна адміністрація // Kyiv.obl.ua
4. Куц Ю.О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект / Ю.О.Куц. – Х., 2002. – 204 с.
5. Міжнародні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи / Д.В. Табачник, Г.Г. Москаль, В.М. Воронін та і.н. – К.: Етнос, 2004, - 584 с.
6. Міжнародні відносини і національні меншини України: стан та перспективи / Р.Ш. Чілачава, Т.І. Пилипенко (упорядник); К.: Голов. спец. ред., літ. мовами нац. меншин України, 2004, – 384 с.
7. Міжнародні відносини // http://www.carpathi
8. Програма Міжнародного форуму України (основные положения) // Інформаційний збірник міжнародних проблем. – 2000. – №2. – С.28.
9. Куц Ю.О. Вказана праця. – 130 с.
10. Російське МЗС зважає на коментувати українську Конституцію? // День. – 2000. – 2 лютого.
11. Реалізація державної етнонаціональної політики та забезпечення прав національних меншин у Рівненській області // http://rda.sarny.rv.ui
12. Російську не утискують – навпаки // Голос України. – 2000. – 19 лютого.
13. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000) / Л.Рябошапко. – Львів, 2001. – 484 с.
14. Фельдман О.В. Національно-культурні товариства і розбудова Української держави / О.В.Фельдман // Моя Батьківщина. Моя Родина. – 2001. – 27 березня.
15. http://news2000.com.2000 Еженедельник

УДК 63.3 (2) 622.5

В.Е. ПОЛЯКОВ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПАРТИЗАНСКОГО ДВИЖЕНИЯ КРЫМА
1941 - 1944 ГГ.**

Поляков Владимир Евгеньевич - старший преподаватель кафедры истории РВНЗ «Крымский инженерно-педагогический университет», кандидат исторических наук (г. Симферополь)

Представлено національний склад учасників останньої передвоєнної партійної конференції Кримської обласної організації ВКП(б). Національний склад партизан Криму на завершальному етапі, а також проаналізовано національний склад усіх нагороджених кримських партизан і ветеранів партизанської боротьби. Простежено динаміку змін частки всіх національних груп, що брали участь у партизанському русі Криму.

Ключові слова: партизани, національність, нагородження, РККА, білоруси, болгары, вірмени, греки, євреї, росіяни, українці.

Представлен национальный состав участников последней предвоенной партийной конференции Крымской областной организации ВКП(б). Национальный состав партизан Крыма на заключительном этапе, а также проанализирован национальный состав всех награжденных крымских партизан и ветеранов партизанской борьбы. Прослежена динамика изменения доли всех национальных групп принимавших участие в партизанском движении Крыма.

Ключевые слова: партизаны, национальность, награждение, РККА, армяне, белорусы, болгары, греки, евреи, русские, украинцы.

The national list of entries of the last pre-war party conference of Crimean regional organization of VKP() is presented . National partisan composition of Crimea on the final stage, and also national composition of all recipient of an Crimean partisan award, and also veterans of partisan fight is analyzed . The dynamics of change stake of all national stake groups is traced taking part in partisan motion of Crimea.

Keywords: partisans, nationality, rewarding, RKKA, Armenians, Belarusians, Bulgarians, greeks, jewries, Russians, Ukrainians.

© В.Е. Поляков , 2011

Одним из самых неизученных вопросов остается участие в этом движении представителей различных национальных групп.

Во все годы Советской власти, при кажущейся доминанте интернационального воспитания, все вопросы, касающиеся какого-нибудь одного определенного народа, рассматривались как нежелательные, так как изначально было предопределено, что главную роль «в семье советских народов – братьев» всегда и во всем играл «старший брат» – русский народ.

Поэтому степень участия в партизанском движении Крыма тех или иных национальных групп замалчивалась. Подобный анализ противоречил концепции о «народах-предателях».

С другой стороны было нежелательно обнародовать факты активного участия в партизанском движении других национальностей, что, по мнению идеологов той поры, невольно «принизало» роль русского народа.

Настоящая тема контурно отмечена такими исследователями как В.М. Брошеван [1, 2], А.В. Мальгин [3, 4].

Настоящая публикация впервые рассматривает проблему в достаточно полном объеме. Целью публикации является стремление познать истину в одном из самых драматичных моментов нашей истории.

Тем не менее, татарское меньшинство несколько не было ущемлено в своих правах по отношению к «русскоязычному» населению. Скорее наоборот. Государственными языками Крымской АССР

являлись русский и татарский. В основу административного деления автономной республики был положен национальный принцип: в 1930 г. были созданы национальные сельсоветы: русских - 207, татарских - 144, немецких - 37, еврейских - 14, болгарских - 9, греческих - 8, украинских - 3, армянских и эстонских - по 2. Кроме того, были организованы национальные районы. В 1930 г. было 7 таких районов: 5 татарских (Судакский, Алуштинский, Бахчисарайский, Ялтинский и Балаклавский), 1 немецкий (Биюк-Онларский, позже Тельманский) и 1 еврейский (Фрайдорфский). Во всех школах дети нацменьшинств учились на своем родном языке.

Как известно, партизанское движение по всей оккупированной противником территории Советского Союза формировалось исключительно на основе партийно-советского актива и Крым, в данном случае, не был исключением. Анализируя стенографический отчет последней предвоенной партийной конференции я попытался выяснить его национальную составляющую и сравнить с тем, результатом, что мы имеем (см. табл. 1) [5,6,7].

Приблизительно вот так должен был выглядеть национальный состав партизанского движения Крыма, тем более что очень многие участники этой последней предвоенной партийной конференции действительно стали партизанами (см. табл. 2). На 10 апреля 1944 г., то есть за десять дней до расформирования партизанских отрядов, в освобожденном Крыму во всех трех партизанских соединениях Крыма картина была несколько иная [8].

Национальный состав делегатов XXI областной партийной конференции ВКП(б)

Таблица № 1

	Крымская парт-организация	РККА, НКВД, ВМФ	Всего	Процент от общего числа
русские	217	95	312	58.2
украинцы	49	20	69	12.7
татары крымские	61	4	65	12.1
евреи	51	7	58	10.8
белорусы	5	2	7	1.3
армяне	4	2	6	1.1
немцы	3		3	0.6
татары казанские	1	2	3	0.6
болгары	2		2	0.4
крымчаки	2		2	0.4
поляки	2		2	0.4
греки	1		1	0.2
грузины		1	1	0.2
караимы	1		1	0.2
коми	1		1	0.2
литовцы	1		1	0.2
туркмены		1	1	0.2
чуваши		1	1	0.2
			536	100%

Национальный состав партийного актива Крыма в предвоенный год.

Таблица № 2

Национальность	Всего	Из них в РККА, ЧФ, НКВД
русские	312	30%
украинцы	69	29%
крымские татары	61	6%
евреи	58	12%
белорусы	7	29%

К сожалению, данные цифры ни в коей мере нельзя считать характеризующими вклад той или иной национальной группы, так как еще 1311 бойцов и командиров самых разных национальностей в разные годы оккупации были вывезены на Большую землю; 2345 погибли и пропали без вести...

Тогда же в апреле 1944 г. были подведены итоги всех представленных к награждению партизан, и в том числе, отдельно по каждой национальности. В настоящей работе мы выделим только четыре из них – самых массовых по представленным в наградных листах.

Перечень «остальных» национальностей значительно отличается от довоенного. Выглядит так: грузины - 14; армяне - 13; греки - 13; азербайджанцы - 6; словаки - 6; болгары - 5; ка-

захи - 4; латыши - 3; мордвины - 3; башкиры - 2; испанцы - 2; поляки - 2; узбеки - 2; коми - 1; марийцы - 1; караимы - 1; кумыки - 1; чехи - 1; чуваши - 1; эстонец - 1 [9, с. 7] сплошной массив.

Национальный состав на заключительном этапе.

Таблица № 3

Национальность	Всего	Процентное отношение
русские	2185	58.2%
крымские татары	598	15.9%
украинцы	313	8.3%
грузины	145	3.9%
греки	106	2.8%
остальные	403	10.9%
Всего	3750	100%

Национальный состав крымских партизан, награжденных правительственными наградами.

Таблица № 4

Орден или медаль	русские	украинцы	крымские татары	евреи	остальные
692	423	119	36	20	94
100%	61.1%	17.2%	5.9%	2.9%	12.9%

За основу исследования автор решил взять сплошной массив наградных листов, в каждом из которых среди прочей информации был пресловутый «пятый пункт» – национальность. То, что данный человек был представлен к боевой награде, свидетельствует о том, что его роль в лесу не была эпизодической и не носила случайный характер. При всем этом следует честно признать, что зачастую встречаются наградные листы, в которых фигурирует человек с, казалось бы, украинской фамилией, родившийся где-нибудь в Запорожской области, но в анкете он записан как русский. Примечательно и то, что носители такой знаменитой украинской фамилии, как Шевченко были представлены в списках шестью партизанами, но только один из них записан как украинец. Пять остальных – «русские». Все они жители Крыма, которые уже утратили свое этническое самосознание. Разными путями попадали представители тех или иных национальных групп в партизанские отряды Крыма. Не прибегая пока к точным цифрам назовем лишь основные пути и временные вехи:

Ноябрь 1941 г. Идет формирование партизанского движения. Изначально - это партийно-советский актив, бойцы истребительных батальонов, а также бойцы и командиры 51-й и Отдельной Приморской армий, которые влились в партизанские отряды.

Январь 1942 года – участники Судакского и Феодосийского десантов.

Октябрь 1943 года – бывшие «добровольцы», бывшие военнопленные и окруженцы, которые отсиживались по селам, а также местные жители, в

силу тех или иных причин оказавшихся вне армии.

Отдельно будем учитывать достаточно многочисленную группу разведчиков штаба Черноморского флота и сотрудников НКВД, в наградных листах которых указана их национальность – украинец, но, как правило, отсутствует место рождения или призыва. Есть еще один показатель, о котором в силу разных причин в Крыму не любят вспоминать – это участие в партизанском движении тех партизан, кто пришел в лес в ноябре 1941 года и пробыл в нем до апреля 1944. Таких людей было всего 55 чел. Практически каждый из них начинал свой боевой путь рядовым партизаном, а закончил командиром отряда или бригады, комиссаром или начальником штаба – эти люди воистину «золотой фонд» партизанского движения Крыма.

Ветераны партизанского движения Крыма:

Таблица № 5

Национальность	Всего	РККА, ЧФ, НКВД.
русские	чел.	процент
украинцы	25	42%
крымские татары	25	42%
узбеки	3	6%
белорусы	2	4%
евреи	1	2%
латыши	1	2%

Как мы видим, по представленным таблицам

по отношению к довоенной национальной палитре произошли серьезные изменения. Если рассматривать количественные показатели и особенно на заключительном этапе, то неизменной и самой высокой остается доля русских 52%.

С третьего места на второе переместились крымские татары, поднявшись с 12,7% до 15,9%

Число украинцев хоть и увеличилось в 4,5 раза, но в процентном отношении уменьшилось и упало с 12,7% до 8,3%.

Если в довоенный период представительство евреев было чрезвычайно высоким и составляло 10,8%, что обеспечивало им четвертое место, то на заключительном этапе это только 1,2%

Еще более отличную картину дает анализ партизан, награжденных правительственными наградами.

В этом списке «избранных и признанных» картина несколько иная.

Если украинцы составляли всего 8,3 % от общего числа крымских партизан, то среди награжденных они составляют уже 17,2 %.

Объясняется этот факт тем, что подавляющее большинство партизан-украинцев в самом недавнем прошлом – это профессиональные военные, ставшие со временем командирами или начальниками штабов бригад, отрядов.

Вновь большой процент среди награжденных евреев - 2,9 %, что объясняется тем, что в абсолютном большинстве эти люди были представлены такими должностями, как командир, комиссар, зам. начальника по разведке, врач.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Брошеван В.М. Крымский штаб партизанского движения. - Симферополь, 2001, – 103с.
2. Брошеван В. М. Крымские греки - партизаны и подпольщики. 1941 - 1944 гг. / Владимир Михайлович Брошеван. - Симферополь. - 2004. - 58 с.
3. Мальгин А. В. Руководство партизанским движением Крыма 1941-1942 гг. «татарский вопрос»./ А. В. Мальгин .- Историческое наследие Крыма. 14.2006. - С. 78 -115
4. Партизанское движение в Крыму в период Великой Отечественной войны. Сборник документов и материалов. 1941-1944гг. Составители: А. В. Мальгин, Л. П. Кравцова, Л. Л. Сергиенко. – Симферополь: СОНАТ, 2006.
5. ГААРК. – Ф.П-1. – Оп. 1. – Д. 1987.
6. ГААРК. – Ф.П-1. – Оп. 1. – Д. 1988.
7. ГААРК. – Ф.П-1. – Оп. 1. – Д. 1989.
8. ГААРК. – Ф.151, – Оп. 1, – Д. 18.
9. ГААРК. – Ф.151, – Оп. 1, – Д. 202.

УДК 327:327.57

І. Г. ЛЕБІДЬ

ПРО ПОНЯТТЯ «МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА»

Лебідь Ірина Геннадіївна - аспірант кафедри всесвітньої історії Донецького національного університету

У статті простежується еволюція поняття «міжнародна безпека». Автор подає стислу характеристику основних теоретичних підходів до даного визначення, акцентує увагу на трансформації поняття протягом ХХ ст. і порівнює його з новими концепціями безпеки та глобальними проблемами сучасності.

Ключові слова: міжнародна безпека, реалізм, ліберальний ідеалізм, кооперативна безпека, глобальна безпека.

В статье прослеживается эволюция понятия «международная безопасность». Автор кратко характеризует основные теоретические подходы к данному определению, акцентирует внимание на трансформации понятия в ХХ в. и сопоставляет его с новыми концепциями безопасности и глобальными проблемами современности.

Ключевые слова: международная безопасность, реализм, либеральный идеализм, кооперативная безопасность, глобальная безопасность.

The author observes the evolution of the concept of international security. The article lights up the main theoretical approach to this notion, concentrates on the transformation of the concept in the 20th century and compares it with new conceptions of security and contemporary global issues.

Key words: international security, realism, liberal idealism, cooperative security, global security.

© І. Г. Лебідь, 2011

Категорія безпеки на всіх етапах розвитку людського суспільства ніколи не втрачала свого практичного значення, маючи не тільки різні форми прояву, але й різний зміст. Кожний період історії характеризується своїми цілями безпечного розвитку і загальною спрямованістю самозбереження від відносно постійних несприятливих для життя факторів. Конфлікти, події, тенденції сучасного світу надають проблемам безпеки особливої актуальності. В умовах інтеграційних процесів у різноманітних сферах суспільного життя на перший план висуваються не узагальнені цінності, а безпека та збереження конкретних людей, груп, суспільств незалежно від політичних, економічних і національних відмінностей, проте добробут окремих держав нерозривно пов'язаний з добробутом усього світу, що неможливе без безпеки.

Традиційно проблема безпеки є однією з центральних у теорії і практиці міжнародних відносин, адже вона виступає основою збереження кожного соціального організму, із нею пов'язане будь-яке питання світової політики. Детальний аналіз відносин між державами й об'єднаннями – наприклад стратегічне партнерство між Російською Федерацією та Європейським Союзом – неможливий без уточнення принципів наукового дослідження і категоріально-понятійного апарату, без теоретико-методологічного осмислення поняття «міжнародна безпека». Безпека в традиційному трактуванні втратила своє значення, і на сьогоднішній день уже проявляється недостатність теоретичного багажу для поглибленого дослідження проблем безпеки.

Вивченням поняття «міжнародна безпека» займаються науковці різних країн світу. Відомі зарубіжні спеціалісти з питань міжнародних відносин і зовнішньої політики – Р. Коен, Дж. Най, К. Уолте торкаються у своїх роботах поняття «міжнародна безпека», але досить поверхово, на відміну від А.Дж.К. Бейлс, А. Беттлер, А. Д. Ротфельд, які

присвятили цій проблемі спеціальні дослідження.

Серед російських учених значну увагу терміну «міжнародна безпека» приділив В. Кулагін, розкривши досить детально зміст поняття, теоретичні підходи до визначення та механізми реалізації стратегій гарантування безпеки. Дослідники П.Циганков і М. Шепелев розглядають міжнародну безпеку в контексті певних теорій міжнародних відносин, акцентуючи увагу на нових її концепціях. Українські дослідники у більшості своїй майже не займаються вивченням цієї категорії.

Метою повідомлення є аналіз існуючих дефініцій поняття «міжнародна безпека» та їх узагальнення.

Відповідно до вказаної мети поставлено завдання дати стислу характеристику історіографії проблеми, проаналізувати трансформацію терміну «міжнародна безпека» протягом ХХ ст., порівняти поняття з новими його дефініціями і виявити його зв'язок з процесами глобалізації.

Історія вивчення поняття «безпека» сягає античних часів і продовжувалася протягом століть у контексті правових вчень або теорій війни і миру. Дослідження категорії «безпека» започатковане такими античними філософами, як Гесіод і Епікур. Платон і Аристотель обговорювали цю тему в контексті соціально-політичних проблем, адже, на їхній погляд, саме держава гарантує безпеку індивідам, регулюючи суспільне життя через закони [4, 38].

Основи сьогоденного розуміння міжнародної безпеки та засобів її забезпечення закладалися в Новий час. Усі теорії цього періоду спираються на раціоналістичну концепцію влади, згідно з якою гарантування безпеки є однією з найважливіших завдань держави [10, 19]. Безпеку позначали як стан спокою, що виявляється у відсутності реальної небезпеки, а саме – війни.

У часи Просвітництва питання міжнародної безпеки також розглядалося в контексті проблеми

війни і миру. Для Ш. Монтеск'є, зокрема, безпека була виключно воєнним явищем, що, як спокій і мир народів, повинно забезпечуватися міжнародним правом [11, 167]. На думку історика Е. Ротшильд, безпека була зведена в ранг основної мети держави в період європейських революцій і наполеонівських війн, коли дипломатичні та військові засоби стали основним способом її забезпечення [6, 21].

Після завершення Другої світової війни уявлення про безпеку та засоби її забезпечення істотно змінюються. Поняття «міжнародна безпека» детально розробляється політологами і спеціалістами з міжнародних відносин; реалізм і ліберальний ідеалізм стають основними теоретичними підходами до його вивчення.

В теорії і практиці міжнародних відносин тривалий час домінує реалістична концепція міжнародної безпеки як відсутності безпосередньої військової загрози, стану, головну роль в якому відіграє держава. Зауважимо, що чимало сучасних дослідників дотримуються цієї концепції. Так, наприклад, український дослідник М. Шепелєв характеризує міжнародну безпеку як стан міжнародних відносин, за якого створюються умови, потрібні для існування та функціонування держав, при гарантуванні їхнього суверенітету, політичної, культурної та економічної незалежності, можливості здійснювати необхідну самооборону [19, 389].

Британський дослідник А. Беттлер характеризує міжнародну безпеку також як стан міжнародних відносин, але за якого реалізуються фундаментальні національні інтереси усіх суб'єктів світової політики [3, 153]. Він підкреслює, що зміст системи безпеки визначає той, хто домінує в геостратегічному просторі, тобто міжнародна безпека збігається з національною безпекою держави-гегемона або лідера [3, 155].

Російські науковці В. Кулагін і Л. Дериглазова вважають, що в основі міжнародної безпеки повинна бути рівновага. Вони дотримуються думки, що досліджуване нами поняття являє собою якість міжнародної системи, яка здатна забезпечити стабільне існування й розвиток різноманітним учасникам міжнародних відносин і мати набір засобів для успішного подолання протиріч, що виникають між ними [5, 56], [9, 12].

Продовжує існувати і розроблятися ліберально-ідеалістичне розуміння міжнародної безпеки, в основі якого лежить ідея співробітництва, заснована на універсальних цінностях і загальнолюдських інтересах. Ключовим поняттям цієї концепції виступає колективна безпека – ситуація, за якої всі члени відмовляються застосовувати силу у відносинах між собою та зобов'язуються допомогти тому, хто зазнав нападу з боку сторонньої держави.

Цікавим видається погляд відомого радянського дослідника Д. Проектора. У монографії «Світові війни й долі людства» 1986 р. наявне реалістичне сприйняття міжнародної безпеки, яка розглядається як комплекс заходів зі створення найбільш ефективних гарантій загального миру як для певної держави, так і в глобальних та регіональних масштабах задля захисту держав і народів від за-

грози виникнення війн [12, 252]. Натомість у роботі «Політика і безпека» 1988 р. Д. Проектор висуває ідеалістичну концепцію загальної або колективної безпеки як «умови збереження й виживання всього людства» [13, 30]. Отже, такий приклад добре ілюструє поступову зміну в розумінні поняття «міжнародна безпека», пов'язану з «розрядкою» і закінченням «холодної війни».

В останній третині ХХ ст. набуває поширення поняття «загальна безпека» як довгострокові зобов'язання держави, що враховують загрози власним інтересам і поширюються на інші держави; з'являється поняття «всеосяжної», або «всезагальної безпеки» – альтернативи національній безпеці та засобу надання співробітництву ширшої основи [18, 323].

Дослідники міжнародних відносин 90-х рр. ХХ ст. стали на шлях пошуку нових концепцій безпеки. Головними тенденціями сучасної науки варто вважати розширення поняття безпеки і прагнення до кооперативної основи її забезпечення. На думку М. Косолапова, відбувається постійна трансформація міжнародної безпеки як стану не-війни між державами у внутрішню безпеку людства [7, 10].

Підкреслимо, що досі збереглося традиційне військово-політичне розуміння безпеки. До проявів такої тенденції можна віднести створення міжнародних режимів: режиму загальної безпеки (добровільної взаємної відмови від конфронтації); режиму колективної безпеки (порядку міждержавного співробітництва, за якого будь-який акт агресії проти когось з учасників подібної системи розцінюється як агресія проти всіх інших учасників); режиму безпеки на основі співробітництва (дипломатичного співробітництва держав у сфері гарантування безпеки). Наприкінці ХХ ст. з'явилися нові концепції безпеки, серед яких – концепції людської та кооперативної безпеки, теорія демократичного миру тощо. Великого поширення, зокрема, набули концепції кооперативної безпеки. «Гроціанська» концепція Брукінгської групи дослідників являє собою механізм стримування агресії шляхом зустрічних загроз через міжнародні інститути і правові норми [17, 135]. «Кантіанська» концепція, представлена Р. Коеном і Дж. Наєм, заснована на універсальності моральних норм і дотриманні прав особистості. Вона трактує кооперативну безпеку як синтез колективної безпеки, колективної оборони і сучасного підходу, пов'язаного зі співробітництвом у вирішенні конфліктів нового покоління [17, 132]. Відомий російський дослідник П. Циганков розцінює кооперативну безпеку американської школи як варіант всевітнього співробітництва країн і регіонів в інтересах регіонального і глобального миру [17, 136].

Концепція людської безпеки нагадує погляди Р. Коена і засновується на протиставленні безпеки індивіда і держави [18, 343]. Теорія демократичного миру, на нашу думку, дуже близька до радянської концепції безпеки, згідно з якою війни між соціалістичними країнами неможливі, тобто стверджує, що моногенні міжнародні системи менш схильні до конфронтації («демократії між собою не воюють») [8, 28-29].

Концепція «захисної безпеки», що панувала протягом останніх століть, як бачимо, продовжує розроблятися зазначеними вище школами та представлена як захист особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, що гарантувало його збереження в певному стані. Сучасні європейські дослідники дещо розширюють зміст поняття «міжнародна безпека». Директор Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру А. Д. Ротфельд висуває концепцію «неподільної міжнародної безпеки», яка має включати сукупність невійськових питань, адже загроза світової війни вже в минулому [14, 41]. Подібної думки дотримується Бейлс А. Дж. К.: «У 2002 році для мільйонів людей у світі поняття безпеки було пов'язане не з планами протидії військовій загрози, а з боротьбою за отримання предметів і послуг першої потреби – продовольства, палива, житла, медичної допомоги, без яких неможливе існування людини» [1, 24]. Фінський дослідник Ю. Хуру також підкреслює полісемічний характер поняття «міжнародна безпека» і наголошує на ідеї багатоаспектності категорії «безпека», яка розуміється як соціальна і політична проблема [16, 24].

Отже, наявна тенденція міцнішого зв'язку поняття міжнародної безпеки з поняттям стабільності. Так, на поч. ХХІ ст. масового поширення набули дослідження про можливість створення безпеки через сталий розвиток - процес досягнення такого соціально-економічного балансу в житті світової спільноти, за якого задоволення життєвих потреб відбувається без глобальних конфліктів; у вузькому розумінні – це система стратегічних пріоритетів, складених з наукового, екологічного, соціально-економічного і політичного факторів розвитку. Група дослідників на чолі з А. Урсулом вважає, що єдиний шлях у ХХІ ст. – сталий розвиток, адже людство вже опинилося під загрозою «екокатастрофи». Вони розвивають концепцію «сталого безпеки», або «безпеки через сталий розвиток», згідно з якою повинно бути прийняте положення, що безпека і сталий розвиток не тільки тісно пов'язані, але й становлять цілісну систему «розвиток-безпека» [15, 249].

На наш погляд, варто погодитися з тим, що сучасні процеси глобалізації суттєво впливають на постановку проблем безпеки і трансформують зміст світової політики. На думку А. Белянцева, збільшується роль проблем «м'якої безпеки», пов'язаних з інформаційною інфраструктурою й економікою, а питання «жорсткої безпеки» зберігають свою значимість, перейшовши у площину протистояння держав світу в галузі високих технологій і гонки озброєнь [2, 318].

Отже, поняття «міжнародна безпека» виходить далеко за межі традиційного військового виміру і дедалі частіше розглядається в більш широкому контексті. Відомий американський політолог М.Інтрилігатор стверджує, що на сьогоднішній день поняття «міжнародна безпека» для багатьох дослідників «завузьке», і констатує, що внаслідок глобальних нестабільностей і взаємозалежностей традиційні методи забезпечення безпеки стають менш відповідними, тому світове товариство повинне виробити нові механізми безпеки [2, 312]. На думку К. Лаоса, традиційні концепції національної та міжнародної безпеки мають бути замінені концепцією глобальної безпеки, яка є відсутністю чи уникненням загроз життєвим інтересам планети [20].

Таким чином, протягом тривалого часу панувало уявлення про те, що проблеми безпеки є пріоритетним напрямком діяльності держав на міжнародній арені, а основою гарантування безпеки є високий військовий потенціал. Характерним явищем сучасного світу є глобалізація, яка нерозривно пов'язана з економічними, гуманітарними, екологічними проблемами тощо і зі зміною парадигми безпеки в сучасній теорії міжнародних відносин, глобалістиці, політології, конфліктології, філософії. Концепція односторонньої безпеки поступилася місцем усвідомленням того, що істинна безпека може бути досягнута силами всього людства через узгодження національних інтересів і взаємної довіри всіх народів.

На наш погляд, сучасний світовий порядок потребує розробки нових концепцій безпеки з урахуванням принципів кооперації та переглядом можливостей використання несиллового інструментарію для врегулювання сучасних конфліктів.

Термін «міжнародна безпека» традиційно підкреслював відносини між державами, проте в міжнародних відносинах все більшу роль відіграють недержавні актори, і дійсно доцільніше говорити про глобальну безпеку як сферу забезпечення інтересів усього людства в сукупності – держав, груп держав, окремих особистостей.

Слід зазначити, що в сучасному світі підвищення безпеки інших не послабляє власну безпеку, а досконала зброя виключає можливість зтворення безпеки народу односторонніми зусиллями, тому міжнародна безпека повинна охоплювати взаємопов'язані військові, економічні, політичні, екологічні й інші загрози життєвим інтересам планети.

Ми вважаємо, варто залишити термін «міжнародна безпека», якщо це поняття не обмежується лише міждержавними відносинами, а включає ширше коло проблем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бейлс А. Дж. К. Тенденции и проблемы в области международной безопасности / Алисон Дж. К. Бейлс // Ежегодник СИПРИ. Вооружения, разоружение и международная безопасность. – М.: Наука, 2004. – С.1–28.
2. Белянцев А. Е. Международная безопасность в условиях глобальной информационной революции / А. Е. Белянцев // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – Серия «Международные отношения, Политология, Регионоведение». – 2003. – № 1. – С. 311–320. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.ru/download/23478524.pdf>.
3. Бэттлер А. Национальные интересы, национальная и международная безопасность / Алекс Бэттлер // Полис. – 2002. – №4. – С.146–158.

4. Гаранина О. Д. Онтологические смыслы категории «безопасность» в философской ретроспективе / О. Д. Гаранина, И. В. Усик // *Научный вестник Московского государственного технического университета гражданской авиации*. – 2008. – № 129. – С. 37–42. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/download/30778939.pdf>.
5. Дериглазова Л. В. Проблемы обеспечения международной безопасности после окончания «холодной войны» / Л. В. Дериглазова // *Вестник Томского государственного университета*. – 2005. – № 288. – С. 56–61. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/download/12177712.pdf>.
6. Колдунова Е. В. Сравнительный анализ региональных особенностей новых угроз безопасности / Екатерина Валерьевна Колдунова [учебное пособие]. – М.: Проспект, 2010. – 128 с.
7. Косолапов Н. Международная безопасность и глобальный политический процесс / Н. Косолапов // *Международная экономика и международные отношения*. – 1992. – № 12. – С. 5–18.
8. Кулагин В. М. Гипотеза «демократического мира» в контексте альтернатив мирового развития / Владимир Михайлович Кулагин // *Полис*. – 2000. – № 1. – С. 23–37.
9. Кулагин В. М. *Международная безопасность [Учеб. пособие для студ. вузов]* / Владимир Михайлович Кулагин. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 319 с.
10. Моздаков А. Ю. Понятие безопасности в классической и современной философии / А. Ю. Моздаков // *Вопросы философии*. – 2008. – № 4. – С. 18–25.
11. Монтескье Ш. О духе законов / Шарль Монтескье; [пер. с фр.] // Монтескье Ш. *Избранные произведения*. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 159–735.
12. Проэктор Д. М. *Мировые войны и судьбы человечества* / Д. М. Проэктор. – М.: Мысль, 1986. – 318 с.
13. Проэктор Д. *Политика и безопасность* / Д. М. Проэктор. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
14. Ротфельд А. Д. *Международная безопасность: формирующаяся повестка дня* / Адам Даниэль Ротфельд // *Ежегодник СИПРИ. Вооружения, разоружение и международная безопасность [Пер. с англ.]*. – М.: Наука, 1997. – С. 35–46.
15. Урсул А. Д. *Безопасность через устойчивое развитие как принцип стратегии национальной безопасности России* / А. Д. Урсул, Т. А. Урсул, В. В. Бахарев // *Социально-гуманитарные знания*. – 2009. – № 6. – С. 242–256.
16. Хуру Ю. *Безопасность как широкая многоаспектная концепция для объединяющейся Европы* / Юко Хуру [Пер. Ю. М. Ледовских] // *Безопасность, сокращение вооружений и разоружение: Проблемно-тематический сборник*. М.: ИНИОН РАН, 1998. – С. 22–30.
17. Цыганков П. А. *Безопасность: корпоративная или кооперативная. Критический анализ международно-политической концепции* / Павел Афанасьевич Цыганков // *Полис*. – 2000. – № 1. – С. 128–139.
18. Цыганков П. А. *Теория международных отношений: [Учеб. пособие]* / Павел Афанасьевич Цыганков. – М.: Гардарики, 2004. – 590 с.
19. Шепелев М. А. *Теорія міжнародних відносин: Підручник* / [передм. Д. В. Табачника]. – К.: Вища школа, 2004. – 622 с.
20. Laos K. N. *International security in the Post-Cold War Era* / K. Nicolas Laos // *Journal of International Affairs*. – December 1999 – February 2000. – Vol. IV – Number 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume4/June-August1999/laos.PDF>.

ФІЛОСОФІЯ

УДК 39(477):37.011.3-057.86

В. В. ПАШКОВ

ПАРАДИГМАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Пашков Володимир. Васильович – ректор Запорізької академії післядипломної педагогічної освіти, кандидат філософських наук, доцент

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з пошуком нової парадигми підготовки людини до життя, яка б забезпечила не лише адаптивне ставлення людини до дійсності, але й розвиток дійсності відповідно до людських вимірів життя.

Ключові слова: освіта, педагог, гуманітарна парадигма, постстандартизований розум, креативність.

В статье рассматриваются проблемы, связанные с поиском новой парадигмы подготовки человека к жизни, которая обеспечивала бы не только адекватное отношение человека к действительности, но и развитие действительности по отношению к человеку.

Ключевые слова: образование, педагог, гуманитарная парадигма, постстандартизированный разум, креативность.

In the article problems are examined related to the search of new paradigm of preparation of man to life, which would provide not only adequate attitude of man toward reality but also development of reality in relation to a man.

Keywords: education, teacher, humanitarian paradigm, post-standardized reason, creativity.

© В. В. Пашков, 2011

Тема, що виноситься на обговорення, належить до фундаментальних проблем сучасної науки, філософії і соціальної практики. ХХІ ст., що розгортається, робить грандіозні виклики традиційному суспільству, національним державам і культурам, способам підготовки людини до життя, що здійснюються, насамперед, засобами освіти і виховання. Наприкінці ХХ ст. світ знову став майже невідомим. Його важко охопити одним поглядом, передбачити головні вектори розвитку, запропонувати превентивні освітньо-культурні інновації. Разом з тим, досить рельєфно проглядаються тенденції економічної глобалізації і антиглобалізації, ознак інформаційного суспільства і посилення взаємозалежності народів, утвердження демократичного порядку і ринкових перетворень у все більш широкому світовому просторі.

Для України, до того ж, сформувалась низка загроз-викликів, пов'язаних з важкою екологічною і демографічною ситуаціями, спадом виробництва, обвальним зростанням бідності, захворюваності та злочинності, деформацією моральних засад життєдіяльності суспільства та корупцією. Незважаючи на більш як десятилітній досвід трансформацій і національного відродження, Україна, здається, залишилась «стояти» на грані двох світів — європейського і євразійського (або лише балансує на цій грані), неготова повноцінно й ефективно відповісти на існуючі глобальні виклики. Драматичність ситуації полягає також у тому, що впродовж цього часу Україна випробувала безліч проектів

перебудови свого буття за всіма критеріями прогресу і впевнилась, що її прогрес стримує нині не тільки дефіцит планів і теорій економічного, політичного і культурного розвитку, застарілі технології і нестачу коштів, але й дефіцит людей з їх необхідними інтелектуальними і моральними якостями. Історичний виклик на освічену, культурно і морально розвинену людину, здатну взяти на себе компетентну відповідальність за нові напрями суспільного поступу, залишився поки що без належної відповіді. Україна, як власне і весь світ, перебуває в очікуванні нової епохи і одночасно намагається відшукати соціальну, економічну та науково-технологічну платформу виживання, нову парадигму підготовки людини до життя, яка б забезпечила не лише адаптивне ставлення до дійсності, але й розвиток самої дійсності відповідно до людських вимірів життя, продиктованих ідеалами ХХІ ст.

Центром цієї парадигми є освіта, яка розвивається як відповідь на виклики цивілізації і одночасно як відповідь на потреби людини знайти своє місце і можливості самореалізації у новому глобальному просторі.

Сучасна післядипломна освіта педагогів володіє розвиненою міждисциплінарною теоретичною базою й багатим арсеналом засобів практичного втілення ідей, концепцій, установок. Проте претензії суспільства до ефективності професійної діяльності педагогів зберігаються і обумовлюють стійкість «виклику» системі післядипломної освіти - підсилити її орієнтацію на кардинальні зміни в готов-

ності вчителів до вирішення практичних завдань сучасної шкільної освіти. Як актуальний напрям розвитку післядипломної освіти педагогічне співтовариство заявляє подолання розузгоджень між результатами післядипломної освіти, що традиційно фіксуються в його процесі і в підсумкових показниках, і очікуваною успішністю педагогів у подальшій професійній діяльності.

Отже, мета і завдання даної статті полягає в розгляді проблеми, пов'язаної з пошуком нової парадигми підготовки людини до життя, яка б забезпечила не лише адаптивне ставлення людини до дійсності, але й розвиток дійсності відповідно до людських вимірів життя.

Практика освіти орієнтується на цілісний гуманітарний розвиток особи і підтримку її становлення, на трансляцію досвіду поколінь у міжсуб'єктному діалозі, інституціоналізацію соціокультурних векторів у діяльності суб'єктів формальної і неформальної освіти. Сучасне уявлення про освіту як про субсистему в метасвіті культури і соціуму припускає осмислення буття суб'єктів в освіті як зсередини процесу, так і ззовні - спостерігаючи, фіксуючи, інтерпретуючи продуктивні рішення, тим самим підсилюючи доцільність створюваних умов для досягнення успішності в подальшій практичній діяльності.

У науковій рефлексії дослідницькою, експериментальною і практичною складовими післядипломної освіти педагогів, ефективність його реалізації все наполегливіше висуває вимогу осмислити проблему людини в її сучасному гуманітарному трактуванні. Визначення підходів до осмислення проблем освіти базується на парадигмах, що зосереджують увагу дослідників на людині як суб'єктові освітньої діяльності, направленої на пошук і отримання ним смисложиттєвих орієнтирів.

В усіх динамічних змінах і перетвореннях на перший план виступає особистість як творець, як носій нових якостей і ролей у всіх вимірах суспільного й духовного розвитку. З поступом людської цивілізації розширюється діапазон духовності, освіченості, культурного потенціалу країн і народів, що позначається на діяльності освітніх закладів.

Змінюються цілі, завдання, функції загальноосвітньої школи, її призначення. Освітні заклади, які працюють на майбутнє, мають прийняти інші пріоритети. І по суті, і за змістом вони повинні стати не предметними, а особистісними, зорієнтованими на людську індивідуальність, на найвищу культуру людських відносин.

Таким закладам потрібен інший педагог, з іншим баченням своєї ролі в перебудові шкільного життя, тому провідною стратегією перепідготовки педагогічних кадрів у новій ситуації має стати створення освітянам усіх необхідних умов для перебудови їхніх професійних установок, переосмислення колишніх педагогічних цінностей, пошуку шляхів формування яскравих творчих особистостей, які вміють розробляти «власні критерії сформування у самих себе й інших нових, більш досконаліших форм... людського життя і людських відносин» [1].

Виходячи з цього, сьогодні постає завдання необхідності глибокого обґрунтування нових критеріїв і смислів, за якими результативність розвитку післядипломної педагогічної освіти буде очевидною. Ми вважаємо, що в основу трансформованої сучасної післядипломної педагогічної освіти має бути покладена філософія як об'єктивний духовний фундамент, скріплений атрибутивно властивими їй світоглядною й методологічною функціями. Адже цільове завдання спонукання до самопізнання не може здійснюватись і здійснитись на шляху абстрагування від людської, особливо дитячої, суб'єктивності, нерозумної з точки зору наукового природознавства, але об'єктивної, тому розумної з точки зору людяності науково-педагогічних виховних висновків, які тільки й можна пропонувати до втілення в педагогічну практику.

До стратегічних і головних завдань формування нової моделі розвитку професіоналізму педагогів належить виховання здатності до креативної, самостійної орієнтації в інноваційній діяльності на основі глибоких знань перспективних досягнень філософських і соціогуманітарних наук.

Для людини підстава буття є постійний та безперервний процес пошуку й знаходження. Саме тому людина змушена всією своєю життєдіяльністю створювати основу свого буття у світі, перетворювати її й знову утверджувати. Людина, навіть максимально використовуючи всі свої природні можливості, не в змозі знайти обґрунтоване буття у світі речей, вона створює й постійно відтворює цю підставу свого буття штучно, опираючись на рефлексивну свідомість.

Процес індивідуалізації характеризує в цілому зміст онтологічної дуги - індивідуального життєвого шляху кожної окремої людини. Головне й найбільш значиме поле розгортання людської індивідуалізації пов'язане із внутрішнім духовним світом людини, який у його повному змісті є продуктом саме онтологічного розвитку особистості педагога. Із цієї причини індивідуальний розвиток за самою своєю суттю потенційно плюралістичний, містить у собі можливість різних варіантів. Ні його процес, ні його результати не є односпрямованими, ведучими до того самого стану.

Людина потенційно відкрита для розвитку й здатна до розвитку, але на затребуваність у розвитку впливає в першу чергу ставлення людини до її необхідності, оскільки людина у своїй індивідуальності не тільки продукт, але й суб'єкт, творець свого власного розвитку. Родова природа людини утворює межі цілісності, і індивідуалізація виступає процесом розвитку цілісності людини. Межі цілісності утворюють включеність людини в межі певної системи. Із цієї причини людська індивідуальність історична і є діалектичною єдністю атрибутивності й ситуативності антропосоціогенетичного процесу.

З індивідуалізацією пов'язана категорія індивідуальності, яка розуміється як гідність людини, особистості, як певні її якості. Індивідуальність, на думку Х. - Г. Гадамера, є перешкода чужого, котру повинно перебороти наше розуміння його. Лише переборюючи інше, розуміння іншої людини зна-

ходить своє завершення, а індивідуальність конкретного знаходить своє обґрунтування у загальнолюдському. У межах культури індивідуалізація людини знаходить свої власні межі (рамки) [2].

Постстандартизований розум задає іншу аксіоматику антропогенного розвитку питанням, зверненим до кожної окремої людини: «Наскільки ти досконалий?». Феномен оновлення в межах аксіології інформаційного суспільства реалізується в розвитку індивідуалізованого світу, у зверненні до глибинної сутності цілісної людини, що припускає наявність віри в можливість недосконалої істоти наблизитися до нового рівня досконалості [3].

Особливостями сучасного етапу онтологічно мислимій індивідуалізації, є те, що спонтанність починає сприйматися й практикуватися, насамперед, як особистісно-рефлектований індивідуалізм. У результаті креативної діяльності виникають нові параметри порядку поведінки людини як складної нелінійної системи, коли щось розпочинати означає постійно змінюватися й знаходити вектори подальшого розвитку. Способом самовідновлення виступає хаотичність, пов'язана зі спонтанністю, мимовільністю, незапланованістю появи структур нових знань і властивостей. Блукаючи по полю можливих шляхів розвитку, хаотичні рухи креативного розуму приводять час від часу до «випадання» на ту або іншу структуру-атрактор, тим самим визначаючи вектор креативної активності, який веде до прориву до нового [3, 139]. Алгоритмом народження нового служить послідовний зв'язок: поряд зі старим культурним зразком виникає новий, у міру зростання ресурсу його реплікації виникаюча загроза старого кваліфікується як нестійкість. Структура самоприналежності й самовладання особистості здійснюється на підставі різних здібностей та вмінь, спрямованих за своєю суттю на те, щоб підкорити спонтанну емоційність суб'єктивного «я» самовизначенню цього «я». Таким чином, вони спрямовані на підпорядкування суб'єктивності трансцендентній силі особистості, яка впливає.

Ознакою здібності й чесноти в деякому смислі може бути спонтанність, але не спокоєнвічна, а сформована в результаті тривалого процесу, тобто в результаті роботи над самим собою. Що ж стосується відношення до цінностей, то інтегруючий процес удосконалювання власної психіки поступово приводить до того, що воля, ведена розумним пізнанням, у спонтанному відношенні до емоцій, у спонтанному притяганні або відштовхуванні може засвоювати й вибирати те, що є істинно добрим. І точно так вона може відкидати те, що є істинно злим. Інтеграція особистості в дії - це завдання, яке стоїть перед людиною в перебігу всього її життя, яка може бути здійсненою на підставі зовсім особливої комплексності суб'єкта особистості.

Новий інформаційний простір несе із собою потік трансформацій життєвого світу культури, змінюючи діяльнісний континуум за рахунок інтенсифікації обміну символічних середовищ. Людина залишає сферу безпосереднього перетворення речовини, обираючи мірою цінності й розвитку не трансформацію матеріального середовища, а вдосконалю-

вання ідеальних сфер, які підтримують рух творчої думки й сфер пошуку нових образів. У цих умовах проблема оптимізації творчих чинностей людської праці вирішується як можливість більш вільного вираження ідей, реалізації на їхній підставі нових творчих проєктів, створення нових типів художності в образній сфері.

У креативному просторі освіти монологічні форми навчання поступаються місцем діалогічному спілкуванню, принцип якого - «виняткова важливість голосу особистості». Креативність педагога виявляється в здатності до створення нового, а також у здатності виходити за межі передбачуваного, і це робить поведінку людини непередбаченою. Становлення особистості як подвиг духовної творчості - ціннісний принцип. Справжня природа особистості педагога безпосереднім чином пов'язана із творчістю, поза якою педагога просто не існує.

Втім, існуюча система підвищення кваліфікації, курсова перепідготовка в закладах далека від досконалості. У такому вигляді вона може стабільно існувати лише завдяки обов'язковості виконання планів, вимогам управління освіти тощо. Труднощі полягають у тому, що досі не визначено напрямів оновлення системи післядипломної педагогічної освіти в умовах ринку та новому глобалізованому соціумі. Відсутнє поняття «підвищення кваліфікації» за принципом випереджального розвивального навчання.

Педагогічні ідеї такі короткочасні, що старіють ще задовго до того, як їх опублікують і оприлюднять. У педагогічних ВНЗ, де існують факультети підвищення кваліфікації, виникла така ситуація, за якої більшість викладачів, які отримали диплом кандидатів чи докторів наук, вважають, що вони отримали раз і на все життя право однаково викладати слухачам - викладачам, що призводить до невтішного, але закономірного результату: не поглиблюються і не оновлюються знання як слухачів, так і самих викладачів, які ведуть ті чи інші курси. Уже зараз існує величезна дистанція між метою і завданням школи, її змістом та цілями педагогічного процесу в системі підвищення кваліфікації, причиною якої є неузгодження мети, засобів та оцінки результатів роботи цих підрозділів. Цілі перетворились на лозунги педагогічних починань, засоби перестали бути професійною цінністю, результати вимірюються критеріями, які не відображають сутність педагогічного процесу в системі підвищення кваліфікації. У більшості випадків цілі факультетів підвищення кваліфікації роками не оновлюються.

Трапляються і такі випадки, коли загальна мета підвищення кваліфікації формується так широко, що уявлення про неї залишається зовсім незрозумілим ні для тих, хто навчає, ні для тих, для кого ця система створена.

Отже, проблема перебудови та оновлення системи підвищення кваліфікації та післядипломної педагогічної освіти загалом назріла так само, як багато інших суспільних реформ.

Учені відзначають, що сучасне покоління дітей - це зовсім нові люди, які живуть і діють за своїми, раніше невідомими законами.

Сучасний світ вимагає «глобального учня», який:
- має володіти відповідними знаннями (базовими, професійними, економічними, правовими, екологічними);

- мати відповідні навички (комунікаційні, навички володіння іноземними мовами, новими технологіями, комп'ютером, навички здорового способу життя, організаційні, уміння знаходити інформацію та критично її оцінювати, уміння аналізувати і вибирати головне, швидко приймати рішення);

- мати відповідні риси (гнучкість, мобільність, сучасність, здатність позитивно і перспективно мислити, креативність, мати стійку мотивацію до навчання) [4].

Чи можливо сформувати «глобального учня», якщо сам вчитель не є «глобальним учнем»? Без сумніву – ні! Отже, допомогти сучасним учителям стати «глобальними учнями» - одне з найголовніших завдань післядипломної педагогічної освіти. Які ж соціально-філософські засади ми можемо визначити, щоб яскраво довести висунуту тезу?

Сучасна освіта вступила в істотну суперечність не тільки з сьогоденням, але і з майбутнім. Не забезпечуючи соціальні потреби сьогодення, світова освітня система склалася таким чином, що фактично ігнорує майбутнє, знаходячи своє «комфортабельне» існування в «спогадах про минуле». Практично всі освітні установи, процеси і системи не орієнтовані на майбутнє, на створення того його образу, який забезпечить виживання і оптимальний розвиток людського роду. Така суперконсервативна освіта, яка іменується сучасною лише постільки, оскільки існує в сьогоденні, потребує осучаснення, тобто модернізації.

Але модернізація - це процес, що наздоганяє час. Сьогодення, перетворюючись на майбутнє, вислизає і стає минулим, і модернізована освіта все більше відстає від реального і, тим більше, «потрібного» сьогодення і нездатне сприяти вирішенню проблеми виходу з антропогенної глобальної кризи, що поглиблюється. Проте освіта повинна вже в своєму сучасному розвитку «передбачати» і певним випереджаючим чином сприяти створенню необхідних умов для задоволення інтересів і потреб прийдешніх поколінь людей, а не продовжувати орієнтацію на заповнення у них ресурсів на користь «надпотреб» багатой меншини нині існуючих поколінь.

Але мова йде не тільки про людство, його сучасні і майбутні покоління. Необхідно враховувати і «інтереси» природи, особливо біоти. Все, що було сказано про сучасні і майбутні покоління в плані розвитку світової освіти, повною мірою відноситься і до природи, навколишнього середовища людини, використовуваних і потенційних природних ресурсів. От чому відмічені вище соціально-темпоральні суперечності освітнього процесу носять не просто соціальний, а соціоприродний характер. Можна сказати, що нині існуюча світова система освіти вже не влаштує ні суспільство, ні природу, вона загальблює системну кризу цивілізації і сприяє деградації біосфери.

Спеціалізована освітня діяльність, слідуючи своїм внутрішнім механізмам і логіці саморозвитку,

свідомо, зусиллями багатьох поколінь педагогів встановила традиції і правила, згідно з якими освіта принципово була приречена на інформаційне відставання від буття. Схематизувавши, можна сказати, що роль педагога замість того, щоб активізувати творчість учнів і дати їм зразки мислення, в переважній більшості випадків зводилася до свого роду передавальної ланки, ретранслятора застарілої освітньої інформації. Ті, що навчаються, виступали при цьому в ролі одержувачів інформації, яку вони повинні були, в основному, запам'ятовувати і потім відтворювати на контрольних формах навчання [5].

Згаданим темпоральним суперечностям не додавалося особливого (і, тим більше, важливого) значення, оскільки і до цих пір переважна частина філософів вважає (і учить цьому студентів), що свідомість в принципі відстає і весь час відставатиме від буття. І це до недавнього часу зводилося в ранг однієї із закономірностей соціальної філософії. Але якщо освіта, що формує свідомість людини, відстає від буття, то, слідуючи цій «логіці», в ній «циркулюватимуть» тільки застарілі знання, уміння і навички. При цьому переслідується мета оволодіння вже здобутих, сталих і перевірених істин і фактів, що існують лише у минулому і що відбуваються, але яких ще немає в майбутньому.

І хоча подальше існування і розвиток індивіда тепер уже вимагають безперервної освіти, особливо професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації, проте «навчання життям» як природний і безперервний процес грає не меншу і навіть велику роль, оскільки у ряді сфер діяльності чоловік в основному самоосвічується і утворюється життям, що оточує його соціальним і природним середовищем. «Освічення» особи відбувається за рахунок адаптації до того, що відбувається в житті і навколишньому середовищі [3].

Але те, що відбувається сьогодні, формує особову (а тим більше, суспільну) свідомість, що в основному «відстає» від життя, або її сьогохвилинне відображення. Формування свідомості людини, причому такої свідомості, яка може сприяти переходу до стійкого розвитку як найбільш оптимальної траєкторії виживання цивілізації, опинилося під загрозою. Свідомість, що відстає від буття, - це доля людини і всього суспільства в моделі соціального буття, яке отримало найменування нестійкого розвитку. А іншого шляху переходу до стійкого розвитку як «через випереджаючу свідомість» просто не існує. Необхідно сформувати свідомість, що випереджає буття у «критичній кількості» населення планети, особливо в осіб, що ухвалюють рішення, без чого неможливий перехід до стійкого розвитку суспільства. Це можливо і необхідно зробити лише за допомогою освіти, яка поступово поверне свідомість людини й більшості населення планети в бік майбутнього, перш за все, в його нормативно-стійкій формі.

Отже, з нинішньою системою освіти, що формує свідомість людей (маються на увазі загальні риси світової системи освіти), що сильно відстає від соціального буття, людство не увійде до свого стійкого майбутнього. Для цього необхідно створити не про-

сто одну якусь нову модель освіти, а цілий еволюційний ряд моделей, які могли б задовольняти відповідні (незникаючі) потреби нинішніх і майбутніх поколінь землян і всього людства. Основні контури цих нових моделей суспільного (цивілізаційного) розвитку і його найважливішої підсистеми - освіти, на наш погляд, повинні будуть формуватися в найближчі десятиліття.

У цьому зв'язку система післядипломної освіти має бути випереджальною, прогностично зорієнтованою на повноцінне підвищення індивідуально-професійного статусу вчителів, нагромадження майстерності, філософсько-педагогічних знань і наукових сил. У цьому зв'язку ВНЗ післядипломної педагогічної освіти мають брати на себе додаткові зобов'язання з підготовки вкрай необхідних нових спеціалістів аж до опрацювання індивідуальних програм та експериментальних курсів, створювати і розширювати науково-методичні лабораторії з цільовим фінансуванням, щоб ширше залучити вчителів до наукової, видавничої роботи, купувати в них рукописи й публікувати їх продукцію.

Вважаємо залучення вчителів до експериментальної роботи головною ознакою перетворення існуючої системи післядипломної педагогічної освіти, яка виконує такі функції:

- пропонує необхідний обов'язковий мінімум навчальних курсів для всіх;
- веде перепідготовку спеціалістів з різним сту-

пенем і рівнем кваліфікації: від учителя, який підтвердив свою кваліфікацію, до педагога –дослідника;

- пропонує на вибір велику кількість курсів різної тривалості з метою здобуття нової професії, задоволення особистих професійних інтересів;

- допомагає консультаціями й експертними оцінками вдосконалювати професійну майстерність із різних конкретних напрямів розвитку школи (наприклад, науковий супровід упровадження перспективного педагогічного досвіду);

- організація підвищення кваліфікації всього педагогічного колективу школи без відриву від роботи за дослідно-експериментальною програмою, складеною з урахуванням особливостей школи і творчої угоди між школою та академією післядипломної педагогічної освіти тощо.

Отже, сутність змін, що надалі відбуватимуться в системі післядипломної освіти, полягає в тому, що вона дедалі більшою мірою буде приймати на себе не тільки науково-методичні функції, але й філософсько-професійно-духовні. Це єдина система, в якій науково-дослідна діяльність викладачів безпосередньо й органічно поєднується з гострохарактерними проблемами освітан, яка сприяє і стимулює цілеспрямований та безперервний духовний саморозвиток учителів, що вимірюється культурою тієї роботи, котру здійснюють викладачі системи післядипломної педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. / Василь Кремень / – К. : Грамота, 2007. – 575 с.
2. Предборська І., Вишинська Г., Гайденок В., Гамрецька Г., Кочубей Н. Філософські обриси сучасної освіти / Ірина Предборська (заг.ред.). – Суми : Університетська книга, 2006. – 225с
3. Утюж І.Г. Освітній потенціал особистості // Ірина. Утюж / Монографія. – (Рекомендовано за рішенням вченої ради ЗНУ протокол № 3 від 28. 11. 2006 р.) Запоріжжя: ТОВ «КСК-Альянс», 2007. – 147 с.
4. Філософія освіти і педагогіка: цінності культури. Комунікативний етикет: Україна, Великобританія, Німеччина, Франція, Іспанія / Дрогобицький держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка; Педагогічний коледж Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка / Світлана О. Черепанова (ред.). – Л., 2007. – 392 с.
5. Гуманістичні універсали освітнього простору: можливості самореалізації особистості: матеріали Всеукр. конференції (м. Київ, 28-29 вересня 2007 року) / АПН України; Інститут психології ім. Г.С.Костюка. Лабораторія методології і теорії психології; Національний технічний ун-т України «Київський політехнічний ін-т». Факультет соціології. Кафедра психології та педагогіки / Г.О. Балл (ред.), Н.А. Бастун (ред.). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 246 с.

УДК 11

А.В. ХАЛАПСИС

МЕТАФИЗИКА И СПЕКУЛЯТИВНОЕ МЫШЛЕНИЕ

Халапсис Алексей Владиславович – профессор кафедры философии Национальной металлургической академии Украины, доктор философских наук (г. Днепропетровск)

В статье рассмотрен вопрос о роли спекулятивного мышления в метафизическом познании.

Ключевые слова: метафизика, спекулятивное мышление, реальность.

У статті розглянуто питання про роль спекулятивного мислення у метафізичному пізнанні.

Ключові слова: метафізика, спекулятивне мислення, реальність.

The article describes the role of speculation in the metaphysical knowledge.

Keywords: metaphysics, speculative thinking, reality.

© А.В. Халапсис, 2011

Спекулятивное мышление является одним из ключевых познавательных инструментов метафизики, а в классической метафизике оно выступает главным, и едва ли не единственным, инструментом. Поскольку же инструмент должен быть соотнесен с той сферой, которая с его помощью исследуется, определение эпистемологической легитимности спекулятивного мышления оказывается в прямой зависимости от выявления его онтологического статуса именно как инструмента метафизического разыскания. Отказаться от спекулятивного мышления – значит, отказаться от всякой возможной метафизики. Если же удастся онтологизировать спекулятивное мышление, то метафизика получит возможность вести свой дискурс без оглядки на своих «нисповергателей», выражающих сомнения в ее методе и даже доказывающих его ложность; однако если онтологизация будет недостоверной, т.е. будет не снимать сомнения, а давать повод к новым, то это не только не укрепит здание метафизики, но и предоставит ее противникам новые аргументы для ее «опровержения».

Может ли спекуляция сама по себе быть надежным основанием для наших онтологических высказываний? Казалось бы, после Канта подобные вопросы ушли с повестки дня, однако следует признать, что критицизм кенигсбергского затворника уже не оказывает серьезного внимания на те направления философии (в том числе – и метафизики), которые нашли для себя познавательные горизонты субъективизма, поданного как ядро антропологически ориентированного мышления. Кант был строгим рационалистом, ориентированным на идеалы классической науки. Именно потому для него столь острым оказался вопрос о возможности метафизики как спекулятивной формы знания. Подлинное же знание предполагает объективность как общезначимость, независимость от конкретного субъекта и его личностных представлений. «Трансцендентальный субъект» изобретен Кантом для придания объективности познанию, пусть и не мира ноуменов, то хотя бы мира феноменов. Он был предан метафизике не меньше, чем Лютер был предан Римской Церкви. Монах-августинец выступил против папства не потому, что усомнился в истинности христианства, а потому, что усомнился в христианстве церкви. Кант выдвинул претензии метафизике не потому, что ему не нравилась метафизическая постановка вопросов, а потому, что он не был уверен в объективности (а для него это означало – и научности) ее ответов.

Немногие рискнули прямо спорить с Кантом. Из его рассуждений был сделан вывод: либо от метафизики следует отказаться вообще, либо отказаться стоит не столько от нее самой, сколько от ее постановки вопросов. Наиболее радикальные пошли первым путем, попутно отказавшись от всякой философии, либо превратив ее в комментарий (к естествознанию, к психологии, к логике, к литературе и т.д.). Другие – создали (не всегда догадываясь об этом, как Колумб так и не осознал, что именно он открыл) неклассическую метафизи-

ку, в основание которой была положена онтология субъекта. Оказалось, что субъект не единичен (как единичным был кантовский трансцендентальный субъект), что каждый индивид обладает собственной субъектностью, каковая, легитимируясь через экзистенцию, приобретает характер высшей сущности здесь-бытия как непосредственности присутствия, в этом статусе выступая мерилем истины. Такой подход с неизбежностью привел к интеллектуальному анархизму («анархизм» П. Фейерабенда – лишь одно из многих, причем, наименее «метафизических» ответвлений). Господствовать стал принцип: «дозволено все!», коль скоро это «все» имеет своим источником субъекта (а как бы оно могло иметь другой источник?), который придает произволу онтологичность и даже некоторую академическую респектабельность. В плену этой респектабельной субъективности (уже даже не субъектности) и оказалась метафизика. Насколько ситуация запущена?

Эмерих Корет писал, что «... метафизика – в отличие от эмпирических наук – вовсе не стремится сообщать или доказывать нечто совершенно новое, чего мы не знали бы уже прежде. Она должна обнаруживать то, что уже было «известно» [bekannt], но еще не было отчетливо «познано» [erkannt]» [2, с. 35]. Этот пассаж очень характерен (у многих авторов вместо слова «метафизика» фигурирует слово «философия»). Для определения сущности метафизики это один из ключевых моментов. Если согласиться с Коретом и с теми, кто на разные лады выражает ту же самую мысль, то метафизике ничего другого не остается, как идти «путем паука», говоря словами Френсиса Бэкона. Этот тезис может подкрепляться ссылкой на самопознание и т.д., но в основе такого убеждения должны лежать явно или неявно выраженная мысль о тождестве мышления и бытия. Метафизика выявляет первые начала и высшие причины. По Корету выходит, что эти начала и причины нам уже «известны», но просто еще «не познаны», т.е. что метафизика делает эксплицитным то, что уже и так имплицитно содержится в мышлении.

Но из чего это следует, т.е. чем подобная мысль может быть обоснована? В принципе, ее можно было бы обосновать (не доказать, но все же как-то обосновать) с помощью платоновской теории идей. Однако я подозреваю, что Корет не относится к числу тех, кто серьезно полагает, будто бы наши бессмертные души между воплощениями созерцают эйдосы в чистом виде, а в земной жизни, закованные в бренное тело, могут лишь смутно припоминать их. Можно обосновать (опять-таки, не доказать, а обосновать) этот тезис с помощью теории врожденных идей, но у этой теории так же не очень много сторонников, по крайней мере, они в явной форме не демонстрируют свою к ней приверженность. Можно было бы обосновать как-то еще...

Как же обосновывается этот тезис на самом деле теми (а ведь Корет – далеко не единственный), кто его провозглашает как неоспоримый факт? А никак! Он просто постулируется как кредо, но при этом такое кредо, которое претендует на общезначимость.

Эйнштейн считал постижимость мира чудом, а многие философы-метафизики считают постижение первых начал и высших причин мира такой банальностью, что даже не утруждаются формулировкой какой-нибудь пристойной гипотезы, которая могла бы это оправдать такую претензию; единственное, что оговаривается – это как именно пользоваться этим божественным даром. Но почему же ничего не говорится о природе самого дара?

Сегодня мысль, что о бытии можно говорить безотносительно к человеку, покажется почти еретической. Вот и у Корета. Начало начал – это вопрос, по той простой причине, что человек сначала ставит вопрос, а потом ищет на него ответы. Вот оно, решение всех проблем! Вначале был... вопрос. Или вопрос о вопросе. Или вопрос о возможности вопроса о вопросе и т.д., но в любом случае это будет вопрос (вопросание)...

Однако разве не уходим мы от темы, когда начинаем рассуждать в такой форме, к тому же еще и прикрываемся авторитетом древних мыслителей и такой почтенной науки, как метафизика? Ведь древние под «первыми началами и высшими причинами» имели в виду совершенно иное, подразумевая начала и причины сущего как такового, а не то, «с чего» у человека начинается разговор о сущем.

Некоторые, правда, апеллируют к тому, что акт вопрошания сам уже есть бытийный акт, и этот факт, надо полагать, дает особые привилегии как самому вопрошающему, так и соответствующим (метафизическим) процедурам вопрошания. Но в чем преимущество акта вопрошания перед, скажем, половым актом, который тоже в некотором роде является бытийным.

Все ли акты суть бытийные, или лишь некоторые, а остальные – небытийные (или даже небытийные?) акты? Если акт вопрошания бытийный, а, скажем, акт принятия пищи таковым не является, необходимо четко обозначить смысл «бытийности» актов, в данном случае – чем, скажем, постановка вопросов более значима, нежели поддержания жизни, не говоря уже о ее (жизни) зарождении в случае полового акта. Если же предикат «бытийный» относится к каждому из возможных актов, то полностью девальвируется смысл самого предиката и остается непонятно: зачем (разве что для красного словца) его применять?

Корет отмечал: «Во всяком вопрошании и знании речь всегда идет о безусловной значимости того, что «есть». Постольку, поскольку «нечто» (некая вещь или некое положение вещей) как раз «есть», постольку, поскольку оно положено как сущее в бытии, оно имеет значимость бытия и положено в горизонте безусловной значимости. Бытие оказывается последним и безусловным, а значит безусловным условием всего вопрошания. Это предположение всегда и необходимо, неупраздняемо и непредваряемо. Оно соподтверждается в исполнении вопрошания и знания как его первое условие; иначе я даже не мог бы вопрошать». [2, с. 57]. Логика здесь такая: можно не знать конкретно, что именно представляет из себя та или иная вещь (яв-

ление, процесс), но когда человек о ней вопрошает, он должен быть уверен в ее (его) существовании, ибо в противном случае вопрос потеряет смысл. Однако эта логика ведет к наивнейшему из всех возможных реализму.

Как известно, вопросительные суждения не выражают ни истины, ни лжи. Корет, очевидно, имеет в виду не само вопрошание, а то, что делает его возможным, некоторые условия вопрошания (на предыдущих страницах своей работы он подробно останавливается на исследовании предпосылок и условий вопрошания [2, с. 39-49]. И именно через эти условия Корет выходит на то, что сам вопрос (вопросание) не только оказывается неким утверждением, а свидетельством «безусловной значимости того, что «есть».

Но дело-то в том, что для вопрошания необязательно быть уверенным в существовании того, о чем вопрошаешь, но даже уверенность в его реальном существовании совсем не гарантирует этому «нечто» безусловную значимость. Например, я могу спросить: «Действительно ли кентавр обладает телом, имеющим “человеко-лошадиные” свойства?». Этот вопрос будет осмысленным и даже допускающим положительный ответ, хотя я могу и не верить в реальное существование кентавров, т.е. считать это понятие пустым. С другой стороны, моя уверенность в реальном существовании кентавров так же не добавит им реальности, как и мое неверие в них.

Здесь можно привести знаменитый пример Канта: идея того, что у меня есть сто талеров, еще не означает, что они у меня действительно есть. Продолжая, можно сказать, что с этими умопостигаемыми деньгами я могу проводить мысленные же расчеты, истинность или ложность которых зависит не от реального наличия у меня соответствующей суммы, а от правильного или неправильного применения арифметических операций. Означает ли это, что умозрительные сто талеров принадлежат сущему на том основании, что я о них вопрошаю?

Возьмем другой пример. Я спрошу: «Правда ли, что Чичиков скупал мертвые души?». Для того чтобы понять, что представляет собой вопрос, необходимо быть знакомым с соответствующим произведением Н.В. Гоголя. В противном случае, первое недоумение, которое может здесь последовать, будет связано с непониманием того, как это «души» могут быть «мертвыми» (кстати, именно из-за этой двусмысленности в названии цензура не хотела «пропускать» повесть к печати). Соответственно, человек, не знакомый с творчеством Гоголя, будучи поставленным перед таким вопросом, вполне может счесть его неосмысленным (сочтя словосочетание «мертвая душа» пустым понятием). Если же его убедить, что вопрос осмысленный (а это, несомненно, так и есть), но не пояснить, в чем именно этот смысл заключается, он будет вынужден формировать некую гипотезу *ad hoc*, которая бы пояснила, каким образом такой нелепый вопрос может быть осмысленным. Возможно, в рамках этой гипотезы Чичиков оказался бы участником мистической драмы, будучи торговым представи-

телем Князя Тьмы, возможно, спрашиваемый подумал бы, что речь идет о фантастическом сюжете, в котором «мертвой душой» называется, скажем, сознание человека, переведенное в «электронную форму» и записанное на некие магнитные или оптические носители информации. Возможно, он бы решил, что Чичиков для каких-то своих целей скупал мертвые тела (образно названные «душами») и т.д.

Впрочем, это все касается возможного когнитивного диссонанса у того, кому задается подобный вопрос. Очевидно, что вопрошающий должен представлять сам себе смысл своего вопроса. Если Корет подразумевает, что вопрос всегда ставится в определенном горизонте, с этим трудно спорить. Но он ведь утверждает также безусловную значимость того «есть», о котором ведется речь в вопросе. В каком смысле Чичиков «реален» и мог ли он совершать те действия, о которых идет речь в вопросе?

Здесь можно сослаться на весьма экстравагантную концепцию Даниила Андреева, который, в частности, утверждает, что у некоторых художественных и литературных произведений есть свои метапрообразы в сакуале даймонов, то есть, что такие литературные герои как Иван Карамазов, Пьер Безухов, Андрей Болконский, Дон Кихот и др. имеют своих конкретных прототипов в иных мирах, причем авторы, которые «ввели их в оборот» в своих произведениях, после своей смерти участвуют в «просветлении» своих героев. Даниил Андреев заявляет это вполне серьезно, утверждая, в частности, что Чичиков, Собакевич и другие персонажи Гоголя реально существуют и даже указал, так сказать место их современной дислокации – а именно: Магирн, один из миров Высокого Долженствования. [1, с. 77]. Ввиду того, что у меня нет таких связей в иных мирах, какие были, по видимому, у Даниила Андреева, проверить данный факт для меня не представляется возможным; будем рассуждать так, как будто бы Чичиков никогда не был в Магирне.

Итак, что ожидает услышать вопрошающий о финансовой деятельности Павла Ивановича Чичикова? Положительный ответ, а именно, утверждение, что сей достойный господин действительно покупал мертвые души, будет в некоем смысле истинным. В каком смысле? Если брать виртуальную вселенную Гоголя, то в ней действительно есть такой персонаж, как П.И. Чичиков, который действительно занимался приобретением документов на умерших крепостных крестьян. Ввиду того, что Гоголь свою вселенную выразил в книгах, ставших достоянием культуры, она (эта вселенная) стала жить, так сказать, самостоятельной жизнью, благодаря чему обитающие в ней персонажи стали знакомы очень многим. И все же, может ли персонаж виртуальной вселенной что-либо покупать, в особенности такой специфический товар, как мертвые души? В своей вселенной – да, но можно ли назвать вселенную Гоголя реальной? Может ли фантазия даже такого великого писателя, как Гоголь быть действительной?

Возможно, для Даниила Андреева Чичиков реальный субъект, не без успеха делающий карье-

ру в одном из миров Высокого Долженствования, а Дон Кихот вообще заседает в Синклите Мира, однако для метафизики подобные предположения, основанные лишь на мистических откровениях, недопустимы. Можно принимать определенные правила игры, говорить о поступках Чичикова, о его активной деятельности, о его встречах с такими колоритными фигурами, как Собакевич, Плюшкин, Манилов, Ноздрев, Коробочка и др., но это все не изменит того факта, что Чичиков как реальный персонаж никогда не существовал. Дело не меняет даже то, что у Чичикова был вполне живой прототип (а вовсе не метапрообраз), ибо идею скупки мертвых душ Гоголь почерпнул в одной из газет как разоблаченный случай финансового мошенничества. Важно то, что Чичикова, которого мы знаем благодаря мастерству Гоголя, реально не существовало, и ничто не изменит этот факт.

У кого-то, возможно, возникнет недоумение: к чему столько времени я трачу на доказательство и так достаточно очевидного факта того, что Чичиков – плод воображения Гоголя, и какое это, в сущности, имеет отношение к рассматриваемой нами теме? На мой взгляд, самое непосредственное, и рассматриваю этот вопрос я, с привлечением даже такого экзотического автора, как Даниил Андреев, с той целью, чтобы выяснить онтологический статус мысли, мышления, фантазии.

Когда говорят о бытийности мысли, это звучит очень солидно, а потому убедительно. Когда из мышления обосновывается бытие, это также не вызывает сомнений. Когда факты мышления возводятся Гуссерлем в статус аподиктической достоверности, это кажется несомненным. И т.д. и т.п. Но тогда нужно «открыть» сущее и для тех фантомов, которые появляются в мышлении отдельных людей, например, наш мир населить литературными персонажами. И ладно бы, если вам встретится «милейший Павел Иванович», а вдруг – Фредди Крюгер?

Все это сказано к тому, чтобы показать, что сами по себе мысли (мышление, вопрошание и т.д.) не обладают и не могут обладать никаким онтологическим статусом. Казалось бы, это и так достаточно очевидное суждение. Тем не менее, кто только не пытается под разными предлогами и разными поводами, когда открыто, а когда и, так сказать, контрабандой, ввести в мир сущего содержание нашего мышления, расширить мир до всякого мыслимого. Отсюда один шаг до популярного в наше время выражения – «мысли материальны» – выражения, которое, если его воспринимать в переносном смысле, может иметь за собой какое-то основание (например, психологическое, выражающее связь идей и поступков), но в прямом смысле сия сентенция представляется мне (интересно, как бы на нее отреагировал Декарт?) совершенно нелепой.

Могут возразить: но ведь мышление все же имеет отношение к реальности! Да, идеи движут миром, и я не собираюсь с этим спорить, тем более, что это и мое кредо. Однако, чтобы мысль стала бытийно реальной, необходимо действие, которое облечет ее, так сказать, «плотью». Воздушный замок до тех

пор будет оставаться воздушным, пока не найдутся люди, воплотившие замысел автора в камне.

А как же быть с воплощением идеи, скажем, в виде книги? Что происходит в этом случае? Подобные вопросы представляют собой особый интерес в контексте проблемы трансляции культуры.

Моя версия следующая. Автор воплощает не саму идею, а создает лишь более или менее адекватные механизмы, которые позволяют при определенных обстоятельствах (при чтении книги, при просмотре спектакля, прослушивании музыки и т.д.) вызвать у реципиента (читателя, зрителя, слушателя) комплекс идей и / или переживаний, имеющих определенную степень подобия с теми, которые подразумевал (имел в виду) автор. Речь, стало быть, не идет о том, что созданные мыслью автора образы действительно как-то «живут» (хотя в переносном смысле, принимая во внимание условность таковой номинации, допустимо говорить и так), а существуют в реальности лишь средства вызова аналогичных состояний сознания, посредством которых автору более или менее удачно удается передать свою мысль, переживание, образ и т.д. иным людям, в том числе, живущим в другое время и / или в другой культуре. Работает механизм зашифровки и дешифровки сообщения (сигнала, мысли, образа), и культурные месседжи не наполняют сущее фантомами (того же Чичикова), а лишь передают сигналы, позволяющему, скажем, читателю «Мертвых душ» сконструировать свою версию виртуальной вселенной Гоголя. В «производстве культуры» фактически нет общепринятых стандартов (хотя есть стили, художественные приемы, традиции изложения мысли, характерные для определенного культурного «слоя» или «пространства»); даже следование автора определенной традиции еще не гарантирует, что он будет целиком понят из нее. Поэтому культурные коды допускают разные

«прочтения», что проявляется, например, в разных экранизациях одного произведения, еще характернее – разных интерпретациях философских идей. В точных и естественных науках подобного произвола меньше, так как их «язык» более всего соответствует принципам стандартизации (хотя и там об абсолютной тождественности мысли и ее прочтения тоже говорить не приходится; это утверждал Томас Кун, а в еще более радикальной форме – Освальд Шпенглер).

Мысль о бытии никогда не будет полностью соответствовать самому бытию. Об этом последнем мы узнаем из сущего, а сущим в своей непосредственности как-то занимаются частные науки. Поэтому мысль о бытии не может игнорировать их выводы в стремлении к истине, под которой и будет пониматься тождество мысли и предмета мысли; это тождество может быть объектом интеллектуального вожделения, но не однажды-достигнутым-результатом, поскольку истина, по меткому образу Гегеля, совсем не похожа на монету. Как выше было отмечено, убрать полностью спекуляцию из метафизики нельзя, ибо тогда она перестанет существовать как метафизика.

Спекулятивная мысль может быть эффективным средством разыскания (инструментом метафизического познания), но сама по себе она не может гарантировать бытийное наполнение своего содержания.

Если метафизика не выйдет за пределы чистой спекуляции, то никакие глубокомысленные аргументы и никакие красивые и многозначительные фразы не придадут ей значения серьезного дела. Для того, чтобы не превратиться в простую литературу, и, в соответствии со своими главными задачами и задумками своих создателей, выступать научной формой знания, ей следует искать более существенные основания для своего дискурса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреев Д. Роза Мира / Д. Андреев. – М.: Клышников-Комаров и Ко, 1993. – 304 с.
2. Корет Э. Основы метафизики / Э. Корет: Пер. с нем. – К.: Тандем, 1998. – 248 с.

УДК 001:37.013

О.В. МАРЧЕНКО

«ФОРМУЛА ПРОГРЕСУ» ДЛЯ ОСВІТЬОГО ПРОСТОРУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Марченко Олена Вікторівна – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Радикальні соціально-економічні перетворення на етапі становлення інформаційного суспільства актуалізують потребу у системному дослідженні змістових та структурних особливостей простору освіти. Експлікація у проблемне поле філософії освіти досвіду теоретичного моделювання, зокрема концепції суспільного розвитку О. Панаріна, дозволить обґрунтувати визначальні стратегії модернізації освітньої теорії і практики у сучасних умовах.

Ключові слова: освітній простір, цілі і стратегії модернізації освіти, випереджуваче управління.

Радикальные социально-экономические трансформации на этапе становления информационного общества актуализируют потребность в системном исследовании содержательных и структурных особенностей пространства образования. Экспликация в проблемное поле философии образования опыта теоретического моделирования, в частности концепции общественного развития А. Панарина, позволит обосновать определяющие стратегии модернизации образовательной теории и практики в современных условиях.

Ключевые слова: образовательное пространство, цели и стратегии модернизации образования, опережающее управление.

Radical social and economic transformation at the stage of information society urgency to the need for systematic study of content and structural features of the space education. Explication of the problem field of philosophy of education experience of modelling, in particular the concept of social development Alexander Panarin, would justify defining the strategy for the modernization of educational theory and practice in the modern world.

Key words: educational environment, objectives and strategy for the modernization of education, feed-forward control.

© О.В. Марченко, 2011

Із початком інформаційної епохи очевидно стала потреба у переосмисленні завдань і пріоритетів освіти. Процеси глобалізації, що стали ознакою ХХІ століття, спричиняють розширення простору культури, глибинним рушієм якого є усвідомлення людиною обмеженості сциентистсько-раціоналістичної освітньої парадигми і звернення до нових, нераціональних форм досягнення себе і світу. Зменшується частка масової освіти, й відповідно, все більш поширеною стає освіта за індивідуальним планом. Розширюються можливості для самоактуалізації, самовдосконалення і саморозвитку за допомогою новітніх форм інформаційно-комунікативних технологій. Освітній простір набуває принципово відкритого, динамічного характеру. Власне кажучи, саме поняття «простір освіти» набуває сьогодні актуальності завдяки руйнуванню міжнаціональних культурних кордонів.

Мобільність суспільних процесів, технологічний поступ приводять не лише до застарівання знань і окремих спеціальностей, але й до їх відмирання і виникнення нових. Водночас інформаційно насичене середовище не лише відкриває нові освітні можливості, а й створює нові проблеми для підростаючого покоління. Серед них чи не найголовнішою є вимога навчитися відрізяти в інформаційному потоці знання від «сміття». Окрім того, нові вимоги висуваються й до організації часу, адже об'єм знань невпинно зростає, і людина змушена більш раціонально розподіляти час роботи з інформацією. Викликає занепокоєння й проблема непродуктивного спілкування у мережі, якому сучасна людина віддає надто багато часу.

Задля успішного подолання цих та інших проблем варто скористатися досвідом теоретичного прогнозування розвитку освіти, який накопичено вітчизняними і зарубіжними педагогами, філософами і соціологами.

Так, в останніх наукових розвідках вітчизняних дослідників зроблено суттєві кроки в теоретичному обґрунтуванні закономірностей функціонування і стратегій розвитку соціокультурного простору у різних вимірах його структурних одиниць. Зокрема, здійснено глибокий аналіз тенденцій розвитку просторово-часових зв'язків в умовах глобалізації (М. Култаєва), обґрунтовано специфічні форми презентації знань у контексті дослідження проблем сучасної освіти (С. Клепко), запропоновано діалектичну теорію динамічного освітнього простору, що відображає взаємовплив освітніх, економічних і культурних чинників (Н. Радіонова). Оптимізації вітчизняного освітнього простору присвячені фундаментальні праці А.Алексюка, С.Гончаренка, М.Зубрицької, В.Лугового, О.Ляшенка, М. Романенка, Ю.Терещенка.

Таким чином, дослідження проблем освіти у рамках просторового підходу є перспективним напрямом розвитку філософської та педагогічної думки. Його реалізація потребує виявлення, осмислення, аналізу і узагальнення тих теоретико-методологічних положень, які можуть стати основою для модернізації освітньої теорії і практики в умовах інформаційного суспільства.

Метою дослідження є експлікація «формули прогресу» для суспільства ХХІ століття, розробленої О. Панаріним, у проблемне поле філософії освіти й

обґрунтування на цій основі визначальних стратегій розвитку сучасного освітнього простору.

Концептуальна модель макрорівня, сконструйована А. Панаріним і представлена у його праці «Християнський фундаменталізм проти ринкового тероризму» [1], являє собою систему нерівностей. Перша з них – це вимога більш високих темпів зростання міжгалузевого знання, порівняно із галузевим знанням. «При такій нерівності галузеві наукові системи не зможуть поглинути усі напрацьовані на даний момент теоретичні знання; відповідний «залишок» являтиме собою специфічну «додану вартість», що слугуватиме невичерпним джерелом галузевої науки» [1, с. 13]. Друга нерівність передбачає, що темпи зростання фундаментального знання повинні перевищувати темпи зростання прикладного знання. Ця нерівність утворює постійні резерви загальноінтелектуальних накопичень, які не «проїдаються» у процесі галузевих практик і тим самим стають постійним творчим викилком технократичній субкультурі.

У наступній нерівності сформульована демографічна вимога: чим вищою є частка молоді у загальному складі населення, тим вищими є темпи прогресивних змін у суспільстві. Четверта нерівність передбачає, що темпи приросту часу, відведеного у житті людини на навчання, мають перевищувати темпи приросту часу, присвяченого роботі. І на решті в останній нерівності йде мова про вищу динаміку приросту часу на дозвілля порівняно із відповідними показниками щодо часу роботи.

Представлена А. Панаріним «формула прогресу» являє собою формулу соціокультурної динаміки модерну, ефективність впровадження якої безпосередньо пов'язана із станом освіти на даному історичному етапі. Так, найбільш інформативною щодо сучасних проблем освіти і прогнозів її розвитку є друга нерівність системи. Принципи створення галузевих вищих навчальних закладів, які дають прикладні знання із розрахунком на якомога швидше задоволення потреб ринку, і фундаментальних закладів освіти докорінно відмінні. У першому випадку увага зосереджується на якомога швидшому поверненні вкладених в освіту коштів і формуванні певних стандартних знань, умінь, навичок, що регламентуються запитом зовнішнього ринку, галузі. Успішність діяльності такого навчального закладу визначається переважно розмірами капіталовкладень у його розвиток, а виникнути він може фактично «з нуля», при відсутності належної науково-методичної бази. Поширення таких новоявлених юридичних, менеджментських, економічних навчальних закладів у вітчизняному просторі освіти на початку ХХІ століття призвело до перенасичення ринку праці відповідними спеціалістами, рівень підготовки яких є досить сумнівним.

Навчання у вищих школах другого, фундаментального, типу зорієнтоване на довгострокову перспективу і має випереджуючий характер. Його основна мета – сформувати уміння вчитися, самостійно ставити завдання і самостійно їх вирішувати, а отже, увага зосереджена на розвитку творчих здібностей студентів, стимулюванні їх до генерації

знань. Для функціонування таких систем потрібна «ненульова пам'ять», що у термінах системи освіти означає наявність наукових шкіл, які є своєрідними «хранителями» інформаційної бази фундаментальних знань. Саме тому ці навчальні заклади не можуть виникнути на «пустому місці», лише за рахунок потужних капіталовкладень: вони потребують розвитку традиційних наукових шкіл і пріоритетних наукових напрямів.

На жаль, доводиться констатувати порушення цього принципу, адже престижність науково-педагогічної діяльності і можливості для творчої самореалізації у галузі науки на сьогодні не відповідають належному рівню, а тому відбувається поступове руйнування традиційних наукових шкіл. Водночас головним фактором у реалізації прогресивної стратегії, на думку С. Капіци, є час, адже на створення фундаментальної наукової школи потрібно щонайменше сто років (три покоління учених), тоді як відповідний показник у галузі прикладних досліджень – десять років. Таким чином, втрата одного покоління учених може спричинити руйнівні процеси, на подолання яких знадобиться не менше ста років.

Інший не менш важливий аспект даної проблеми пов'язаний із розширенням і ускладненням мережі інформаційних комунікацій у сучасному освітньому просторі. Так само і у вищому навчальному закладі, що є складно структурованим організмом, ефективність використання творчої енергії залежить від дієвості всієї складної мережі нелінійних зв'язків як всередині системи, так і її зовнішніх зв'язків. Отже, успішність закладу освіти зумовлена не тільки і не стільки фінансуванням, як неперервним розвитком нелінійних зв'язків між суб'єктами освіти на різних рівнях, що формуються завдяки науковим конференціям, міждисциплінарним проектам, комплексним науковим роботам, навчальним програмам, олімпіадам і конкурсам.

Оскільки у фундаментальному ВНЗ генеруються так звані «відкладені знання», які не затребувані поки що на зовнішньому ринку і не є злободенною потребою суспільства, то фінансування системи вищої фундаментальної освіти має здійснювати держава. Саме на такому рівні можуть здобути належну оцінку знання, які випереджають свій час. Отже, розвиток потребує вкладень у майбутнє, стратегічного бачення перспективи, в той час як «здоровий глузд» фокусується на повсякденних запитах і потребах. Необхідно починати готувати спеціалістів, які знадобляться через 10-20 років, навіть якщо на сьогодні для них може не стати роботи.

У кібернетичній теорії систем англійським біологом і математиком У. Р. Ешбі у 1950 році було сформульовано «правило надлишкового різноманіття». Його суть у тому, що «під час загострення кризи ймовірність збереження складної системи пропорційна накопиченому у ній різноманіттю, причому вирішального значення набувають ті елементи, які на попередньому етапі існування системи залишалися функціонально непридатними» [3, с. 97]. Це правило підтверджується матеріалом з історії кризових ситуацій на різних (біологічних і

соціальних) стадіях еволюції. Воно узгоджується із ще одним емпіричним узагальненням, яке антрополози назвали «законом еволюційного потенціалу»: чим більш спеціалізованою і адаптованою є система до певної стадії еволюції, тим нижча її здатність до переходу на наступну стадію. Нові структури виникають раніше, ніж стають еволюційно затребуваними. На ранніх стадіях свого існування вони, як правило, малопродуктивні і неконкурентоспроможні, але система є не настільки жорсткою, щоб ліквідувати непотрібну поки що новизну. Ця новизна у сучасній цивілізації є результатом фундаментальних досліджень.

На сьогодні накопичений за радянський період надлишковий ресурс фундаментальності освіти вичерпано. Таким чином, період нестабільності не закінчився, а ресурс добіг кінця, і нового «надлишкового різноманіття» не виникає. Та ж сама система вищої освіти перебудувалася на ринкову модель, що передбачає не генерацію, а редукцію знань. Прогнози такої політики є досить невтішними, особливо, якщо враховувати відсутність гармонії між інтересами розробників інновацій, інвесторів і держави.

Красномовним доказом поширення цих тенденцій у сучасному просторі освіти є результати анкетування, проведеного серед учителів-слухачів курсів підвищення кваліфікації Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти щодо актуальних проблем освітньої галузі. Із 135 опитаних педагогів 89 не лише констатують визначальну роль прикладної освіти, але й вважають цю тенденцію прогресивною, адже вона «орієнтує учнів на злободенні запити суспільства» (найбільш часто вживаний в анкетах аргумент).

Генерації нових знань у цій ситуації не відбудеться, бо пріоритетними залишатимуться нефундаментальні дисципліни – юриспруденція, економіка, туризм, менеджмент, від яких не варто очікувати «довгострокових» результатів, вони повинні працювати «тут і зараз». Основною статтею фінансування за таких умов стає комп'ютерне оснащення, а термін навчання не перевищує п'яти років.

Інше становище у сфері фундаментальних наук, перш за все, фізики, хімії, біології. Пріоритетним для них є генерація «несвоєчасних» знань, які будуть затребувані в майбутньому. Це мають бути потужні великі університети, де проблемне навчання тісно пов'язане із науково-дослідною роботою, що відбувається на перетині наук (біофізика, біохімія, математична лінгвістика). Фінансові потоки у такому закладі мають бути спрямовані на розвиток наукових досліджень і проведення відповідних презентаційних заходів, організацію обміну студентами, викладачами як на регіональному, так і міжнародному рівні. Саме у таких університетах зможе розвиватися фундаментальна наука. Практична спрямованість таких вузів виражатиметься, в першу чергу, у тому, що вони готуватимуть інженерів, а вже потім юристів, економістів, менеджерів, які й будуть обслуговувати виробництво.

Яка ж роль сучасної загальноосвітньої школи у реалізації цієї вимоги на практиці?

В першу чергу, кожен педагог має сьогодні усві-

домити і донести до учнів значущість узагальнених знань про глибинні, сутнісні основи явищ і процесів навколишньої дійсності та зв'язки між ними, а отже, необхідність системних міжпредметних зв'язків, інтеграції знань. Важливим стає освоєння понять, які перейшли на рівень загальнонаукових і є своєрідними містками, що забезпечують інтеграцію знань. Так, освітянами широко використовуються поняття «розвиток», «простір», «структура», «модель» та ін., які мають відношення до предметності найрізноманітніших наукових дисциплін.

І найголовніше – увага педагога має зосередитись не на формальній передачі знань, а на формуванні світогляду. Адже саме у світогляді долається предметно-дисциплінарна розрізненість знання, вибудовується системно організоване «знанняве ядро». Доречним буде з цього приводу згадати вислів І.Франка, сказані ще півстоліття тому: «У такий час, як наш, коли втрачається сенс існування, освіта, замість передачі знань і традицій, має бути спрямована, в першу чергу, на піднесення і очищення світогляду людини» [4, с. 48].

Повертаючись до «формули прогресу» О. Панаріна, акцентуємо увагу на третій вимозі системи щодо демографічної ситуації в країні. Дійсно, якщо частка молоді у загальному складі населення є незначною, то освітня галузь втрачає здатність до відтворення: із освіти йде молодь, яка володіє новими технологіями і новими знаннями, а отже, ці технології і знання стають недоступними для нового покоління учнів.

За даними досліджень, проведеними на базі Дніпропетровського інституту післядипломної освіти у 2010-2011 н. р., частка учителів вікової категорії від 45 до 55 років становить в області 67 %. Аналогічно є ситуація і у вищих навчальних закладах. Відповідно ті глибокі фундаментальні знання, якими володіють досвідчені педагоги і науковці, немає кому передати. Так само втрачається можливість передачі старшому поколінню досвіду щодо новітніх інформаційних технологій, освоєних молоддю.

Що ж до четвертої нерівності системи, то вона формалізує концепцію неперервної освіти, яка набуває у сучасному суспільстві все більшого значення. Кожні 4-5 років людина постає перед необхідністю кардинально оновлювати знання або здобувати нову професію. Цей термін скорочується вдвічі, якщо мова йде про комп'ютерні технології. Враховуючи такі виклики часу, необхідно навчатися здобувати знання самостійно, навчатися самоорганізації. Але це можливо лише за умови наявності фундаментальних знань, адже не маючи міцного фундаменту, не збудуєш «будівлі» із прикладних знань. Як бачимо, нерівності «формули прогресу» пов'язані між собою складними прямими і зворотними зв'язками.

П'ята, остання нерівність формули, утверджує перевагу вільного часу (дозвілля), порівняно із часом, відведеним для роботи. На думку О. Панаріна, «дозвілля є часом позаутилітарного користування продуктами культури... На цій основі здійснює своє культурне нарощування: накопичує інтелектуальний потенціал, який, на відміну від

інструментально-прикладних знань, невіддільний швидкому моральному старінню. Ця сфера соціокультурного багатства через якісь таємничі канали та мережі живить і науку, і виробництво, і побут, слугує джерелом всезагального натхнення, високим норм і зразків» [1, с. 15].

По відношенню до освіти дана нерівність виражається у необхідності розвитку й удосконалення виховної системи, що дозволить розширити освітній простір у цілому й життєвий простір кожної дитини зокрема.

Виховна система, так само як і система фундаментальних знань, характеризується певною інерційністю, уповільненим розвитком, що й обумовлює тривалу життєздатність ідей і знань. Водночас О. Панарін відзначає, що нація, яка ледве встигла залучитися до цивілізованого дозвілля, фактично це дозвілля втратила, адже робочий час збільшується за рахунок сумісництва різних напрямів діяльності: за місцем основної роботи і поза нею. «Усе факультативне, що існує під знаком цікавого, але необов'язкового, усе поліфункціональне і багатомірне неухильно скорочується і відступає під тиском незаперечного, однозначного, недосяжного для вільної рефлексії. Часовий горизонт особистості звузився як ніколи: у системі мотивації відбулась переорієнтація на користь злободенної стурбованості. Від перспективного до короточасного – такий вектор життя, заданий новою системою ринку» [1, с. 15].

Вимоги, втілені у проаналізованій нами формулі прогресу, передбачають перехід до нової управлінської парадигми. В умовах демократизації суспільства управлінська діяльність набуває все більш динамічного, інтенсивного характеру. Внаслідок переформатування схеми управління освітнім закладом, у ньому виникає так зване збагачене середовище, що живе за законами креативного динамічного хаосу, які стають рушійним чинником нових педагогічних цілей, цінностей і творчих імпульсів.

Відбувається зміна позиції адміністрації. Окрім реакції на ініціативи «знизу», адміністрація починає реалізовувати функцію превентивного, випереджуючого управління, що здійснюється за рахунок генерації кількох паралельних, альтернативних ініціатив, які надходять від членів педагогічного колективу. Зокрема, це може стосуватися якісно нового розвитку освітніх програм.

Оскільки «освітній простір» – поняття більш складне й багатогранне, ніж освітня система, то й реальні можливості управління ним значною мірою обмежені. Фактично ми можемо вести мову лише про певне регулювання і узгодження інтересів, про спроби впливу, які реалізуються не стільки за рахунок прямого керівництва і директив, скільки завдяки чітко встановленим освітнім цілям, знанню закономірностей і механізмів розвит-

ку освіти, обізнаності із різноманітними теоріями і практиками освіти. Для управління особливо актуальним стає вміння ретельно прораховувати ті «точки», які потребують першочергової уваги і найбільших зусиль. Необхідно «вгадати» перспективні вузли, вісі і зони економічного розвитку, в яких послуги освітньої системи будуть затребувані не лише сьогодні, а й через п'ять, десять, п'ятнадцять років.

Проте на заваді розвитку у менеджера освіти такого стратегічного мислення виникає багато бар'єрів. І чи не найголовніший з них – це низький культурний рівень нашого суспільства в цілому. За нерозуміння того, що життя у просторі потребує тонкої культури його «споживання», за неусвідомлене (або навмисне) просторове невігластво нам доводиться сьогодні сплачувати, перш за все, втраченими можливостями розвитку, понівеченою екологією, соціальною нестабільністю. Особливо гостро ці проблеми постають в окремих сільських регіонах, де рівень освітніх послуг на фоні погіршення демографічної ситуації щонайменше викликає занепокоєння.

В цих умовах необхідно відмовитись від усталених стереотипів на зразок «вмирає школа – вмирає село». Утримання школи, яка потребує значних коштів, у населеному пункті, де вже десять-п'ятнадцять років немає робочих місць, не врятує село. І зосередити увагу на розробці комплексних освітніх закладів, які б об'єднували дошкільну, загальну освіту, додаткову і професійну освіту різних рівнів, центри дистанційної освіти, культурно-просвітницькі і спортивні осередки виховання молоді.

Запропонований О. Панаріним механізм модернізації освіти і науки, за висловом самого автора, не є «Прометеевим проектом модерну». Це не біхевіористична модель знання, що встановлює певну кореляцію між «входом» і «виходом», залишаючи поза увагою «чорний ящик» прихованих субстанцій буття. Навпаки, така комплексна модель освітнього простору із обґрунтуванням його ієрархічних вимірів є спробою фундаменталізації за Хайдеггером, яка покликана осягнути глибинні основи буття нового суспільства.

Висновком же у роздумах над «формулою» прогресу для освітнього простору ХХІ століття може стати наступне узагальнення. Кожен із нас має на сьогодні виробити для себе власну «формулу прогресу», або «формулу успіху». Адже перед кожним педагогом у період динамічних змін постає нелегкий вибір: або стати провідником традиційної освітньої доктрини й працювати за усталеними схемами педагогічної взаємодії, або взяти на себе нелегку роль будівничого нової соціальної організації життя дитини, яка б відповідала викликам інформаційного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Панарин А.С. Христианский фундаментализм против рыночного терроризма // Наш современник. 2003. №1-2. С.13-16.
2. Панарин А.С. Стратегическая нестабильность в XXI веке. – М. : Алгоритм, 2003. – 559 с.
3. Эшби У.Р. Введение в кибернетику. – М. : Из-во иностран. лит., 1959. – 264 с.
4. Франко І.Я. Педагогічні статті і висловлювання. Упоряд. доц. О.Г. Дзверенін. – К., «Радянська школа», 1960. – 299 с.

УДК: 300.372

Є. О. БОРИСЕНКО

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ**Борисенко Євген Олександрович** – доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Харківського гуманітарно-педагогічного інституту, кандидат філософських наук

У статті розглядається феномен рефлексії як засобу соціальної взаємодії. Рефлексія є однією з фундаментальних філософських категорій. Вона впливає на усвідомлений вибір виду соціальної діяльності, є одним із засобів оптимізації й саморегуляції соціальної взаємодії.

Ключові слова: рефлексія, соціальна взаємодія, саморегуляція соціальної взаємодії.

В статье рассматривается феномен рефлексии как способа социального взаимодействия. Рефлексия является одной из фундаментальных философских категорий. Она влияет на осознанный выбор вида социальной деятельности, является одним из способов оптимизации и саморегуляции социального взаимодействия.

Ключевые слова: рефлексия, социальное взаимодействие, саморегуляция социального взаимодействия.

The article explains the phenomenon of reflection in social interaction. Reflection is a one of the fundamental philosophical category. The reflection has influens on the social experience. The reflection is a means of optimization and self regulation of the social regulation.

Keywords: reflection, social interaction, self regulation of the social interaction.

© Є.О. Борисенко, 2011

Особливістю сучасної людини є масова (стереотипна) свідомість, яка орієнтується не на процес пізнання, а на володіння, перенесення акцентів на «тут» і «тепер», горизонтальне мислення (П.Тілліх), котре не володіє рефлексивною глибиною і тому нездатне допомогти людині подолати відчуження як від світу речей (К.Маркс), так і від самої себе (Ж.Лакан). Рефлексія дозволяє людині перейти від буттєвого рівня свідомості до рефлексивного (Б.Братусь), подолати «розщеплення свідомості» (З.Фрейд).

О.Карпов [3] визначає рефлексію одночасно і як властивість, котра унікально притаманна лише людині, і стан усвідомлення чогось, і процес презентації психіці свого власного змісту.

Досвід, здобутий завдяки виділенню абстрактних об'єктів та оперування ними, дозволяє людині звільняти свідомість від влади об'єктів гіпотезованих, виходити у позицію самовизначення. Ще більше можливостей надає людині оволодіння соціально-культурним досвідом, який, на думку А.Фурмана [7], відбувається двома способами – через зовнішні впливи соціуму на особистість і через смислове занурення індивіда у власний ментальний досвід (реально пережитий та реально осягнутий), що досягається саме завдяки рефлексивним процесам свідомості.

Розуміння рефлексії як ментального досвіду викладені, зокрема, у працях М.Холодної [8]. На рівні ментальних структур дослідниця виділяє три рівні досвіду, кожен з яких виконує свої функції: когнітивний уможливує оперативну переробку поточної інформації про актуальну дію на різних рівнях пізнавального відображення; метакогнітивний здійснює мимовільну регуляцію процесів переробки інформації і довільну, свідому організацію власної інтелектуальної активності; інтенційний досвід долучає ментальні структури, котрі зумовлюють суб'єктивні критерії вибору щодо пев-

ної предметної сфери, до певного напряму пошуку рішення, до адекватних джерел інформації та суб'єктивних засобів її подолання тощо.

Метою даної статті є аналіз рефлексії як засобу соціальної взаємодії.

До числа фундаментальних ознак людської природи належить здатність людини як такої розуміти й примножувати знання про себе, тобто самопізнання, що діє завдяки наявності й функціонуванню психологічної рефлексії [2].

Однак самопізнання може так і залишитись на початковому рівні; тоді здійснювані в контексті оточуючого світу дії та процеси пізнання речей відбуватимуться багато в чому несвідомо, тобто без участі рефлексії. І лише завдяки рефлексивному началу і потенційній здатності до самопізнання діяльність набуває істинно людського виміру.

Осмилення свідомої життєдіяльності починається з розділення суб'єкта («Я») і об'єкта. Усе, що людина відчуває, переживає, до чого прагне, має прояв тільки в уявленнях. Осмилення починається тільки за наявності предмета, форми, чогось усвідомлюваного, тобто за наявності певної об'єктивації. Розділення дає подальший розвиток рефлексії: людина знову звертається до самої себе, рефлексуючи над собою, рефлексуючи над усіма змістовими елементами, над усіма образами й символами, які спочатку неусвідомлено звернули на себе її увагу, і ніби намагається відповісти: «Що ці елементи являють собою?»

Однією із основних рис сучасного суспільства є невизначеність. Вона вбирає в себе динамічну компоненту (нестабільність, гнучкість) і структурну компоненту (фрагментарність, епізодичність). Як зазначає З.Бауман, «попереду нас очікує лише більша гнучкість, більша ризикованість й більша вразливість» [1,51]. Трансформаційні процеси, що активно відбуваються в сучасному суспільстві, в поєднанні з інформаційним розвитком усе глибше

активізують увагу людей на практично-пізнавальні дії і практичне використання знань, котрі не зводять до звичної схеми «теорія – практика».

У цьому світі людські контакти складаються з послідовної низки зустрічей, «особистості замінюються періодично змінюваними масками, а біографії розпадаються на серії епізодів, що зберігаються в такій же ефемерній пам'яті» [1, 108 – 109].

Соціальні явища і процеси постають не як незалежна від людини реальність, а як ефект згоди/незгоди індивідів, ефект їхніх взаємовпливів.

Невизначеність сучасного суспільства спостерігається в різних його вимірах: економічному і політичному, моральному і релігійному, індивідуальному і міжособистісному, локальному й глобальному. Сучасне суспільство, чи суспільство ризику, занурене у безперервність перевтілень, знецінення порядку, байдужість до тривалих життєвих планів, «неясність життєвого контексту» [1, 108 – 109]. Усі ці ознаки диктують за цих умов в якості засобу пізнання соціальної реальності феноменологічну рефлексивність, що дозволить у якості об'єкта аналізу реальності вбачати не лише суспільство, але й себе, тобто людина у комунікативних стосунках із складною соціальною реальністю постає і предметом, і об'єктом пізнання та є, як зазначає Е.Гуссерль, і абстрактом, і конкретом пізнання, що дозволяє індивіду використовувати дану реальність з користю для себе, оскільки кожний певний конкрет-індивід наповнює соціальну реальність, як зазначає П.Штомпка [9, 129], візуальним змістом, тобто візуальними проявами, що визначається здатністю до рефлексування. Це, зокрема, проявляється в особистісному, індивідуалізованому сприйнятті сучасності, що викликане психологічною та екзистенційною рефлексією [2].

Форми поведінки людей постійно відтворюються. Це означає, що існують механізми стандартизації поведінки різних типів соціальних шарів населення. Учасники цих соціальних шарів самі описують те, що вони роблять, створюючи цим певний механізм соціальної пам'яті, однак втіленням поведінки описується зміст цієї пам'яті.

Діяльність завжди цілеспрямована, і це цілеспрямовання вносить саме рефлексія. Змальовуючи зразки поведінки й будучи, таким чином, психологічно спрямованою, рефлексія подає ці зразки як діяльність.

Проектуючи рефлексивно зумовлену соціальну поведінку, визначимо три найзагальніші стандарти поведінки, які можуть бути наслідком відповідного типу функціонально спрямованої рефлексії. Перший тип втілюють шари суспільства, що перебувають на верхівці владно-фінансової піраміди суспільства, мають можливість і реально використовують соціальну невизначеність у своїх корисних інтересах. Це надає нові засоби контролю – більш гнучкі й менш витратні. «Втеча й вилизування, легкість і мінливість прийшли на зміну потужній і зловісній присутності як головному прийому панування» [1, 44]. Не в останню чергу саме забезпечені суспільні шари вносять за власною примхливістю, у власних інтересах додатковий ступінь невизначеності в світ соціальний. При цьому самі вони є

свого роду застрахованими від негативних проявів цієї невизначеності. Сучасна суспільно-економічна ситуація підвищує рівень і значення особистості як виразника і конструктора власного буття, і це конструювання неможливе без рефлексивного опанування соціумом. І невизначеність у даному випадку працює не проти, а на незалежність забезпечених. Вони поведуться як громадяни екстериторіального світу й володарі великої кількості «запасних аеродромів». Таким чином, ситуація використовується представниками цього типу соціальної поведінки на власну користь. Тому рефлексія, що дозволяє усвідомлювати вигідність ситуації й використання її на власну користь, назвемо ситуативно-особовою.

Другий тип соціальної поведінки втілюють люди із середнім рівнем достатку. Зміна суспільних норм, зміна інтересів у ціннісному сприйнятті світу поставили особистість із середнім достатком на шлях самостійного вирішення соціально значущих проблем. Увага щодо вирішення проблем побуту, соціальної зайнятості, досягнення необхідного рівня забезпеченості акцентуються на самій особистості, а не маскуються відповідальністю суспільства. Люди, які належать до даної розглядуваної групи, втомлюються від швидкоплинних альтернатив суспільного розвитку, страждають, що ні на кого не можуть покластися, ні в чому не можуть бути впевнені. При цьому не з власної волі нерідко стають джерелом аналогічних страждань інших. Ці індивіди – учасники мінливих соціальних фрагментів, однак намагаються пристосуватися до соціальних альтернатив. Рефлексія, що сприяє опануванню соціуму в даній групі індивідів, визначається нами як ситуативно-раціональна. Така рефлексія сприяє побудові послідовності подій; зміни ціннісно-сислової сфери можуть стосуватися хіба що мотивів.

Третю групу становлять найменш соціально захищені верстви населення та люди пенсійного віку, в ментальності яких виробилася певна соціальна пасивність, прагнення вичікувати декларовані суспільством матеріальні й соціальні блага, що повинні розподілятися, як такі люди переконані, суто за принципами справедливості й повної соціальної рівності. Такі індивіди є особистісно відчуженими, рівень їхніх взаємостосунків із соціумом або надто низький, або зовсім відсутній. Особистість замкнена в межах власних інтересів, вона схильна до зниження своєї соціальної ролі й власних можливостей, тому такі люди фактично не мають доступу до невизначеності, як і до свободи. Ці люди ніби «випали з ігор», в яких бере участь більшість. Для них соціальне життя застигло, поставши тільки одним, безбарвним, боком і зробило з них полонених обмеженого в можливостях соціального «місця». Їхнє життя позбавлене сподівань на зміни. Рефлексія, що визначає соціальну поведінку в даній групі, вважається нами ситуативно-поверхневою.

При взаємодії індивіда з соціумом, діяльність першого здійснюється через такі визначальники:

- самооцінка: людина схильна ставитися до інших так само, як до самої себе, тому неадекватна самооцінка створює процес рефлексії як сприйняття і розуміння процесу спілкування з іншими;

- диференційованість, що виявляється у ступені деталізації уявлень про себе і визнає глибину й точність бачення інших;

- рівень інструментальності у підході до самої себе, підтверджує наявність високої саморефлексії: використовувати себе як інструмент власної діяльності можна, лише здійснюючи рефлексивний аналіз ситуації, вимог, свідомо керуючи власним розвитком [4].

Поведінка індивіда у соціумі іншими словами називається комунікативною поведінкою, і, за концепцією Дж.Г.Міда, ця поведінка є виразником «духовного ствердження», що може визначатися як «самість і дух», як «я» і «Я», а це «дух як імпорт індивідом соціального процесу» у власну суб'єктивність [5, 169].

Існування людини передує її сутності. Людина спочатку існує, зустрічається, з'являється у світі, і тільки потім вона визначається. За словами Ж.-П. Сартра, апріорні межі «...окреслюють фундаментальну ситуацію людини в універсумі» [6, 336 – 337].

Людина постійно сполучається з іншими людьми: обираючи себе, ми обираємо всіх людей, оскільки стверджуємо образ людини, цінність того, що ми обираємо. Це обирання відбувається завдяки екзистенційній рефлексії, яка дозволяє наблизитися до істини про себе, про підстави буття та його уточнення. Як зазначає Ж.-П.Сартр, щоб отримати істину про себе, я повинен пройти через іншого. Інший є необхідним для мого існування... Це світ інтерсуб'єктивності, в ньому «людина і вирішує, чим є вона, і чим є інші» [6, 324]. Таким чином, за допомогою екзистенційної рефлексії індивід усвідомлює ситуацію, в якій опиняється, прагнучи пристосуватися до неї чи змінити ситуацію на власну користь. Тобто, відбувається рефлексивне самоуправління особистості, яке являє собою зумовлену наміром, усвідомлену, цілеспрямовану і планомірну зміну бачення й розуміння ситуації, а також поведінки й діяльності людини за нових умов, у мінливій ситуації. Самоуправління пов'язане із саморегуляцією. Саморегуляція – виконання того, що було намічено, коли внутрішні зміни, що виникають на ґрунті зовнішніх впливів, відбуваються з урахуванням попереднього досвіду й функціонування.

Самоуправління – процес творчий, пов'язаний із створенням нового, зустріччю з незвичною ситуацією, необхідністю нових рішень, розробкою нових стратегій і планів. Саморегуляція – це теж зміни, але здійснювані в межах уже існуючих норм, стереотипів і критеріїв. Основна функція саморегуляції – закріплення того, що досягнуто в процесі самоуправління.

Самоуправління й саморегуляція – свого роду дві сторони в діяльності особистості як суб'єкта, діалектична єдність стійкого і мінливого в безперервному її розвитку.

На процес самоуправління особистості суттєво впливу завдає система факторів об'єктивного і суб'єктивного, зовнішнього і внутрішнього, безпосереднього та опосередкованого характеру, контрольовані процеси – виховання, освіта, що

здійснюються у відповідності з визначеною ціллю, програмою, а також раптові явища. Для самоуправління мають скластися певні передумови, які створюють готовність до сприйняття дії комплексу детермінант, зокрема, рівень особистісного розвитку, який складається в умовах спілкування і діяльності та характеризується здатністю до соціального мислення, сформованістю самосвідомості, нормативно-ціннісної системи й образу світу, наявністю життєвого досвіду. Рефлексивні форми самоуправління та саморегуляція визначають ті процеси, що відбуваються у самосвідомості. Під самосвідомістю розуміємо глибинні, приховані структури свідомості, її смислові інваріанти, які регулюють індивідуальні й колективні реакції на ті чи інші соціальні впливи, що значною мірою визначають так звану психологічну атмосферу соціуму й слугують каталізатором суспільної поведінки. Структури самосвідомості, таким чином, виконують роль своєрідних «фільтрів», що сприяють чи перешкоджають переведенню суспільних процесів з форм об'єктивно-реального буття у факти свідомості. Самосвідомість є не лише свого роду передатковою ланкою в процесі ідеального опанування дійсних соціальних відносин у понятійно висловлених знаннях і осмислених емоціях. Самосвідомість відіграє важливу роль у соціальному конструюванні реальності, вона задає своєрідну схему сприйняття соціокультурного й природного світу, що слугує для орієнтації людини в ньому. Ця схема постає як своєрідна «карта», що забезпечує виділення й масштабування тих або інших фрагментів буття до такої величини, при якій вони стають співвимірними людському сприйняттю.

Інтелектуальна рефлексія зумовлює пошук істинності в людських взаємовідносинах, затиснутих у межі міжособистісної комунікації постійної орієнтації на рефлексивне розуміння «зі сторони». Такого роду відкритість простору комунікації дозволяє вписати її зміст у культурний контекст.

Відсутність рефлексії чи недостатній її вияв або неточна спрямованість на пізнавальний акт спричиняє нерозуміння смислів, що наповнюють простір міжособистісного спілкування, виключаючи можливість вищезазначеного «вписування» й змушує індивідів, зацікавлених у розповсюдженні результатів своїх суб'єктивних проявів, шукати нового розуміння. Необхідність розуміння ззовні підкреслює неминучу «вкоріненість» змісту суб'єктивних світів індивідів у трансцендентному загальному змістові, що їх переважає.

По суті, індивід не має «власної території» в світі «інших», його внутрішньою власністю є та частина загального змісту, що втілюється в його суб'єктивному світі. Однак так званий загальний зміст постійно наповнюється новими смислами, а це означає, що людина, за всієї своєї соціальної зумовленості, має здатність привносити інновації до загальнозначущого смислового контексту.

Зумовлений феноменологічною рефлексією індивідуальний творчий акт набуває своєї визначеності, коли його результат починає вважатися інновацією. Про новизну можна міркувати лише з позицій «інших», що здатні співставити новий

з уже наявним і тим самим, рефлексуючи, надати цьому змістові смисл, а також розцінювати зміст як інновацію.

Людська творчість – усвідомлена дія, процес, завжди орієнтований людиною на «прийняття» й визнання «зі сторони».

Феноменологічна рефлексія сприяє виробленню різних моделей і образів пізнавального процесу. Кожний з них має свої підґрунтя й межі, наявні в міру можливостей досягнення результативності й достовірності підсумків. Усвідомлення й урахування нових особливостей людських стосунків із світом є умовами більш досконалого здійснення будь-яких діяльностей.

Висновки. У процесі творчого рефлексивного пізнання людина звільняється від самої себе, втра-

чає себе і в той же час перетворює, вдосконалює. Відкриваються і мають прояв раніше приховані, невиявлені властивості особистості, її істинне обличчя і її можливості, здібності. Рефлексія допомагає людині через самопізнання і самоперетворення переорієнтувати вектор своєї активності, створювати нові смисли й цінності, надавати пріоритет більш високим ідеалам, звільнитися від ідеалів нав'язаних, самій визначити місце в цьому світі. Тільки після того, як у людини з'явиться образ самої себе, вона здатна стати активним учасником цього світу, розкрити власні творчі здібності. Адже саме свідомість є ініціатором, проектувальником і виконавцем діяльності. Саме у свідомості людини програмуються складні дії і йде управління їх реалізацією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер с англ. под ред. В.А.Иноземцева // Бауман З. – М.: Логос, 2002. – 390 С.
2. Борисенко Є.О. Рефлексія як засіб об'єктивного опанування дійсності / Борисенко Є.О.// Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2009. - № 2. – С. 30 – 33.
3. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / Карпов А.В. // М.: изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 С.
4. Кислицина Т.А. Организация рефлексивных процессов в самовоспитании студентов / Кислицина Т.А. //Проблемы логической организации рефлексивных процессов.- Новосибирск: наука, 1986. – С.196 – 197.
5. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство з точки зору соціального біхевіориста / Мід Дж.Г.// К.: Український центр духовної культури, 2000. – 416 С.
6. Сартр Ж.П. Экзистенциализм – это гуманизм/ Сартр Ж.П. // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – С.319 – 344.
7. Фурман А.В. Психология української ментальності / Фурман А.В. //Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 С.
8. Холодная М.А. Психология интеллекта/ Холодная М.А.//М. – Томск: Барс, 1997. – 392 С.
9. Штомпка П. Социология социальных измерений / Штомпка П. //М.: Аспект –Пресс,1996. – 415 С.

УДК 111.7

Б.И. МОЛОДЦОВ

О ПОНИМАНИИ ОТНОШЕНИЯ ДУХА И ОБЪЕКТИВНОСТИ

Молодцов Борис Иванович – доцент кафедры философии и социологии Луганского национального университета имени Тараса Шевченко, доцент, кандидат философских наук

У статті досліджується специфіка діяльності духу в його відмінності як від дій людської свідомості, так і від дій сліпої об'єктивної закономірності. В центрі уваги автора – антитеза духу та об'єктивності, на абсолютній правомірності якої наполягає відомий дослідник реальності духу М.І. Бердяєв. Звернувшись до досліджень М.Гайдеггера спадщини Парменіда та Геракліта, автор показує відсутність даної антитези в мисленні перших філософів.

Ключові слова: об'єктивність, річ, суб'єктивність, дух, буття, розум.

В статье исследуется специфика деятельности духа в его отличии как от действий человеческого сознания, так от действия слепой объективной закономерности. В центре внимания автора – антитеза духа и объективности, на абсолютной правомірности которой настаивает Н.И. Бердяев. Обратившись к исследованиям М.Хайдеггера наследия Парменида и Гераклита, автор показывает отсутствие данной антитезы в мышлении первых философов.

Ключевые слова: объективность, вещь, субъективность, бытие, разум.

The article deals with specific features activity of spirit in distinguish from both acts of human consciousness and from act of blind objective regularity. In center of attention of author is contradiction of spirit and its objective character which is regarded as absolutely right by such famous researcher of reality of spirit as N. Berdiayev. Turning into researches of M.Heidegger heritage of Parmenid and Heraclit the author shows absence of this contradiction in thinking of first philosophers.

Key words: objectiveness, subjectivity, thing, spirit, being, reason.

© Б. И. Молодцов, 2011

Наблюдая за реальностью в состоянии постмодерна, поневоле задаешься вопросом о том вменяемы ли сегодня люди, ответственны ли их решения и

действия перед каким-либо судом, превышающим их собственный? Сейчас даже сама постановка этого вопроса зачастую вызывает ироническую или

горькую усмешку. В самом деле, разве спорящие ныне между собой идеологии (в том числе и идеология «деидеологизации») допускают существование каких-то объективных норм разума и добра там, где имеет место лишь схватка социальных чудовищ за раздел добычи? Однако если ирония в жизни есть нечто всеобъемлющее, то в таком случае и она сама подвержена иронии.

Эти рассуждения делают актуальным даже в современных (или как сейчас говорят «постсовременных») реалиях вопрос о том, есть ли в истории нравственное содержание или история – только простая фактическая связь немыслящих агентов. Эта проблема, важность которой трудно переоценить, составляет объект нашего исследования в данной статье, а его предмет – вопрос об отношении духа и объективности.

Методологически наше исследование отталкивается из того понимания духа, которое представлено Н.А. Бердяевым в работе «Дух и реальность», в которой дух противопоставляется объективности [1]. Это противопоставление и порождает вопрос о том действительно ли методология экзистенциализма позволяет зафиксировать специфику духа в отличии от сознания? Поэтому, желая избежать однобокости в исследуемом нами вопросе, мы обращаемся к работам другого выдающегося философа XX века, М.Хайдеггера, восстановившего в правах философскую онтологию. Это обращение представляется нам интересным еще и потому, что онтологический поворот Хайдеггера во многом перекликаются с творческими поисками Мих.А. Лифшица. Этот «обыкновенный марксист», каковым он себя считал, пытался преодолеть совершенную неразвитость не только в марксизме, но и в материализме вообще проблематики духа как силы в мире, подвर्гающей даже объективную закономерность суду истины и добра. Представляется, что в дальнейшем наше исследование будет направлено на разработку именно этой тематики.

Но начнем с малого. Прежде чем исследовать различие в понимании антитезы духа и объективности необходимо, пусть и в абстрактной форме, выявить саму специфику духа как духа в его отличии даже от сознания вообще, «Я» как самосознания. В этом деле несомненно полезным будет обращение к работе Н.А. Бердяева.

«Мир склоняется к отрицанию реальности духа. Он не сомневается лишь в реальности видимых вещей, принуждающих себя признать», – с горечью констатирует Н.А. Бердяев [1, с. 364]. Даже философская мысль, продолжает он далее, часто натурализовала дух и вводила его, как высшую ступень, в иерархию объективного мира. Но тем самым игнорировался дуализм порядка свободы и порядка природных объектов, действия по цели и объективной причинно-следственной зависимости. Потому Бердяев и отмечает великую заслугу Канта, ставящего вопрос о том, в какой степени то, что мы называем объективным бытием конструируется активностью познающего субъекта. В свете кантовской критики чистого разума мы видим, что онтология ищет бытия, которое было бы объективным. И она познает объективное бытие, которое есть по-

рождение выработанных ею понятий. Онтологии оказывается доступным бытие, которое есть продукт ее рациональной установки. Таким образом, тайна реальности раскрывается не в сосредоточенности на объекте, предмете, а в рефлексии, обращенной на акт, совершаемой субъектом [1, с. 365 – 366].

Далее он говорит о том, что дух есть реальность не только иная, чем реальность природного духа, чем реальность объектов, но есть реальность совсем в другом смысле. Применяя терминологию Канта, у которого, впрочем, мы не находим самого слова «дух», можно, сказать, что реальность духа есть реальность свободы, а не реальность природы. В так называемом объективном мире нет такой природы, такой вещи, такой объективной реальности, которую мы могли бы назвать духом. И потому-то так легко отрицать реальность духа. Дух раскрывается в субъекте, а не в объекте. Лишь субъект экзистенциален, имеет свое первоначальное существование. Дух есть субъект, потому что субъект противоположен вещи, как чему-то положенному. Субъект есть акт, действие, свобода. Объект есть продукт субъекта, т. е. объективации. Однако чистая духовность находится вне мысленного противопоставления субъекта и объекта подчеркивает Бердяев [1, с. 365 – 366]. Дух утверждает свою реальность через человека. Человек есть манифестация духа, ибо в сознании человека есть конструирующий его духовный элемент. Но этот элемент нельзя смешивать с человеческой субъективностью. Поэтому, хотя дух лишь в субъекте, а не в объекте, он совсем не субъективен в психологическом смысле слова.

Бердяев настаивает на том, что трехчленное понимание человека как существа духовного, душевного и телесного имеет вечный смысл и должно быть удержано [1, с. 366]. Но это совсем не означает, подчеркивает он, что в человеке есть как бы духовная природа наряду с природой душевной и телесной. Это значит, что душа и тело человека могут вступить в иной, высший порядок духовного существования, что человек может перейти из порядка простой объективной природной закономерности в порядок свободы, в царство смысла, превышающего свирепую объективность природы. Дух есть истина души, ее вечная ценность. В этом смысле дух имеет аксиологический характер, он связан с оценкой. Духовность есть высшее качество, ценность, высшее достижение в человеке. Дух дает смысл действительности, а не есть другая действительность. Он есть как бы дуновение Божье, проникающее в существо человека и сообщающее ему высшее достоинство, высшее качество его существования, внутреннюю независимость и единство [1, с. 366 – 367].

Дух относится к порядку существования. Существуют реальности разных порядков: есть реальность как мир физический, органический, психический, социальный, но всякая такая реальность не только существует, но еще и имеет отношение к истине, добру, красоте, ценности, творческой фантазии. В этом отношении и состоит реальность духа, духовной действительности.

Теперь, получив пусть даже абстрактное представление о реальности духа, мы можем перейти к рассмотрению вопроса о присущности или непри-сущности ему объективности. «История самого термина «дух» (pneuma и nous) может пролить свет на существо духа, – пишет Бердяев и подчёркивает, что история эта сложная [1, с. 371]. «...Первоначальное, – читаем далее, – дух (по-гречески pneuma, по-древнееврейски rouakh) имел физический смысл, значил ветер, дуновение. Pneuна эфирна. Rouakh значит тоже легкое, не имеющее кон-систенции, неуловимое. Оно значит также дуновение Бога, дар жизни, полученный от Бога. Жизнь за-висит от Бога, человек сам не обладает жизнью. Rouakh возвращается к Богу, а душа нисходит в могилу» [1, с. 371]. Таким образом, с самого начала у древних иудеев и греков производится различие духа и души – дух не присущ человеку, а подается ему свыше. Это различие прослеживается и в по-нимании специфики самого духа древнегречески-ми философами. Это видно хотя бы по тому, что существовали различные термины для обозначения духа: pneuma (пневма) и nous (нус).

Душевная пневма происходит от первоначаль-ного гилозоистического понимания материи, пневма отождествлялась с воздухом, огнем или телом. С этого начинается натуралистическое понимание духа в философии, но все же оно было целостным пониманием жизни, пишет Н.И. Бердяев [1, с. 372]. Но он же отмечает и то, что греческая фило-софия всегда предпочитала обозначать дух словом «нус», нежели словом «пневма». Позиция Бердяе-ва объясняет это ее исходной рационалистической ориентацией. Философское понимание поднимает-ся над натурализмом, над физическим, виталистиче-ским пониманием духа. Но в нем нет жизненной цельности, оно возносит разум над целостной жизнью. «Реализм духа не есть реализм объекта. Но есть ли реализм духа реализм универсалий, ре-ализм общего?» – задаётся вопросом Бердяев [1, с. 368]. С его точки зрения действительность ин-дивидуальна и иррациональна, и она оказывается непроницаемой для логического универсализма, потому что рациональность предполагает отноше-ние мышления к бытию, при этом мышление как бы ставится перед бытием, оно разделено с бытием. Именно в этом случае, как показал Кант, объект создается субъектом путем объективации продук-тов мысли, гипостазирования понятий, потому что субъект находится в падшем состоянии, в разобце-нии и раздоре с космосом. Таким образом, рацио-нализм, утверждающий реальность универсалий, есть продукт объективации, т. е. в универсалиях нельзя найти первичных реальностей. Первореаль-ности всегда экзистенциальны. Универсалии же не имеют существования [1, с. 368].

Нам представляется, что здесь рассуждение Н.А.Бердяева о том, что древнегреческая фило-софия «возносит разум над целостной жизнью», входит в противоречие с исследованием М. Хайдег-гера того, как понималось «бытие» и «разумение» греческими философами-досократиками. Начнём с того, что как мы имели возможность убедиться, у Бердяева природа понималась как нечто вещное,

как совокупность вещей, лишенных самобытности, «первородности», по выражению Бердяева. Хай-деггер соглашается с тем, что древнегреческое су-ществительное «фюсис», обозначающее сущее, обычно переводят как «природа», используя ла-тинский перевод natura, что, собственно говоря, означает «быть рожденным», «рождение». Но пер-воначальное содержание греческого слова «фю-сис» этим латинским переводом вытесняется. Что означает слово «фюсис»? «Оно означает, – пишет Хайдеггер, – из самого себя восхождение (von sich aus Aufgehende), прорастание (например, прораста-ние (Aufgehen) розы), постепенное самораскрытие, вхождение в этом раскрытии в явь и остановку, пребывание в ней, короче говоря, восходяще-пребывающее властвование (das aufgehend-verweilende Walten)» [2, с. 13]. Таким образом, природа для греков есть не просто совокупность ве-щей и в этом смысле нечто само по себе распадаю-щееся, положенное другим, а, наоборот, есть нечто такое, что обладает властью над собой и тем самым нечто самобытное и потому в себе субъективное. Тем самым опыт обращения к истокам греческой философии показывает, что противопоставление бытия и акта (действия) вовсе не есть для мысли нечто изначальное и само собой разумеющееся. А ведь это противопоставление является решающим основанием для противопоставления бытия и духа, объективного порядка природы и порядка свободы у Бердяева.

Тут следует пояснить, что в понимании дре-вних греков действие, выраженное в становлении, действительно является тем иным, которое огра-ничивает (и тем самым определяет) бытие. Но ограничивает потому, что то, что становится, еще не есть. Тому, что есть, не нужно больше стано-виться. Значит, бытие есть ставшее, свершённое и завершённое становление, выставленность. Полу-чается бытие и становление не есть нечто внешнее, отдельное друг для друга, их различает время, а не пространство. Это становится очевидным при об-ращении к строкам из поэмы Парменида, которые приводит Хайдеггер: «Но единственное, что оста-лось, это — сказание пути (на котором открыто), как обстоит с бытием; на этом (пути) указующего много; как бытие, не возникая и не погибая и толь-ко в себе полно-ставно и внутренне стойко, прийти к завершению нужды никакой не имеет; и не было раньше его, но и после тоже не будет, ибо оно всег-да в настоящем мгновении единственно единящее едино, собирающее себя в себе из себя (удерживаю-щее полноту настоящего)» [2, с. 54].

Даже Гераклит, философию которого обычно противопоставляют философии Парменида, пони-мая «собирающее себя в себе из себя, удерживаю-щее полноту настоящего» как огонь, как нечто вос-станапливающее себя в своем становлении, говорит во многом о том же, что и Парменид. А именно: оба они говорят о том, что существующее в самом себе различимо, как раз вследствие своей внутренней субъективности, или того, что Хайдеггер называет «восходящее-пребывающим властвованием». Этим, пишет Хайдеггер далее, разрушается распростра-ненное представление о греческой философии,

согласно которому она якобы «реалистически» учила объективному бытию в себе, в отличие от субъективизма Нового времени. По его мнению, которое нам представляется справедливым, это расхожее представление зиждется на поверхностном понимании [2, с. 57].

Однако вернемся к вопросу о понимании «восходяще-пребывающего властвования» или объективной субъективности самими древнегреческими мыслителями и в качестве свидетельства вновь обратимся к текстам, которые приводит Хайдеггер. В них мы находим, что в понимании греков различие сущим самого себя осуществляется посредством того, что оно выставляет себя в полноте своего существования (в том, что оно есть вообще), а это значит не что иное, как «существование», стояние-в-свете [2, с. 56 – 57]. Как являющееся, сущее придает себе видность (Ansehen), способность иметь свой вид, лик, облик. Но облик (Ansicht), который сущее имеет само по себе и лишь поэтому может из себя явить, позволяя сущему всякий раз быть воспринятым в зависимости от того или иного положения глаза, воззрения. Сообразно различным точкам зрения — являющий себя облик будет иным. Тем самым этот облик всегда именно таков, каким его принимаем и создаем себе мы. В опыте сущего и его использовании мы постоянно создаем себе из его вида облики-воззрения, при этом может случиться, что воззрение, которое мы представляем, в самой вещи поддержки не имеет. И тем не менее, заключает Хайдеггер, видимость не есть ничто [2, с. 58]. Она не есть также неистинность. Она не есть и простое явление отношений в природе, устроенных на самом деле иначе. Эта видимость исторична, и она же есть история; она открывается и обретает основу в поэзии и сказании и благодаря этому является существенной сферой нашего мира. По словам Хайдеггера только заумное острословие запоздалых и разочарованных мнит расправиться с историческим могуществом видимости, объявляя его «субъективным», а сущность этой «субъективности» чем-то в высшей степени сомнительным. Опыт греков был иным. Единственно в состоянии борьбы между бытием и видимостью отвоёвали они бытие у сущего, приведя сущее к постоянству и нескрыватьности. Лишь в софистике и у Платона видимость объявлена пустой кажимостью и тем самым понижена в своем значении. Бытие как собственный вид (идея), как нечто отличное от видимости, тем самым сразу же перемещается наверх, в сверхчувственное место. Пропать разверзается между сущим здесь, внизу, которое есть лишь видимость, и действительным бытием где-то там, вверху, та пропасть, в которой позже поселяется учение христианства, переосмыслив то, что внизу, как тварное, а то, что вверху — как Творца. Перековав, таким образом, оружие, оно ополчается против античности [как язычества] и искажает ее [2, с. 58]. Как здесь не вспомнить слова Бердяева о падшим и разоборщенным состоянием мира и человека, а также духе, преодолевающим эту падшесть и разоборщенность. Поэтому он и настаивает на том, что уже самое словосочетание «объективный дух» требует

пересмотра. В его понимании дух есть прорыв. Он действует как сила неустанно трансцендирующая, переступающая пределы и границы, но не из детерминации, а из свободы. Это принадлежит к тайне духа и духовной жизни [1, с. 386].

Но в этих характеристиках как раз и обнаруживается, что их основанием является разоборщенное состояние мира и человеческого сознания, т. е. состояние уже обработанное абстрагирующей (разделяющей) деятельностью человеческого мышления. И если рассматривать его в качестве основания, а именно так и поступает Бердяев, то логическим выводом из него становится неразличимость духа и человеческой души. Различие между ними тогда сводится к различию между осознанным, вмняемым внутри человеческой души и невмняемым, аффективным, что наглядно проявляется в понимании Бердяевым значения терминов древнегреческой философии пневма и нус. Оба эти термина обозначают дух, но дух как пневма понимается в связи с народной верой в одержимость человеческой души демонами и богами, которые вдыхают в человека свою силу. Но поскольку греческая философия стремилась победить зависимость человека от духов, добрых и злых, подчинив его разуму, интеллекту, то и дух как высшая способность души понимается как мудрость и обозначается термином нус [1, с. 372]. Повторимся и скажем еще раз, что такая «психологизация» и одновременно «натурализация» духа неизбежна только вследствие пропасти, разверзшейся под действием интеллекта, между «сущим здесь, внизу, которое есть лишь видимость, и действительным бытием где-то там, вверху». Бердяев же именно есчитает чем-то непосредственным и само собой разумеющимся.

Однако тексты первых философов-досократиков свидетельствуют о том, что непосредственным для них является как раз понимание сопричастности человеческого разума миру. В качестве доказательства сошлемся на известное выражение Парменида, в котором, если перевести грубо и традиционно, сказано о том, что «мышление и бытие суть одно и то же». Но мышление здесь не следует понимать так, как это делалось в культуре Средневековья, Нового времени или модерна, т. е. как мыслительную деятельность человека. Об этом прежде всего предупреждает такой признанный знаток античной философии, как Хайдеггер. Он отмечает, что у Парменида разуметь подразумевает, во-первых, принимать (hin-nehmen), допускать до кого-нибудь, а именно то, что кажется себя, появляется. Разуметь подразумевает, во-вторых: допрашивать (vernehmen) свидетеля, предпринимать (vor-nehmen) следствие, собирая при этом состав преступления, устанавливая, как обстоит и в каком состоянии дело. Разумение в этом двойном смысле означает: до-, подпустить к кому-нибудь, при этом не просто принять, но занять по отношению к кажущему себя оборонительную позицию. Если войсковые части, поясняет Хайдеггер, занимают оборонительную позицию, то они принимают наступающего на них противника, и именно таким образом, что они его, по меньшей

мере, останавливают, приводят к стоянию. Это принимающее останавливание, приведение к стоянию (*Zum-stehen-bringen*) того, что является, заложено в разумении [2, с. 75]. Таким образом, здесь констатируется единство бытия и разумения, но единство здесь ни в коем случае не пустая одинаковость (*Einerleiheit*), не самость как простое равнодушие (равнозначность — *Gleich-gültigkeit*). Единство есть взаимная сопричастность (*Zusammengehörigkeit*) противустремительного. «Одинаковы суть разумение и то, ради чего это разумение свершается. Разумение свершается ради бытия» [2, с. 76]. Основанием разумения является логос. Здесь также следует сказать, что логос обычно понимают как речь, сказывание, но изначально логос не есть речь, сказывание. «В том, что подразумевает это слово, нет непосредственного отношения к языку, — подчёркивает Хайдеггер и продолжает, — логос, по-латински *legere*, есть то же самое слово, что и немецкое «собирать» (*lesen*): подбирать колосья, собирать хворост, собирать виноград: «читать книгу» — есть только разновидность «сбора» в собственном смысле. Это значит: одно прикладывать к другому, приводить в единство, короче говоря: «собирать»; при этом одно выделяется на фоне другого» [2, с. 68]. В таком смысле, отмечает Хайдеггер, употребляют это слово греческие математики и Аристотель, в «Физике» которого имеется такое выражение: «Всякий порядок носит характер сведения воедино» [2, с. 68]. При этом Хайдеггер подчёркивает, что если исходное значение «логос» мы осмысляем как собирание и собранность, то при этом должны держаться следующего: собирание никогда не является простым скучиванием и нагромождением. Разбегающееся и противустремительное (*das Auseinander- und Gegenstrebige*) оно удерживает в сопричастности друг другу. Оно не даёт ему распасться на нечто просто рассеянное и беспорядочно насыпанное. Как такое удерживание в единстве логос имеет характер сквозного властвования (*Durchwalten*). Оно не растворяет того, что пронизано сквозным властвованием, в пустой непротиворечивости, но добывает его из единения противустремительного в высшей остроте его напряжения.

Таким образом, разумение в понимании Парменида есть свершение (*Geschehen*), свершаясь (*geschehend*) в котором человек как сущий впервые входит в историю (*Geschichte*), является, т.е. [в буквальном смысле] сам приходит к бытию. Это значит: логос выходит навстречу бытию сущего и выступает «против» него. Человек своим разумением замыкает сквозное властвование логоса через то, что он вступает в размежевание с сущим, но тем самым человек собирает властвующее и выпускает его в явственность. Человек есть неуютнейшее во всем существующем, как его определяет хор в трагедии Софокла «Антигона», потому он единственная форма существования, способная сознательно ставить палки в колеса всему существующему. Употребляя свою деятельность против его сверхвластительного течения, он обнаруживает всему его собственный лик.

Но всякое ограничение, всякий замкнутый круг,

возникающий в потоке реальности как необходимое условие образования в ней более определенных форм, каждый «малый мир» создает вокруг себя напряжение бесконечности, которое однажды врывается в «малый мир» как действие сильно сжатой пружины, как демон, злорадный или благодетельный. Тем самым всевластие бытия насилует (в буквальном смысле) лик бытия, делая человеческую деятельность источником своего явления и в качестве такового овладевает ею, пронизывая властью и сохраняя тем самым в бытии [2, с. 95].

Таким образом, обратившись к работам такого авторитетного знатока греческой культуры как М.Хайдеггер, мы видим, что интерес древних греческих философов прикован к ситуации встречи рассудка и воли человека с независимым ходом вещей, потому что она порождает превышающую все человеческие масштабы субъективность. И этот интерес граничит с восторгом и ужасом потому субъективность зачастую возникает как обратный результат разумения и разумных реальных действий людей. Но результат не просто независимый от их теоретической и практической деятельности, а именно обратный и, чем более узко, ограничено проявляет человек своим разумением лик существующей реальности (ее бытие в бытии), тем более обратным получается это отношение. Тем самым обнаруживается то, что в этом извлечении обратного присутствуют мера, кара, ирония, а следовательно возможна и ирония иронии. Человек, вызывая отпор реальности, сам становится ее обратной силой, которая противостоит силе объективной стихии. Он черпает в напряжении этого противостояния силу своей способности к творчеству, прорыву, вообще трансценденции [3, с. 128]. Поэтому и образовавшаяся неконтролируемая самим человеком субъективность обнаруживает не просто свое объективное присутствие подобное всякой вещи, а оказывается безразличной и к полноте отражения бытия, и к идеальности, и к свободной субъективности. Ее действие оказывается не слепым, а освещенным превышающим человеческое разумение смыслом.

Тем самым мы можем сказать, что философское разумение призвано самой реальностью произвести конкретное дифференциальное сечение и вывить разницу между действием нейтральной ко всему человеческому объективной необходимости и таким действием, которое создает гармонию человеческой и стихийной субъективности в развитии духа.

Сделаем некоторые выводы: во-первых, уже древнегреческая мысль обнаруживает объективную деятельность духа, одухотворение, а не просто фатальную природную или общественную необходимость; во-вторых, первой непосредственной реальной ситуацией, нашедшей впоследствии отражение в понятии о духе, как субъекте, превышающем масштабы человеческой субъективности, является встреча человеческого разумения с автономными силами внешней действительности, которые человек вызывает на себя, придавая им как бы сознательный характер субъекта; в третьих, пони-

маніє духа як виключальної суб'єктивності, перевищуючої людські масштаби, но чуждої природному світу об'єктів, має ту обмеженість, що в цьому випадку єдиним

визначенням духа є людина.

І тоді дух не розглядається як щось самобутнє, хоча саме його існування як раз передбачається.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н.А. Дух и реальность / Философия свободного духа. – М.: Республика, 1994. – С. 364 – 461.
2. Хайдеггер М. Введение в метафизику (пер. с нем. Н.О. Гучинской). – СПб.: Изд-во «НОУ – Высшая религиозно-философская школа», 1997. – 303с. – электр. ресурс www.Heidegger.ru
3. Лифшиц М.А. Что такое классика? – М.: «Искусство, XXI век», 2004. – 512с.

УДК 1 (091)

Т.Г. АСТАХОВА

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДУХОВНО-ТІЛЕСНОГО У ВЧЕННІ ОРИГЕНА ПРО ЛЮДИНУ

Астахова Тетяна Григорівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін ОКВНЗ «ІІ «Стратегія», кандидат філософських наук (м. Жовті Води)

У статті розкривається проблема духовно-тілесного у вченні Оригена про людину, пов'язане з його уявленням про світопорядок.

Ключові слова: дух, розум, душа, тіло, плоть.

В статті розкривається проблема взаємозв'язку духовно-тілесного в ученні Оригена о человеке, которое связано с его представлением о миропорядке.

Ключевые слова: дух, душа, разум, тело, плоть.

The article describe the problem of spiritual and corporeal in the doctrine of Origen about of person associated with his idea about the world's order.

Keywords: spirit, mind, soul, body, flesh.

© Т.Г. Астахова, 2011

Значний інтерес представляє, у своїй сміливості й глибині, учення Оригена про людину, пов'язане з його уявленнями про світопорядок, яке викликало суперечки вже в VI ст. Властива йому схильність вдаватися до логічних фантазій особливо яскраво наявна саме в його антропології. Та в цьому й інтерес, адже відкривається самостійний розум, який зміг поставити гостро й глибоко низку проблем, закритих до нього для церковної свідомості. В антропології Оригена більше цікавить питання про походження душі й про призначення людини, ніж про здібності та функції духовного життя. Експериментальна психологія, у сучасному розумінні цього слова, для нього нецікава. У питанні про склад людського організму й здібності душі Ориген не має чітко визначеної термінології.

У вченні Оригена про душу людини багато незрозумілого й невирішеного. Він більше створював у своєму розумі явну людину, ніж спостерігав реально існуючу в суспільстві. Ориген приділяє багато уваги богослов'ю, іноді вибудовує онтологічні припущення про людину, ніж моралізує про життя людини, подібно до свого сучасника Климента Олександрійського.

Наскільки глибоко й всебічно цьому найвищому богослову давалася тема людини і що він у ній знаходив, стає зрозумілим з наступного уривку: «Необхідно вивчати душу, щоб її зрозуміти. Тілес-

на вона чи безтілесна; проста чи складна? Чи створена вона, як мислять деякі, чи вона не створена? І якщо створена, то як? Чи перебувала вона, як думають інші, у зерні й передана, як і тіло, чи ж вона у створеному вже вигляді надходить ззовні, щоб утратити в тіло, вже готове прийняти його в лоні матері? І, врешті-решт, чи приходить вона тільки створена разом з тілом, і метою її створення слід вважати необхідність одухотворення тіла, чи ж, створена здавна, вона з якоїсь причини прийшла прийняти це тіло? І яка ця причина? Потрібно також знати, чи вибирається вона в тіло лише один раз і, коли відкладає його, чи не шукає його знову? Або ж за відокремлення від тіла, сприймає його знову, у разі повторного убирання, чи зберігає вона його назавжди або ж знову відкидає?» [1, с. 113]. Оригеном були порушені й більшою чи меншою мірою розроблені наступні питання антропології: природа душі, походження душі, склад людини, вчення про свободу й розум, образ й подобу Божу, гріхопадіння, спасіння і воскресіння та ін. Оригена хвилює природа душі.

Душа, на думку Оригена, здатна до уявлення й рухлива. Душа людини розумна, чим і відрізняється від душі тварин. Цю духовність, розумність не так то й легко зрозуміти. Ориген у цьому досить непослідовний, і начебто суперечить сам собі. Він упевнено стверджує безтілесність, нематеріаль-

ність душі, коли говорить: «Якщо є такі, хто називає власне розум і душу тілесними, то запитасмо їх: «Яким чином наша душа отримує правильні поняття щодо таких складних і витончених предметів? Звідки сила пам'яті? Звідки споглядання предметів незримих? Звідки роздуми про предмети безтілесні? Яким чином тілесна природа може знати науки, мистецтва, причини речей? Як може відчувати й розуміти божественні догмати, які безтілесні?» [1, с. 113]. У подальшому він говорить, що душа може мати якесь наближення до Бога, може щось відчувати щодо природи Божества, особливо, якщо відокремитися від грубої матерії. У той же час Ориген стверджує, що «тільки Бог існує без матеріальної субстанції» [1, с. 114], тоді як інші духовні субстанції не можуть існувати без тіла. Безтілесність душі для Оригена тільки відносна. Душа, за Оригеном, має певне ефірне тіло. В Оригена немає нічого матеріалістичного. Для нього душа не є тілом, але в неї є тіло, від якого вона не може відокремитися. У цьому житті це наше грубе тіло, що в майбутньому стане тілом ефірним. Душа, за своїм походженням янгольським, набуває тіла за падіння, і це тіло є її темницею. Оригена не варто підозрювати в матеріалістичному розумінні природи душі. Для нього весь справжній світопорядок є наслідком загального досвітового падіння духів. Упавши, вони зодягнулися у відповідні їм тіла. Не змінилися тільки Божество Св. Трійці. Тільки Воно абсолютне й без плоті. Все інше має більш-менш грубу тілесну оболонку. У системі Оригена не може бути жодної закінченої істоти, зовсім свободної від тілесності [8, с. 442-444]. Адже навіть зірки у нього є матеріальною оболонкою деяких духів. Тому він і стверджує, що насправді розумні природи (янголи) ніколи не жили й не живуть без матерії тілесності [8, с. 444]. Таким чином, душа є сама по собі субстанцією абсолютно нематеріальною, але, зійшовши зі своєї досвітової висоти, при падінні вливається в ту чи іншу плоть, і в своєму теперішньому стані вона не може бути подана без тілесної оболонки. З цього інший висновок: усе матеріальне одухотворене, але субстанція душі – духовна, а ніяк не матеріальна. Зі сказаного вище можна зробити висновок, що Ориген визнавав існування світової душі [7, с. 246], тому резонно виникає питання про походження душі.

В онтологію душі своєю системою Ориген увійшов у історію християнської філософії з міцною репутацією прихильника доіснування, доекзистенції душі. Щодо цього питання Ориген особливо обережний, він говорить гіпотетично, вказуючи на те, що не існує абсолютно несуперечливого церковного вчення про походження душі.

Учення Оригена про походження душі пов'язане з усім його світорозумінням, воно впливає з його ідеї про падіння духовних істот. Бог, за вченням Оригена, створив спочатку духовні істоти, оскільки від Бога-Духа тільки духовне могло мати своє походження. Цікаво, що первинний стан цих духів Ориген уявляє собі абсолютно рівним всіх. Бог створив усіх однаково досконалими. «Бог є першою причиною розумних істот. У Бога не було ні різноманітності, ні зміни, ні неможливості. Тому

Він повинен був створити рівними й подібними всі істоти, які Він захотів створити, бо й в Ньому немає різниці або відмінності» [1, с. 115]. Свободна діяльність духів є причиною того, що доля їх стала такою різною. Але й онтологічно падіння духів неоднакове, оскільки одні впали більше й глибше, інші утрималися в досконалості й продовжували удосконалюватися. Звідси випливає, що з'явилася величезна ієрархія розумних істот, на вищих щаблях якої стояли чини янгольські, на середніх – чини людські, а на нижчих – демони. Ідея про первісну рівність усіх духів, подібно до яскравої нитки, тягнеться через усю філософську систему Оригена і є причиною всіх його помилок [4, с. 363-365]. Створивши певне число духів, Бог створює й певну кількість матерії для існування в ній цих духів. І ця матерія, яка за своєю суттю теж була досконалою, падає відповідно до того занепаłego духу, оболонкою якого вона служить, й отримує більш-менш грубу тілесну форму. Матеріальна природа теж несе на собі відбиток занепаłego стану духу. І душа живих істот є більш грубою формою колись досконалого духу. Дух («нус») у своєму падінні охолоджується від свого колись палаючого стану, і в результаті цього охолодження утворюється душа. Таким чином, з задалегідь створеного числа духовних начал, вони одне за одним сходять на землю в ці тілесні оболонки. Попередня душа живих істот приречена на проживання в даному тілі, як у певній в'язниці [4, с. 363]. Тоді ефірне тіло духу перетворилося на грубу оболонку людської плоті, «оскільки спочатку не кожен дух упав однаково глибоко, пише Ориген, – але були різні сходинки відчуження від Бога різних людей; тому не всі однаковою мірою занурилися в душу, але одні більше, а інші менше, і цим пояснюється розбіжність духовних здібностей, з якими людина з'являється на світ» [1, с. 115]. Людина, живучи тут, на землі, згадує колишнє, краще життя, свою небесну батьківщину. У зв'язку з ученням Оригена про вселення душі в тіло й про їх взаємний зв'язок, він розвиває думку й про те, що тіла, в які душі повинні були зійти після падіння, мають вигляд і властивості душ, узятих ними, і слугують цілком відповідною їм посудиною. Душа набуває відповідну до свого стану форму, особливий, так би мовити індивідуальний відбиток, за яким душа від душі відрізняється.

Звертаючись до оригенівського уявлення про душу в реальній людині, до будови душі, можна констатувати відсутність чіткої картини, суперечливість викладу думки. Часом можна дійти висновку, що Ориген трихотоміст, тобто людина складається з її тіла, душі й духу. Іноді він виступає дихотомістом, розділяючи людину на тіло й душу. Питання про тіло у складі людини найменше привертає увагу в системі Оригена. Тіло є продуктом падіння духу, який, однак, в його теперішньому стані, незважаючи на певну досконалість, ніколи не бачився Оригену як таким духовним началом, яке було б у занепаложеному стані абсолютно свободним від будь-якої тілесної оболонки. Тілесна оболонка занепаłego духу зовсім не має розумітися як матеріальна природа самого духу. Дух є Духом, і в силу

цього він без плоті, але наділений плоттю, й без цієї плоті немислимий.

Питання про сутність душі для Оригена є непростим. З одного боку, для Оригена душа є щось проміжне між тілом і духом, з іншого, – він учить, що душа здатна до вищого знання, і це засвідчується природним тяжінням до добра в язичників. У душі є природний моральний закон, як про те свідчить ап. Павло в листі до Римлян [Рим. II, 9] / [3]. В Оригена є й така думка: «Душа, піднімаючись і слідуючи за Духом, і відділяючись від тіла, не лише прямує за Духом, а й звертається до Нього, і відкладає своє душевне й робиться духовною» [1, с. 119]. Ориген стверджує, що душа може постійно вдосконалюватися добром на краще, слідувати ще більш піднесеними сходами добра. Отже, що ж є душа? Чи лише вітальний принцип, чи, можливо, вище духовне начало? Дослідники вважають, що Оригену властиві три погляди на будову людини: 1) у людині «нібито дві душі: одна божественна й небесна, інша ж нижча; 2) людина складається тільки з тіла й душі, що оживлює це тіло; 3) думка деяких грецьких філософів про те, що душа єдина за суттю, але складається з багатьох частин, й одна частина її називається розумною, інша – нерозумною, а та частина, яку вони називають нерозумною, у свою чергу, поділяється на дві пристрасті – похоть й гнів» [4, с. 364]. Таким чином, з короткого аналізу онтології душі людини у світорозумінні Оригена можна зробити висновок, що поняття «дух» вживається ним у найрізноманітніших значеннях. Для позначення внутрішнього життя людини він вживає вирази: розум, дух, думка, серце як пізнавальна сила, і душа; розум; життєвий дух; совість; воля душі, відмінна від волі духу й від волі плоті; свобода воління. Цей список понять можна за бажання значно подовжити. Підсумовуючи все сказане про устрій душі й склад людини, можна стверджувати, що в Оригена різноманіття понять для характеристики внутрішнього життя людини не окреслює всіх суперечностей у головному, тобто не дробить внутрішньої людини на безліч протилежних і одне одному ворожих начал. Це означає, що за множинності понять про різноманітні здібності й сили душі, не порушується її субстанціальна єдність. Тілові протиставляється душа, як самостійне буття. Прояви ж її вельми різноманітні, особливо через свободу воління.

У вченні про людину тема свободи посідає особливе місце. Вона цікава тому, що стосується самої суті людини, того, що вічне в ній і що зводить до досвітових начал істоту людини. Це і є відмінною рисою людини в духовному плані: її свобода, її протилежність плану природному, світу детермінованих законів і причинного зв'язку. Дух не стільки проти матерії й проти тіла, скільки до них, первинніше їх, незалежний від них. Але свобода одвічна, безпередумовна й це найбільш болісна й глибинна проблема в усьому богослов'ї, в усій людській культурі [2, с. 193-223]. Її не можна звести до однієї лише проблеми людської волі, бо ця свобода не абсолютна; людина ж не свободна в прийнятті своєї свободи, вона дана їй примусово [6, с.145-146]. У цьому може і є найбільша болісність цієї проблеми.

Свобода не обмежується вибором моральних мотивів, коли вже визнається божественна свобода. Бог свободний від цього вибору між добром і злом, бо Він по той бік їх. Тема про свободу волі легко набуває моралістичний присмак і нею охоче користуються для педагогіки й легко роблять висновки про моральну зобов'язаність. Внесок Оригена саме в тому й полягає, що він зважився мислити на цю тему, про первинну свободу духу, гостріше й глибше, відштовхуючись у загальному від онтології стотків [9, с. 40-78]. Ориген розрізняє наступне. Істоти діляться, перш за все, на рухливі із зовнішньої або із внутрішньої причини. За зовнішньої причини рухаються ті, які переносяться з місця на місце й втратили здатність до зростання, одне слово, будь-яка матерія, началом єднання якої є властивість, здатність. У собі мають рушійну причину тварини й рослини, тобто ті істоти, яких об'єднує начало, що знаходиться в природі, у естві або в душі. Але одні рухаються з себе тому, що вони не мають душі, а лише просте ество. Інші рухаються не з себе, але від себе, і є істотами одухотвореними, та їм притаманна уява. До цих трьох характеристик стоїчної онтології Ориген додає ще й четверту – рух, а саме: рух істот розумних, що рухаються через себе. Діяльність розуму – Ориген називає її «панівною частиною душі» [5, с. 78], – полягає саме в тому, що він судить явлені істоти образи і обирає між ними. Ця діяльність і є свободою вибору мотивів. Питання свободи кожної розумної істоти настільки було важливим для всієї системи Оригена, що поставало не в одній лише етичній площині, але і в онтологічній як проблема образу й подоби Божої.

Цей вираз Біблії надто по-різному сприймався християнськими богословами й філософами, що й стало причиною виникнення різноманітних ідей у вченні питання творіння й людини.

Ориген говорить: «Наш розум у дечому споріднений Богові, він слугує розумовим образом Його, і саме тому може знати дещо про природу Божества, особливо, якщо він чистий і звільнений тілесної матерії» [1, с. 123]. Для Оригена образ відрізняється від подоби. Адам був за образом Божим у силу однієї лише своєї розумної душі. Подоба ж Божа мала набуватися ним в уподібненні Богові, в удосконаленні.

Образ Божий розуміється Оригеном не як щось включене до складу людини, їй дане в готовому вигляді, а представляє, так би мовити, субстанціальну її особливість: «У людині чітко вирізняються ознаки образу Божого не в рисах тілесного тіла, але в розумі духу, у справедливості, помірності, мужності, мудрості, науці, і в усій повноті чеснот, які притаманні Богу субстанціально, а в людині можуть існувати через працю й наслідування Бога» [1, с. 123]. Ориген так само бачить спорідненість з Богом у пізнавальній силі духу, який прагне до божественного Духа. Й одночасно межа, непрохідна грань між Творцем і твар'ю, завжди чітко відчувається в думці Оригена.

Отже, гармонізуючий зміст духовно-душевно-тілесної особистості підкреслює одну з найважливіших її цінностей – відтворення людини як ціліс-

ності, тому діяльність людини можна представити як процес «убудовування» свободи в соціальний світ, у зв'язку з філософією Оригена.

Остаточне звільнення людини можливе лише за допомогою звернення її до Бога. Духовне звільнення людини є реалізацією особистості в людині. Це є досягненням цілісності. І разом з тим це невпинна боротьба над рабством, над ілюзіями, абстрактними ідеями, що занурюють людину в рабство, у найменшій мірі усвідомлюване й яке вона здатна полюбити. Це й є найбільш страшним рабством,

оскільки отримує демонічний характер, адже все відносно перетворюється в абсолютне, усе кінцеве – у нескінченне, профанне – у сакральне, людське – у божественне.

Таким чином, подальше вирішення проблеми «людина» може бути досягнуте лише з урахуванням єдності трьох її фундаментальних складових: тіла, душі та Духа. Що це надзвичайно складна проблема – очевидно. Її вирішення, апіорі, припускає можливість побудови моделей єдності трьох іпостасей – тіла, душі та Духа.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архимандрит Киприан. Антропология Св. Григория Паламы / Киприан (архим). – Киев, 2005. – 432 с.
2. Бердяев Н. А. Философия свободы. Смысл творчества / Николай Александрович Бердяев. – М.: Правда, 1989. – 605 с.
3. Біблія або Книги Святого Письма і Нового Заповіту; [із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена]: Українського біблійного товариства, 1992. – 296 с.
4. Минин П. Главные направления древнецерковной мистики / П. Минин. – Киев: Путь к истине, 1991. – 390 с. – (Мистическое богословие).
5. О началах. Сочинения Оригена учителя Александрийского (III в.); [авт. текста Ориген; пер. и прим. Н. Петров]. – Новосибирск: ИЧП Лазарев В.В., 1993. – 383 с.
6. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии / Жан-Поль Сартр; [пер. с фр. В. И. Колядко]. – М.: АСТ Москва, 2009. – 925 с.
7. Соловьев В. С. Мировая душа / Владимир Сергеевич Соловьев: [статья из Энциклопедического словаря]. – Брюссель, 1966–. – (Соловьев В. С. Собр. соч. Фототипическое издание: Т. 9 – 10). Т. 10. – 1966. – 957 с.
8. Соловьев В. С. Ориген / Владимир Сергеевич Соловьев: [статья из Энциклопедического словаря]. – Брюссель, 1966–. – (Соловьев В. С. Собр. соч. Фототипическое издание: Т. 9 – 10). Т. 10. – 1966. – 957 с.
9. Трубецкой С. Учение о Логосе в его истории: [филос.-ист. исслед.]/ Сергей Трубецкой. – М.: АСТ, 2000. – 511 с.

УДК 7.01

В.В. МАКОГОНОВА

СПОР ОБ «ОБЩЕМ ДЕЛЕ» (УЧЕНИЕ Н.Ф. ФЕДОРОВА В ОЦЕНКЕ РУССКИХ РЕЛИГИОЗНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ)

Макогонова Владислава Владимировна – доцент кафедры философии Днепропетровского национального университета им. О. Гончара

У статті аналізуються погляди М.О.Бердяєва та Г.В.Флоровського на проект «загальної справи» М.Ф.Федорова.
Ключові слова: проект «загальної справи», воскресіння, утопія.

В статье анализируются воззрения Н.А. Бердяева и Г.В. Флоровского на проект «общего дела» Н.Ф. Федорова.
Ключевые слова: проект «общего дела», воскресение, утопия.

In the article, analyzed are Nikolai Berdyaev's and Georges Florovsky's views of Nikolay Fedorov's «Common Cause» project.

Key words: «Common Cause» project, resurrection, utopia.

© В.В. Макогонова, 2011

Н.Ф. Федорова нельзя признать одним из крупнейших представителей русской философии. Но когда речь идет о самобытности русской философской мысли, о своеобразии русского типа философствования, Федорова и его учение об «общем деле» часто вспоминают как крайнее выражение этих особенностей.

В течение последних 20 лет федоровские идеи и оформившееся на их основе учение русского космизма являлось предметом стабильного исследовательского интереса. Существенный вклад в их изучение внесли С.Г.Семенова, Ф.И.Гиренок, Н.К. Гаврюшин, А.Гулыга, В.Н.Дуденков, Л.А.Коган, Н.Н. Моисеев и другие.

Идеи Федорова традиционно оцениваются как патриархально-утопические, но значительные своим глубоко нравственным характером. Высказывается мнение, что рассмотрение подобных утопических проектов построения и реализации идеального социума и идеальных отношений между людьми способствует выработке долговременных целей, формированию социальной парадигмы будущего [5, с.293].

Поэтому объясним особый интерес к аргументам тех немногочисленных исследователей, которые подвергают сомнению гуманистический характер федоровского учения.

Так, в частности, А.П.Желобов утверждает, что

по отношению к учению Федорова преобладает «внекритическое возвышение», высказывает сомнение в том, что федоровский проект совместим со свободой и достоинством личности. На этом основании делаются и более радикальные выводы: «в настоящее время вряд ли можно говорить о достаточно аргументированном решении вопроса о гуманистическом характере русской культуры и русского философствования» [4, с.430].

Величайшие русские мыслители в высшей степени уважительно относились к личности Федорова и его проекту. Своим учителем и духовным отцом называл Федорова В.С.Соловьев. «Я горжусь, что живу в одно время с этим человеком», – признавался Л.Н. Толстой. Ф.М. Достоевский утверждал, что совершенно согласен с мыслями Федорова и мог бы считать их своими. «Праведник и неканонизированный святой», – говорил о нем Н.О.Лосский. Н.А.Бердяев называл Федорова великим человеколюбцем. Но тот же Бердяев высказывал опасение в том, что замысел Федорова при определенных условиях может стать «сатаническим».

Условием такого превращения Бердяев и другие русские мыслители считали отрыв от религиозной почвы. Поэтому вполне оправдано обращение к религиозно-философской критике федоровского учения. Особенное внимание этому учению уделили, в свое время, Н.А.Бердяев и Г.В.Флоровский. В рамках данной статьи предметом анализа станут их воззрения на проект «общего дела» Федорова.

Работа по изменению, преобразению собственной природы, организация всеобщей регуляции природы силами науки и техники, всеобщее воскрешение – дело, сотворенное всеми – идеал и страстная мечта Н. Ф. Федорова.

Нахождение смысла человеческого существования, построение нравственного общества, устройство общественной жизни таким образом, чтобы в ней не было места для «небратского» состояния, то есть различного рода юридико-экономических отношений; устранение «неродственности», заключающейся в государственности, иными словами, ликвидация всякой вражды, розни, отчуждения между людьми не могла до сих пор осуществиться потому, – считал русский мыслитель, – что не было идеала столь целостного, чтобы вдохновить всех, дела столь обширного, чтобы поглотить им всякую другую деятельность.

Самое большое зло на земле – это смерть. Именно она является причиной войн, розни, безнравственности. Страх смерти делает человека уязвимым, способствует порокам, обращает к мнимым ценностям.

Переживание своей смертности объединяет всех и каждого способно вдохновить на отыскание средств бессмертия: представителей различных наций, рас, вероисповеданий; человека, занятого исключительно собой, и человека с ярко выраженным общественным темпераментом.

Смертность – не является качеством, необходимо присущим человеку, без которого он перестает быть тем, что он есть; она – лишь временное свойство. Все умершие, вне зависимости от того, когда

они ушли из жизни, должны считаться клинически мертвыми, а все живые, поколение за поколением, искать средства для их воскрешения.

К преодолению смертности можно перейти только всеобщими усилиями объединенного человечества, сумевшего достигнуть такой стадии развития науки и техники, при которой возможна всеобщая регуляция природы. Она включает в себя метеорическую регуляцию (управление человеком всеми природными процессами на Земле), планетарную, связанную с выходом человека в Солнечную систему, всеобщую космическую регуляцию, объектом которой является Вселенная.

Идеал общего дела обосновывается Федоровым как правильно, до конца понимаемый религиозный и нравственный долг и как проявление «неистребимого инстинкта бессмертия и жажды бесконечного, великого творчества».

Пожалуй, самый внимательный и подробный критический разбор учения об «общем деле» можно найти у Н.А.Бердяева в его очерке «Религия воскрешения». Сам философ называл Федорова в числе мыслителей, чьим идеям он наследует.

«Подлинного величия и подлинной оригинальности Федорова, затмевающих его реакционную и ветхую родовую идеологию, нужно искать в его исключительном, небывалом сознании активного призвания человека в мире, в его религиозном требовании активного, регулирующего, преобразующего отношения к природе», – писал Бердяев о Федорове [2, с.74].

Черты реакционности и ветхости придают федоровскому проекту абсолютизация русского родового быта; «иллюзионистическая» утопия самодержавия («обязанность самодержца состоит в том, чтобы всех ...сделать подобными себе, т.е. ответственными лишь перед Богом и своей совестью, способными жить без надзора и неспособными к нарушению долга»; призыв обратить половую энергию не на рождение детей, а на воскрешение отцов [6, с.376].

Новое сознание Федорова, преступающее, с точки зрения Бердяева, пределы и границы исторического православия, обращенное вперед – это активный антропологизм. Федоров «радикально восстает против той пассивности человека, которая в православии была возведена почти в догмат» [2, с.75].

Для Н.А.Бердяева федоровское «восстание» несомненно значимо, ибо является проявлением творческого дерзания, идею которого Бердяев положил в основание своей философии.

Согласно Бердяеву, человек не мог быть сотворен только для того, чтобы, согрешив, искупить свой грех. «Абсолютная христологическая истина одной своей стороной обращена к искуплению греха и спасению от зла, другой же своей стороной обращена к положительному, творческому призванию человека» [3, с.88]. Творческие усилия человека, создавшего ценности культуры до сих пор только предварают подлинную религиозную эпоху творчества, «которое осуществит иное бытие» [3, с.95].

В федоровском проекте обнаруживается ожидаемый, призываемый Бердяевым переход из «состояния религиозно-пассивного и рецептивного

в состояние религиозно-активное и творческое» [3, с. 99]. Религиозно-творческое дерзновение Федорова в том, что спасение мира он ставит в зависимость не только от Бога, но и от человека.

Самым глубоким, гениальным представляется Бердяеву в учении об «общем деле» понимание апокалипсиса как предупреждения, как притчи, как зависящего не только от Бога, но и от человека.

Но верующий православный христианин Федоров философствует, по словам Бердяева, как чистый материалист. И призывает к воскрешению непреработанной грубой материальной природы «Так затемняется истинное зерно великой и дерзновенной идеи воскрешения, в которой есть непреходящая духовная правда» [2, с.91].

Несмотря на фантастичность федоровского проекта, духовная правда великой идеи породила целое федоровское направление. Спустя двадцать лет после выхода «Религии воскрешения» протоиерей Г.В.Флоровский публикует очерк «Проект мнимого дела», посвященный Н.Ф.Федорову. Флоровский отмечает современный (1935 год) успех идей Федорова. В самом деле: в Советской России в 1920 –е годы оформилось движение анархистов – биокосмистов. В конце 20-х-нач.30 гг. выходят книги Н.А.Сетницкого «О конечном идеале», А.К.Горностаева «Перед лицом смерти» и «Рай на Земле». В Риге издается сборник «Вселенское дело». Большинство «федоровцев» – люди напряженной внутренней жизни, «томимые духовной жаждой». Флоровский же утверждает, что современного человека в системе Федорова привлекает ограниченность человеческих кругозоров, «близость берегов». Мир оказывается конечным, весь «по эту сторону» [8, с.410]. И дело, конечно же, не в том, что протоиерей Флоровский готов уничтожительно судить неразделяемые им воззрения. Ограниченность он видит в том, что в проекте нет «пусторонности». В «общем деле», по его мнению, находит предельное выражение мечта позитивиста о безграничной власти над природой, мечта человека, не ведающего сомнений в том, что власть эта самоценна. Федоровский проект по сути своей нерелигиозен. Словесно Федоров в церковности и в православии, но это только условный исторический язык. «Мир по Федорову вполне конечен и обозрим. Федоров весь “по эту сторону”. Всякое стремление на «ту сторону» ему кажется уже напрасным беспокойством» [там же].

Следует заметить, что и для Флоровского, и для Бердяева вопрос о религиозном или нерелигиозном характере федоровского проекта имеет принципиальное значение. И богослов, и философ предупреждают об опасности, которую влечет за собой уверенность человека в том, что он способен самостоятельно помыслить и осуществить «такой жизненный уклад, при котором был бы навсегда и вполне устранен источник порчи и несовершенства» [7, с.83].

Признавая остроту и тонкость федоровской мысли, Флоровский замечает, что проблемы, которые ставит последний, значительнее предложенного способа их разрешения. Это проявляется, в частности, в понимании Федоровым природы

смерти: победа над смертью исчерпывается воскрешением предков; воскрешение означает разумную регуляцию природных процессов; всеобщее воскресение означает возвращение к здешней жизни, только восстановленной в полноте рода.

«Возвращение праху жизни, сознания души, есть высшая ступень ...знания и воли, управления и самоуправления. Возвращение жизни умершим и создаст существа бессмертные, неразрушимые; ибо только тогда, когда станет невозможным только, но доказанным, т.е. действительным, воспроизведение из безжизненного вещества жизни, только тогда жизнь и получит высшую гарантию ... и антогонизм между человеческим и Божественным окончится» [6, с.111-112].

И Бердяев, и Флоровский замечают, что Федоров не понимал антиномичного, парадоксального отношения христианства к смерти, которая есть не только предельное зло, но и путь спасения. «Воскресение может быть осуществлено лишь благодатной силой Христовой и не может быть ... от нее оторвано, иначе оно превратится в черную магию» гор [1, с.116].

Федоров упорно говорит о воскрешении как о естественном следствии успешного познания. Бердяев и Флоровский настаивают на чуде и благодати. Этот спор, его последствия чрезвычайно важны не только для богословия. Н.Ф.Федорова можно отнести к числу «духовных борцов», «прококов», влияние идей которых на общественное мнение всегда было велико в России. Федоровский проект не ограничивает христианство делом личного спасения, подразумевая дело «социальное и космическое». Этот проект подразумевает необходимость обязательного принятия его всеми живущими, что естественно влечет за собой равнодушие к индивидуальной позиции, пренебрежение правами свободной личности. И только религиозное смирение, проявляющееся в признании «невозможности «идеала» как части эмпирической действительности», может остановить благороднейшее и одновременно опасное стремление осуществить рай на Земле.

Размышляя об учении Федорова, Н.А. Бердяев обнаружил в нем проявления типично русского способа философствования.

Во-первых, идеи Федорова – это проявление русского искательства всеобщего спасения, чувства ответственности за всех, отвержение личной, индивидуальной перспективы жизни временной или вечной, как безнравственной, бесчеловечной и безбожной [2, с.53].

Во-вторых, в федоровском учении все доведено до «последней остроты и предельной крайности». Федоров – мыслитель-радикал, не допускающий компромиссов. В отсутствии внутренней гибкости и пластичности Бердяев также находит национальную специфику [там же].

В-третьих, черты национального типа философствования обнаруживаются в гносеологии. В учении о познании Федоров принимает и продолжает традиции русской мысли, «которая всегда стремилась к знанию того, что должно быть, всегда была существенно проективна и прагматична, всегда от-

вращалась от чистой, созерцательной метафизики» [2, с.60].

И, наконец, в-четвертых, у Федорова, «как и многих русских, слабо выражены нравственные и религиозные начала свободы и достоинства личности» [2, с.55].

И Н.А.Бердяев, и Г.В.Флоровский, признавая Н.Ф.Федорова «дерзновенным выразителем русской печали о горе, страдании и смерти людей», подчеркивают опасность превращения «поисков правды на Земле» в попытки построения «земного рая».

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Бердяев Н.А. О книге А.К.Горностаева Рай на Земле // Путь. - Париж,1929, №19. - с.114 –116
2. Бердяев Н.А. Религия воскресения («Философия общего дела» Н.Ф.Федорова) // Н.А.Бердяев о русской философии. В 2 ч. – Свердловск, 1991. – с.51 – 95.
3. Бердяев Н.А. Смысл творчества. Опыт оправдания человека // Смысл творчества. М, 2004. – с.15 – 334.
4. Желобов А.П. По поводу гуманизма русской культуры и моральных интенциях учения Н.Ф.Федорова //Философия и будущее цивилизации. Тезисы докладов и выступлений 4 Российского философского конгресса. Т.2. – М, 2005, - с.430-431
5. Оликова Е.В. Идеи космизма и социальная действительность // Философия и будущее цивилизации. Тезисы докладов и выступлений 4 Российского философского конгресса. Т.2. – М, 2005, - с.292 – 293.
6. Федоров Н.Ф. Сочинения. – М., 1982.
7. Флоровский Г.В. Проект мнимого дела // Современные записки. – Париж, 1935.- с.399-414.
8. Флоровский Г.В. Пути русского богословия . – Париж, 1983. – 600 с.
9. Флоровский Г.В. Метафизические предпосылки утопизма // Вопр.философии, 1990, №9. – с.80 – 98.

УДК: 141.7 : 130.3-057 (5-11)

I.B. СЕМЕНЮК

ЦІННОСТІ ТА ОБ'ЄКТИ ПОКЛОНІННЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ СИСТЕМАХ СХОДУ

Семенюк Ігор Валентинович – кандидат філософських наук Запорізького національного університету

Розглянуті головні цінності та об'єкти поклоніння в соціокультурних системах Сходу (Китай, Японія та Південна Корея). З'ясовано напрямки впливу ціннісних орієнтирів східної людини на формування соціального простору у сферах економіки, культури, політики та повсякденного життя; аналізується вплив глобалізації на процеси перетворення східної соціальності.

Ключові слова: цінності, об'єкти поклоніння, суспільство, східна соціальність, східна людина, глобалізація.

Рассмотрены главные ценности и объекты поклонения в социокультурных системах Востока (Китай, Япония и Южная Корея). Осуществлено выяснение направления и влияния ценностных ориентиров восточного человека на формирование социального пространства в сферах экономики, культуры, политики и повседневной жизни; анализируется влияние глобализации на процессы превращения восточной социальности.

Ключевые слова: ценности, объекты поклонения, общество, восточная социальность, восточный человек, глобализация.

We consider the core values and objects of worship in the sociocultural systems of the East (China, Japan and South Korea). Carried out by finding the direction and influence of values on the formation of the Eastern man of social space in economy, culture, politics and everyday life, examines the impact of globalization on the transformation process the east of sociality.

Key words: values, objects of worship, community, eastern socialness, Oriental people, globalization.

© Семенюк I.B., 2011

Інтерес, викликаний вивченням культури, соціуму та цінностей східного суспільства, пов'язаний з великим економічним та глобалізаційним розвитком і виходом на світову арену Східно-Азійських держав. Вивчення цінностей, ментальності, культури, об'єктів поклоніння ми знаходимо у працях таких фахівців, як: Г. Гачов[10], Е. Гуссерль [9], Кім Кйон Дон [11], Кім Ду Хан [12;13;14], К. Клекхон[15], А. Ланьков[19], Лі Кю Тхе[20], М. Махатхір[21], Пак Чун Хун [25;26;27], Е. Фромм [33], Ф.Фукуяма [32].

Цінність – це досить унікальний та об'єктивний феномен за своєю природою. Його можна вважати благом для людини, який допомагає їй в утвер-

дженні власного буття та реалізації творчих і життєвих можливостей. Цінністю вважають будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, витрачає сили і живе [28, с. 332]. Цінності — це уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба. Також своє бачення цінностей висловив К. Клекхон. На його думку: «Цінності - це усвідомлене чи неусвідомлене, характерне для індивіда або для групи індивідів, уявлення про бажане, що визначає вибір цілей (індивідуальних або групових) з урахуванням можливих засобів і способів дії» [15, с.395]. Прихильники об'єктивного ідеалізму та неотомі-

му вважали, що джерелом цінностей є Бог, природа, культура. Е. Гуссерль [9], який застосував феноменологічний метод у сфері етики, культури, релігії, та М. Шеллер доводили, що Бог задав особливу шкалу цінностей, а людині необхідно пізнати її та не відхилятися від неї. На противагу ідеалістам матеріалісти Гегель, Маркс, Дільтей виводили цінності з природи. Вони вбачали, що природа речей і природа людини мають у собі важливі речі, які є цінністю для людини [28, с.333-334]. Слід одразу сказати, що саме поняття цінності і ціннісної орієнтації характерне тільки для західної цивілізації. Наприклад, Аристотель, розглядаючи у «Великій етиці» окремі види благ, уперше вводить термін «ціннісне» (тіміа). Він виділяє ціннісні («божественні», такі як душа, розум) і схвалені (оцінені, що викликають похвалу) блага, а також блага-можливості (влада, багатство, сила, краса), які можуть використовуватися як для добра, так і для зла [4]. Нічого схожого на поняття і визначення цінності ми не зможемо зустріти на Сході до того моменту, поки античність не вплинула на логіку східних товариств і не долучила їх до своїх філософських досягнень [34]. Південнокорейський філософ Пак Чун Хун [25], який вивчав логіку, діалектику, теорію цінностей та праці Канта і Гегеля, зробив великий внесок у формування корейської традиційної філософії. У своїй праці «Корейська думка» [26], він відстоював ідею східних цінностей на противагу західним. Також його праця «Дослідження негативного» [27] висловлювала ідею відродження традиційних корейських цінностей, в яких він бачив ключову роль у відновленні та формуванні їх нації. Подібної думки був Кім Ду Хан [12], південнокорейський філософ, який вивчав етику Конфуція і розробив систему «Корейська сім'я» [13] та «Цінності сучасної східної сім'ї» [14]. Уявлення про цінності існують у всіх суспільствах Сходу. Традиційна культура країн Сходу: Китаю, Японії, Кореї та їх цінності є цілісними і поліструктурними [1, с.15 - 30].

У 90-х роках у суспільстві Сходу виникає нове поняття «Азійські цінності». Ключовою особою в розробці даної концепції став колишній прем'єр-міністр Малайзії Махатхір Мохаммад [21]. Це поняття стало викликом західному суспільству, яке завжди вважало себе домінуючим у пірамідальній світовій системі. Азійські держави, які завжди розцінювалися як країни «другого» або «третього» світу, піднялися вгору. Особливою рисою цих країн є конфуціанська етика та традиції, які за великий проміжок історії стали невід'ємною частиною світогляду Сходу [5]. На формування світогляду, а також цінностей та об'єкта поклоніння для східного суспільства, відіграє важливу роль релігія, духовна культура, суспільна культура та вихідна з них східна етика. В ній співіснують кілька основних напрямків: конфуціанство, даосизм, буддизм, християнство та синкретизм. Для кожного вчення характерні власні ціннісні орієнтації, а саме: для конфуціанства – досконалість особистості, даоські представники схилилися перед природністю життя, буддисти прагнули ясності у свідомості. Дослідники Східного суспільства вважають, що в ХХІ

столітті відбудеться зміна парадигм: замість техноцентризму прийде культуро-центризм [32, с.125 - 129], тобто нова система цінностей, інший акцент на життєвих орієнтаціях людини [11, с. 25 - 70].

Для Східно-Азійських держав: Китаю Японії та Кореї важливими та ключовими є такі цінності: сім'я, джохва, інхва, порядок, ежук, ежуксім, робота, життя, смерть, безсмертя, жертвенність, культурна етика, азійський патріотизм, мистецтво. Із даного переліку ми виділимо декілька найважливіших.

1. Сім'я. Треба сказати, що східна сім'я, наприклад корейська сім'я, багато в чому відрізняється як від західної, так і від української сім'ї. У Кореї, як і в інших державах Сходу, модель сім'ї (кор. «каждо») є традиційно патріархальна. На Заході таке поняття сім'ї зникло досить давно, але в східному суспільстві традиційна модель патріархальної сім'ї благополучно збереглася до наших днів, хоча в час вестернізації та глобалізації вона втратила свій традиційний дух та статус. Корея - країна дуже консервативна християнсько-релігійна, з цілим списком табуованих явищ та конфуціанських традицій. У шлюб вступають раз і назавжди. Жити спільно до шлюбу в Кореї – табу. Такій «парочці» не здадуть квартиру в оренду, на них будуть дивитися косо, а дівчину позаочі називатимуть «повією». Розлучення – рідкість і найчастіше сприймається як ганьба. Досить сказати, що за кількості розлучень Корея поступається США й країнам СНД. Ці традиції, незважаючи на швидкий глобалізм, і сьогодні зберігаються чинними в корейському світогляді [16]. У чому причина того, що розлучень у Кореї так мало? До розлучення вкрай негативно ставиться громадська думка. Розлученому чоловікові важко, а жінці майже неможливо узаконити новий шлюб. Розлучення в багатьох випадках є перешкодою у кар'єрному просуванні, бо у великих компаніях та державних організаціях перш за все подумують, чи призначити дану особу на відповідальну посаду, яка в минулому «не змогла зберегти сім'ю» (колись цей вислів мав значення у радянському світогляді). Розлучення в змозі суттєво, якщо безнадійно, зіпсувати кар'єру державного чиновника, політичного діяча і навіть, як це може здатися дивним українському слухачеві, артиста або естрадної зірки [18]. Тому кожна ключова фігура в корейському суспільстві дбає про свій авторитет. Також важливу роль тут зіграли і конфуціанські традиції, а саме: прагнення до гармонії і порядку. Корейська жінка готова витримати деякі випробування, але не піддатися розлученню, бо для неї це - табу. Діти в Кореї живуть з батьками до того часу, поки не одружаться або вийдуть заміж. Зазвичай старший син залишається жити з батьками і зобов'язаний забезпечити їм старість. Діти виховуються в дусі абсолютної покори батькам, батьківське або материнське слово залишається для них законом на все життя [13]. У корейській сім'ї кожна дитина, незалежно від віку, знає, що головні в домі - це батько й мати, і їх авторитет непогіршуваний. Мати завжди підкреслює провідну роль батька в сім'ї, його значущість, своєю власною поведінкою і ставленням до чоловіка виховує

в дітях шанобливе ставлення до глави сім'ї. Приготувавши їжу, першу порцію подає батькові, а якщо він заग्रимався на роботі, за вечерю до його приходу ніхто за стіл не сідає. Ця якість східної ієрархії, ще з дитинства формує правильний світогляд у родині. Мати навчає дітей зустрічати батька з роботи, прийняти з його рук важку ношу, допомогти роздягнутися. Але глобалізаційні світові процеси також відіграють свою досить негативну роль у корейському суспільстві, через що Корея зіткнулася з тим, що цінності сім'ї втрачають свою традиційну сутність, і на перше місце виходять більш західні цінності. Сучасна сім'я часто має одного-двох, рідше трьох-чотирьох дітей. Мати зайнята на роботі нарівні з батьком, тому у батьків досить мало часу для виховання дітей. Однак для будь-якої родини, як і раніше, актуальні одвічні питання: як виховувати в дітях самостійність, відповідальність за свої вчинки, працьовитість, доброзичливість. Витоки всього знаходяться в сім'ї, адже життя кожної дорослої людини та цілого східноазійського суспільства будується на моделі сім'ї. На відміну від корейської більш близької до конфуціанських сімей, де ще більш-менш залишилися традиційні цінності, китайська та японська сім'я схильні до західного стилю життя, хоча цінності поваги в сім'ї і її важливе значення у культурі цих трьох азійських країн закріпилися досьогодні [18].

2. «Джохва». В перекладі з корейської мови означає «гармонія», яка проявляється у відносинах між людиною та природою, а також у відносинах між людьми. Інше її поняття: «картина світу». Бачення у поведінці людини має відповідати природному порядку, а у суспільних відносинах на перший план виходить ідея узгодженості та згоди. Цій концепції відповідав тип суспільства, який існував у Китаї досить тривалий період часу. А філософське обґрунтування цьому типові запропонувало конфуціанство [29].

Гармонія – це невід'ємна частина даоської філософії. Гармонія - це поєднання «Ін» та «Янь». Згідно зі світоглядом східних людей, все має бути в стані рівноваги, інакше кажучи у гармонії. Якщо енергії не відповідають одна одній, виникають неприємності, починаються проблеми. Ін та Янь - два поняття східної даоської філософії позначають два протилежних і разом з тим доповнюючих один одного потоки енергії, що пронизують всесвіт. Традиційний китайський погляд на енергії землі - це космологія Ін та Янь, які вважаються початковими протилежними силами і не можуть існувати одна без одної, тобто без Ін немає Янь, а без Янь немає Ін. Янь - це чоловіче начало, Ін - жіноче. З'єднуючись, вони утворюють Дао - універсальний принцип, за яким людина з'єднується із всесвітом, і що дозволяє людині виявити всесвіт в собі. Прийнято вважати, що Ін - це більш пасивний вид енергії, а Янь - більш активний. Ін і Янь є в цьому, все у світі містить в собі певний набір цих двох якостей, тільки в одних предметах і людях трохи більше Ін, а в інших - трохи більше Янь [30].

Ці дві сили зображені двома кольорами на білому прапорі Республіки Кореї. Прапор Південної Кореї не просто набір кольорів, він є поглядом на всесвіт

як єдине ціле. По його боках розміщені триграми - знаки, що утворені комбінацією трьох рисок. Ці риси називаються «я» і поділяються на два типи: суцільні та пунктирні. Суцільні символізують світлу енергію ян, пунктирні — темну енергію інь. Китайські лікарі, а також і корейські, за старою традицією навіть і сьогодні, ставлять діагноз і припускають лікування з урахуванням впливу Ін та Янь. Наприклад, якщо хворий скаржиться на слабкість, сонливість або депресію, лікарі, швидше за все, скажуть, що в ньому занадто багато Ін. Щоб виправити цей дисбаланс, порадять йому приймати всередину побільше Янь, наприклад, міцний м'ясний бульйон, який зміцнює і зігріває, більше рухатися, займатися фізичними вправами, оскільки «Янь» - динамічний елемент, і взагалі дотримуватися строгого розпорядку. Невід'ємна частина гармонії східних людей – це також поняття: «Фен – Шуй». Фен-Шуй перекладається з китайської як «вітер і вода». Це древнє мистецтво та система математичних співвідношень у природі, відкриті в Китаї. Китайці завжди вірили в цілісність Всесвіту. Фен для них - це наука жити в гармонії з оточуючим середовищем. Фен-Шуй намагається використовувати позитивну енергію природи та нейтралізувати негативну, щоб покращити здоров'я, благополуччя людини та взаємини з оточуючими. Це мистецтво є невід'ємною частиною Східного світогляду і системи його цінностей. Східні люди донині вважають, що коли немає в суспільстві гармонії Ін та Янь – це суспільство буде постійно страждати і мати багато безладу. Східна гармонія допомагає східній людині прагнути чогось світлого і прекрасного, не давати місця злу [23].

3. «Інхва». Для західної культури це застаріла форма світогляду, але для східних людей вважається ціннісною. Відштовхуючись від конфуціанських переконань, термін «інхва» визначає підхід до гармонії. Іншими словами, «інхва» - це «мирна реакція», досить важлива для колективістського суспільства, де важливим консенсусом є «мир», для підтримки гармонії [16]. Щоб не заважати інхва, корейці будуть старатися знайти щось позитивне, те, що буде вести їх до збудови, а не до конфліктів. Інхва розуміється як принцип ненасильства і як відсутність війни, конфліктів, страждань. Будучи побудованими на філософських вченнях конфуціанства, східні люди завжди прагнули до миру, який вони вважали частиною гармонії та світогляду. Принцип ненасильства пронизує всі триєдині вчення: конфуціанство, даосизм і буддизм: Янь та Ін не борються, вони міняються місцями; Дао - не пан, нікого і нічого не підпорядковує. Принцип ненасильства поширювався на все: на людські відносини в сім'ї, суспільстві, державі, на закони мистецтва, лікування, лад мови (неможливо уявити, щоб могли з'явитися головні і другорядні члени речення). Важливою цінністю Сходу було більше прагнення до примирення, прагнення до прощення, ніж до сутичок чи війни [6, с. 24-50]. Конфлікт між Північною та Південною Кореєю, який мав місце у 2010 році, поставив ці дві країни на межу війни. Але «інхва» – прагнення до гармонії та

миру, бачення Південною Кореєю свого місця у світовому суспільстві та економічному і культурному зростанні, не дали місця розгортанню цих сутічок [17]. Конфуцій в одній із своїх розмов з учнями висловив досить цікавий погляд на поняття «мир» та «гармонія». Конфуцій не заперечував наявність війська в державі: «У державі повинно бути достанько їжі, зброї і народ повинен довіряти своєму правителю». Тоді один з його учнів запитав: «Чим можна пожертвувати в разі крайньої необхідності»? Конфуцій відповів: «Можна та слід відмовитися від зброї [18]». Звичайно це звучить сьогодні досить абсурдно у сучасному світовому баченні та зміні світоглядних парадигм, які викликані зміною в світовому суспільстві та появленні такого феномена, як «Новий світовий порядок», де одні країни (сильніші) хочуть мати владу над іншими, приводить до досить серйозних військових дій, що не є суттєвим для сучасного східно-азійського суспільства. Отже, суспільство Сходу навіть і сьогодні прагне до «інхва» – «миру» [31].

4.Порядок. Це найголовніша цінність китайського традиційного суспільства. Тут мається на увазі соціо-етико-політичний порядок, санкціонований Небом, тобто внутрішня стабільність суспільства. Людина з дитинства навчається і виховується в дусі дотримання головного ритуалу «Лі». Ритуал «Лі» - поняття багатогранне, це вісь багатьох філософських, політичних, моральних, естетичних уявлень [34]. Виконання численних правил поведінки і церемоній виробляло почуття захисту і тим самим рятувало людину від ганьби й безчестя. «Лі» утримувало людину в рамках норми, без цього, як вважали конфуціанські ідеологи, чемність може перетворитися на суєту, обережність - у боягузтво, сміливість - у смуту, прямота - в грубість. Ритуал і етика ставали синонімами, вироблялася ритуалізована етика, метою якої було досягнення соціальної гармонії. Мораль виконувала функції закону - деякі дослідники називають це панморалізмом. Законним було все, що було морально. «Померти з голоду – подія маленька, а втратити мораль - подія велика» [1, с.15 - 50].

5. «Єкуксім». У корейській мові це словосполучення має два значення: «Єкук» означає любов до держави, а «Єкуксім» - патріотизм. Значимо, що у китайській та корейській, а також у японській світоглядних традиціях суспільство і держава порівнювалися завжди з патріархальною сім'єю, де батько був не просто батьком, а старшим за матір, батьки - старшими за дітей, брати - старшими за сестер. Патріотизм – це те, що притаманне східному суспільству і чого немає в західному пасивному суспільстві. Тому можна людина зобов'язана виявляти лояльність до сім'ї як у конкретному її значенні, так і загальному впродовж усього свого життя. Тобто поважати інтереси, підкорятись, прислуховуватись до порад. Це тип світогляду східних людей, а саме: їх держава – це сім'я, а не просто структурний апарат [11, 17 - 35]. Відповідно до цього держава сприймалась і сприймається не як щось вороже, відокремлене від людини, що характерне для ліберального світогляду, а як природна сила, здатна захистити свого громадянина.

Своєрідною цінністю та особливістю Сходу був їхній світогляд – колективізму, а не ідеалізму [30]. У світогляді корейців, китайців та японців завжди було поняття, що у державному устрої, розвитку, свободі, економічному зростанні важливу роль відігравали всі верстви суспільства без винятку. Єкуксім – у сучасному південнокорейському суспільстві проявляється відданість інтересам країни. Для філософії Конфуція про «благородного мужа» найвища цінність його полягає у відданості. Корейська традиція, яка йде споконвіків, стверджує, що патріотизм, притаманний кожній людині Сходу, байдуже – це державний, науковий чи соціальний діяч. Наприклад, досить відомий південнокорейський співак Пак Хе Шин залишив свою сольну кар'єру задля служби у корейському війську [17]. Це є досить незвичним у світогляді західного суспільства, на відміну від східного. Але цей жест є свідомою відданості та патріотизму до своєї землі й народу.

6. «Гуаньсі». У перекладі з китайської мови означає «кругова порука». Кругова порука досить своєрідна цінність китайського світогляду. Вона століттями була способом домогтися бажаного: знайти нареченого, влаштувати дитину в гарну школу, вступити на гідну роботу, просунути свій товар на ринок, підшукати житло або відправитися закордон, заявити про себе на весь світ! Обмін послугами скріплював складну систему спорідненості. «Довіра і взаємодопомога» в китайському варіанті базуються на тому, що люди відчувають себе частиною одного цілого. В основі китайського «Гуаньсі» лежить обов'язок допомагати родичам. Однак у ці відносини можуть включатися не тільки родичі, а й іноземці, друзі, однокласники тощо [5].

Найважливішим об'єктом поклоніння в східно-азійській культурі були релігія, релігійні вірування, обряди як сфера духовних цінностей. Поняття «релігія» у філософа Фромма має широке тлумачення, що виходить далеко за межі релігійного розуміння. Об'єктом поклоніння, на його думку, можуть бути не лише певні тварини, рослини, ідоли, Бог, вождь, а й партії, класи, гроші, успіх, влада тощо. Релігія у такому тлумаченні може як нести любов, так і бути деструктивною силою, як сприйати утвердженню гуманізму, так і заперечувати його, врешті-решт, як допомагати подальшому розвитку людини, так і гальмувати його [33]. Ми виділимо в даній статті такі об'єкти поклоніння: Цин Мін, Японські сади та Сотде.

Цин Мін – свято чистоти й ясності. Це свято для китайців представляє собою цілий культ поклоніння, пов'язаний з наставанням ясних і світлих днів. Вважалося, що в цей день Ін та Янь приходять у рівновагу [22]. Небо (Янь) запліднює землю (Ін), зароджується так зване «нове життя». У день Цин Мін святково одягнені люди гуляють вулицями з гілочками верби в руках, запускають паперових зміїв. Це досить поширене свято, яке саме і знають на Заході як свято паперових зміїв. Але воно своїм корінням відходить у сиву давнину і є культом поклоніння у китайському суспільстві [23]. У цей день у китайців здавна існує ще одна традиція - здійснювати прогулянки по «першій зелені». Цин

Мін – це свято на честь усіх померлих, його називали також святом «холодної їжі і чистого світла». Відвідування могил для китайців – це обряд поклоніння померлим предкам. Для східних людей культ поклоніння відіграє важливу роль у їхньому світогляді. Цього дня китайці відвідують могили померлих родичів, приводять їх до ладу, палять спеціальні «жертвні гроші», курильні палички, підносять молитви, кладуть квіти, їжу і кланяються своїм предкам. За традицією в цей день не можна розводити вогонь, а їжу споживати тільки холодною. Але зараз цього ніхто не дотримується. Своєрідність феномена поклоніння померлим предкам носить у собі так зване синівське шанобливе відношення та передбачає повагу до старших і, як наслідок, шанування предків. Багато жителів Заходу чули про «культ предків», або «культ поклоніння предкам», проте термін «шанування» видається більш точним. Цей культ у східному суспільстві виховує у молодого покоління шанобливе ставлення до своїх предків або старшого покоління [30].

Японські сади. «Все живе і неживе – хай навіть створене, хай усе співає. Шепіт гілок, шурхіт піску, рокіт вітру, дзюрчання води. Усе, що існує серцем наділене». З п'єси «Такасаго» Дезамі XIV-XV ст. [3, с.8-25]. Сьогодні кожен може спостерігати, з якою пошаною японці відносяться до природи та природної краси. Природа у світогляді японців, під дією їхньої релігії Синогізму, стала для них важливим об'єктом поклоніння. Синтоїзм як релігія і філософія, несе не тільки просте одухотворення природи, але й її обожнювання та поклоніння. Сінто (в Японії) – «Шлях богів – Камі»: все в природі одухотворене, а значить – наділене святістю. Не слід плутати Сінто з Дао, що виникли в Китаї в VI ст. до н.е. Дао – це шлях природи, загальний закон природи, глибока основа всіх речей, праотець всього сущого, загальний Шлях розвитку людини через злиття з природою та з навколишнім життям. Незважаючи на схожість Сінто і Дао, різниця між ними є. Обожнення природи та поклоніння їй в Японії відбувалося та відбувається більш виражено, ніж в Китаї чи Кореї. Звідси і ставлення до неї було більш тонким, тремтливим і піднесеним. Саме ця спроба представити божество у вигляді природних об'єктів була початком зародження перших об'єктів поклоніння природі в стародавній Японії. Вони стали не тільки об'єктами поклоніння, але й об'єктами естетичного споглядання. Цвітіння сакури, свято квітів, японські сади – все це було і є невід'ємною частиною їхніх вірувань, поклоніння та захоплення. Японці вважають, що поклоніння

природі несе в собі чудодійні властивості: розслабляти, дарувати спокій і відпочинок [22], і в той же час зміцнювати дух, енергетику, стимулювати до активної діяльності. Дуже важливо зрозуміти ще одну особливість у розвитку поклоніння японцями природі, яка криється в синтоїзмі: обожнювання природи відбувалося не від трепету перед її стихіями, а як подяку за те, що вона сповнена гармонії і порядку, хоча й демонструє іноді свою непередбачуваність і грізну силу. Природа дарує людині доброту, щедрість, красу. А іноді несе руїни та створює дискомфорт. Звичайно, сьогоденний синтоїзм дуже далекий від первісного анімізму. Більшість японців у наш час не особливо релігійні люди. Але духовна основа синтоїзму зберігається в Японії і зараз. Синтоїзм сьогодні – це вміння жити в гармонії з усіма духами, які наповнюють природу в гармонії зі світом природи.

Одне з основних призначень японського саду – концентрація уваги і самозаглиблення. Перебуваючи під впливом гармонійної природи, людині набагато легше розібратися в собі та знайти душевний спокій [23].

Содте. Відвідувачі Кореї часто мають можливість побачити «Содте» – стовпи або колони, які увінчані різьбленими зображеннями тварин, особливо птахів. Содте виконує кілька функцій у корейському суспільстві, виступаючи в ролі об'єкта поклоніння, а також провідника до небес [19]. Ці об'єкти поклоніння найбільше спостерігаються у сільських районах Кореї, де люди зберігають традиційні народні вірування і звичаї, і вони, як правило, знаходяться на околиці села. Розміщення Содте або групи цих об'єктів на кордоні села призначені для відігнання злих духів від села, а також висловлюють колективне бажання щастя та удачі. Ці своєрідні полюси покликані принести побажання та надії мешканців даної місцевості ближче до небес, щоб вони могли бути почуті богами. Содте, як об'єкт поклоніння корейців, дає можливість їм бути зосередженими на досягненні своїх цілей та прямувати шляхом до успіху.

Отже, розглянувши проблему цінностей та об'єктів поклоніння в соціокультурних системах Сходу, зазначимо наступне. Східна людина в суспільствах Китаю, Кореї та Японії переслідує різні політичні, культурні, релігійні та економічні цілі. Але їй припадні прихильність до ґрунту, сім'ї та традиційності, розуміння необхідності будувати сильну, стабільну державу, бажання спасіння і звільнення після смерті, прагнення свободи і довголіття в цьому житті, бажання того, що вище від повсякденного світу людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аболіна Т. Г., Єрмоленко А. М., Кисельова О. О., Малахов В. А. Етичні норми і цінності: проблеми обґрунтування. / Т.Г.Аболіна. - Н: Наука., К., 1997. - 112 с.
2. Арцишевський Р.А. Курс «Людина і суспільство»: методика викладання. / Р.А. Арцишевський. - Видавництво «Перун», 2003. - 256 с.
3. Абэ Кин'я. Что значит жить в японском обществе. // Токио, 1999. - 210 с. / Кин'я Абэ. - Токио, 2005. - 210 с.
4. Аристотель. Нікомахова етика. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://lib.ru>
5. «Азійські цінності». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://en.wikipedia.org>
6. Бычкова Т.А. Культура традиционных обществ Китая и Японии / Т.А. Бычкова. - Томск: Издательство Томского университета, 2002. - 63 с.
7. Бердяев Н.А. Самопознание: соч. / Н.А. Бердяев. - Издательства М.: Эскмо; Х.: Фолио, 2005. - 640 с.

8. Визначення цінностей. Об'єктивістська та суб'єктивістська концепції цінностей. Підручники он-лайн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua>
9. Гуссерль Едмунд. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. /Эдмунд Гуссерль. - Издательство: Академический проект, 2009. – 496 с.
10. Гачев, Г.Д. Национальные образы мира. Америка в сравнении с Россией и Славянством. / Г.Д. Гачев. - М.: Раритет, 1997.-678 с.
11. Ким Кен Дон. Система ценностей и общественное сознание корейцев / Кен Дон Ким. - Сеул, 2005. –373 с.
12. Kim Du Han. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ko.wikipedia.org>
13. Kim Du Han. Корейська сім'я. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://endic.paran.com>
14. Kim Du Han. Цінності сучасної східної сім'ї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mybox.happycampus.com>
15. Kluckhohn Clyde. Values and Value Orientations in the Theory of Actions. In: Parsons T. and Shils E. // Toward General Theory of Action. Cambridge, - Mass.: Harvard University Press, 1951 – 500 pd.
16. Key Values and Norms. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.korea4expats.com/>
17. Korean society. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.daum.net/>
18. Cultural Values and Human Rights: the Korean Perspective. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.hurights.or.jp
19. Ланьков А.В. Конфуцианские Традиции. Ментальность современного южнокорейского горожанина / А.В. Ланьков // Сайт А.В. Ланьков «Восточный портал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oriental.ru
20. Ли Кю Тхэ. Структура сознания корейца: кто такой кореец? / Кю Тхэ Ли. – Сеул: Саран Хангук, 2005. - 336 с.
21. Mahathir bin Mohamad [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org>
22. Національні релігії Китаю: конфуціанство, даосизм, Синтоїзм – японська національна релігія. / Інформаційна он-лайн бібліотека. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.info-library.com.ua
23. Общество и культура: Китая, Японии, Кореи. Интернет издание: «Время Востока». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.easttime.ru
24. Пак Йонг Ин. Десяносто девять площин наших традиций, Т. 2. /Пак Йонг Ин/ Сеул – Халлім, 2008. – 298 с.
25. Пак Чун Хун. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ko.wikipedia.org>
26. Пак Чун Хун. Корейська думка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.hankooki.com>
27. Пак Чун Хун. Дослідження негативного. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://user.chol.com>
28. Причепій Є.М., А. М. Черній, Л. А. Чекаль. Світогляд, його структура і функції. Філософія. / Є.М. Причепій. - Київ «Академвидавництво», 2008. – 592с.
29. South Korea-Social structure and values. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mongabay.com
30. Традиционные ценности китайского общества. Мудрость Китая. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kitaia.ru
31. Traditional society and culture of the East / Library of Congress Hall/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.loc.gov
32. Фукуяма Френсис. Конец истории и последний человек. / Френсис Фукуяма. - Издательство: М.: ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП Ермак», 2004. – 588 с
33. Фромм Эрих. Психология религии. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.countries.ru
34. Ценностные системы культур Востока. Институт Восточных рукописей РАН. – Санкт – Петербург, VI Торчиновские чтения, 3-6 февраля 2010. – [Електронний ресурс] <http://kurdica.orientalstudies.ru>

УДК 37.013.73

О.Г. РОГОВА

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕЛІГІЙНА ОСВІТА»

Рогова Олена Георгіївна – старший викладач кафедри філософії Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

У статті аналізуються визначення поняття «релігійна освіта», пропонується його розгляд відповідно до міжнародної практики, як частини загальноосвітньої діяльності.

Ключові слова: релігійна освіта, духовно-ціннісна освіта, гуманітарна релігійна освіта.

В статье анализируются определения понятия «религиозное образование», предлагается его рассмотрение в соответствии с международной практикой, как части общеобразовательной деятельности.

Ключевые слова: религиозное образование, духовно-ценностное образование, гуманитарное религиозное образование.

In this article there is the determinations of the concept «religious education». It is offered the notion in accordance with international practice as part of universal education.

Keywords: religious education, axiological spiritual education, humanitarian religious education.

© О.Г. Рогова, 2011

В Україні дедалі більшого значення набуває впровадження релігійно орієнтованих курсів духовно-морального спрямування, яке супроводжується величезною проблематикою, пов'язаною з недостатнім науково-теоретичним обґрунтуванням поняття «релігійної освіти», що залишається одним з головних чинників критики або неприйняття процесу інтеграції релігійної тематики до змісту шкільної освіти.

У розв'язанні нових труднощів і проблем, пов'язаних з освоєнням українською школою ре-

лігійних предметів, може допомогти звернення до накопиченого за останні десятиліття зарубіжного досвіду релігійної освіти в сучасній школі. Розглянемо лише один з аспектів цього досвіду, що є методологічно значущими при вирішенні проблем, пов'язаних з визначенням цілей і завдань духовно-ціннісної освіти на релігійному підґрунті. Він стосується визначення поняття «релігійна освіта», що пов'язано з розробкою категоріального апарату, необхідного для розвитку філософії, теорії й методики релігійної освіти та управління процесами

викладання й вивчення релігії в загальноосвітніх школах.

Мета статті: дослідження поняття «релігійна освіта» в філософсько-освітньому вимірі.

Аналіз останніх досліджень та виклад основного матеріалу. Для позначення сфери освітньої діяльності, пов'язаної з вивченням і викладанням релігії, в сучасній міжнародній практиці використовується поняття «релігійна освіта». У вітчизняній освіті складається тенденція неправомірно звужувати межі застосування цього поняття, чому певною мірою сприяють, на наш погляд, атеїстичні традиції, успадковані з радянського періоду. Так, згідно з визначенням Великої Радянської Енциклопедії, що користується й сьогодні чималою популярністю і продовжує своє життя на сучасних енциклопедичних сайтах, релігійна освіта — це «система професійної підготовки служителів релігійних культів, фахівців-теологів, викладачів богослов'я в духовних навчальних закладах і релігійне навчання населення» [5].

М. Лагодич вважає, що релігійна освіта «це, насамперед, діяльність, здійснювана професійно підготовленими особами (священнослужителями, релігійними педагогами), по передачі релігійних доктрин, досвіду, почуттів, богослужбової практики, а також по підготовці педагогічних кадрів. Серед найбільш важливих функцій, властивих конфесійній освіті з урахуванням її специфіки, можна виокремити наступні: 1) відтворення у конфесіях як рядових віруючих, так і священнослужителів, а внаслідок цього — і релігії в цілому; 2) залучення за допомогою освіти і виховання віруючих до складу тієї або іншої конфесії; 3) соціалізація особистості віруючого протягом усього його життя; формування і розвиток духовно-моральної культури віруючих, вплив на культуру нерелігійних людей, насамперед — їхні морально-патріотичні позиції. Реалізація цих функцій відбувається у рамках Церкви і родини» [2]. Таким чином дослідник цілком ототожнює релігійну освіту з конфесійною.

Останнім часом на пострадянському просторі починаються рухи у напрямку розмежування поняття професійної та світської релігійної освіти. Так, вітчизняний дослідник М.М.Закович говорить, що в Україні «фактично склалися дві системи релігієзнавчої освіти, які взаємодіють між собою. Цю взаємодію необхідно підтримувати і розвивати. Незважаючи на здобуті успіхи, світська і релігійна освіта мають великі труднощі...» [1]. Російський дослідник І. В. Метлік вважає, що «релігійна освіта в цілому ширше власно професійної релігійної (духовної) освіти» [3, с. 74]. Разом з тим, з погляду цього ж автора, «провідним критерієм належності освітньої діяльності з вивченням релігії до сфери релігійної освіти є взаємодія з відповідною релігійною організацією. Якщо така взаємодія встановлена і зафіксована в нормативно-правових документах, то вивчення релігії в будь-якій освітній установі, зокрема в державній і муніципальній, можна вважати формою релігійної освіти» [3, с. 76]. Крім того, релігійна освіта, на думку Метліка, завжди будується «на світоглядній, духовно-етичній основі тієї або іншої релігії, спирається на сві-

тогляд, що склався в даній релігійній традиції й життєвому укладі» [3, с. 74].

Із таким підходом до визначення релігійної освіти не можна погодитися з цілого ряду причин. По-перше, він не відповідає світовій практиці. У багатьох країнах (Норвегія, Швеція, Данія, Туреччина, Бразилія і ін.) у системі освіти реалізуються програми релігійного навчання, що не передбачають взаємодії з релігійними об'єднаннями. У Великобританії, наприклад, релігійні освітні програми розробляються та реалізуються при взаємодії держави одночасно з кількома, а не тільки з «відповідною» релігійною організацією. Є також країни (Нідерланди, Греція, Ізраїль і ін.), в яких така взаємодія зафіксована в нормативно-правових документах, але не завжди здійснюється на практиці. У всіх цих випадках освітня діяльність, що забезпечує знайомство учнів з релігією, має назву релігійної освіти.

По-друге, стверджуючи необхідність опори на «світогляд, що склався в даній релігійній традиції», в якості умови впровадження релігійної освіти, даний підхід ґрунтується на ілюзорному та небезпечному уявленні про внутрішню ідеологічну й світоглядну монолітність релігійних традицій. Насправді повна єдність поглядів у світоглядних питаннях існує хіба що в дуже маленьких і дуже тоталітарних релігійних угрупованнях. Багаті релігійні традиції включають найширшу різноманітність поглядів, і спроба збудувати їх навколо однієї «генеральної лінії» неминуче продукує в учнів спотворене уявлення про релігійне життя.

По-третє, захоплення зовнішнім критерієм «організаційно-правової приналежності» сприяє відходу від розгляду проблеми за своєю суттю. Фіксація в нормативних документах взаємодії школи або учасників освітньої діяльності з «відповідною релігійною організацією», так само як і факт такої взаємодії сам по собі, визначають характер релігійної освіти і передбачений у ній рівень світськості та світоглядного плюралізму не більшою мірою, ніж залежність внутрішньої політики країни від того, чи згадується слово «демократичний» у назві держави. При тоталітарних режимах квазірелігійна освіта, що нав'язує учням культ вождя й що включає інші елементи індоктринації, які зазвичай асоціюються з релігійною освітою, реалізується без жодної участі релігійних об'єднань. Перенесення уваги на юридичні аспекти суто освітнього питання може сприйматися як знак того, що при його розгляді враховуються чинники та інтереси, далекі від завдань освіти.

Збереження вітчизняних освітніх традицій також не може служити підставою вибору застарілої термінології, оскільки: а) у вітчизняній традиції релігійної освіти відбувся майже віковий розрив, що порушив хід її еволюції і що не дозволяє зараз некритично переносити до сучасної освітньої теорії та практики дореволюційні зразки; б) у педагогів дореволюційного періоду можна виявити ідею винесення релігійної освіти за рамки конфесійних обмежень і прагнення розглядати її як частину загальноосвітньої діяльності, адміністративно не підлеглу Церкві [7, с. 390].

Позначення загальним поняттям «релігійна освіта» істотно різних видів і форм освітньої діяльності в сучасній філософії і теорії освіти не є випадковим, але відображає глибокі концептуальні зрушення в розумінні місця та ролі релігії в школі, що відбулися в ХХ столітті.

З приводу цього здається принципово важливими відмова від тенденції, звужувати сферу застосування поняття «релігійна освіта», приведення його тлумачення у відповідність до міжнародної практики. Відсутність такої відповідності ставить вітчизняну школу в особливе становище, ускладнює обмін досвідом та ідеями, стає серйозною перешкодою для міжрелігійної професійно-освітньої співпраці, що бурхливо розвивається в останні півстоліття в надзвичайно важливій ціннісній сфері загальної освіти, створюючи тим самим передумови для її міжнародної ізоляції, гальмує розвиток духовно-ціннісної освіти в цілому.

Подібно до того, як відрізняються спеціальні, професійно-освітні та загальноосвітні програми, слід окремо говорити про спеціальну, професійну і загальноосвітню (шкільну) релігійну освіту. Професійна релігійна освіта має на меті підготовку професійних служителів культури (клірики, регенти церковних хорів і т. ін.), місіонерів, богословів і інших фахівців, що здійснюють служіння в інфраструктурі релігійних організацій. До категорії професійної, безумовно, належить також релігієзнавча освіта, жорстка межа між якою та богословською освітою, що існувала в нашій країні до цих пір, навряд чи правомірна після затвердження державного освітнього стандарту за фахом «теологія».

Від професійної відрізняється приходська, або спеціальна релігійна освіта, що має за головну мету включення учня до певної віросповідної традиції, її засвоєння. Безліч непорозумінь, що стосуються питання про можливість вивчення релігії в загальноосвітній школі, виникає із змішання цього особливого типу спеціальної освітньої діяльності з загальною релігійною освітою. Причина цього зрозуміла: в історії християнської цивілізації досить довгий період школа знаходилася під наглядом Церкви, і два типи освітньої діяльності були тісно змішані. Разом з тим сам факт наявності інституту школи, відмінного від інших церковних установ, свідчив про те, що шкільна освітня діяльність вимагає свого автономного простору, виділеного з храмового. В ході історії ступінь цієї автономії, як відомо, неухильно зростала.

Найбільш адекватне уявлення про те, яким чи-

ном у загальноосвітній школі можуть бути реалізовані духовно-ціннісні розвиваючі завдання релігійної освіти, досягається, на наш погляд, із застосуванням у загальноосвітній школі концепції гуманітарної релігійної освіти. Відповідно до неї, проникнення гуманітарної методології в сферу релігійної освіти не тільки забезпечує міцне епістемологічне обґрунтування можливості світського викладання і вивчення релігії на суб'єкт-суб'єктній основі, але й забезпечує освітній процес гуманітарними технологіями.

Однією з умов здійснення релігійної освіти в гуманітарних технологіях є визнання релігії гуманітарним навчальним предметом. На захист доцільності цієї тези в сучасній науковій думці висувається ряд аргументів. Так, наприклад, голландський філософ освіти Вілна Мейер [8, р.91] виділяє цілий ряд рис, які поєднують релігійну та художню форму освоєння реальності. Це і персоніфікація знання, і підвищена увага до деталі, яка іноді виявляється ключем до занурення в безпосередність естетичного та релігійного переживання, і вимога контекстуальності думки, і принципова відмова від формалізації та систематизації знання. Важливо відзначити, що ці спостереження знаходяться у вражаючій співзвучності з ідеями, що розвиваються українськими теоретиками освіти Петренко Н.В. [4] та Скотним В.Г. [6].

Існує нагальна необхідність розширення тлумачення релігійної освіти не тільки як фахової підготовки чи конфесійного навчання, але й як гуманітарного навчального предмета в загальноосвітній школі.

Гуманітарна релігійна освіта, що приділяє підвищену увагу інтерпретаційній активності учнів, є, на наш погляд, найбільш вдалим підходом до реалізації завдань духовно-ціннісної освіти (вкрай необхідної в сьогоденні), який за суттю не є абсолютно новим для нашої школи. Уроки літератури були джерелом духовних прозрінь і високих натхнень для тисяч радянських учнів, яким довелося потрапити до хороших учителів. Ця традиція не повинна знищуватись.

Збагачення літературно-художньої освіти школяра релігійними темами, тісна інтеграція релігійно насичених курсів духовно-морального спрямування зі світовою художньою культурою, літературою і іншими дисциплінами гуманітарного циклу задають той вектор розвитку вітчизняної шкільної освіти, який рухатиме її в напрямку гуманізації та примноження кращих традицій української освітньої думки.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закович М.М. Деякі аспекти узгодження світської й богословської освіти / М.М.Закович // Київський національний університет ім. М. Драгоманова, 2003. – Режим доступу: <http://duluman.uath.org/Zakovjch.htm>
2. Лагодич М. Духовна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи // Актуальні питання релігієзнавчої та богословської думки: Колект. монографія / За ред. В.О. Балуха. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010 – С. 229-246. - Режим доступу: <http://io.ua/s90695>
3. Метлик І.В. Изучение религии в системе образования // Педагогика. – 2003. – №7. – С. 71-78.
4. Петренко Н.В. Тенденції розвитку проблеми змісту освіти в вітчизняній педагогічній думці другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Н.В. Петренко // Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_DNI_2008/Istoria/33329.doc.htm
5. Релігійне вчення і освіта // Словари, енциклопедії, справочники, онлайн словари на Все Слова. - «Vseslova». Режим доступу - <http://vseslova.com.ua/word>.

6. Скотний В.Г., Свобода совісті і педагогіка /В.Г. Скотний // Молодь і ринок №3 (50), 2009. - С. 5-8. - Режим доступу: [http://www.drohobych.net/ddpu/molod_i_runok/2009/3%20\(50\)%202009.pdf](http://www.drohobych.net/ddpu/molod_i_runok/2009/3%20(50)%202009.pdf).
7. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения в 6 т. / К.Д. Ушинский; [сост. С.Ф.Егоров]. - Т.2. - М.: Педагогика, 1998 г. - 496 с.
8. Meijer, Wilna A. Religious education and personal Identitu: A problem for the humanities // British Journal of Religious education. - 1991. - V.13(2). - P.89-93

УДК 128

М.С. КОСТРЮКОВА

ПРОБЛЕМА СМЫСЛА ЖИЗНИ В ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОМ АНАЛИЗЕ (ЛОГОТЕРАПИИ) В. ФРАНКЛА

Кострюкова Мария Сергеевна – преподаватель кафедры философии Днепропетровского национального университета им. Олеся Гончара института последипломного педагогического образования

Статья посвящена анализу философских взглядов В.Франкла на проблему смысла жизни человека. В статье раскрывается суть и значение понятия «экзистенциального вакуума» как социально-философской и психологической проблемы XX века.

Ключевые слова: смысл жизни, воля к смыслу, свобода воли, экзистенциальный вакуум, логотерапия.

Стаття присвячена аналізу філософських поглядів В.Франкла на проблему сенсу життя людини. У статті розкривається суть та значення поняття «екзистенційного» вакууму як соціально-філософської та психологічної проблеми XX сторіччя.

Ключові слова: сенс життя, воля до сенсу, свобода волі, екзистенціальний вакуум, логотерапія.

Paper is devoted to analysis philosophical views by V.Frankl on the problem of meaning of human life. The article deals with the nature and significance concept of existential vacuum as social and psychological problems of the twentieth century.

Key words: meaning of life, the will to meaning, free will, existential vacuum, logotherapy.

© М.С. Кострюкова, 2011

Еще в XVIII веке И.Кант расчленил главный вопрос своей философии – что такое человек? – на три вопроса: Что я могу знать? Что я должен делать? На что я смею надеяться? После Канта на них был дан целый спектр философски содержательных ответов, к которым с пристальным вниманием и интересом отнеслась живая и беспокойная мысль философов XX века, поставив в свою очередь, новые фундаментальные вопросы: зачем я живу? и как я живу?

«Смысл жизни» - так называются книги Е.Трубецкого, С.Франка. Н.Бердяев также отвечает на запросы времени о смысле жизни книгами «О назначении человека. Опыт парадоксальной этики», «О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии», «Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого». О.Шпенглер в начале XX века в книге «Закат Европы» прогнозировал: вскоре человечество перестанет интересоваться вопросами науки и техники, а обратится к вопросу о смысле жизни [2].

Сложившееся к середине XX века сначала на Западе, а сейчас формирующееся и у нас в Украине общество потребления создает новые проблемы человеческого существования. Не зря футурологи прогнозируют, что среди наиболее востребованных специалистов к началу 20-х годов XXI века будут специалисты по проблемам смысла жизни. Если проанализировать те сдвиги в социокультурном пространстве, которые произошли в XX веке и начале XXI, то становится ясным, что прогнозы фу-

турологов не только гипотетичны, но и вполне реальны.

Анализ взглядов В.Франкла на проблему смысла жизни человека является в этом аспекте вполне своевременным и остроактуальным, поэтому он и является целью данной статьи.

Философское наследие В.Франкла в отечественной литературе еще мало исследовано, поскольку по сути он наш современник и для многих представителей гуманитарного знания только «открывается» своими гранями, в которых осуществлен новый прорыв к пониманию человеческих потребностей, среди которых - потребность в осознании смысла своей жизни. Исследованию данной проблемы посвятили свои работы А.Н.Корх, Д.А. Леонтьев, В.А. Летуновский, А.Лэнгле, И.Ялом и другие.

Австрийский философ, невролог, психотерапевт и психолог Виктор Франкл (26.03.1905г. – 02.09.1997г.) поднимает извечный философский вопрос о смысле жизни, который, в связи с духовным кризисом личности, о чем пишут практически все специалисты, исследующие феномен человека в современную эпоху, особо актуализировался в XX веке. Отметим, что В.Франкл практически ровесник прошлого столетия, его годы жизни охватывают почти весь XX век, поэтому настроения, кризисы и «вызовы» прошлого века он прочувствовал на себе.

В процессе своей психотерапевтической практики Виктор Франкл столкнулся с проблемой

утраты смысла жизни у большинства его пациентов. Вскоре его наблюдения подтвердились результатами клинического исследования, проведенного во Франции, а позже и исследованиями самого Франкла, проведенного среди персонала и пациентов неврологического отделения его клиники. Результаты обоих исследований были практически одинаковыми: около 90% опрошенных заявили, что человеку всегда нужно что-то такое ради чего стоит жить, а 55% респондентов признались также в том, что не видят смысла в своей жизни [1, с.122]. Отсутствие в жизни человека такого смысла В.Франкл назвал «экзистенциальным вакуумом».

Экзистенциальный вакуум, по мнению Франкла, стал достаточно распространенным явлением XX века. И, как ни странно, чем более экономически развитой является страна, тем большее количество людей живет в состоянии экзистенциального вакуума: без интересов, инициативы, смысла жизни.

Общество потребления создает новые потребности. В настоящее время в экономически развитых государствах можно удовлетворить практически любую потребность, кроме смысла жизни. Она остается фрустрированной. Люди в таких государствах имеют за что жить, но не видят ради чего жить!

Франкл утверждает: «Сегодня мы, по сути, имеем дело уже с фрустрацией не сексуальных потребностей, как во времена Фрейда, а с фрустрацией потребностей экзистенциальных. Сегодняшний пациент уже не столько страдает от чувства неполноценности, как во времена Адлера, сколько от глубинного чувства утраты смысла, которое соединено с ощущением пустоты, - поэтому я и говорю об экзистенциальном вакууме» [3, с.183].

Понимание бессмысленности своей жизни вызывает у людей ощущение как внутренней пустоты, так и пустоты бытия в целом. Данный феномен характеризуется субъективными переживаниями скуки, апатии, а также проявлениями цинизма. Франкл подчеркивает, что экзистенциальный вакуум проявляется прежде всего в ощущении скуки. «Теперь мы понимаем Шопенгауэра, который говорил, что человечество обречено вечно колебаться между двумя крайностями - нуждой и скукой, - замечает исследователь. - В самом деле, скука в наше время создает для психиатров больше проблем, чем нужда. И эти проблемы растут с угрожающей скоростью, так как процесс автоматизации производства по-видимому ведет к значительному увеличению свободного времени. Беда в том, что большинство не знает, что с этим временем делать» [4, с.67].

Экзистенциальный анализ В.Франкла базируется на том, что первичной мотивирующей силой человека является не стремление к удовольствию, как у З.Фрейда, и не воля к власти, как у А.Адлера, а как стремление найти смысл собственной жизни. Стремление к поиску и реализации человеком смысла своей жизни — врожденная мотивационная составляющая, присущая всем людям и являющаяся основным детерминантом поведения и развития личности. Именно поиск смысла жизни Франкл назвал путем к психическому здоровью,

а утрату смысла - главной причиной не только нездоровья, но и множества иных человеческих проблем. Самая известная книга Франкла так и называется «Человек в поисках смысла».

Экзистенциальный анализ В.Франкла базируется на трех экзистенциальных принципах: 1) воля к смыслу; 2) смысл жизни; 3) свобода воли.

1. Воля к смыслу — это стремление человека найти в своей жизни смысл. Поиск смысла своей жизни является главным побудительным мотивом жизни человека. Именно поиск смысла является первичной мотивацией, а не воля к удовольствию, как у З.Фрейда, или воля к власти, статусу, как у А.Адлера. Правда, несколько позже Франкл утверждал, что мотивирующая сила в человеке закономерно меняется в процессе индивидуального развития, и три Венские школы четко отражают эту эволюцию: «фрейдовский принцип удовольствия — это ведущее мотивирующее начало для маленького ребенка, адлеровский принцип власти — для юноши, а воля к смыслу — ведущая мотивация зрелого возраста» (цит. по: [5, с.497]).

Франкл утверждал, что стремление к смыслу — это феномен, присущий исключительно человеку, животное никогда не задумывается о смысле своего существования. Воля к смыслу вдохновляет человека, придает ему силы. Ведь смыслы и ценности — это то, ради чего хочется жить! «Некоторые авторы утверждают, что смыслы и ценности суть «не что иное, как защитные механизмы, реактивные образования и сублимации». Что до меня, - иронизирует Франкл, - то я не стал бы стремиться выжить ради спасения моих «защитных механизмов», равно как и не согласился бы пойти на смерть во имя моих «реактивных образований». Человек, однако, может жить и даже умереть ради своих идеалов и ценностей» [4, с.253].

В отличие от Ж.-П.Сартра, который утверждал, что человек сам конструирует свою личность и свою сущность, что человек творец себя самого, Франкл убежден, что смысл своей жизни нужно не изобретать, а раскрывать в себе. Смысл жизни каждого человека уже существует, задан нам природой, его нужно лишь найти и раскрыть. Смысл нужно искать не столько в самом себе, сколько во вне, в мире. Для этого нужно быть открытым миру и тем возможностям, которые он нам предоставляет ежесекундно.

В нахождении и отыскании смыслов человеку помогает совесть, анализу которой Франкл посвятил свою книгу «Подсознательный бог». Совесть Франкл определяет как смысловой орган, как интуитивную способность отыскивать единственный смысл, кроющийся в каждой ситуации. И это означает, что стремление к реализации уникального смысла своей жизни делает каждого человека уникальной личностью.

2. Смысл жизни. Франкл был уверен, что каждому человеку присущ свой, отличный от других людей, смысл жизни. «Каждый человек во всех жизненных ситуациях имеет предназначенный ему единственный в своем роде путь, идя по которому он может добиться реализации собственных возможностей», - подчеркивает философ [6, с.48].

Под смыслом жизни Франкл понимал предназначение каждого человека, его миссию на этой земле, которую он должен выполнить. В связи с тем, что каждая личность уникальна и неповторима, смысл жизни у каждого человека тоже свой. Более того, даже у одного и того же человека в разные периоды времени смысл жизни может быть разным. Таким образом, мы видим, что Франкл рассуждает не о глобальном смысле жизни всего человечества, а о смысле жизни конкретного человека в конкретный момент времени. Смысл – это то, что человек может сделать здесь и сейчас, и кроме него никто это больше сделать не сможет.

Так в чем же состоит смысл жизни? Франкл полагал, что на этот вопрос нет однозначного, а тем более правильного или неправильного ответа, так как у каждого смысл жизни свой: то, в чем один человек видит свое предназначение, для другого – это может быть препятствием для собственной реализации. «Вопрос о смысле жизни вообще можно сравнить с вопросом к чемпиону мира по шахматам: «Скажите, учитель, какой ход самый лучший в мире?» - предлагает удачную аналогию Франкл. - В отрыве от конкретной игровой ситуации и личности противника, такой вещи, как лучший или даже просто хороший ход, не существует. То же относится и к смыслу жизни» [4, с.254]. Поэтому спрашивать о своем смысле жизни нужно не у психолога и психотерапевта, не у родителей и родственников, не у друзей и знакомых, или кого-либо еще, а у себя самого.

Франкл утверждал, что не человек должен задавать кому-то вопрос о смысле своей жизни. Это жизнь ставит перед человеком такой проблемный вопрос, на который он должен ответить. Никто, кроме самого себя, не сможет правильно ответить на этот вопрос. Остальные могут лишь подсказать или натолкнуть на мысль, но принять решение должен сам вопрошающий. И отвечать на вопрос о смысле собственной жизни, по мнению Франкла, нужно не словом, а делом - поступками, действиями.

Такая позиция Франкла противоречит мнению З.Фрейда, который полагал, что человек, задающийся вопросом о смысле жизни, проявляет тем самым психическое неблагополучие. Франкл же напротив считал, что поиск смысла жизни и его реализация, является залогом счастливой жизни в целом и психического здоровья в частности. Здесь необходимо упомянуть пример с бумерангом, который приводит В.Франкл. Он пишет о том, что бумеранг – это охотничье оружие, предназначенное для того, чтобы попадать в животное, то есть цель. В случае, если бумеранг в цель не попадает, то он возвращается обратно к хозяину. То же самое происходит и со смыслом: человек, как бумеранг, обращается к себе. В случае, если он не обнаружил свою цель и свой смысл жизни или обнаруженная цель оказалась неверной, то он продолжает поиск.

Естественно, что человек обращается к себе и к своему смыслу, когда его что-то не устраивает в жизни, но эта неудовлетворенность жизнью вовсе не означает психическую болезнь или психическое расстройство, как это было заявлено З.Фрейдом.

Многие критики, вопреки призыву В.Франкла к поиску и реализации собственного смысла жизни, утверждали, что далеко не все люди задаются вопросом о смысле жизни, и, тем не менее, как-то живут. Так может быть не в смысле жизни корень наших проблем? На такие выпады оппонентов Франкл отвечал, что поиск и осуществление собственного смысла - это вовсе не обязанность, которую во что бы то ни стало должен выполнить каждый человек. Смысл – это возможность, которая позволяет человеку выйти на третий (после физического и психического) духовный уровень жизни и прожить другую, более яркую, интересную и качественную жизнь, а также избежать целого ряда психических проблем и заболеваний.

Франкл также сравнивает поиск смысла жизни с понятием «фигуры и фона» в гештальт-психологии: «В отличие от восприятия просто фигуры, которая бросается нам в глаза на «фоне», при восприятии смысла, речь идет об обнаружении возможности на фоне действительности» [3, с.24]. Известный ученик Франкла А.Лэнгле пошел дальше и дополнил слова своего учителя: «Смысл – это самое ценное из тех возможностей, которые есть в данной ситуации» [7, с.15].

Как уже упоминалось выше, Франкл писал о том, что он не может дать один и универсальный для всех рецепт, с помощью которого можно найти свой смысл жизни. Однако он несколько ограничил наш поиск, описывая то, что, по его убеждению, смыслом быть не может. Так, не могут считаться смыслом жизни счастье, удовольствие или самоактуализация. Это состояния человека, которые сопутствуют ему при достижении цели, но не сама цель. Удовольствие, наслаждение и радость возникают сами по себе, как побочный эффект от лекарства, когда мы находим и реализуем свой смысл жизни. Но лекарство для каждого человека свое. Смыслом жизни у Франкла также не может быть самосохранение или продолжение рода, так как если человеческая жизнь не имеет смысла, то нет смысла и в продолжении рода.

Франкл не только очертил границы нашего поиска жизненного смысла. Он также предложил векторы поиска, которые позволят обнаружить каждому свой смысл жизни. Это может быть деятельность, проявляющаяся в творческой активности, созидании и работе. Это может быть и переживание ценностей, которое происходит при соприкосновении с природой, культурой, при созерцании прекрасного и восприятии добра, переживаниями в процессе познания, а также в переживании любви. Франкл утверждал, что даже в страданиях можно найти смысл, но к этому способу реализации своего смысла можно приступить лишь тогда, когда предыдущие два способа невозможны, неосуществимы по независящим от человека обстоятельствам, изменить которые он не в силах, например, в случае неизлечимой болезни, стихийного бедствия, утраты близкого, пребывание в концентрационном лагере и т.д.

3. Свобода воли. Предполагается, что человек всегда свободен, и никто не вправе эту свободу у него отнять. Разумеется, речь идет не о

полной и абсолютной свободе от всего. Каждый человек в своем поведении ограничен: социальными и экономическими обстоятельствами, рамками своей культуры, своим психотипом и т.д. Свобода воли подразумевает, прежде всего, свободу осознанного отношения к обстоятельствам, свободу занять личностную позицию по отношению даже к тому, чего изменить или предотвратить человек не в силах.

Например, когда массы людей сгонялись нацистами в концлагеря, сами люди, разумеется, были не властны над обстоятельствами своей жизни: лишения, голод, побои – все это было общим. Однако люди были свободны в том, как им относиться к данным тяжелым обстоятельствам. Свободны как позитивно, так и негативно: они могли выбирать – пойти на поводу у нечеловеческих обстоятельств и превратиться в забитое животное, или, несмотря ни на что, остаться человеком, сохранить свою личность.

Свобода, как субъективный аспект человеческого бытия, немыслима без объективного аспекта ответственности. Свобода, не ограниченная ответственностью, – это произвол. Поэтому человек ответственен в том числе и за реализацию смысла своей жизни.

Человек, по Франклу, должен не ставить перед жизнью вопросы, а отвечать на вопросы жизни, и перед жизнью. Уделяя особое внимание ответственности, Франкл сформулировал категорический императив экзистенциального анализа: «Живи так,

как если бы жил во второй раз, и в первый раз уже поступил так неправильно, как собираешься поступить сейчас!» [4, с. 255].

Подводя итог, хотелось бы отметить, что Виктор Франкл в рамках своего экзистенциального анализа поднял глубочайшую философскую проблему поиска и реализации человеком своего смысла жизни. Заслуга В.Франкла в данном вопросе состоит в том, что он, базируясь на разработанной им собственной теоретической концепции смысла жизни разработал также прикладной аспект данной теории – психотерапевтическую концепцию, названную им логотерапией (от др.-греч. слова «logos» – слово, смысл, знание, мысль, закономерность). Логотерапия – это терапия, направленная на обретение человеком смысла жизни.

Франкл полагал, что в основе таких животрепещущих социальных проблем как суицид, алкоголизм, юношеская преступность, кризисы пенсионного возраста и т.д. лежит экзистенциальный вакуум. Франкл всем своим творчеством, личным опытом и практическими результатами своей психотерапевтической деятельности убеждал, что вышеуказанных проблем как и большинство других психологических проблем, можно избежать или решить их с помощью нахождения и реализации человеком своего смысла жизни. Когда у Франкла спросили, в чем же заключается Ваш смысл жизни, он ответил: «Я видел смысл своей жизни в том, чтобы помогать другим увидеть смысл в своей жизни» [3, с.3].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Франкл В. Основы логотерапии. Психотерапия и религия - СПб: Речь, 2000. - 194 с.
2. Шпенглер О. «Закат Европы. Образ и действительность». - ВО «Наука». Сибирская издательская; Новосибирск; 1993. – 592с.
3. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. - 368с.
4. Франкл В.. Доктор и душа. - СПб.: Ювента, 1997. - 285с.
5. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия. - М.: Независимая фирма «Класс», 1999. -579с.
6. Франкл В. Психотерапия на практике: Пер. с нем. - СПб.: «Ювента», 1999. – 256с.
7. Лэнгле А.. Экзистенциальный анализ - найти согласие с жизнью. // Московский психотерапевтический журнал, 2001, № 1 (стр. 5-21).
8. Леонтьев Д. А. Виктор Франкл в борьбе за смысл // Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник. М., 1990. С. 5 – 21.

УДК 123

А.И. САВОНОВА

СВОБОДА И РАЗНООБРАЗИЕ ЕЕ СУЩНОСТЕЙ В ФИЛОСОФИИ Н. А. БЕРДЯЕВА

Савонова Анна Ивановна – исследователь кафедры философии Славянского государственного педагогического университета

У роботі мова йтиме про категорію свободи у творчості М.Бердяєва. Будуть виділені основні сутності свободи, що згадуються автором у головних творах, а також коротко описані їхні прояви в бутті. Воля у світогляді російського філософа виступає як єдиний Універсум, що володіє різними сутностями, які не суперечать єдності космічної волі. У статті також будуть зазначені особливості явища сутностей свободи, кожна з яких відкриває світлові різноманіття єдиної свободи.

Ключові слова: свобода, Універсум свободи, свобода добра, свобода зла, істина, несвобода, Божественна свобода, свобода любові.

В работе речь пойдет о категории свободы в творчестве Н.Бердяева. Будут выделены основные сущности свободы, упоминаемые автором в главных произведениях, а также кратко описаны их проявления в бытие. Свобода в мировоззрении русского философа выступает как единый Универсум, обладающий различными сущностями, не противоречащими единству космической свободы. В статье также будут указаны особенности явления сущностей свободы, каждая из которых открывает миру многообразие единой свободы.

Ключевые слова: свобода, Универсум свободы, свобода добра, свобода зла, истина, несвобода, Божественная свобода, свобода любви.

The work will discuss the category of freedom in the works of Berdyaev. Will be provided the basic essence of freedom, referred by the author in the major works, and briefly describes their manifestation into being. Freedom in the world-view of the Russian philosopher serves as Universum with different entities that do not contradict the unity of the space of freedom. The article will also be listed features of the phenomenon the essence of freedom, each of which opens up the world of freedom of a single variety.

Keywords: Liberty, freedom of Universum, the freedom of good, evil, freedom, truth, no freedom, divine freedom, freedom of love.

© А. И. Савонова, 2011

Понятие свобода является одной из важнейших категорий философии. Это понятие стало фундаментом для онтологии, гносеологии, персонализма и других направлений в мировой философии. В философском словаре свобода определяется, как: «философская категория, обозначающая специфически человеческий способ бытия в мире естественного, сверхъестественного или социального детерминизма, объективных законов бытия» [1, 489]. Роль свободы при этом в разных отраслях философии напрямую зависит от качественного и количественного к ней отношения. То есть в ряде случаев свобода выступала как решающий двигатель бытия и человеческой морали, либо практически полностью отвергалась и заменялась необходимостью в бытие и фатумом в судьбе и поступках человека. Однако в обоих случаях оценивания качественных характеристик свободы шло через моральные принципы и поступки человека. А значит категория свободы носила бытийный характер.

Николай Александрович Бердяев один из немногих философов определил место свободе как в бытие, так и за его пределами, обозначив небытие как источник свободы, а бытие как дифференциацию свободы. И в первую очередь Н.Бердяев отделил понятие свободы от понятия необходимости: «Необходимость есть падающая свобода, свобода вражды и распада, свобода хаоса и анархии» [2, 135]. Свободу небытия философ выводит за рамки этических проблем человечества. Свобода у него нечто большее, чем просто волевой импульс для со-

вершения действия. Она некий универсум, вполне самодостаточный, не имеющий категорий оценивания. Свобода у Бердяева первична, а мораль – вторична. Так отмечает один из исследователей русской философии В.В.Сербиненко важность свободы в философии Н.А.Бердяева: «Свобода признается им фундаментальнейшей онтологической реальностью и уже не только, скажем так, в функциональном смысле – возможность метафизического «ухода» или, напротив, «возвращения», но сама по себе как абсолютное начало, подлинно онтологический «мир», куда как раз и следует стремиться «уйти» из нашего «злого мира» мнимостей, где нет свободы, и следовательно, нет жизни» [3, 307]. Бердяев и сам себя называл «философом свободы». «Свобода для меня первичнее бытия. Свообразие моего философского типа, прежде всего в том, что я положил в основание философии не бытие, а свободу. В такой радикальной форме этого, кажется, не делал ни один философ. В свободе скрыта тайна мира. Бог захотел свободы, и отсюда произошла трагедия мира. Свобода в начале и свобода в конце. В сущности, я всю жизнь пишу философию свободы, стараясь ее усовершенствовать и дополнить» [4, 56].

Многие исследователи творчества Николая Александровича, изучая роль свободы в творчестве мыслителя, приходили к выводу, что свобода Н.Бердяева – революционно-рационалистична, безгранична и внегранична, множественна и единична. Известный исследователь творчества

Н.Бердяева, С.А. Титаренко в своем труде «Специфика религиозной философии Н.Бердяева» отмечает особенность философского мышления Бердяева, позволяющая ему отображать сущность свободы в ее бытийных проявлениях.

Сложность определения бердяевского понимания свободы заключается в особенности выбранной автором манеры написания произведений как революционно-проповеднических лозунгов без попытки их обосновать. Поэтому, следуя правильно обозначенной Титаренко манеры мышления философа, а также обозначенным явлениям свободы у С.А. Левицкого в произведении «Трагедия свободы», попробуем определить основные представления о свободе в представлении Н.Бердяева.

Бердяев понимал свободу иначе, чем большинство философов. Для него она не просто свобода явления, а нечто гораздо большее. Он называл ее «несотворенной свободой», так как она предшествует всему – даже Богу. Благодаря этой свободе Бог и творит мир и человека, то есть размыкает круг своего одиночества. Но из-за нее же он не может контролировать сотворенное им – и это открывает дорогу злу. Однако свобода живет в глубине человека и являет собой высшее благо, которого человек вполне в состоянии достичь. Философия свободы Николая Александровича Бердяева персоналистична. В основе ее находится человеческий дух. Свобода является первоисточником для человеческого Духа. Дух вечен, субъективен и свободен. Он возникает до бытия и не принадлежит царству природы, но дух оказывается втиснутым в рамки бытия, ограничен в свободе нравственными домыслами, политическими идеалами, объективной культурой. Дух человеческий оказывается в плену у бытия. Бытие – это зло, иллюзорность свободы и объективация личности. «Космос есть истинно сущее, подлинное бытие, но «мир» - призрачен, призрачна мировая данность и мировая необходимость. Этот призрачный «мир» есть порождение нашего греха» [5, 17].

Согласно Бердяеву, свобода возникает вне Бога и вне времени, вне добра и вне зла. То есть она не тождественна такому понятию, как Бог. В историческом мире действуют свобода добра и свобода зла, но возникают они не по желанию Бога, а изначально существуют в Универсуме свободы. Бог не может нести ответственность за возрастания зла в человеческом мире, так как он не может контролировать первичную несотворенную свободу. Здесь проявляется определенный дуализм, но вместо равноправных по силе Бога Добра и Бога Зла Николай Александрович выводит на первый план Бога и свободу. «Бердяев отвергает всемогущество и всеведение бога и утверждает, что бог не творит воли существ вселенной, которые возникают из Ungrund, а просто помогает тому, чтобы воля становилась добром. К этому выводу он пришел благодаря своему убеждению в том, что свобода не может быть создана и что если бы это было так, то бог был бы ответственным за вселенское зло» [6, 272]. Но свобода, это не зороастрийский бог зла. Свобода иррациональна, она содержит в себе зло и добро и не отделяет одно от другого. «Свобода есть предельная

тайна. Свобода иррациональна. Она одинаково порождает и зло и добро, не выбирает, а порождает. Невозможно выработать рациональное понятие о свободе, всякое рациональное понятие о свободе, всякое рациональное определение ее убивает. Это есть то, что называют предельным понятием» [7, 313]. При этом, как указывает автор в «Смысле творчества», свободу нельзя понимать как хаос, в этом смысле она вполне рационалистична. Свобода не противостоит Богу, поэтому все выступления против Бога, это уже, согласно философии Бердяева, рабство, а выступление против свободы во имя Бога, это отрицание Бога и его значимости для человека. Отказываясь от свободы, человек тем самым отказывается от главной идеи Бога – идеи безграничной свободы человека и избранности человека быть соавтором Бога.

Человек как личность возникает из Абсолютной свободы и не связан с бытием. Но бытие господствует в человеке, а значит и господствует в той микросвободе, которая имеется внутри человека. Человеческий дух попадает в мир исторический из-за своих грехов и живет в мировой данности и мировой необходимости. Личности нужно освободиться от «мира», и тогда она освободится и от греха своего. «Пленность духа человеческого «миром» есть вина его, грех его, падение его. Освобождение от «мира» и есть освобождение от греха, искупление вины, восхождение падшего духа. Мы не от «мира» и не должны любить «мир» и того, что в «мире» [8, 17]. Человек наделен всей полнотой свободы, он может совершать добро и зло с точки зрения человеческой нравственности, но четко отделить добро от зла личность может только с помощью Бога, а для этого надо открыть для себя Бога. Постичь же Бога возможно только через свободу творчества.

Личность инстинктивно стремится к свободе и всем тем возможностям, которые в ней имела в небытие, но в то же время свобода пугает, она не так проста, как кажется. Человек не имеет представления об истинной, космической свободе и пытается ее познать рационально, дать ее определение, обозначить ее задачи. Все это, в конечном счете, ведет к объективации и бытийности свободы. Космическая свобода заменяется иллюзорной свободой. А иллюзорная свобода – это уже несвобода, рабство. В результате человек жертвует настоящей свободой ради несвободы. К тому же, по мнению философа, над личностью постоянно давят Церковные догматы и нравственная этика. церковь отказывает человеку в возможности искупить первородный грех, освободиться от него, разрешая только послушно и безропотно нести тяжесть греха. Нравственная же этика больше озабочена поступками человека, нежели его помыслами. Человеческая мирская этика четко определяет, где начинается и заканчивается добро, а где зло. Этика не дает возможности познать добро и зло, и не в состоянии ответить, чем добро отличается от зла, но зато она четко указывает, как должен поступать человек, лишая человеческого дух не только космической свободы, но даже свободы выбора. Таким образом, согласно Бердяеву, Церковь и этика обрекают человеческий дух на вечное блуж-

дание во тьме по замкнутому кругу. «Субъективное исходит в объективное, бесконечное исходит в конечное, огонь исходит в охлажденных продуктах. Происходит как бы пленение духа, с его огненным, устремленным в бесконечность характером, социальной действительностью. Это пленение объективацией происходит в исторической Церкви как социальном институте у книжников и фарисеев, в застывших ортодоксиях, в государстве, организующим дух, в законническом морализме, в формальном искусстве, претендующем на классицизм, в духе академичности, организующей и нормирующей познание, в законнической семье, подавляющей любовь и т.п.» [9, 272].

Помимо всех многочисленных факторов, направленных на объективацию духа и несвободу, человек сам охотней выбирает рабство, чем свободу. Выбирая рабство, человек отказывается нести ответственность за свою жизнь, предпочитая переложить ее на кого-то другого. Поэтому человек очень часто остается недоволен своей жизнью. Свое же стремление к свободе люди часто видоизменяют на свободу права, свободу воли и свободу выбора. При этом человеческий дух ограничивается в возможности свободы творчества и свободе действия, предпочитая действовать не в возможности творения того, чего еще нет, а в возможностях того, что уже есть. Над человеком господствует мораль несвободы, указывающая ему: «Пусть каждый скромно сидит на своем месте и терпеливо делает свое маленькое дело. Нехорошо слишком возвышаться над злом и уродством мира» [10, 223]. Таким образом, человеческий дух попадает в еще один плен, он может творить, но творить только в рамках существующего, рационального и допустимого коллективным сознанием. Свободное иррациональное остается для него под запретом. «Свобода несет с собой новизну. Противники свободы любят противопоставлять свободе истину, которую навязывают и заставляют признать» [11, 62]. Но свобода никогда не противоречит истине. Николай Александрович неверным считает в философской мысли разграничение свободы и истины. Истина изначально заложена в Божественную свободу и потому не может противостоят свободе. Она, наоборот освобождает и раскрывает сущность свободы. Неправильно понятая истина может привести к неправильно понятой свободе. А это уже несвобода. У Бердяева круг опять замыкается. Свобода диалектична и метафизична. Она находится на той зыбкой грани, когда диалектика не противостоит метафизике.

Тем не менее, Николай Бердяев не отрицает полностью значимость иных форм свобод, так как они являются возможностью для проявления и действия космической свободы в историческом времени и пространстве. Человек действует в бытие через микросвободу, которая, однако, не есть образец Универсальной свободы, а синтез свободы и необходимости. При всем этом, в мире историческом, в разных бытийных сферах проводится подлог. Личность затирается, убирается с центра, коллективизируется, взамен ей в человеке развивается индивидуализм. Личность и индивидуализм,

по мнению Бердяева, разные понятия. Личность это духовная реальность, личность не просто содержит в себе свободу, это и есть свобода. Личность безвекторна и субъективна, божественна и вечна. Ее, как и свободу, невозможно понять и определить рациональным путем. В ней находится вся космическая мудрость и любовь. Индивидуализм понятие искусственное, ибо разрабатывается обществом для контроля (то есть опять же несвободы) конкретного человека, подчиненности его обществу. «Индивидуум, таким образом, детерминирован как обществом, так и природой, и составляет, по словам Бердяева, частицу универсума. Поскольку индивидуум подчинен предметным и социальным законам, он является предметом изучения специальных наук — биологии, психологии, социологии» [12, 451]. Индивидуализм объективируется, в нем нет свободы, а только иллюзия свободы т.е. рабство. По развитию важности индивидуализма в человеке и обществе можно понять, насколько сильно человеческий дух погряз в греховном «мире». В состоянии индивидуализма личность перестает быть сотворцом Бога. Но зато личность должна быть индивидуальной. Индивидуальность в отличие от индивидуализма подчеркивает неповторимость каждой конкретной личности. В этом проявляется любовь философа к каждому человеку, как к неповторимому сотворцу Бога. Путь к свободе не может быть одинаковым для всех. Познание космической свободы — это путь одинокого путника, выходящего из тьмы к свету. Николай Бердяев как персоналист очень боится растворения личности в обществе, индивидуальности в индивидуализме. Философ считает, что социализация человека началась еще в истории Древней Греции, когда Аристотель заявил, что «человек — животное политическое». Мыслители Эпохи Возрождения во главу угла ставят общество, а не личность. Они готовы оправдать желания человека, только в том случае, если эти желания будут удобны и угодны обществу. В эпоху Просвещения человек полностью обезличивается и даже сравнивается с машиной, как, например у Ламитри «человек-растение», «человек-машина». И только в XIX веке философы начали задумываться о свободе личности от общества.

Таким образом, мы подошли к общефилософскому понятию свободы, как свободы «от чего-то» и свободы «ради чего-то». Свобода «от чего-то» предполагает освобождение от нежелательного, а свобода «ради чего-то» предполагает освобождение от ненужного, ради возможности получить желаемое. Такие свободы действуют как в материальном бытии, так и в духовном небытии. Для Бердяева важнее свободы, действующие в духовной сущности человека. Но, в отличие от иных философских мировоззрений, свобода у Бердяева не терпит отрицательного наклонения. Свобода не может быть «от чего-то». Нельзя отрицать что-то одно ради другого, это все равно, что смотреть на одну сторону медали и составлять представление о другой ее стороне, видеть одно частное и признавать его общим. Свобода не может быть для свободы, такая свобода формальна и несодержательна. Настоящая свобода

бывает только «для чего-то». Такая свобода творческая, активная, целенаправленная. Свобода, создающая, не может быть свободой разрушения. Нигилистическая свобода лежит в основе разных политических убеждений и заранее обречена на неудачу. В центре этой свободы находятся зло и человеческий индивидуализм. Каждый политический лидер любит только свою свободу, а свободу другого человека отрицает. Разрушение политического строя, в котором есть рабство, не приводит к появлению свободного общества, так как борьба против одной части людей не может сделать свободными вторую часть людей. «Человек может быть рабом не только внешнего мира, но и самого себя, своей низшей природы. Освобождение рабов во внешнем обществе не есть еще освобождение от внутреннего рабства» [13, 124]. Свобода – это творческая внутренняя энергия. Никакая революция не в силах ее освободить от внутренних оков. Свобода это не право, а долг перед Богом, поэтому свободу Бердяев воспринимает, как свободу «ради чего-то». Истинная свобода начинается не когда совершается выбор, а когда выбор уже сделан и настает ответственность. «Свобода есть не только свобода выбора, но и самый выбор. Свобода не может быть лишь формальной защитой себя, она должна вести к положительному творческому акту. Неизбежен переход от формальной свободы, через которую каждый охраняет и защищает себя, к свободе реальной, через которую творчески преобразуются человеческое общение и человеческое общество» [14, 179].

Космическая свобода динамична и диалектична. Она может в любой момент из свободы стать несвободой. «Существует судьба свободы в мире, экзистенциальная диалектика свободы в мире. Свобода может переходить в свою противоположность. Рабство может быть порождением ложно направленной свободы» [15, 123]. Нигилистическая свобода права пуста, эгоистична, пассивна и лжива. Она защищает права только властителей, хотя, правда не делает их свободными. «Формальное понимание свободы привело к реальной несвободе. Свобода провозглашена, но не может быть реализована огромной частью человечества» [16, 176]. Истинная свобода вечна, политическая свобода временна. Однако истинная свобода может существовать только для духа, безграничная свобода в «мире» невозможна. В этом и проявляется пессимизм философии Николая Бердяева. Как бы ни был приближен человеческий дух к «безосновной» свободе реализовать ее в греховном «мире» он не может.

У Николая Бердяева остается открытым вопрос по поводу происхождения абсолютной свободы, причин возникновения свободы из Ничто, ее отношения с Божественной свободой и даже свободой человека. С помощью онтологизированной свободы мыслителю удается оправдать метафизическую свободу человеческой личности. Но, полу-

чив возможность к свободному самоопределению, человеческая личность постоянно сталкивается с иррациональным злом, существующем в космической свободе. Движение человека по линии зла приводит его к рабству во зле и личностному эгоизму т. е. индивидуализму. Попытка объективировать зло придать ему форму и наполнить содержанием для того, чтобы контролировать приводит только к свободе выбора, а значит, ограничивает свободу самоопределения личности. Единственным спасением в этом замкнутом круге становится Божественная свобода. Божественная свобода исходит от Бога, а не от иррациональной свободы. А потому в ней уже нет изначального зла. Бог, по Бердяеву, любит свободу буквально несмотря ни на что. Дух, в котором пребывает Божественная Любовь не будет ограничен в свободе, ему нет необходимости выбирать между добром и злом, так как ему будет понятна вся сущность добра и зла, и он сможет творить в добре, не отрицая зла. «Любовь сжигает всякую необходимость и дает свободу. Любовь есть содержание свободы, любовь – свобода нового Адама, свобода восьмого дня творения. Мир заколдован злобой и может быть расколдован лишь любовью» [17, 136]. Любовь самое свободное состояние духа. Любовь невозможно контролировать. Нельзя заставить человека любить или не любить что-то или кого-то. Без искры Божественной любви человек не будет способен ни творить, ни освобождаться. Безграничная любовь Бога к свободе дает возможность человеческому духу очиститься от греха и испытать всю полноту свободы.

Таким образом, философия свободы у Николая Александровича Бердяева является главной движущей силой его экзистенциального персонализма. Свобода у Бердяева множественна, но не количественна, она, как и Бог, пребывает всюду и нигде сразу. В представлении о свободе у Бердяева можно выделить свободу творчества, свободу любви, свободу зла, свободу добра, свободу действия, свободу выбора, свободу проявления, свободу представления и тому подобное. Но все эти свободы едины и перманентны, они не являются проявлением одной свободы, но являются сущностью универсальной свободы. Универсальная космическая свобода сама по себе безлична, но ее сущности субъективны и личностны. Свобода, согласно Бердяеву, безгранична, но она сама себя ограничивает, иначе она не была бы свободой, если бы не была свободна возводить себя в рамки. Вот, поэтому, изучая философию свободы Бердяева, необходимо в первую очередь изучать все компоненты свободы, указываемые как самим автором, так и рядом исследователей его творчества. Свободу философ рассматривает не как категорию философии, а как цель и сущность любой философии. Согласно Бердяеву, философия без свободы просто невозможна. Познание свободы и должно быть целью новой философии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Новейший философский словарь /под ред. А.П.Ярещенко. – 3-е изд. – Ростов н/Д.: Феникс, 2008. – 668 с.
2. Бердяев Н.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2004. – 678 с.
3. Сербиненко В.В. Русская философия. Курс лекций. – М.: РГГУ: Омега-Л, 2005. – 464 с.

5. Бердяев Н.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2004. – 678 с.
6. Лосский Н.О. История русской философии: Пер. с англ. – М.: Советский писатель, 1991. – 480 с.
7. Бердяев Н.А. Дух и реальность. – М.: АСТ, Харьков: «Фолио», 2006. – 679 с.
8. Бердяев Н.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2004. – 678 с.
9. Бердяев Н.А. Дух и реальность. – М.: АСТ, Харьков: «Фолио», 2006. – 679 с.
10. Бердяев Н.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2004. – 678 с.
11. Бердяев Н.А. Самопознание. – М.: Книга, 1991. – 446 с.
12. Гайдено П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века. – М.: Республика, 1997. – 495 с.
13. Бердяев Н.А. Царство Духа и царство Кесаря. – М.: Республика, 1995. – 383 с.
14. Бердяев Н.А. Дух и реальность. / Судьба человека в современном мире. – М.: АСТ, Харьков: «Фолио», 2006. – 679 с.
15. Бердяев Н.А. Царство Духа и царство Кесаря. – М.: Республика, 1995. – 383 с.
16. Бердяев Н.А. Дух и реальность. / Судьба человека в современном мире. – М.: АСТ, Харьков: «Фолио», 2006. – 679 с.
17. Бердяев Н.А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2004. – 678 с.

УДК 1(091)

А. В. МИЩЕНКО

КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ ГЕРМЕНЕВТИКИ ГАДАМЕРА Г.-Г. И ЭКЗЕГЕТИКИ АВГУСТИНА АВРЕЛИЯ

Мищенко Александра Валериевна – аспирантка кафедры философии Днепропетровского национального университета им. Олеся Гончара

Статья посвящена компаративному анализу герменевтики Гадамера Г.-Г. та экзегетики Августина Аврелия, як ігрових феноменів.

Ключові слова: герменевтика, экзегетика, гра.

Статья посвящена компаративному анализу герменевтики Гадамера Г.-Г. и экзегетики Августина Аврелия, как игровых феноменов.

Ключевые слова: герменевтика, экзегетика, игра.

This article is devoted to comparative analysis of Gadamer's hermeneutics and exegesis of Augustine Aurelius as play phenomena.

Keywords: hermeneutics, exegetics, play.

© А.В. Мищенко, 2011

Актуальность исследования обусловлена двумя аспектами: во-первых, обращением к средневековому наследию, чьи интуиции и символы присутствуют в современной культуре, во-вторых, обращением к герменевтике, проблематика которой – одна из основополагающих в современной западной философии.

Один из вариантов трактовки термина «герменевтика» – толкование текстов. Именно в таком виде она возникает и развивается. Общепринятым является положение, согласно которому развитие герменевтики в западноевропейской традиции связано с переводческой деятельностью: вначале перевод Гомера на современный софистам язык, позднее – перевод Библии.

Устоявшимся стало мнение, согласно которому теоретическая герменевтика покоится на «трех китах»: литературных текстах (сфера филологии), Святом Писании (сфера теологии) и сводах законов (сфера права).

Как видим, во всех этих случаях интерпретатор работает с написанным текстом. Герменевтика в таком первоначальном виде еще не являлась теорией, имеющей общее значение, и предмет её был весьма узок.

Неудивительно, что такие яркие фигуры в области современной герменевтики, как Рикер П. и Гадамер Г.-Г., развивая свои собственные герменев-

тические идеи, касаются дошлейермахеровской и додильтеевской «предгерменевтики» косвенно.

Возникает закономерный вопрос: в чем отличие средневековой экзегетики от современной герменевтики, присущи ли им некоторые общие черты и как вообще они соотносятся друг с другом?

Большинство авторов, которые писали о деятельности на поприще толкования Святого Писания как представителей Александрийской школы, так и Августина Аврелия, именуют их деятельность экзегетической (Мень А., Саврей В. Я., Карсавин Л. П., Майоров Г. Г., Соколов В. В., Эриксен Т. Б., Жильсон Э., Нестерова О. Е., Киреева М. В. и т.д.).

Некоторые мыслители, анализируя практику толкования, не употребляют ни одного из вышеупомянутых понятий (т. е. ни «экзегетика», ни «герменевтика»). Например, Лосев А. Ф., говоря об интерпретационной практике Филона Александрийского, обходит эти понятия стороной.

Однако существует и авторы, которые приписывают мыслителям, занимающихся экзегетической деятельностью, занятия герменевтической практикой. Так, в работе Савваитова П. И. «Библейская герменевтика», изданной в 1857 году, используется понятие «герменевтика», а не «экзегетика». Например, автор пишет о герменевтическом параллелизме в пятой главе данной работы.

Вопрос остается открытым. И цель этой статьи следующая: предложить новый вариант соотношения средневековой экзегетики (будем понимать под экзегетикой именно деятельность мыслителей Средневековья, направленную на интерпретацию Святого Писания) и современной герменевтики (в лице ее основателя Гадамера Г.-Г.).

Я считаю возможным рассмотреть средневековую экзегетику и современную герменевтику как игровые феномены. Рассмотрение их в подобном ключе позволит приблизиться к пониманию их общих и отличительных черт.

Ламот К. в своей статье для «Энциклопедии постмодернизма» под редакцией Винквиста Ч. и Тейлора В., посвященной феномену игры, определяет ее следующим образом: «Гра – це образ динамічного, нефундаментального процесу творення значень» [12, с. 97].

А где мы имеем дело со значениями, там мы имеем дело и со знаками.

Напомним, что, как писал Рикер П., показывая, что есть связующим звеном между средневековой экзегетикой и современной герменевтикой: «Какое отношение эти экзегетические рассуждения имеют к философии? Дело в том, что экзегеза включает в себя теорию знака и значения, как это видно, например у св. Августина в его сочинении «О христианском учении» [14, с. 40].

Таким образом, проблема знака и значения – не только то, что указывает на некоторую связь между средневековой экзегетикой и современной герменевтикой, но и то, что даёт нам толчок для рассмотрения этих интерпретационных практик как игровых феноменов. Под игрой будет пониматься всеобъемлющий способ человеческой деятельности, универсальная категория человеческого существования (как ее понимал Хейзинга Й.).

Конечно, предметное поле современной герменевтики шире, чем обращение только к таким видам знаков, как произнесённые и записанные слова (что, безусловно, является основной зоной внимания средневековой экзегетики), однако, как писал Гадамер Г.-Г.: «Итак, мы можем считать общим для всех форм герменевтики следующее: подлежащий пониманию текст обретает конкретность и завершенность лишь в истолковании...» [7, с. 392].

Это значит, что любой текст в наиболее широком смысле (вплоть до «Все есть текст») требует истолкования, ищет истолкователя, который бы вступил с ним в диалог. И этот диалог, эта коммуникация, конечно, так или иначе, будет разворачиваться в сфере языка. Связь же игры и языка гениально выявил Витгенштейн Л. в своей концепции «языковых игр». О языковых играх и об игре слов упоминает и Гадамер Г.-Г. как в своей фундаментальной работе «Истина и метод», так и в своих многочисленных статьях. Так, мыслитель писал: «Вес слов, встречающихся нам в понимании, как будто расходуется-в-игре (sich ausspielt), и это опять-таки языковой процесс, так сказать, игра со словами, обыгрывающими то, что понимает текст. Языковые игры и были ведь тем, в чем мы, учащиеся – а когда мы перестаем быть ими? – возвышались до понимания мира» [7, с. 565].

То, что как средневековую экзегетику, так и современную герменевтику можно рассмотреть как игровые феномены, можно понять из того, что в них содержатся все те основные и дополнительные элементы, которые Хейзинга Й. в своей работе «Homo ludens» обозначил как существенные характеристики игры.

Одна из важнейших характеристик игры – это наличие у нее правил. И хотя Хейзинга Й. утверждает: «Всякая Игра есть прежде всего и в первую очередь свободное действие», но тут же оговаривает то, что свобода эта осуществляется исключительно в рамках определенных правил [15, с. 27].

Как же обстоят дела с правилами в «партиях» экзегетики Августина Аврелия и герменевтики Гадамера Г.-Г.?

В правилах любой игры уделяется внимание описанию того, сколько участников может и должно принимать в ней участие, какие объекты (инструменты) необходимы для игры и какие действия с ними необходимо совершать, в каком игровом пространстве происходит данная игра и какое игровое время необходимо для нее.

Начнем с участников таких игровых феноменов, как экзегетика и герменевтика.

Августин Аврелий не просто считал, что необходимо за буквой Писания видеть дух, не только полагал, что признаком рабства является буквальное понимание иносказательных выражений Писания, но и считал, что «это рабство, присущее иудейскому народу, сильно отличалось от обычая прочих народов...». [4, с. 102] Хотя были среди иудеев и духовные люди, которые понимали значение знаков. К ним относятся «патриархи, пророки и все те в народе израильском, через коих Святой Дух доставил нам в помощь и утешение Писания» [4, с. 104].

На первый взгляд, язычники не могут выступать интерпретаторами Библии, однако Августин Аврелий полагал, что они все же могут выступать в таком качестве, но только те, кого «христианская свобода освободила» и они «обратились к культуре единого Бога» [4, с. 103].

Таким образом, можно говорить о том, что далеко не любой человек мог приобщиться к такой «игре», как средневековая экзегетика.

Что же касается современной герменевтики, то таких ограничений в ней нет. Все призывает нас к диалогу, к разговору, все наполнено знаками.

Гадамер Г.-Г. в работе «Человек и язык» писал: «Форму здійснення розмови можна описати, виходячи з поняття гри... Гра – це процес руху, який охоплює тих, хто грає, або те, що грає» [9, с. 138]. Получается, что не просто кто и что угодно может выступить в качестве участника такой «игры», как современная герменевтика, но, более того, иногда этот участник может быть задействован в игре, изначально не намереваясь к ней присоединиться.

Для современной герменевтики характерно представление о множестве участников «игры». В работе «Диалектическая этика Платона» Гадамер Г.-Г. отмечает: «Даже там, где нет фактического присутствия другого человека, который бы слышал мою речь, сказанное, согласно своей собственной идее,

остається понятним для другого. Даже там, где оно не имеет выхода в виде изреченного и оглашаемого, т. е. в «мышлении», я думаю все же на каком-то языке, который как язык отсылает к тем другим предполагаемым людям, которые говорят на этом же языке и потому поняли бы мои «мысли», сумей они «их прочесть» [6, с. 55].

Вспомогательными объектами в таком игровом феномене, как экзегетика являются разнообразные тропы.

Августин Аврелий утверждал, что неясность Писания дана нам через тропы и фигуры. К четырем классическим тропам, кроме иронии, антифрасиса и катахреза также относится и аллегория. Под фигурами Августином имеются в виду фигуры силлогизмов. Неудивительно, что если «виновниками» неясности являются тропы и силлогизмы – то для понимания Священного Писания необходимо знать логику, занимающуюся силлогизмами и риторикой, помогающую пролить свет на тропы.

Соответственно, в такую «игру» как средневековая экзегетика невозможно «сыграть» без знания логики и риторики. Это, правда, не означает, что эти дисциплины имели решающее значение, но вспомогательную роль они, безусловно, выполняли.

Сами знаки (условно данные и естественные), теорию которых разрабатывает Августин Аврелий и которая явилась наибольшим достижением патристики в сфере экзегетики, тоже выступают вспомогательными элементами, без которых толкование невозможно.

Отдельно следует отметить такие элементы, как метафора, аллегория и обращение к этимологии понятий. Безусловно, они занимали важное место в средневековой экзегетической практике. Однако интересно отметить не это, а то, что и сами они имеют игровой характер.

Как отмечал Хейзинга Й.: «Инобытие и тайна игры вместе зримо выражается в переодевании. «Необычность» игры достигает здесь своей высшей точки. Переодевшийся или надевший маску «играет» иное существо» [15, с. 34].

Эта тайна, загадка таится в метафоре, аллегории и этимологии понятий. Они скрывают смыслы, которые оказываются «переодеты» в форму метафоры, аллегории, этимологии. Интерпретатору всегда необходимо разгадать, что скрывается за метафорой или аллегорией, от каких слов происходит искомое.

Лосев А. Ф. в работе «Диалектика мифа», определив, что аллегория представляет собой бытие выразительное, писал: «Самый термин выражение указывает на некое активное направление внутреннего в сторону внешнего, на некоторое активное самопревращение внутреннего во внешнее» [13, с. 45].

Вот это самопревращение, характерное не только для аллегории, но также и для метафоры, чрезвычайно родственно тому переодеванию, которым Хейзинга Й. характеризует игру.

Это «переодевание» знакомо и современной герменевтике. У Гадамера Г.-Г. читаем: «Говорение делает вид, будто оно – знание, поскольку пони-

мает себя под действием заложенного в нем самом соблазна вынудить согласие другого или опровергнуть его» [7, с. 64].

То, что роднит современную герменевтику и средневековую экзегетику – обращение к знаку. И современная герменевтика, безусловно, уделяет этой проблеме куда больше внимания, нежели средневековая экзегетика.

Гадамер Г.-Г. писал: «...правила грамматики, синтаксиса, риторики, законы последовательной логики постоянно могут застосовываться при разглядывании взаимосвязей говорения и мышления» и, соответственно, к этим сферам современная герменевтика вполне может обращаться и обращается [8, с. 102]. Но, кроме обращения к логике, риторике и грамматике, современная герменевтика может обращаться к семиотике, достижениям лингвистики.

Правила средневековой экзегетики обозначены и теоретически обоснованы в работе Августина Аврелия «Христианская наука».

Мыслитель прекрасно понимал, что до него некоторые правила толкования Священного Писания уже были разработаны, о чем и сообщает во введении своей «Христианской науки». И, очевидно, он считал, что его предшественники недостаточно полно их изложили.

Действительно, нельзя не согласиться с тем, что работа Августина предстает наиболее полным объяснением правил интерпретации Писания, хотя, безусловно, достаточно неплохая попытка систематизировать правила интерпретации Александрийской школы, была предпринята Оригеном в его труде «О началах».

Что касается современной герменевтики, то вполне можно утверждать, что её правила имплицитно содержатся в работе Гадамера Г.-Г. «Истина и метод». Рассуждения о горизонте понимания, первенстве вопроса по отношению к ответу, необходимости отстояния во времени от объекта интерпретации и т.д., конечно, могут восприниматься как некие правила.

Напомним, что Хейзинга Й. утверждал, что для игры характерно не только наличие правил, но и наличие определенной свободы в рамках этих правил. Это утверждение абсолютно применимо для таких игровых феноменов, как средневековая экзегетика и современная герменевтика.

Вышеупомянутая свобода реализуется в экзегетике Августина и герменевтике Гадамера Г.-Г. в такой их условии, как множественность интерпретаций. Так, в работе «О Граде Божьем» средневековый мыслитель сообщает, что «может, впрочем, стать, что кто-нибудь и нам, а другой другому объяснит это более удачно» [2, с. 103].

Характеризуя игру, Хейзинга Й. отмечал, что: «Однажды сыгранная, она остается в памяти как некое духовное творение или духовная ценность, передается от одних к другим и может быть повторена в любое время» [15, с. 30]. Это утверждение совершенно не противоречит идее множественности интерпретаций, характерной для средневековой экзегетики и современной герменевтики. Ведь имеется в виду то, что, используя определённые правила, любой игрок может воспроизвести, заведомо

выбранную игру, а не то, что результаты этой игры должны быть воспроизводимы. Как в средневековой экзегетике, так и в современной герменевтике есть набор правил, который можно воспроизвести в определенном пространстве и в определенном временном промежутке, чтобы достичь некоторого результата (необязательно схожего с тем, что уже существует).

Хейзинга Й. отмечал, что: «Среди формальных признаков игры первое место занимает пространственная выхваченность этой деятельности из обыденной жизни. Некое замкнутое пространство, материальное или идеальное, обособляется, отгораживается от повседневного окружения. Там, внутри, вступает в дело игра, там, внутри, царят ее правила» [15, с. 43].

На первый взгляд пространством, о котором можно говорить, в связи со средневековой экзегетической практикой выступает текст Святого Писания. Однако необходимо учитывать то, что Августин Аврелий выделял не только условно данные знаки (к которым можно отнести знаки, содержащиеся в Библии), но и естественные знаки.

«Игровое пространство» современной герменевтики можно определить через понятие «язык». Гадамер Г.-Г. в «Истине и методе» определил: «Язык есть та среда, в которой происходит процесс взаимного договаривания собеседников и обретается взаимопонимание по поводу самого дела» [7, с. 447].

Невозможно говорить о пространстве, на котором разворачиваются такие игровые феномены, как средневековая экзегетика и современная герменевтика, не обращаясь к герменевтическому кругу и проблеме контекста.

По мнению Бессонова Б. Н. в современной герменевтике через герменевтический круг не просто проясняется ее игровое пространство, но что и сам этот феномен является игровым феноменом. Исследователь отмечает: «Конкретизируя суть игры, Гадамер обращается к понятию так называемого «герменевтического круга». Он считает, что именно круг раскрывает понимание как игру между интерпретатором и историческим текстом, традицией» [5, с. 27].

Сам Гадамер Г.-Г. подчеркивал в работе «О круговом цикле понимания», что сущность герменевтического круга была известна еще в самых первых герменевтиках и, естественно, не обошла стороной и средневековую экзегетику: «Герменевтичне правило, що ціле розуміють по частковому, а часткове по цілому, взятє з античної риторики і сучасною герменевтикою перенесено від мистецтва риторики до мистецтва розуміння. Це – кругоциклове відношення, наявне тут і там» [10, с. 55].

Эта необходимость понимать целое по части и часть по целому была хорошо известна средневековым мыслителям. Следует отметить, что Августин предлагал изучать Святое Писание в три этапа: ознакомиться с текстом, уяснить для себя ясное и только после этого начинать интерпретировать «темные» места. Такой порядок определяется тем, что Августин особенное внимание уделял принципу контекстуального подхода.

Еще один феномен важный для понимания про-

странства, на котором проигрывается современная герменевтика, – герменевтический горизонт. Как отмечал Гадамер Г.-Г.: «Горизонт – не застывшая граница, а нечто такое, что передвигается вместе с тобой и приглашает к дальнейшему продвижению вперед» [7, с. 202].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что «игровое пространство» современной герменевтики не статичное. И, хотя понятие герменевтического горизонта не было знакомо средневековым экзегетам, имманентно эта идея все же присутствует в их текстах в связи с идеей множественности интерпретаций. Однако следует отметить, что динамика трансформации поля такой «игры», как средневековая экзегетика не может сравниться с динамикой такой «игры», как современная герменевтика.

К важнейшим характеристикам игры, согласно Хейзинга Й., принадлежит также и ее продолжительность, игровое время.

Мыслитель подчеркивал: «Игра начинается, и в определенный момент ей приходит конец. Она «разыгрывается»» [15, с. 30].

Говоря о времени «разыгрывания» интерпретации в современной герменевтике, необходимо обратить внимание на первенство вопроса по отношению к ответу и на такое условие понимания, как отстояние во времени.

«В этом ожидании ответа, пусть и неотчётливо, заключается понимание того, в качестве чего ответ уже понят в вопросе», – писал Гадамер Г.-Г. [6, с. 122].

Ожидание указывает на некоторую длительность, на существование определенного временного промежутка между постановкой вопроса и получением ответа. Мы можем утверждать, что настоящее, как некая точка, некое мгновение здесь и сейчас, не является тем, на чем акцентирует внимание современная герменевтика. Этот временной срез не имеет большого значения для такого игрового феномена как современная герменевтика. Само отстояние во времени предполагает ориентацию на связь «прошлое-будущее» и более – на вечность. Эта мысль подтверждается и тем тезисом, который находим у Гадамера Г.-Г. в «Истине и методе»: «Переданное в письменной форме современно любой современности. Здесь, следовательно, имеет место своеобразное сосуществование прошлого и настоящего, поскольку современное сознание имеет свободный доступ ко всему, что ему передано письменно» [7, с. 308].

Проблема времени, истории волнует и средневековых мыслителей. Приоритет, который отдается слову письменному по сравнению со словом произнесенным, приводит к тому, что возникает ориентация на будущее и, опять-таки (как и в случае с современной герменевтикой) – на вечность.

Подводя некоторый итог, необходимо еще раз подчеркнуть, что, фактически, такие игровые феномены, как экзегетика и современная герменевтика неисчерпаемы и могут продолжаться до бесконечности. Тем не менее, определенные феномены, указывающие на временной характер этих «игр»,

существуют, что и было показано выше. В качестве еще одной характеристики игры Хейзинга Й. называет целенаправленность. «Ради чего» – в этих словах, собственно, самым сжатым образом заключается сущность игры. Это «что» не есть, однако, материальный результат игрового действия, например то, что мяч попал в лунку, но факт чисто идеального свойства: что в игре выпал успех или что она прошла на хорошем уровне» [15, с. 81].

Что позволяет нам утверждать, что интерпретационная деятельность прошла «на хорошем уровне»? Для средневековой экзегетики целью является не просто интерпретировать знаки Святого Писания, понять его смысл, но также и совершенствование собственной души. Августин Аврелий в «Христианской науке» писал: «Как средство к исцелению есть врачевание, так и воплощение Слова есть средство врачевания, предпринятое для исцеления и восстановления грешников», тем самым указывая на очищающую функцию интерпретационной деятельности [3, с. 51].

И целью современной герменевтики не является только понимание объекта интерпретации. Гадамер Г.-Г. обозначает ее цель следующим образом: «Якщо дотримуватись герменевтики, то кожна спроба усвідомлення в принципі, скоріше спрямовується на можливий консенсус, на можливі порозуміння, вона сама має вже ґрунтуватися на з'єднуєчому порозумінні, коли повинно виходити, що люди розуміються між собою» [8, с. 106].

Хейзинга Й. также отмечал тот факт, что игре присуще напряжение. Он так писал об этом: «Среди общих признаков игры мы уже называли выше напряжение и неопределенность... По мере того, как игра делается всё «труднее», напряжение зрителей возрастает» [15, с. 78].

Сам Хейзинга Й. неоднократно отмечал, что игра может существовать и без зрителей (например, паянс). Соответственно, уточнение про зрительское

напряжение представляется просто указанием на некий частный случай.

Вспомним, как Августин Аврелий описывал, читающего Писание Амвросия: «Во время чтения глаза его пробегали по тексту, душа размышляла, а уста – безмолвствовали. Свободно посещая его в любое время...мы часто заставляли его за чтением, и проведя некоторое время в молчании, удалялись, не смея нарушить его размышлений» [1, с. 81].

Напряжение удерживает внимание игроков (а не только зрителей), заставляет не отвлекаться от основного занятия. Вот и в случае с Амвросием абсолютно понятно, что, будучи захваченным такой «игрой», как экзегетическая деятельность (а ведь он наверняка не просто бездумно просматривал страницы), он не отвлекался на посетителей.

И для такого игрового феномена, как современная герменевтика тоже характерно напряжение. Гадамер Г.-Г. в работе «Текст и интерпретация» отмечал: «Виникає своєрідна напруга між напрямком смислу говоріння і самопредставленням його прояву» [11, с. 315].

Подводя итог всему вышесказанному, отмечу, что средневековую экзегетику в лице Августина Аврелия и современную герменевтику в лице Гадамера Г.-Г. можно соотносить не как исток и вершину развития (как это делал, например, Рикер П.), не как некий этап в развитии классической герменевтики, имеющих мало общего с современной философской герменевтикой (что характерно для Гадамера Г.-Г.), не как совершенно разные практики (что можно проследить у Цветана Т.), но как, пользуясь терминологией Витгенштейна Л. периода «Философских исследований», игры, обладающие «семейными сходствами».

Перспективы: данная статья может служить фундаментом дальнейших исследований в области современной герменевтики и средневековой экзегетики.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Августин А. Исповедь. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 440 с.
2. Августин Блаженный «О граде Божием». Книги XIV-XXII. – СПб.: Алетей, 1998. – 585 с.
3. Августин А. Христианская наука, или Основания священной герменевтики и церковного красноречия. – СПб.: Библиополис, 2006. – 508 с.
4. Антология средневековой мысли: Теология и философия европейского Средневековья: В 2 т. – Т. 1. – СПб.: Амфора, 2008. – 537 с.
5. Бессонов Б. Н. Герменевтика. История и современность // Гадамер Г.-Г. Истина и метод. – М.: Прогресс, 1988. – С. 5-36
6. Гадамер Г.-Г. Диалектическая этика Платона. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – 256 с.
7. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: основы философской герменевтики. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
8. Гадамер Г.-Г. Класична і філософська герменевтика // Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Т. 2. – К.: Юніверс, 2000. – С. 86 – 108.
9. Гадамер Г.-Г. Людина і мова // Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Т. 2. – К.: Юніверс, 2000. – С.133-141.
10. Гадамер Г.-Г. Про круговий цикл розуміння // Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Т. 2. – К.: Юніверс, 2000. – С. 55-63.
11. Гадамер Г.-Г. Текст і інтерпретація // Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Т. 2. – К.: Юніверс, 2000. – С. 295-323.
12. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Вінквіста Ч., Тейлора В. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 97-98.
13. Лосев А. Ф. Диалектика мифа // Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 21-187.
14. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – М.: Академический Проект, 2008. – 695 с.
15. Хейзинга Й. Homo ludens. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – 384 с.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 101.3

А.В. РЕШЕТНІЧЕНКО

МАРКЕТОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Решетніченко Андрій Володимирович – професор кафедри філософії та соціально-політичних дисциплін Академії митної служби України, доктор філософських наук (м. Дніпропетровськ)

Проаналізовано стан, проблеми та напрямки теоретичного і практичного розвитку маркетингових основ управлінської діяльності.

Ключові слова: маркетинг, імідж, престиж, просування, товари, послуги, реклама.

Проанализировано состояние, проблемы и направления теоретического и практического развития маркетинговых основ управленческой деятельности.

Ключевые слова: маркетинг, имидж, престиж, продвижение, товары, услуги, реклама.

The analysis state, problems and directions of theoretical and practical foundations of marketologicheskikh management activities.

Keywords: marketing, image, prestige, promotion, products, services, advertising.

© А.В. Решетніченко, 2011

Актуальність теми дослідження обумовлена надшвидкими темпами перетворення класичного маркетингу із економічних засобів отримання прибутку на кримінальну систему геноциду населення з метою встановлення світового панування з боку представників кланово – олігархічних структур. При цьому населення Південної Америки, Африки, Східної Європи та країн Сходу розглядається як більш чи менш дешевий інструмент виробництва товарів і послуг, як предмет споживання шляхом регулювання механізмів ціноутворення, як канал розповсюдження та об'єкт впливу рекламної продукції. Сформовані протягом попереднього століття азбучні істини «мікс – маркетингу» за формулою «4P» як «product», «price», «place», «promotion» в останні десятиліття стали виступати для представників світового капіталу в якості головних механізмів абсолютної комерціалізації суспільних відносин. При цьому навіть «влада» і «політика» розглядаються ними не інакше ніж більш або менш кошовна умова доступу до людських та природних ресурсів. Що ж стосується систем пізнання, управління, виховання, освіти, моралі, духовності та культури, то вони цілеспрямовано перетворюються світовими, регіональними та місцевими латентними кримінальними структурами у рудименти соціального розвитку, які лише «заважають» на шляху отримання швидких надприбутків.

Презентуючи себе як нову найзаможнішу верству населення, представники цих по суті псевдо – та квазі елітарних кримінальних аномічних структур навіть не здогадуються, що тим самим виступають

носіями давно віджилих примітивних лінійних стилів мислення і дій, спрямованих спочатку на власну деградацію, яка рано чи пізно призводить до духовного падіння, аморалізму і, кінець кінцем, до фізичного знищення. В якості прикладів достатньо розглянути особливо поширювані засобами масової інформації напрямки «змагання» по виявленню певної «міри елітарності» з боку представників кланово – олігархічного капіталу. Обмежуючи критерії розвитку кількістю маєтків, клубів, заводів, автомобілів, яхт, літаків, коштовних прикрас та коштів на рахунках, представники подібної горе-еліти не переймаються тим, що п'ять із шести мільярдів населення планети злидарюють, ледь виживають або просто вимирають. Наприклад, коли кількість метрів житла подібної «псевдоеліти» вимірюється сотнями, тисячами та десятками тисяч метрів, справжні фахівці систем виробництва, науки, літератури, мистецтва, управління, охорони здоров'я чи правопорядку на річний дохід спроможні оплатити не більше пари метрів достатніх лише для життя в іншому світі.

У зв'язку з різким загостренням протиріч між непомірним збагаченням кримінальної кланово – олігархічної квазіеліти українського суспільства і прискоренням темпів подальшого знедолення основної частини народу надзвичайно актуальними виглядають завдання пов'язані з регулюванням суспільних відносин основаних на соціально прийнятних і економічно обґрунтованих механізмах подальшого розвитку людини, держави і суспільства. Першочергова роль на шляху розбудови суспільства ринкового типу і надалі належатиме

системі маркетингових засобів економічного регулювання як суб'єкт – суб'єктних, так і суб'єкт – об'єктних та об'єкт – об'єктних відносин. При цьому, однак, надзвичайно важливо визначитись з тим, яким саме повинен бути маркетинг нового типу як за формою, так і за змістом. Відсторонена сьогодні від маркетингу як форми регуляції стосунків між представниками бізнесу, у подальшому як державна влада, так і органи місцевого самоврядування повинні розглядати маркетингові стратегії як надзвичайно важливі (а нерідко і визначальні) форми гарантування національної безпеки та соціально-економічні засоби підвищення рівня і якості життя населення. Отже, розглянемо вимоги до якісно нової державно орієнтованої маркетингології більш детально.

Ретроспективний погляд на попередні роки незалежності дає яскравий приклад управлінської некомпетентності діючих органів влади, які привели одну з найбагатших країн світу до занепаду і зубожіння. Одна з головних причин управлінської дрімучості влади полягає у відсутності як професійних кадрів маркетингологів, дослідницьких маркетингологічних центрів, так і у відсутності грамотної маркетингової політики стратегічного розвитку. Якщо взяти, наприклад, чотири класичні компоненти мікс-маркетингу, то тільки дуже непрофесійна влада могла протягом двох десятиліть пасивно споглядати за виробництвом товарів та послуг, які у десятки разів перевищують енергетичні, фінансові, ресурсні витрати на виробництво одиниці продукції у порівнянні з іншими країнами світу. Тільки маркетингологічно бездарна влада могла не скористатись безцінним потенціалом третини запасів світового чорнозему і усіх відомих на Землі корисних копалин. Навряд чи є сенс обговорювати втрачені можливості у використанні унікальних винаходів, технологій, професійних можливостей, інтелектуального та духовного потенціалу у виробництві конкурентоспроможної продукції практично в усіх без винятку сферах життєдіяльності суспільства.

Не менш вагомим індикатором маркетингологічної бездарності влади виступають механізми ціноутворення, які за останні десятиліття продемонстрували дива безкарного прагнення повністю знищити купівельну спроможність населення шляхом безпідставного збільшення розриву між зниженням якості товарів і послуг та катастрофічним й неконтрольним зростанням цін. У цьому зв'язку достатньо, наприклад, згадати про безпідставну відмову від контролю за дотриманням вимог державних стандартів до ніким і нічим неконтрольованих «технічних умов», які відкрили шлях не тільки до підриву здоров'я населення, а й до обвального падіння торгівельного іміджу країни.

Що стосується процесів і каналів розповсюдження товарів і послуг, то головна їх відмінність полягає у тому, що основні зусилля армії новоявлених дилерів та мерчандайзерів спрямовані на реалізацію товарів і послуг не стільки власних, скільки головним чином закордонних виробників. Однак найбільші втрати при цьому полягають у тому, що в ролі саме цих дилерів та мерчандайзерів висту-

пають учорапні високоосвічені фахівці, які з вини недолугого (якщо не сказати корумпованого та кримінального) керівництва вимушені було залишитись без роботи.

Четвертий компонент мікс-маркетингу у вигляді вітчизняних і закордонних засобів PR та реклами нагадує скоріше якийсь кошмар бездарної, непрофесійної, агресивної асоціальної, а нерідко протиправної та аморальної інформаційної навали далекої від захисту прав споживачів на отримання якісних товарів і послуг. Особливо небезпечною є реклама спрямована на зомбування шляхом використання нейролінгвістичних технологій, анонімних, депресивних та асоціальних навіювань які представляють пряму загрозу національній безпеці держави і потребують особливої уваги з боку спеціальних структур¹.

Очевидно, що сформована в умовах агресивного і далеко не завжди справедливого ринку маркетингологія ряду провідних країн як Сходу, так і Заходу робить усе можливе і неможливе щоб сформувати образ України як країни відсталого в усіх без винятку відношеннях – правових, економічних, виробничих, освітніх, наукових, культурних та духовних. Тільки бездарна, непрофесійна та антинародна влада може миритись як з подібним станом речей, так і з ігноруванням можливостей маркетингології цей стан змінити докорінно. Між тим, практична реалізація маркетингових стратегій по створенню позитивного іміджу України у світі не потребує якихось надзвичайних зусиль, багато часу та значних витрат.

Справа у тім, що, всупереч реальним тенденціям погіршення рівня та якості життя, сам народ України продовжує займати провідні місця у світових процесах фізичного, інтелектуального та духовного розвитку, демонструючи при цьому дива винахідливості, підприємливості та мужності. Так, у світі спорту імена братів Кличків не залишають сумнівів щодо унікальних обдарувань українського народу, представники якого також очолюють світові рейтинги найсильніших людей світу. Суттєво підвищило не тільки спортивний, а й політико-економічний рейтинг України право на проведення разом з Польщею Євро – 2012. Вражають досягнення параолімпійців, переможців світових і європейських змагань. Але чи маємо ми сьогодні достатні підстави стверджувати, що Україна ефективно формує, розвиває, і, головне, практично використовує спортивний потенціал як один із найбільш поширених засобів підвищення власного статусу та іміджу в країнах Європи та світу? При цьому навряд чи можна очікувати безумовно схвальної відповіді.

Подібний стан речей спостерігається і в інших сферах життєдіяльності суспільства, кращим представником яких уже сьогодні є не тільки що запропонувати іншим країнам світу, а й відіграти якісно більш вагомий роль у розвитку власного підприємства, галузі, села, міста, області чи держави. При цьому до числа визначальних умов розвитку суспільства належать досягнення у сфері науки, техніки та виробництва у галузі промисловості та сільського господарства. То чи є чим пишатись Україні у цих сферах? Відповідь буде така: Україні

є не тільки чим пишатись, а Україна була, є і надалі буде відігравати роль європейського і світового лідера як у згаданих, так і у всіх інших сферах життєдіяльності суспільства. Наведемо декілька визначально важливих, на нашу думку аргументів.

Аргумент перший. В усі часи людство не знало проблеми більш важливої і складної ніж розробка уявлень про будову, організацію, закони, принципи та механізми розвитку як самої людини, так і світу. У цьому зв'язку, як відомо, саме світогляд відігравав, відіграє і надалі відіграватиме провідну роль у розвитку як науки, техніки і виробництва, так і розвитку моралі, духовності і культури. Те ж саме стосується розвитку соціальних спільнот, селищ, сіл, міст, держав, континентів, нашої та інших планет Всесвіту. То яка ж роль у вирішенні цієї проблеми України та інших країн світу? Відповідь дуже проста: видатні уми різних часів з різних країн світу лише йшли до розв'язання цієї проблеми, залишивши нам у спадок багато окремих і тому дуже суперечливих спеціальних і загальних теорій які обіймаються поняттям «плюралізму» і аж ніяк не розкривають ні єдності, ні тим більш цілісності ні самої людини, ні Всесвіту. Стосовно ж реального впливу «плюралізму» то у цьому зв'язку слід зауважити, що на практиці він не тільки породжує хаос у думках і діях людей, а й призводить до штучного загострення протиріч, провокує прояви аморалізму, бездуховності, протиправних дій, війни та інші катаклізми.

Роль же України у фактичному вирішенні цієї надскладної проблеми не просто важлива, а визначальна, бо саме українські вчені цю проблему змогли перш за все вірно поставити (Г.С.Сковорода, В.І.Вернадський, Київська світоглядна школа), а згодом і вирішити, запропонувавши людству уявлення не тільки про форму, а й розкривши змістовні складові організації, будови та подальшого розвитку буття у моделі картини світу².

У цьому зв'язку постає цілий ряд цікавих, важливих і дуже перспективних маркетингових питань:

1) То хто ж кого має вчити у світі про форму, організацію, закони, принципи та механізми розвитку людини, держави і всесвіту – фахівці так званих «передових країн» Заходу чи саме українські фахівці представників інших країн світу?

2) Чи можна вважати, що до кращих навчальних закладів світу не належать заклади, фахівці яких реально володіють найвищими досягненнями в сфері пізнавальної, освітньої та виховної діяльності?

3) Чи дійсно у світової наукової громадськості не було і зараз немає підстав відносити українських вчених до найкращих представників світової інтелектуальної еліти? Зрозуміло, що досягнення нобелівських та інших лауреатів виглядають лише частковими у порівнянні з проблемами будови і розвитку світу розв'язаними саме українськими науковцями.

Аргумент другий. Саме до кращих дослідників Європи і світу слід віднести досягнення вітчизняних учених в галузі машинобудування, металургії, хімії, сільського господарства, енергетики, тран-

спорту, охорони здоров'я, будівництва, архітектури, інформаційних технологій, літератури, мистецтва та культури. Наприклад, всім відомо що, кращими у світі були і залишаються ракети, розроблені вітчизняними дослідниками. Найсучасніші у світі технології виплавки чугуну, сталі, металу, виробництва прокату також належать вітчизняним науковцям, хоч нерідко на практиці частіше використовуються за кордоном вихідцями з країн пострадянського простору. Конкретних прикладів провідної ролі в Європі і світі саме українських фахівців можна наводити безліч. Однак при цьому відкритим залишається питання про те, а чи знає сама Українська держава про своїх найкращих науковців? Чи достатню увагу приділяє як створенню найкращих умов для досліджень та підготовки наукової зміни? Чи достатньо активно займається просуванням досягнень українських науковців у Європі та світі?

На превеликий жаль відповідь на ці та суміжні з ними питання буде вкрай різка і негативна. Для прикладу достатньо сказати, що річні витрати на утримання одного лише футбольного клубу «Шахтар» перевищують річний бюджет усієї Академії наук України, у той час як оплата фахівців вищої кваліфікації перебуває на рівні двірників та прибиральниць. То чи не є подібні факти свідченнями надмірного глумління непрофесійної і кримінальної влади як над представниками інтелектуальної, так і над представниками виробничої, сільськогосподарської та культурної еліти?

При цьому загальновідомо, що за кордоном представники новоявленої вітчизняної політичної, правової та економічної «псевдоеліти» просувають інтереси не української науки, виробництва та культури, а переймаються розбудовою власних віл, котеджів, маєтків, замків та інших атрибутів заможності. Отже, одне з головних завдань вітчизняної маркетингової має полягати у розв'язанні доволі гострих протиріч між захистом особистих інтересів представниками корумпованих владних та бізнес-структур і захистом державних інтересів вітчизняної системи виробництва, науки, техніки, літератури, мистецтва. Вітчизняна маркетингова державного управління повинна навчитись розглядати виробничий, інтелектуальний, економічний та культурний потенціал будь-якого суб'єкта управлінської діяльності з позиції завдань стратегічного розвитку як певної місії діяльності конкретної особистості, підприємства, організації, установи, селища, села, міста, регіону та держави у процесах євроінтеграції та глобалізації суспільних відносин. Якщо, наприклад, взяти майже повністю відсутній раніше сегмент ринку туристичних послуг, то за останні роки Україна стає все більш активним і дійовим гравцем як у наданні якісних класичних туристичних послуг, так і в сфері розвитку «зеленого туризму».

Українська державна маркетингова повинна розробити дійові механізми реклами і просування на ринку товарів і послуг стратегічних можливостей вітчизняних суб'єктів виробництва промислових, наукових, культурних та духовних товарів, послуг, цінностей та ідеалів. У певному сенсі вітчизняна

маркетологія має стати ідеологічним рупором можливостей та інтересів українських громадян в усіх без винятку сферах життєдіяльності суспільства. Цей принцип виступає не тільки необхідною, а й неодмінною (якщо не сказати визначальною) вимогою формування духу патріотизму українського народу. Патріот своєї країни має пишатись усіма без винятку складовими досягнень цієї країни, починаючи з незаперечності авторитету найвищого керівництва країни і закінчуючи досягненнями та перемогами своїх співгромадян по школі, селу, місту чи підприємству.

Крім функції забезпечення стратегічних сподівань у вигляді місії діяльності суб'єкта управління, державно орієнтована маркетологія має сприяти забезпеченню конкретних очікувань та вимог громадян у реалізації їхніх прав і свобод, спрямованих на отримання якісних товарів, послуг, рівня та якості життя. У цьому відношенні маркетологія має всебічно розкривати стан, проблеми і всіляко сприяти розвитку та практичній реалізації дійових управлінських технологій, побудованих на використанні новітніх стилів і методів діяльності керівників усіх рівнів організації владних інституцій. Однією з вагомих новацій вітчизняної маркетології мають стати системні технології спрямовані на активізацію рекламної діяльності по обов'язковому дотриманню нормативної, технологічної, правової, фінансово-економічної, трудової, навчальної, виховної та усіх інших видів дисципліни. Маркетологія має позиціонувати систему ринкових відносин як форму змагання у дотриманні дисциплінарної культури в усіх без винятку сферах життєдіяльності суспільства. Кажучи інакше, ринок без дисципліни як культури відносин між виробником і споживачем перетворюється на примітивний базар з присмаком обману та криміналу.

Третя, не менш важлива (якщо не сказати визначальна) вимога державної маркетології має полягати в усебічному просуванні обов'язковості вимог адекватного стимулювання виробника за надання якісних товарів і послуг. Держава має знати і пишатись своїми кращими виробниками товарів і послуг як у самій країні, так і за кордоном, а маркетологія має всіляко піклуватись і сприяти наданню цим кращим виробникам як матеріальних, так і моральних заохочувальних стимулів та переваг. При цьому, зрозуміло, що інше завдання маркетології буде полягати у виконанні не менш вагомої соціально-економічної і не менш значимої нормативно-правової функції спрямованої на дотриман-

ня відповідальності як за надання якісних, так і не якісних товарів і послуг. Кажучи інакше, маркетологія має сприяти справедливому і жорсткому покаранню тих недобросовісних виробників товарів і послуг в усіх без винятку сферах діяльності, які недоброякісно виконували свої прями як посадові, так і професійні обов'язки.

Коротко підсумовуючи розглянуті вище проблеми стану, проблем і перспектив розвитку вітчизняної маркетології державного управління слід зробити наголос на тих заходах, які неодмінно, на наш погляд, треба практично реалізувати як на рівні державного управління, так і на рівні органів місцевого самоврядування. До них, у першу чергу, мають бути віднесені дії спрямовані на:

1. Визначення предметної сфери, функцій і завдань маркетології державного управління як невід'ємної складової формування та практичного захисту національної безпеки.

2. Підготовку професійних маркетологів державного управління різного рівня, починаючи з молодшого спеціаліста на базі освітнього рівня бакалавра, спеціаліста, магістра вищого, середнього, лінійного рівнів і закінчуючи фахівцями найвищого рівня кваліфікації, які мали б вчені ступені кандидатів і докторів наук, наділених правом займати посади головних маркетологів державного управління вищого, середнього та лінійного рівнів, а також посади головних спеціалістів-маркетологів та провідних спеціалістів - маркетологів вищого, середнього та лінійного рівнів, здатних обслуговувати діяльність як вищих ешелонів влади, так і органів місцевого самоврядування.

3. Обов'язкове дотримання вимог усіма без винятку органами державного управління і місцевого самоврядування практичної реалізації системи функцій маркетології державного управління спрямованих як на активне просування інтересів власних товаровиробників та послуг, так і на всебічний захист національних інтересів.

4. Розробку та практичну реалізацію вітчизняної концепції розвитку маркетології державного управління спрямовану на забезпечення рівня сподівань, очікувань та вимог громадян до отримання доброякісних товарів та послуг.

5. Реалізацію потенційних можливостей маркетології як системи засобів гармонізації інтересів, прагнень і бажань громадськості з професійністю діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування спрямованих на підвищення рівня та якості життя населення.

ПРИМІТКИ:

¹ Решетніченко А., Корх О., Романенко В. Публічне управління процесами інформаційної безпеки держави//Публічне управління:теорія та практика:збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Х.:Вид – во «ДокНаукДержУпр», 2010. - №2. – С. 72 – 84.

² Решетніченко А.В., Расповов И.В. Картина мира в системе познания. Д.:ДГУ, 1992. – 134с. Решетніченко А.В.Парадигма жизнедеятельности и мировоззрение. Д.: ДГУ, 1997. – 176с.

УДК 323.11

М. В. ЛАЗАРОВИЧ

ЧИСЕЛЬНІСТЬ І РОЗСЕЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Лазарович Микола Васильович – к. і. н., доц., докторант Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

Досліджено основні тенденції зростання чисельності й розселення найбільших національних меншин України на різних етапах її розвитку. З'ясовано причини переселення етносів на українські землі. Здійснено ретроспективний аналіз міграційних процесів іноетнічного населення.

Ключові слова: національна меншина, чисельність, розселення, етнічний склад, міграція.

Исследованы основные тенденции роста численности и расселения крупнейших национальных меньшинств Украины на разных этапах ее развития. Выявлены причины переселения этносов на украинские земли. Осуществлен ретроспективный анализ миграционных процессов иноэтнического населения.

Ключевые слова: национальное меньшинство, численность, расселение, этнический состав, миграция.

There is investigated basic tendencies of quantity and settling apart growing of most Ukrainian national minorities on the different stages of its development. It is discovered reasons of ethnos migration on other earths. The retrospective analysis of migratory processes of inoethnic population is carried out.

Key words: national minorities, quantity, settling apart, ethnic composition, migration.

© М. В. Лазарович, 2011

Населення України з найдавніших часів відзначалося багатоетнічним складом. Поруч із українцями тут мешкали й представники ряду інших національностей, які різнилися походженням, мовою, культурою, традиціями, звичаями, конфесійною приналежністю, рівнем політичного розвитку, ступенем етнічної самоорганізації тощо. Їх частка в складі населення України, як і їхня абсолютна кількість ніколи не були стабільними.

Дослідження чисельності й розселення національних меншин, які проживали в Україні на різних етапах її розвитку, – важливий аспект наукових пошуків. Особливо це стосується початку ХХ ст., коли іноетнічне населення стало серйозним чинником політичної історії українського народу, що прагнув відродити державну незалежність. Виходячи зі сказаного, мета статті – на прикладі найбільших національних меншин ретроспективно простежити процес формування поліетнічного складу населення України.

Серед сучасних досліджень окресленої проблеми насамперед слід відзначити колективну монографію «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект», а також праці таких науковців, як В. Кабузан, О. Калакура, І. Лісевич, С. Макарчук, І. Монолатій, В. Наулко, О. Рафальський, В. Солдатенко. Окремі аспекти питання висвітлено в дослідженнях І. Задерейчука, А. Кіссе, Н. Кривця, І. Міронової та ін.

Для уявлення про кількісні характеристики етнічного складу населення України на початок Української революції варто звернутися до статистичних даних того часу. Насамперед йдеться про перший загальний перепис населення Російської імперії 1897 р. та переписи 1900 і 1910 рр. в Австро-Угорщині – тих держав, до складу яких входили українські землі.

На початку ХХ ст. всь населення України склада-

лося з понад двадцяти етнічних груп, розселених переважно компактно [5, 106]. Детальний аналіз етносоціального стану на етнічних українських землях напередодні Першої світової війни зробив основоположник української соціології М. Шаповал у роботі «Велика революція і українська вивольна програма», який спирався на дослідження своїх попередників. За відповідний момент він узяв обрахунки про українське населення на 1914 р. Відповідно до його даних, які, як зауважив професор В. Солдатенко, досі ніхто не спростував [30, 4], на етнічних українських землях Правобережної України (Волинь, Поділля, Київщина та українські частини Мінської і Гродненської губерній, Холмщини, Бессарабії), Лівобережної України (Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина й українські частини Курщини, Вороніжчини, Донщини), Степової України (Таврія, Катеринославщина, Херсонщина та українські частини Кубані й Ставропілля), Західної України (за станом до Першої світової війни – Галичина, Буковина і Підкарпаття), що охоплювали територію в 739 161 км², у той час проживало 46 012 000 осіб. Серед них: 32 662 000 українців (71% усього населення), 5 376 800 росіян (11,7%), 3 795 760 євреїв (8,2%), 2 079 500 поляків (4,5%), 871 270 німців (1,9%), 435 540 волонів (0,9%), 104 780 греків (0,2%), 39 400 вірмен (0,1%). Трохи більше 1% становили представники інших національностей [33, 6–7].

Отже, найчисленнішою національною меншиною України були росіяни. Їхні найбільші масиви на сучасній території України виникли приблизно в XV–XVII ст. у Слобідській Україні. «Службово-ратні люди» отримували там приміські слободи. Низку поселень заснували донські козаки, а також вихідці з південно-російських губерній. Донське козацтво грало помітну роль у заселенні східної Слобожанщини і в пізніший період – на поч.

XVIII ст. Тоді там були утворені відомі Чугуївські військові поселення переважно з росіян [16, 12]. Перебування Чернігово-Сіверщини в складі Московської держави у XVI – на поч. XVII ст. сприяло появі там російських поміщиків та іншої московської людності.

З другої половини XVII ст. помітно стала зростати міграція росіян передусім на Лівобережжя, Причорномор'я і Крим, зумовлена двома чинниками: збільшенням військових залог після Березневих статей 1654 р. і стихійною втечею старовірів [29, 65], які шукали порятунку від релігійних переслідувань на батьківщині. Якщо у 1678 р. в південному регіоні зафіксовано 27 тис. росіян (6,7% населення краю), то в 1719 р. – вже 72 тис. На Лівобережжі в той час налічувалося 40 тис. росіян [13, 156].

Після зруйнування Запорозької Січі й ліквідації Гетьманщини російська експансія набула характеру добре спланованої довготривалої політики, що тривала протягом двох століть [29, 65]. З останньої чверті XVIII ст. значні російські поселення з'явилися в Новоросії, Бессарабії і на Буковині, причому мали місце як урядова, поміщицька колонізація, так і стихійне заселення [16, 12]. Після приєднання Правобережжя до Російської імперії росіяни з'явилися і в цій частині України. В 1795 р. їх кількість там становила 4 тис. осіб [13, 156].

Упродовж першої половини XIX ст. кількість росіян в Україні зростає більш ніж на 1 млн. осіб і досягла в 1858 р. 1 млн. 407 тис. осіб. Порівняно з 1794 р. їх частка на Півдні збільшилася з 19,07 до 21,6% населення краю (1 млн. 63 тис. осіб), на Лівобережжі – з 5,22 до 6,1% (301 тис.), на Правобережжі – з 0,11 до 0,6% (33 тис.) [13, 156; 5, 101].

Особливо інтенсивно зростала чисельність російського населення у зв'язку із зародженням капіталістичних відносин, які вели до розвитку промисловості і транспорту, спорудження металургійних підприємств, вугільних шахт, залізниць тощо. Регіоном швидкого і активного промислового розвитку, куди мігрували переважно росіяни з Центрально-Промислового та інших районів Росії, став Донбас. У 1890–1930 рр. головним чином сюди переселилося приблизно 2 млн., здебільшого росіян, що оселилися по містах і промислових центрах. Це, звичайно, згодом привело до змін в національному стані чисельності українців Донбасу в бік зменшення [7, 148–149]. Згідно з всеросійським переписом населення 1897 р., усе населення Донбасу (Донецька і Луганська обл.) становило 687,3 тис., у т. ч. 55,2% українців та 26,2% росіян [9, 104]. Загалом в Україні в той час нараховувалося 4 млн. 636 тис. росіян [13, 156]. Наприкінці XIX – на початку XX ст. вони становили понад 8% населення України, більшість з них проживала у містах Півдня та Слобожанщини [29, 65].

Значну частину російських переселенців в Україні становили старообрядці, які опинилися у районах прутсько-дністровського межиріччя і Хотинського повіту Північної Буковини, а також у Бессарабії. Наприкінці XIX ст. у Бессарабії нараховувалося 30 тис. старообрядців [16, 12]. За правовими нормами Австро-Угорщини вони вільно

сповідували віру, засновували окремі села і вели господарство, користуючись тими правами, що мали інші етнічні групи [29, 65].

На 1916 р. із загальної кількості населення в українських губерніях Російської імперії, яка дорівнювала 35,470 тис. осіб, росіяни становили близько 3,5 млн. (9,9%) [16, 11].

Початок присутності євреїв на українських теренах сягає ще дохристиянських часів, коли вони прибули до Криму та східне побережжя Чорного моря. З Криму і Кавказу єврейство розселялося пізніше в долинах Волги і Дону, де в VII–X ст. існувала Хозарська держава, заснована тюркськими племенами. Після перемоги Великого князя київського Святослава в 964 р. над хозарами, їхня держава незабаром перестала існувати, і єврейське населення розійшлося по Криму, Кавказу, а частина потрапила до Русі-України. Найбільше євреїв проживало в Києві, де навіть була окрема ділянка «Жидове» [27, 670].

Занепад княжої держави на українських землях та захоплення їх агресивними сусідами збіглися за часом з переслідуванням євреїв на Заході. В XIII–XV ст. їх виганяли майже з усіх західноєвропейських країн – причини крилися як у релігійній нетерпимості католицької церкви, так і в прагненні молоді місцевої буржуазії, яка вела боротьбу за своє утвердження, позбутися єврейських конкурентів. Останні змушені були тікати до Східної Європи, головним чином у Польщу, а звідти – в Україну. Наприкінці XVI ст. у Польщі проживало 75 000 євреїв, у Великому Князівстві Литовському – 27 000; понад 1/3 з них мешкали на українських землях [27, 670]. До середини XVII ст. кількість українських євреїв, за даними Ш. Етінгера, зростає до 51 тис. На середину 1760-х рр. вона склала понад 280 тис. осіб [32]. Більшість серед переселенців становили т. зв. ашкеназі, тобто європейські євреї, які розмовляли на їдиші [3, 59] – одному з діалектів германської групи індоєвропейської мовної сім'ї.

Після загарбання Росією переважної більшості українських земель останні опинилися в складі т. зв. смуги осілости (1791–1917) – території компактного проживання євреїв у Російській імперії, визначеній царським урядом для запобігання проникнення їх у великоруські губернії і захисту російського підприємництва від єврейської конкуренції. Із 9 українських губерній до неї увійшли 8: Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Херсонська, Чернігівська [12, 369].

Наприкінці XVIII ст. посилюється єврейська колонізація Півдня і Причорномор'я України. З другої половини XIX ст. єврейський елемент стає домінуючим у низці південних міст і містечок, насамперед в Одесі [29, 70], де, згідно з переписом 1897 р., майже третина міського населення вважала рідною мовою їдиш і понад третина – сповідувала іудаїзм [24, VI, VII]. Тоді ж, після деяких змін у законодавстві у 1849 р., євреї розселилися у південно-східну частину України [16, 13].

Упродовж XIX ст. чисельність єврейського населення істотно зростає. Якщо між 1820 та 1880рр.

загальна кількість населення Російської імперії збільшилася на 87%, – число євреїв зросло на 150%. Ще швидшим цей процес був на Правобережжі, де кількість єврейського населення з 1844 до 1913 р. збільшилася на 844%, тоді як загальноімперський приріст становив лише 265%. Такі надзвичайно високі темпи дослідники пояснюють тим, що іудейська релігія освячувала багатодітні родини, євреї дотримувалися гігієнічних норм, менше потерпали від голоду, воєн та епідемій, а також меншою дитячою смертністю завдяки самопомозі єврейської громади й наявності своїх лікарів [31, 303]. Із 5,2 млн. євреїв імперії кінця XIX ст. понад 2 млн мешкали в Україні. При цьому якщо в імперії вони складали 4% населення, то в Україні – 8, а на Правобережжі – 12,6% [31, 245]. Згідно з «Енциклопедією українознавства», в означений період у підросійській Україні проживало 2 245 тис. євреїв, або 7,4% [27, 675] до всього населення краю.

Значно зросла в чисельності єврейська національна меншина й на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини, де вона за кількісними показниками стала другою після поляків. З'явившись на території краю ще в середині XIII ст., єврейське населення вже в період Речі Посполитої встигло практично монополізувати її торгівлю, зосередити в своїх руках великі капітали. На 1772 р. євреї становили 7% населення Східної Галичини, до середини XIX ст. їх частка постійно збільшувалася, а потім стабілізувалася на рівні 12–13% [16, 46]. На Північній Буковині основна маса єврейського населення з'явилася вже після окупації краю Австрією. За півстоліття, з 1857 до 1910 р., його кількість зросла тут утричі [16, 48]. На 1900 р. у Західній Україні єврейське населення нараховувало бл. 757 тис. осіб. Основна маса їх проживала в Східній Галичині – 613,8 тис., або 12,96% населення краю, а також на Закарпатті – 75 тис. (14%) і Північній Буковині – 68,1 тис. (14%) [16, 46, 48]. Дещо інші дані подає «Енциклопедія українознавства», відповідно до якої в 1900 р. на українських землях Австро-Угорщини проживало 730 тис. євреїв (13,0%), у т. ч. в Східній Галичині – 610 тис. (12,8%), Буковині – 65 тис. (15,6%), Закарпатті – 55 тис. (11,2%) [27, 675]. До 1910 р. кількість східногалицького єврейства зросла на 6,46% – до 657,64 тис. осіб. Це був найменший приріст порівняно з поляками (19,65%) і українцями (9,14%) [11, 266, 267]. Професор С. Макарчук таку невідповідність пояснює вищою інтенсивністю єврейської еміграції.

Загальна кількість єврейства в межах сучасної України наприкінці XIX ст., за підрахунками В. Кабузана і В. Наулка, становила 2 615,3 тис. (8,9%) [3, 61] («Енциклопедія українознавства» подає дещо вищі дані – 2 680 тис. (9,3%) [27, 675]), поступаючись за цим показником лише українцям. На всіх же українських етнографічних землях в означений період проживали близько 3 млн. євреїв [27, 675; 8, 96] – це було найбільше єврейське зосередження у світі, яке охоплювало бл. 30% світового єврейства [27, 675]. На початку XX ст. на території України розселилася майже половина всіх євреїв Європи [5, 104]. Щоправда, в роки Пер-

шої світової війни їхня кількість дещо знизилася і на 1 січня 1916 р. становила 2 463 тис. осіб [16, 12].

Третьою за чисельністю національною меншиною України були поляки, пращери яких ще за часів Київської Русі почали селитися на її західних землях. Перша відносно організована хвиля польського переселення на територію України припадає на другу пол. XIV ст., коли після занепаду Галицько-Волинської держави Польща захопила Галичину. Наприкінці XIV–XV ст. до останньої було долучено Холмщину, Західне Поділля і Волинь. Після Люблінської унії 1569 р. поляки отримали доступ до решти українських земель Право- і Лівобережжя. Українська національно-визвольна революція середини – другої половини XVII ст. на деякий час пригальмувала польську інвазію, однак із поразкою наприкінці століття визвольних змагань на Правобережжі цей процес відновився з новою силою.

Кардинально змінився характер переселенського процесу з польських земель наприкінці XVIII ст., тобто після того, як було ліквідовано і українську і польську державність, а їхні землі потрапили під владу кількох держав, насамперед Російської та Австрійської імперій. У результаті, трохи більше як за століття – з 1795 до 1909 р., польська частка в населенні України знизилася з 10 до 6,4% [31, 244]. На Сході міграція поляків в основному була спрямована в українське Причорномор'я – т. зв. Новоросію, де царський уряд розпочав масову колонізацію і де, відповідно, діловим людям можна було добре заробити. Невдовзі до потужного польського представництва аристократії та буржуазії додалося й чимало їхніх одноплемінників із робочого люду. Так з'явилися численні польські колонії в Одесі, Миколаєві, Херсоні, в Криму [10, 44]. Впродовж XIX ст. питомо вага поляків у Причорноморській смузі зросла з 0,1–0,3 до 2% [5, 101].

Традиційно великим був вплив поляків на Правобережжі, де він зумовлювався не стільки їх кількістю – лише 500 тис. у сер. XIX ст., як багатством і впливом їхньої еліти. У 1850 р. бл. 5 тис. польських землевласників володіли 90% землі та 1,2 млн. кріпаків цього регіону [31, 244]. Зі скасуванням кріпосного права та прискоренням розвитку капіталізму в Російській імперії активізувався приплив капіталу і робочої сили з Польщі й у райони Середнього Придніпров'я та Донбасу. Загалом, згідно з розрахунками І. Лісевича, на початку 60-х років XIX ст. польське населення в підросійській Україні складало бл. 480–485 тис. осіб [10, 44]. Щоправда, перший перепис населення Російської імперії 1897 р. зафіксував в Україні зменшення кількості поляків до 388,6 тис. (1,7 % від загальної кількості населення). Деякі дослідники вважають цю цифру явно заниженою і мотивують її побоюванням значної частини населення оприлюднювати своє походження [10, 45]. Зокрема, О. Калакура на основі того ж перепису населення 1897 р. підрахував, що в підросійській Україні мешкало понад 476 тис. осіб, які визнавали рідною польську мову [4, 102]. В подальші роки кількість поляків в Україні зростала, сягнувши до початку Першої

світової війни бл. 600 тис. осіб (майже 2,5% від загальної кількості населення) [10, 45]. Однак уже на 1 січня 1916 р. «Статистический ежегодник» подає цифру більш ніж на чверть меншу за попередню – 445 тис. [16, 12]. Ймовірно, що, як і в 1897 р., з відомих причин вона була заниженою.

Значно більше польського населення проживало на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини. Воно було найчисельнішою етнічною групою після українців, які становили понад дві третини населення краю, і на 1900 р. налічувало бл. 1,1 млн. осіб (19,1%) [16, 44]. Переважна більшість поляків проживала у Східній Галичині – 1 074,8 тис. (22,7%) (переважно без польського за населенням Бжовівського повіту) [11, 265]. В Північній Буковині в цей час мешкало 20,3 тис. поляків (4% населення краю). Їх поява була пов'язана з перебуванням Буковини у складі Галицької губернії (до 1849 р.), купівлею маєтків польськими землевласниками та будівництвом залізниць, управління якими здійснювала польська адміністрація в Станіславові [16, 46].

До 1910 р. кількість східногалицьких поляків зросла на 19,65% (українців – лише на 9,14%) – до 1 285,9 тис. осіб (24,48% населення краю) [11, 266, 267], буковинських – на 6% – до 30,3 тис. осіб [16, 46].

Загалом, як підрахував О. Калакура, на межі XIX–XX ст. на українських землях, що перебували у складі Російської й Австро-Угорської імперій мешкало близько 1,9 млн. поляків [4, 100, 115]. До 1914 р. їх кількість зросла до 2,08 млн. поляків (4,5% населення України) [33, 7].

Важливим чинником міжнаціональних відносин було німецьке населення. Перші писемні відомості про його поселенців в Україні датуються кінцем X ст. Після монголо-татарської навали 1240–1241 рр. посилюється приплив німців на західноукраїнські землі, їх заохочують різними привілеями галицько-волинські князі для допомоги у відбудові зруйнованих міст, розвитку торгівлі і ремесел. У литовсько-польську добу німецькі колоністи з'являються на Волині й Поділлі, а в XVI – першій половині XVII ст. – у Наддніпрянщині і Лівобережній Україні.

Із останньої третини XVIII ст. німецька колонізація поступово набуває системного характеру. Перші шість компактних поселень були засновані в 1767 р. поблизу Бахмача на Чернігівщині, а через три роки – біля Кролевеця. Після знищення Запорозької Січі її землі в 1789–1790 рр. заселили представники менонітської релігійної громади. На поч. XIX ст. на південь України прибули вихідці з Бадена, Вюртемберга, Ельзасу, Пфальца, Прирейн-Західної Пруссії, інших німецьких земель [28, 1770]. Вони заселяли переважно Таврійську, Катеринославську, Херсонську губ., а після завоювання Росією Бессарабії й її землі.

Темпи зростання німецьких колоній, обумовлені пільговими умовами, наданими царським урядом, були вражаючими. Так, якщо в 20-ті роки XIX ст. в Херсонській губ. було 40 поселень, Таврійській – 50, Катеринославській – 26, то в 1915 р. відповідно ця кількість досягла 182, 329 та 233 колоній

[16, 14]. У 1914 р. в чотирьох південних губерніях налічувалося 966 колоній [28, 1771, 1772]. Зі зростанням кількості колоній збільшувалась і чисельність населення: за перші 20 років – у 8 разів, а до 1857 р. – у 25 разів (майже 140 тис. осіб). Питома вага німецьких переселенців підвищувалася в усіх районах їхнього розселення, однак у різних пропорціях. Упродовж 1815–1857 рр. їх частка в Таврійській губ. збільшилася втричі – з 2,42 до 6,32%; у Херсонській – у півтора раза, з 3,54 до 4,52%; у Бессарабії – з 2,13 до 2,30%; Катеринославській губ. – з 0,6 до 2,28% [5, 105]. Якщо в 1897 р., відповідно до перепису населення, на півдні України проживали 377,8 тис. німців [6, 417], у т. ч. в Херсонській губ. – 123 453 (4,52%) [23, VII], Катеринославській – 80979 (3,83%) [17, VIII], Таврійській – 78305 (5,4%) [21, V] осіб, то до 1911 р., згідно з німецькими джерелами, їхня кількість зросла до 489 тис. У 1914 р. в Південній Україні (без Кубані) проживало 467 тис. осіб [28, 1770]. Останні дві цифри викликають певні сумніви, оскільки незрозумілим є скорочення кількості німецького населення за три роки на 22 тис. осіб.

Другим за чисельністю регіоном компактного проживання німців в Україні стала Волинь. Заселення її земель у 30-60-ті роки XIX ст. насамперед було викликано польськими повстаннями 1830–1831 та 1863 рр. Оскільки під час цих подій німці зайняли вірнопідданську позицію стосовно російського престолу, то зазнали переслідування з боку повсталих, зокрема в Царстві Польському, і змушені були шукати притулку на Волині, де польське повстання придушили швидше [1, 31]. Якщо у 1860 р. там налічувалося 4–5 тис. німців, то з 1883 р. їх чисельність зростає: за переписом 1897 р. – 171 331 [1, 36], у 1914 р. – 200–240 тис. осіб (у т. ч. в Житомирському повіті – 66000, Новоград-Волинському – 53000, Луцькому – 43000, Володимир-Волинському – 22000, Дубнівському – 10000 осіб), а разом із Холмщиною – 276 000¹ осіб [28, 1770].

Поза Південною Україною і Волинню німецька присутність на українських землях Російської імперії була незначною і становила перед Першою світовою війною близько 54 000 [28, 1770]. Згідно з даними перепису 1897 р., у Київській губ. проживало 14707 (0,41%) [18, XI, 89], Подільській – 4069 (0,13%) [19, III, VI, 99], Полтавській – 4579 (0,16%) [20, XVIII, 101], Харківській – 9080 (0,36%) [22, XIV], Чернігівській – 5306 (0,23%) [25, XII, 113].

Загалом у Наддніпрянщині в 1897 р. проживало 491 869 німців (2,1% всього населення) [1, 36]. До 1914 р. їхня кількість зросла до 797 000 осіб (2%) [28, 1770]. Однак уже за перші півтора роки війни німецьке населення зменшилося більш ніж на 230 тис. і на 1 січня 1916 р. налічувало 565 тис. осіб [16, 12].

На західноукраїнських землях німецька колонізація активізувалась після їх входження до складу Австрійської імперії. Вона була пов'язана з германізаційними тенденціями Відня, впливом німецької бюрократії до міст та заснуванням німецьких сільських колоній, які мали поліпшити агрокультуру краю. Щоправда в Галичині коло-

нізація, насамперед сільська, масовою не стала, оскільки гальмувалася аграрним перенаселенням місцевості. Як наслідок, на поч. ХХ ст. більшість із 249 німецьких поселень – це присілки й невеликі села.

Першими німецьким колоністами в Галичині були вихідці з Бадена, Вюртенберґа, Гессена і Пфальца. Вони селилися головним чином на Передкарпатті – в Стрийському, Долинському, Дрогобицькому, Станіславівському, Коломийському, а також у Львівському і сусідніх Городенському, Жовківському, Рава-Руському, Кам'янка-Струмилівському та деяких інших повітах [28, 1772–1773]. На сер. ХІХ ст. в Галичині проживало 93387 осіб німецької національності [15, 12]. Проте після запровадження автономії у Галичині (1861), переходу її адміністративного апарату до поляків та заміни урядової німецької мови на польську, частина німецької бюрократії виїхала з Галичини, деякі з тих, що залишилися, були полонізовані. Як наслідок, у 1900 р. в Східній Галичині проживало 60,8 тис. [16, 49], у 1914 р. – 47 тис. німців (0,9% усього населення) [28, 1773].

Порівняно з Галичиною, на Буковині через слабе заселення краю німецька колонізація була інтенсивнішою. Її основними об'єктами стали міста, які дедалі більше набували німецького характеру. Проте, як показує аналіз кількісних даних німецького населення, в українській частині Буковини воно також скорочувалося. Так, якщо в 1900 р. там

проживало 29,3 тис. німців [16, 49], то в 1914 р. – лише 21 тис. (4,6% всього населення) [28, 1773].

Найменше німців мешкало на Закарпатті, де колонізацію започаткували головним чином вихідці з Нижньої Саксонії ще в ХІІ–ХІІІ ст. До початку ХХ ст. німці та австрійці становили в Закарпатті три групи: 1) Швабсько-франконські переселенці в районі Мукачєвого; 2) Австрійці в долині ріки Терєсєви – вихідці 70–80-х рр. ХVІІІ ст. із Зальцбургa і Штирії; 3) Німці з Чехії та Словаччини в районі Рахів–Ясиня і в селах басейну Латориці, північніше від Мукачєвого [13, 19–20]. У 1914 р. кількість німецького населення становила трохи більше 10 тис. осіб [28, 1773].

Усього напередодні Першої світової війни на українських землях проживало 875 тис. німців (1,9% всього населення), в т. ч. 797 тис. у Російській імперії і 78 тис. в Австро-Угорщині².

Отже, впродовж століть Україна залишалася краєм, привабливим для значних мас чужоземного населення. Їхня поява, що була обумовлена різними причинами – економічними, політичними, військовими, конфесійними тощо, призвела до зростання поліетнічності регіону. Напередодні національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. етнічні меншини склали чверть усього населення України. У таких умовах національне питання ставало серйозним чинником політичної історії українського народу, що прагнув відродити державну незалежність.

ПРИМІТКИ:

¹ Незрозуміло, за якими критеріями автор статті «Німці на Україні», вміщеній в «Енциклопедії українознавства», вирахував спільну кількість німецького населення на Волині та Холмщині – 276 000 осіб? Адже в 1914 р., за його даними, на Волині проживало 200–240 тис. німців, на Холмщині – 31,5 тис. Разом – це 271,5 тис. осіб [28, 1770].

² Автор статті «Німці на Україні», вміщеній в «Енциклопедії українознавства», помилився в розрахунках і, оскільки на західноукраїнських землях проживало не 75 тис. німців, а 78, то загальна кількість їх в Україні становила 875 тис. осіб [28, 1773].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Задерейчук І. П. Німецька колонізація українських земель у ХVІІІ – на початку ХІХ ст. / І. П. Задерейчук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 19. – 2006. – № 3. – С. 30–38.
2. Западные окраины Российской империи / Ред. М. Долбилов, А. Миллер. – Москва: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.: ил.
3. Кабузан В., Наулко В. Єврей на Україні, в СРСР і світі: чисельність і розміщення / В. Кабузан, В. Наулко // Український історичний журнал. – 1991. – № 6. – С. 56–68.
4. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О. Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
5. Кіссе А. І. Міжетнічна взаємодія в Україні: етноісторичні традиції / А. І. Кіссе // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 34. Вип. 21. Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2004. – С. 99–106.
6. Кривець Н. В. Німці в Україні / Н. В. Кривець // Енциклопедія історії України: Т. 7. Мл – О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2010. – С. 417–419.
7. Кубійович В. Переселення на центральних і східних землях до 1930 р. / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. У 3-х т. / Під гол. ред. проф. д-ра В. Кубійовича і проф. д-ра Кузєлі. – К., 1994–1995. – С. 147–149.
8. Кульчицький С. В. Антисемітизм в Україні / С. В. Кульчицький // Енциклопедія історії України: Т. 1: А – В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2003. – С. 96–97.
9. Лаврів П. Національна свідомість робітництва на Донеччині / П. Лаврів // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 103–107.
10. Лісєвич І. Польська національна меншина в Наддніпрянській Україні (1864–1917 рр.) / І. Лісєвич // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 43–54.
11. Макарчук С. А. Етнічна історія України / С. А. Макарчук. – К.: Знання, 2008. – 471 с.
12. Малий словник історії України / В. Смолій (відп. ред.), С. Кульчицький, О. Майборода та ін. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.
13. Міронова І. С. Національні меншини України. Навчально-методичний посібник / І. С. Міронова. – Миколаїв – Одеса: ТОВ ВІД, 2006. – 305 с.
14. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
15. Монолатій І. С. Соціально-економічне становище та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1923 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / І. С. Монолатій; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – 20 с.
16. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / М. Панчук, В. Войналович, О. Галенко та ін.; Редкол. І. Ф. Курас (голов. ред.) та ін.; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К., 2000. – 357 с.: іл., табл., [3] арк. іл.
17. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. ХІІІ. Екатеринославская губерния / Под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета МВД, 1904. – 234 с.

18. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XVI. Киевская губерния / Под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета МВД, 1904. – 287 с.
19. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XXXII. Подольская губерния / Под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета МВД, 1904. – 285 с.
20. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XXXIII. Полтавская губерния / Под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета МВД, 1904. – 315 с.
21. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLI. Таврическая губерния / Под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета МВД, 1904. – 310 с.
22. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVI. Харьковская губерния / Под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета МВД, 1904. – 297 с.
23. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVII. Херсонская губерния / Под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета МВД, 1904. – 319 с.
24. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVII. Городъ Одесса / Под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета МВД, 1903. – 167 с.
25. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Т. XLVIII. Черниговская губерния / Под ред. Н. А. Тройницкаго. – Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета МВД, 1905. – 341 с.
26. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / гол. ред. В. М. Литвин; авт. кол.: О. Г. Аркуша, С.О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; НАН України. Інститут історії України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – К.: Видавництво «Ніка-Центр», 2008. – 988 с.
27. Р. М. Жиди / Р. М. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина: В 10 т. / Голов. ред. В. Кубійович. – Т. 2. – Львів: НТШ, 1993. – С. 670–680.
28. Р. М. Німці на Україні / Р. М. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина: В 10 т. / Голов. ред. В. Кубійович. – Т. 5. – Львів: НТШ, 1996. – С. 1768–1774.
29. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіограф. нарис / О. Рафальський / Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України. – К.: Полюс, 2000. – 447 с.
30. Солдатенко В. Українська революція і етнонаціональні відносини: Проблеми дослідження / В. Солдатенко // Наукові записки / Збірник. – К.: ПІЕНД, 1999. – / Сер. «Політологія і етнологія»; Вип. 8. – С. 3–20.
31. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вет. ст. С. В. Кульчицького. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.: іл.
32. Украина. Евреи на территории Украины до конца 18 в. [Электронный ресурс] // Электронная Еврейская Энциклопедия // <http://www.eleven.co.il/article/15408>
33. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага: Вільна спілка, 1928. – 333 с.

УДК 316 (075.8)

В.В. ЩЕРБИНА

**ІДЕЙНО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОСТМОДЕРНУ:
СОЦІОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ Ж.-Ф. ЛІОТАРА**

Щербина Вікторія Вікторівна – докторант кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету, кандидат соціологічних наук (м. Запоріжжя)

У статті аналізуються ідейно-методологічні передумови постмодерну, розглядається соціологічна концепція Ж.-Ф.Ліотара. Зокрема відзначається, що праці Ж.-Ф.Ліотара поставили постмодернізм у центр сучасних інтелектуальних дискусій. Внутрішній зміст позначника «пост»: має поставити постмодерн після модерну, після прогресу, після раціональності, після логоцентризму і універсалізму, після філософії історії, антропоцентризму та сциєнтизму. В цьому аспекті відзначається утопістський характер даної течії в соціології.

Ключові слова: постмодерн, передумови постмодерну, соціологія постмодерну, Ж.-Ф.Ліотар, риси постмодерну, постмодерна особистість, постмодерне суспільство.

В статье анализируются идейно – методологические предпосылки постмодерна, рассматривается социологическая концепция Ж. - Ф. Лиотара. В частности отмечается, что труды Ж. - Ф. Лиотара поставили пост-модернизм в центр современных интеллектуальных дискуссий. Внутреннее содержание значения «пост»: должен поставить постмодерн после модерн, после прогресса, после рациональности, после логоцентризма и универсализма, после философии истории, антропоцентризма и сциентизма. В этом аспекте отмечается утопистский характер данного течения в социологии.

Ключевые слова: постмодерн, предпосылки постмодерна, социология постмодерна, Ж.-Ф.Лиотар, черты постмодерна, постмодерная личность, постмодерное общество.

In the article analysed ideological are methodological pre-conditions post-modernism – to modernu, sociological conception is examined. G.-F Liotar. Marked in particular, that labours G.-F Liotar put post-modernism – modernism in the center of modern intellectual discussions. Internal maintenance is poznachnika «post-modernism»: must put post-post-modern after modernu, after progress, after rationality, after logocentrizmu and to universalizmu, after philosophy of history, anthropocentrism, and scientizmu. In this aspect utopistskiy character of this flow registers in sociology.

Keywords: Postmodern, pre-conditions postmodernu, sociology postmodernu, G.-F Liotar, lines postmodernu, post-moderna personality, postmoderne society.

© В.В. Щербина, 2011

Певні філософські передумови або ідейно-теоретичні джерела постмодерну, як і будь-якої іншої течії, які вже настільки оформились, що можна побачити її витки, найбільш очевидно починають проглядатись десь у кінці XIX століття. Схожі ідеї висловлювали вже французькі філософи доби Просвітництва, у німецькій класичній філософії від Канта до Гегеля і Фейєрбаха, релігійному містицизмі, розмаїтих естетичних і літературознавчих пошуках. У роботах Шопенгаура, Ніцше, а пізніше Фрейда ця співзвучність вже набуває якості родинної спорідненості чи спорідненої родинності.

Варто зауважити, що більшість робіт тих авторів, яких сьогодні відносять до фундаторів постмодернізму, ідентифікують як представників «нової соціальної науки». Одним з провідних теоретиків постмодернізму є французький соціолог Ж.-Ф.Ліотар. Тож без урахування його поглядів неможливо увияти сутність постмодерну.

Актуальність дослідження обумовлена активізацією теоретичних пошуків українських соціологів щодо постмодернізму та постмодерної соціології.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими завданнями української соціології полягає в уточненні витоків соціології постмодерну, що дозволяє більш виважено ідентифікувати новітні теоретичні праці з погляду на їх постмодерністську спрямованість.

Завданням статті є аналіз ідейно-методологіч-

них передумов постмодерну у контексті творчості Ж.-Ф.Ліотара.

Обговорення проблеми в сучасній літературі. Вітчизняна соціологія активно досліджує проблеми постмодернізму. Цьому, зокрема, сприяють переклади відомих творів як класиків постмодерністської соціології, так і їх інтерпретаторів. Можна серед останніх назвати роботи С.Леша «Соціологія постмодернізму» [1], В.Вельша «Наш постмодерний модерн» [2]. Змістовним є учбовий посібник українських соціологів «Європейська теоретична соціологія XX-XXI століття» [3]. Помітним явищем у вітчизняній соціології постмодерну були декілька випусків збірників статей під загальною назвою «Постмодерн: нова магічна епоха» [4].

Але докладний аналіз витоків постмодерну, його ідейно-теоретичних засад та понятійного апарату не знайшов у вітчизняній літературі достатнього висвітлення.

Викладення основного матеріалу. Розглянемо основні положення вчення Ж.-Ф.Ліотара і у першу чергу його погляди, що викладені в роботі «La condition postmodern (Постмодерні умови)» [5].

Ж.-Ф.Ліотар спочатку розпочав процес перетлумачення марксизму з наміром поєднати його з практикою анархізму. Він видає цілий ряд досить різнопланових робіт: «Соціалізм або варварство», «Фігури дискурсу», «Відштовхуючись від Маркса і Фрейда», «Економія (можливо також Економіка)

лібідо» та ін., де прагнув зрозуміти і концептуалізувати креативну функцію психіки та її роль у власне фізично – матеріальному існуванні людини. В 1979 році Ж.-Ф.Ліотар публікує свою «Доповідь про знання», яку він підготував на запрошення і при фінансовому та інших формах сприяння квебекського (автономний франкомовний анклав у Канаді з відносним самоврядуванням) уряду щодо можливостей подальшого науково-технічного прогресу сучасної науки і філософії. На додаток до цього він висунув проблему з'ясувати відмінність від класичних форм сучасного знання.

Ж.-Ф.Ліотар розпочинає свої міркування визначенням відмінності наукового знання від будь-якого іншого, яке він називає «описовим», маючи, скоріше за все, на увазі, що наукове знання – «пояснювальне» або «експлікативне».

Між ними, з його точки зору, існує принципова несумісність, а в деяких випадках і конфлікт. Наукове знання переважає побутове та щонайменше, в коректності, точності, глибині, трансцендентності (пояснює до чого після досвідної ситуації), універсальності. Тому в сучасному суспільстві йому віддають перевагу, охоче відмовляючись від таких в цілому досить туманних виразів як «зміст» чи «прогресивний рух історії» і т.ін.

Проте це, з його точки зору, лише порожня і хибна видимість, свого роду «віра у розум», секуляризований і адаптований переважно до урбаністичного технізованого міського середовища людини. Осмислення даного факту чи суперечності приводить до усвідомлення всього масштабу як він її називає «постмодерної ситуації»

В цьому саме пункті він поділяє переконання Ж.Деріда в тому, що визначальним є взагалі не зміст, а мова, як форма опредмечування знання. Також, подібно до останнього, він використовує в своїх аналізах вираз «деконструкція» як принцип дослідження. Ж.-Ф.Ліотар відштовхувався тут від розбіжності змісту понять залежно від способу і ситуації їх використання. Особливі переваги він надавав виразу і «мовні ігри», запозиченого ним у пізнього Л.Вітгенштейна, який прагнув розкрити таємничий зміст речей, їх природну, а не штучно надану (приписану) сутність. Сенс його пошуків у тому, аби звести розлогість змісту слів і граматичних виразів до деякого їх первинного, висхідного залишку або основи, що далі не розкладається.

Діючи так, Ж.-Ф.Ліотар поступово приходив до переконання, що саме оця висхідна «метафізика слів» призводить філософів, а з ними й інших мислителів, не до повної ясності, як вони сподіваються, маніпулюючи безконечними визначеннями, уточненнями і поправками, навпаки – до повного й остаточного затемнення. З даного факту Ж.-Ф.Ліотар робить цілий ряд висновків: (1) з метою більш надійного дослідження треба звільняти (букв.-очищати чи навіть «зчищати») слова від накипу неадекватного їх вживання; (2) при цьому слід звернути особливу увагу на їх політико-ідеологічне вживання та зловживання; (3) звільнити слова і терміни від невдалої, хибної чи зловмисної генералізації (неправомірне розширення смислу); (4) в тому числі і очевидних «філософських дурниць»;

(5) звернувши особливу увагу на маніпулятивний аспект суспільного використання мови. Особливу нетерпимість проявляв Ж.-Ф.Ліотар до так званих «великих наративів» - занадто глобальних за тематикою, розміром, масштабами інтерпретації, висновками і амбіціями філософських, псевдофілософських та публіцистичних текстів.

Отже, постсучасні передумови – це перманентний прояв недовіри і скептицизму стосовно якості, значення і перспективних безконечно тиражованих текстів, якими буквально всіяне постсучасне соціальне і ментальне поле взаємодії. Окрім того, вважав Ж.-Ф.Ліотар, у сучасних промислово-розвинутих західних країнах неправомірно великого значення надається науці і технології. Між тим саме наукові знання страждають специфічними обмеженнями, особливо гострими суперечностями. Ці обставини найкращим чином свідчать про неправомірність звеличення наукового знання і містифікації соціального призначення науки. (Зуважимо, що ця критика наукового знання скоріше стосується соціальних і гуманітарних наук). Принциповий же висновок Ж.-Ф.Ліотара полягає в тому, щоб усунути перегородки між окремими спеціальними науками на користь нової інтегральної, позбавленої описаних суперечностей, Великої Науки. У подальшому цей заклик став загальним місцем всіх, хто відносив себе до постмодерністів.

Отже, Ж.-Ф.Ліотар вбачав важливим фактором кризи сучасності спосіб добування, обгрунтування, педагогічного і технологічного використання знань. Причинами цього він вважав ті соціальні умови, в яких функціонує сучасна наука. Тут відчувається значний вплив ідей К.Маркса і З.Фрейда, що було характерно для західноєвропейських інтелектуалів середини минулого століття. Стосовно роботи Ж.-Ф.Ліотара «Постмодерні передумови» можна сказати, що вона є цілком постмодерною, про що свідчить, окрім іншого, використання відповідного терміну – «постмодерн». А вже його наступний твір («Уроки аналітичного використання сублімації»), хоч і продовжує залишатись зовні фрейдомарксистським по суті, вже цілком є постмодерністським, бо просякнутий відповідними пошуками – свіжою креативною, творчою, гуманістично спрямованою, соціально корисною Наукою з великої літери із очевидною акцентуацією на спонтанні та експресивні інтелектуально – душевні процеси.

В цілому ж можна сказати, що в цих роботах Ж.-Ф.Ліотара, як в усьому постмодернізмі взагалі, проглядається очевидне перебільшення значимості творчої інтуїції і розумового спонтанізму як у подоланні обмеженостей класичної науки, так і започаткуванні якогось нового її варіанта.

Є загально визнаним, що «Постмодерні умови» Ж.-Ф.Ліотара поставили постмодернізм у центр сучасних інтелектуальних дискусій не лише культурологічного та мистецтвознавчого напрямів, але і соціально-гуманітарних та природничих наук взагалі. Це йому вдалося не завдяки тому, що він здобув якісь принципово нові знання, а тому, що поставив у центр, у тому числі наукових, дискусій проблему загальних передумов виробництва знань

ня і з цих позицій, зумів висвітлити, щонайменше виявити найбільш характерні риси сучасного, в тому числі соціологічного, знання.

У своїх подальших роботах («Справедлива гра», «Диферент», «Мандри..») Ж.-Ф.Ліотар розвиває і уточнює більшість тез, висунутих у «Постмодерних умовах».

Детальне знайомство з даною роботою (а також іншою, близькою її по спрямуванню – «Суперечка») свідчить, що поширені серед суспільствознавців закиди щодо ірраціоналізму, демонстративному естетизму та войовничому анархізму постмодернізму є суттєво перебільшеними. Загальна і така ж очевидна думка полягає в тому, що постмодернізм з необхідністю з'являється там і тоді, де і коли історичний розвій сягне такого стану точніше було б сказати – такого рівня складності, що його засадничі принципи, процеси і структури, функційний і регламентивний порядок втрачають наївну очевидність, простодушну прозорість і само собою зрозумілу експлікативність. Такі суспільства втрачають традиційну твердість, незворушність, просякнуту благополуччям надійність. Континуум повсякденності суспільства безперервно і невпинно шматується, а колективне сприйняття подібного «роздору» чи розладу болісно зосереджується, в результаті чого цілісне до того сприйняття дійсності розпадається на фрагменти, дробиться на осколки, втрачає свою, як до цього здавалось, очевидну цілісність і само собою зрозумілу прозорість та нерозривний органічний зв'язок усього з усім. Це – вже постмодерний світ, який вимагає постмодерного сприйняття і відповідного йому описування та пояснення.

Доречно було й зауважити також, що новий постмодерний порядок пов'язується з новими поколіннями, що можна розглядати як початок тієї «ювенілізації» соціальних суперечностей і проблем, апогеєм якого виступає у подальшому вступ молодіжних (переважно студентських, хоч мали місце також і виступи робітничої молоді) бунтів 1968-1972 рр., які охопили Європу і США, потрясаючи їх настільки, що існуючий соціальний порядок багатьма розглядався тоді як приречений на небуття. Наведені далі слова досить красномовно підтверджують розповсюджені на той час думки: «Постмодернізм дає приклад молодій масовій (звертаємо увагу на терміни «молодій» і «масовій» як концептуальний у розглядуваному контексті – авт.) публіці (також показовий термін у зв'язку з появою у великих містах у цей час достатньо чисельного і досить різноманітного прошарку дозвільного населення, яке вельми настирно шукало для себе місця не стільки навіть у вимогах хліба, скільки у благанні видовищ – авт.) й позбавляє певних критиків, що старішають, їхнього колишнього елітарного (до цього досить закритого, тоді як тепер, навпаки – він принципово відкритий, можна з деякою упевненістю сказати не лише публічний, але й вуличний – авт.) статусу, надаючи такої свободи, що навіть думка про неї більш лякає, ніж підбатьорює. Постмодернізм скасовує розрив між критикою і публікою, навіть якщо критики вважаються лідерами в питаннях смаку, а

публіка – їхнім початком. Ще вагомішим є те, що скасовується розрив між митцем і публікою, або ж в усякому разі між професіоналізмом та аматорством у царинах мистецтва» [2, с.34, с.29-30].

Із соціального боку, а саме цей бік нас як соціологів цікавить у першу чергу, «епідемія постмодернізму» у першу чергу поширюється там, де соціоґрупова структура і соціальні процеси, що її поєднують, настільки відчужились, виокремились, диференціювались і урізноманітнилися, що в основі соціального порядку тепер лежить не схожість, а відмінність; не очевидність, а незрозумілість; не простота, а складність; не довіра, а підозра; не безперечність, а агресивна роздретність; не інтегральність, а демонстративна окремішність. У такій соціальній ситуації домінує не доцентровість (прив'язаність усього структурно-функційного цілого до одного або кількох центрів прийняття рішень і відповідальності за їх виконання), але й не відцентровість, центробіжність. Навпаки, процеси в такому суспільстві скоріше протікають по колу, а в основі соціального порядку домінує ексцентричність без очевидних натяків на центр чи центри. Соціальний дизайн тут відзначається надмірною диверсифікацією і хаотичною фрагментаризацією [5, р.125-128].

Проблема, однак, полягає лише в тому, що навколишній світ втратив свою натуралістичну очевидність і само собою зрозумілу простоту. І ця проблема посилюється ще й тим, що в поясненні навколишнього світу немає на що опертися, оскільки великі наративи (вчення) втратили не лише свою ясність, але й істинність. Виходить, що незрозуміла, таємнича і навіть дещо загрозлива повсякденність не відображена в адекватних текстах, аби кожен, кого це цікавить, міг зрозуміти таємниці. Виходить також, що соціальне ціле розкладене, фрагментоване і розщеплене без будь-якої надії не лише його повторно зібрати до купи практично, але й синтезувати теоретично. Безвихідь остаточно стає ворожою і всебічно загрозливою. Єдине, що для сучасного теоретика суспільства є очевидним, це те, що він сам ні в якому разі не зможе знайти відповідь у будь-якому з відомих історії науки великих наративів.

Критика великих наративів, яка водночас чи паралельно проявляється як критика текстів взагалі, завершується у Ж.-Ф.Ліотара критикою нестримного прагнення доби раціоналізму звести все розмаїття світу до якихось єдиних, незмінних і основоположних сутностей. Наступне виведення всього розмаїття світу із єдиних засад вільно чи не вільно завершується зведенням його до простих і незмінних «первобутностей», які в кращому випадку полегшують його людське сприйняття, але ні в якому разі, на думку Ж.-Ф.Ліотара, не посилюють глибину та адекватність пояснення. Сама по собі вимога замінити, можливо, було б сказати краще – трансформувати штучну єдність модерну природною і органічною різноманітністю постмодерну вимагає пояснення. «Постмодерна перспектива», - коментує Ж.-Ф.Ліотара В.Вельш, - принципово відрізняється від модерної. Ось чому те, що з модерного погляду ще здається втратою цілості й, відповідно,

підлягає засудженню, з постмодерного погляду має визнаватися досягненням множинності й бути схваленим. Людина завжди бачить з певної перспективи. Тож слід не заперечувати й відкидати інші перспективи, а знаходити їх і випробувати» [2, с.153].

Цей фрагмент, в якому з разючою достовірністю виражено принциповий погляд на світ як самого Ж.-Ф.Ліотара (тут Вельш справді, як палкий захисник і пропагандист постмодернізму, демонструє глибоке його знання і розуміння), так і його однодумців, заслуговує більш розлогого коментаря.

По-перше, в ньому проглядається конвенціоналізм, головна позиція чи ідея якого полягає в тому, що світ є таким, як ми домовились його сприймати, оцінювати чи переживати. Але визнаючи світ конвенційним актом сприйняття, ми знімаємо саму проблему його адекватного пізнання, і на місце науки і філософії поміщаємо пропаганду і агітацію.

Прихильники постмодернізму стверджують, що здійснення реалізація процесу модерну само веде до результату, протилежному бажаному й очікуваному. Модернізація тому закінчується гниттям, прогрес – регресом, універсальний порядок – трупним задубінням. Особливою проблемою при цьому виступає тоталізація як процес, і тоталітарний соціальний порядок – як його результат. Те, що на своєму початку є мрійливим сном, стає в результаті тоталізації – жахливим кошмаром. І все це результат схильності раціоналізму як природної властивості модерну, до все залежності, уніфікації, однорідності, формальної впорядкованості, схематизації та узагальнення.

Пост - модерне мислення найбільш адекватно, на думку прихильників даного напрямку, відповідає демократичній природі сучасних суспільств. Але його (пост - модерну) плюральність принципово інша, ніж плюральність модерну та її внутрішнього стержня – раціоналізму. Останні з більшою чи меншою мірою пов'язані, і навіть прив'язані, до принципу єдності, однаковості і уніформності, що лежать повністю в основі монархії і щонаймен-

ше частково в основі олігархії. Постмодернізм же, навпаки, має істотно демократичний дух, бо послідовніше і цілісніше опікується принципом гетерогенності як внутрішнього базису демократії.

Висновки. В результаті аналізу стають зрозумілими вся різноманітність і внутрішній зміст позначника «пост»: постмодерн має постати після модерну, після прогресу, після раціональності, після логоцентризму і універсалізму, після філософії історії, антропоцентризму та сцієнтизму. В цьому аспекті зразу приходить в голову думка про утопістський характер даної течії в соціології.

Постмодерністська утопія – це утопія множинності, себто тоталізація універсальності. Зрозуміло, що це не лише не подолання утопічних прагнень попередніх утопій, не утопізація чогось реального і конкретного, як у традиційних утопіях, а утопізація самого висхідного принципу – множинності.

Соціальне призначення утопії – бути механізмом, засобом, інструментом соціальної (колективної) мобілізації. З цього боку вона не є ні концепцією, ні теорією, ні соціальним передбаченням чи прогнозом. Її суть – мотивуюча, збуджуюча, мобілізуюча і організуюча.

Адже природа соціальної роботи, діяльності по трансформації перетворенню існуючих соціальних відносин і порядків, – на відміну від інших видів роботи, не має безпосередньої матеріально-грошової винагороди.

Тому дуже важно мобілізувати значні маси простих людей на масштабні соціальні перетворення, допоки вони не відчують, а ще краще – «побачать» певну вигоду для себе в тих соціальних ситуаціях, які обіцяє, але не гарантує, а якщо і гарантує, то тільки декому, до того ж, більш скромному і менш яскравому, як у самій утопії, вигляді. В цьому полягає сила, чарівність і принадливість утопії; в цьому ж полягає її слабкість, оманливість, закладена в її основі потенційна шкідливість, що впливає із принципової неможливості дійсно реалізувати намальований нею «острів щастя», чим у прикладі і є утопія.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Леш Скот Соціологія постмодернізму. – Пер. з англ. Ю.Олійник. – К.: Кальварія, 2003. - 343 с.
2. Вельш В. Наш постмодерний модерн. – Пер. з нім. - К: Альтерпрес, 2004, – 323 с.
3. Култаєва М.Д., Навроцький О.І., Шеремет І.І. Європейська теоретична соціологія ХХ-ХХІ століття: Навчальний посібник. Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2008 – 328 с.
4. Постмодерн: новая магическая эпоха: Сб. статей / Под ред. Л.Г.Ионина. – Харьков, 2002. – 247 с.
5. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. – Manchester: Univers. Press, 1984 // <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/lyotard.htm>

УДК 613.8:316.344.32-056.22

Т.І. АНДРЕЄВА

ОСВІТА І СПОЖИВАННЯ ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЗДОРОВ'Я

Андрєва Тетяна Іллівна – кандидат медичних наук, доцент Школи охорони здоров'я Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Оцінено відмінності пов'язаної зі здоров'ям поведінки студентів за рівнем освіти їхніх батьків. З'ясовано, що серед дітей більш освічених батьків більше курців, споживачів алкоголю, вони також більше вживають оливкову олію, овочі та фрукти, користуються послугами стоматологів з профілактичною метою, а також спортивними секціями. Зроблено висновок, що рівень доходів і можливість придбати як здорові, так і нездорові товари та послуги визначає поширеність відповідних видів поведінки.

Ключові слова: освіта, соціальні групи, споживання товарів та послуг, пов'язана зі здоров'ям поведінка.

Оценены различия связанного со здоровьем поведения студентов в зависимости от уровня образования их родителей. Установлено, что дети более образованных родителей с большей вероятностью являются потребителями алкоголя и табака, а также оливкового масла, фруктов и овощей, пользуются услугами стоматологов с профилактической целью, а также спортивными секциями. Сделан вывод о том, что уровень доходов и связанная с ним возможность приобрести определенные здоровые или нездоровые товары и услуги определяет распространенность соответствующих видов поведения.

Ключевые слова: образование, социальные группы, потребление товаров и услуг, связанное со здоровьем поведение.

Health behavior of students was assessed by education of their parents. Children of better educated parents were more likely consumers of alcohol and tobacco, consumed olive oil, fruit and vegetables, used services of dentists regularly and sporting facilities. Thus income level and related ability to purchase certain goods and services influence prevalence of corresponding health behaviors.

Key words: education, social groups, consumption of goods and services, health behavior.

© Т.І. Андрєва, 2011

Зв'язок між соціально-економічним станом та станом здоров'я добре відомий у світі. Для груп населення, що мають вищий соціально-економічний статус, характерні переваги у стані здоров'я за показниками захворюваності та смертності, а також поширеності пов'язаних зі здоров'ям видів поведінки [14]. Бідніші групи населення мають вищі показники серцевих і цереброваскулярних захворювань, а також деяких видів раку у дорослих, народження дітей з недостатнім гестаційним віком і недостатньою масою тіла. У таких групах населення сконцентровано різні фактори ризику: відсутність грудного вигодовування дітей, куріння, недостатня фізична активність, ожиріння, підвищений кров'яний тиск, нездорове харчування [12].

В українських джерелах також натрапляємо на споріднені спостереження: «Основною рисою соціально-економічного розвитку України є значне розшарування на фоні щорічного зростання середньодушових витрат населення. Бідність є причиною падіння рівня народжуваності, зростання обсягів еміграції, зниження освітнього рівня, погіршення стану здоров'я, зростання смертності населення тощо» [5].

У багатьох роботах зазначені механізми, які опосередковують зв'язок соціально-економічного статусу та стану здоров'я. Харчування бідніших груп населення в розвинених країнах характеризується отриманням дешевих калорій з таких продуктів харчування, як м'ясо, жирні молочні продукти, тверді жири, цукор, консерви, картопля, крупи. При цьому недостатнє споживання овочів, фруктів і хліба з цільних зерен. З такої дієти людина отри-

мує недостатню кількість кальцію, заліза, магнію, фолатів і інших вітамінів [11; 12].

У багатьох дослідженнях також встановлено, що більше вживання алкоголю характерно для людей з нижчим соціально-економічним статусом [8; 18].

У багатьох дослідженнях соціально-економічний статус визначають через рівень освіти [13]. В країнах з високим рівнем доходів відомо, що люди, які мають більше років формальної освіти, вирізняються кращим станом фізичного функціонування та кращим рівнем самооціненого здоров'я [16]. Кожен додатковий рік освіти пов'язаний з меншим ризиком смерті [19] і майже половина смертей людей працездатного віку в США пов'язана з факторами, які притаманні людям з меншим рівнем освіти і яких можна уникнути. [13] Дослідженнями також доведено, що здоров'я людини залежить не лише від її власної освіти, але й від освіти її батьків, і цей вплив тим сильніший, чим нижчий рівень власної освіти [17].

Метою цього дослідження було оцінити, чи розрізняється здоров'я та прояви пов'язаної зі здоров'ям поведінки молодих дорослих залежно від освіти їхніх батьків.

Для аналізу були застосовані дані опитування добровільної вибірки студентів Національного університету «Києво-Могилянська академія», проведеного у 2007-2010 роках, яка включала 1435 осіб.

В якості незалежної змінної розглядалась освіта батьків, виміряна за шкалою: початкова, середня, середня спеціальна (училище, технікум), університет, учений ступінь. Оскільки батьків з перших трьох груп було мало, ці групи поєднали в групу

«з середньою освітою». Якщо батьки мали різний рівень освіти, студентам пропонувалося позначити дві різні відповіді, які кодували двома змінними – менша й більша освіта батьків.

Залежними змінними були відповіді на запитання про здоров'я та різні аспекти пов'язаної зі здоров'ям поведінки, включаючи вживання алкоголю, тютюну, продуктів харчування, фізичну активність. Далі повідомляються лише ті зв'язки, рівень значущості яких був визначений на рівні <0.05 , а також якщо спостерігався зв'язок доза-ефект, тобто відсоток студентів, які відповідали про певну поведінку, монотонно збільшувався або зменшувався зі зміною освіти батьків.

Результати:

Алкоголь

Студентів, які практично не вживають алкоголю, більше серед тих, чий батьки мають нижчу освіту. У батьків з середньою освітою 16,5% дітей не вживають алкоголю, з університетською освітою – 9,4%, з науковим ступенем – 3,6%.

Також з освітою батьків збільшується частка тих, хто вважає, що алкоголь у невеликих дозах сприяє здоров'ю та підвищенню розумової активності.

Тобто алкоголь є серед тих товарів, вживання яких збільшується з підвищенням освіти та матеріального стану. Більше вживання алкоголю в групах населення з вищим соціально-економічним статусом також було виявлено в Нідерландах [11].

Тютюн

З освітою батьків зменшується частка тих, хто ніколи не курил (77,7% - 73,7% - 66,7%), і збільшується – тих, хто почав курити до вступу до університету, з 11,6% у батьків з середньою освітою до 16,9% у батьків з університетською освітою і до 25% серед дітей батьків з науковим ступенем. Таким же чином з освітою батьків збільшується частка тих, хто є щоденним курцем (10,2% - 12,2% - 12,9%), хто раніше курил щоденно, а зараз скорочує вживання і курить не щодня, (4,6% - 7,5% - 11,2%). Також збільшується частка тих, хто відповів, що має кальян вдома (4,0% - 4,7% - 10,2%).

У той самий час з освітою батьків збільшується частка студентів, які відповіли, що хтось з батьків обговорював з ними шкідливі наслідки вживання тютюну (70,0% - 76,5% - 81,0%). Також зменшувалась частка тих, хто відповів, що там, де вони мешкають, хтось курить всередині будинку (35,8% - 28,2% - 16,7%).

Джерела отримання інформації про тютюн також були пов'язані з освітою батьків: діти більш освічених батьків частіше згадували про Інтернет (29,9% - 37,1% - 44,1%), рідше про уроки у школі (44,4% - 42,4% - 26,2%) і з меншою ймовірністю планували звертатися за порадою аптекаря у разі бажання кинути курити (5,5% - 2,4% - 1,7%).

Харчування

Студентам були поставлені запитання, які стосувалися здорового чи нездорового харчування.

З освітою батьків зменшувалась частка студентів, які відповіли, що переважно заправляють салати майонезом (46,2% - 38,6% - 31,1%) і готують їжу на тваринному жирі (10,4% - 4,7% - 3,4%), і

збільшувалася – тих, хто відповів, що при приготуванні салатів частіше користуються оливковою олією (8,6% - 16,3% - 23,0%). Також діти менш освічених батьків частіше відповідали, що в їдальнях вибирають крупи (27,8% - 16,8% - 16,4%), що збігається зі спостереженнями в розвинених країнах [12].

Рекомендація вживати принаймні п'ять порцій овочів та фруктів на добу з більшою ймовірністю виконувалася студентами, чий батьки мають науковий ступінь (3,1% - 3,3% - 6,7%). У дослідженні, проведеному у Франції, такою поведінкою з більшою ймовірністю характеризувалися люди, які мали вищу освіту, не курили і регулярно займалися фізичною активністю [10].

Здоров'я ротової порожнини

Чим вища освіта батьків, тим більше студентів, які описують стан своєї ротової порожнини як дуже хороший (9,4% - 11,5% - 11,7%). Також з підвищенням освіти збільшується частка тих, хто чистить зуби двічі на день (54,8% - 61,8% - 62,6%), і зменшується – тих, хто ніколи не користується зубною ниткою (66,9% - 62,1% - 60,0%). Діти більш освічених батьків також з більшою ймовірністю відвідують стоматолога частіше, ніж раз на півроку (40,8% - 54,5% - 57,7%), з меншою – від півроку до року (30,4% - 21,3% - 19,2%) або рідше, ніж раз на рік (28,8% - 24,2% - 23,1%). Зі збільшенням освіти батьків ймовірність відвідування стоматолога останнього разу з профілактичною метою зростала (34,8% - 39,7% - 49,1%), а відвідування з приводу певної проблеми – зменшувалася (33,3% - 32,9% - 19,0%). За освітою батьків серед студентів збільшувалася частка тих, хто був абсолютно впевнений, що належний спосіб життя дозволяє уникнути карієсу (5,7% - 8,6% - 11,0%).

Фізична активність

Зі збільшенням рівня освіти батьків збільшується частка тих студентів, які відповіли, що займаються фізичною активністю в спортивних секціях (15,5% - 21,8% - 29,1%), але діти менш освічених батьків частіше давали відповіді про те, що їм прищепили більш природні види фізичної активності у вигляді ходьби, хоч різниця не була такою суттєвою, як для спортивних секцій (22,3% - 21,7% - 20,0%).

Обговорення

Те, що люди обирають, як споживачі, – те, що вони їдять і п'ють, як користуються послугами, – впливає на здоров'я [9]. Проведений аналіз показав, що ситуація в Україні суттєво визначається тим, на що люди можуть витратити гроші. З'ясовані зв'язки найкращим чином можуть пояснюватися тим, що люди з вищою освітою та науковим ступенем у середньому мають більше грошей на придбання для своїх дітей товарів та послуг, і відповідні види поведінки стають більш поширеними серед дітей освіченіших батьків. Тобто, якщо товар чи послуга покращують здоров'я, заможні люди мають переваги. Прикладами таких коштовних, але корисних товарів та послуг є оливкова олія, овочі та фрукти, послуги стоматологів та спортивні секції, доступ до Інтернету.

З іншого боку, якщо товар є коштовним та шкід-

ливим, діти більш освічених батьків мають до нього більший доступ. Прикладами є алкоголь, тютюн, джерела тваринних жирів. У проведених раніше дослідженнях ми також побачили, що для більш освічених українців характерне вживання більшої кількості масла, сала, м'яса [1; 2].

Зазначена закономірність пояснює, чому в Україні знайдені в західних країнах відмінності між різними соціальними групами за станом здоров'я та відповідною поведінкою не завжди спостерігаються [7], що зв'язок між валовим національним продуктом і очікуваною тривалістю життя є парадоксальним [6] і що під час економічної кризи здоров'я населення фактично покращується [4].

Таким чином, вплив доходу на рівень споживання є в Україні суттєвим фактором, який визначає розподіл пов'язаної зі здоров'ям поведінки, хоча, звичайно, він не є єдиним процесом, який визначає сучасний стан справ. Інший процес полягає, напри-

клад, у поступовому поширенні знань про здорову поведінку, яке починається також з більш освічених верств населення. Важливим для такого поширення є те, якою мірою здоров'я в суспільстві асоціюється з успіхом у житті [3], наскільки здоров'я розглядається як ресурс для життя [15].

Подальші дослідження зазначеної проблеми мають з'ясувати порівняний вклад різних визначальних процесів у динаміку здоров'я і пов'язаної зі здоров'ям поведінки українського населення.

Подяка

Дослідницька група опитування студентів КМА включає таких людей: Адамус Т.С., Гарбарук О.К.Р., Грига І.М., Данилів А.І., Димитренко М.К., Загороднов М.М., Коломієць А., Костенко Т., Красовський К.С., Куниця О.В., Левенець О.В., Назарчук М.В., Поперечний Д.В., Семенова Д.С., Скотаренко Л.О., Смирнов П.Л., Степурко Т.Г., Фроес І.П., Яковлев М.В.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Т. Чи навчають освічені батьки своїх дітей здоровому харчуванню? / Т. Андреева // Соціальна психологія. – 2011. – №4(48). – С. подано до друку.
2. Андреева Т. Чи є харчування більш освічених українців здоровішим? / Т. Андреева // Вісник Львівського національного університету (Серія соціологічна). – 2011. – подано до друку. – С.
3. Бевзенко Л. Стилі життя переходного общества / . - Киев: Институт социологии НАН Украины. - 2008. - 144.
4. Красовський К. С. Вплив економічної кризи та зменшення споживання алкоголю на скорочення рівня смертності населення України у 2009 році / К. С. Красовський // Україна Здоров'я нації. – 2010. – №3 (15). – С. 54-57.
5. Лозинська О. Б. Феномен бідності та шляхи її подолання в Україні / О. Б. Лозинська // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2006. – №1(24). – С. 12-15
6. Поліщук М. Є. Зміни середньої очікуваної тривалості життя в Україні за останні 50 років як показник ефективності охорони громадського здоров'я / М. Є. Поліщук, К. С. Красовський, Т. І. Андреева // Україна Здоров'я нації. – 2009. – №4(12). – С. 54-61.
7. Andreeva T. Socially disadvantaged groups and tobacco. Summit of tobacco control leaders from Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union countries. Warsaw, Poland, April 22-24, 2008:10-12.

УДК 316.774:303.01

Ю.В. МОСАЄВ

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ДРУКОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДО ЕЛЕКТРОННОГО МЕДІАПРОСТОРУ

Мосаєв Юрій Володимирович – доцент кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету, кандидат соціологічних наук (м. Запоріжжя)

Стаття присвячена проблемі адаптації друкованих засобів масової інформації до електронного медіа простору. В роботі проведено соціологічний аналіз діяльності електронних версій друкованих засобів масової інформації з електронними засобами масової інформації в електронному медіа просторі.

Ключові слова: засоби масової інформації, друковані засоби масової інформації, електронні засоби масової інформації, інформація, газета, журнал, аналітичне видання, соціологія масової комунікації.

Статья посвящена проблеме адаптации печатных средств массовой информации к электронному медиa пространству. В работе проведен сравнительный анализ деятельности электронных версий печатных средств массовой информации с электронными средствами массовой информации в электронном медиa пространстве.

Ключевые слова: средства массовой информации, печатные средства массовой информации, электронные средства массовой информации, информация, газета, журнал, аналитическое издание, социология массовой информации.

The article is devoted the problem of adaptation of printing mass medias to electronic medias space. The comparative analysis of activity of electronic versions of printing mass medias is in-process conducted with electronic mass medias in electronic medias space.

Keywords: mass medias, printing mass medias, electronic mass medias, information, analytical edition, sociology of mass information.

© Ю. В. Мосаєв, 2011

Актуальність. Засоби масової інформації, будучи одним з найбільших та найефективніших каналів масової комунікації, переживають модернізаційні зміни під впливом технічного прогресу. З появою глобальної комп'ютерної мережі Інтернет постала проблема відображення традиційних засобів масової інформації в цій мережі. На сьогодні більшість засобів масової інформації присутні в мережі Інтернет і використовують цей канал масової комунікації в роботі зі своїми читачами, слухачами, телеглядачами та іншими. Цей процес майже не досліджений і не має соціологічного осмислення, що стає на заваді для системного керівництва цим процесом.

Мета статті: розглянути особливості адаптації друкованих засобів масової інформації до електронного медіа простору.

Стан дослідження проблеми: на сьогодні дана проблема майже не вивчена широким колом науковців. Певні аспекти цієї проблеми розглянуті в роботах Ж. Бодійяра [1], П. Бурд'є [2], М. Назарова [12], М. Маклюєн [11], Т. Науменко [13], Л. Федотова [19] та інших. Але повноцінних досліджень з даної тематики на сьогодні не існує.

Друковані засоби масової інформації пережили кількасотлітній період домінування в медійному просторі та останні роки вони функціонують в умовах жорстокої конкуренції. В другій половині ХХ століття почалась ера телебачення, а кінець другого тисячоліття нашої ери ознаменувався становленням та розвитком електронних засобів масової інформації, що розповсюджуються через глобальну комп'ютерну мережу Інтернет. Та, незважаючи на це, друковані засоби масової інформації почали активно пристосовуватися до умов та просторових особливостей віртуального медіа простору. Тому на сьогодні друковані засоби інформації є невід'ємною частиною сучасної масової комунікації.

Під масовою комунікацією ми розуміємо процес розповсюдження інформації за допомогою технічних засобів (преса, радіо, телебачення, відео, кіно тощо) на велику і розташовану в різних місцях аудиторію. Поняття «масова комунікація» виникло на початку ХХ ст. у США. Його автор — видатний соціолог Ч.Кулі [13].

Як особливий вид соціального спілкування масова комунікація здійснюється в масштабах усього суспільства, виступає найважливішою умовою суспільного розвитку і організації. Особливістю масової комунікації є, перш за все, її соціальна обумовленість, що дає підставу розглядати її в системі соціальних стосунків і як визначений вид даних відношень. Розповсюдження інформації за допомогою масової комунікації є засобом ідеологічного, політичного, економічного впливу на свідомість і діяльність людей. І саме тому друковані засоби інформації, що тримали марку найефективніших каналів масової інформації, адаптуються до віртуального медіа простору. Під адаптацією друкованих засобів масової інформації в електронному медіа просторі ми розуміємо легальне розміщення матеріалів друкованих засобів масової інформації в мережі Інтернет на власних вебсторінках та інші комунікаційні процеси, що супроводжуються ре-

кламою або пропагандою друкованого засобу масової інформації чи його матеріалів з посиланням на друковану або електронну версію.

Найбільш вагомим аспектом адаптації друкованих засобів масової інформації до умов електронного медіа простору є створення друкованим виданням свого власного вебсайту. Сьогодні всі найбільш тиражовані національні та світові засоби масової інформації мають своє відображення в мережі Інтернет через власну вебсторінку. Існують кілька основних підходів до функціонування таких сторінок. Перший підхід, який ми назвемо класичним, це коли друковане видання в форматах html або pdf викладає повний варіант своїх матеріалів з друкованої версії. Іноді цей процес розтягується в часі і матеріали викладаються згодом. Буває, що і порційно. Модерновий принцип це викладання лише реклами своїх матеріалів або лише вступів до своїх статей. Постмодерновий принцип це викладання матеріалів, що не вийшли в світ або існування окремої редакції окремо від друкованої версії. Зараз на теренах України найбільш поширеним підходом є класичний. Найбільш тиражовані українські суспільно-політичні видання сьогодні викладають усі матеріали своїх друкованих версій. Так працюють такі газети, як «День» [14], «Україна Молода» [20], «Сьогодні» [16] та інші. Не досить типовим є подача матеріалів газетою «Факти і коментарі», що подає свої матеріали із запізненням на одну добу. Цей ресурс є майже незагребуваним в електронному медіа-полі країни та в той же час є одним з лідерів ринку друкованого. Напевне менеджмент цього видання вважає, що спілкування зі своїми читачами треба вести виключно у друкованому вигляді. Загалом слід зазначити, що подібна стратегія викликана особливостями аудиторії видання. Першість у цій царині посідають читачі, яким за сорок років і які проживають здебільшого не в обласних центрах. Крім того, є і значний суб'єктивний фактор, що обумовлює цей процес. Це досить пізній старт видання в електронному медіа просторі порівняно з виданнями-конкурентами.

Деякі щоденні видання створюють оманливе відчуття безперервності оновлення матеріалів видання. Такою, наприклад, є газета «День» [14], яка групує свої матеріали за рубриками, а присутність поля поточний номер є не досить помітною та яскраве представлення рекомендованих редакцією матеріалів призводить до відчуття постійної оновлюваності топових матеріалів газети. Подібна стратегія і в іншій україномовній щоденній газеті «Україна Молода» [20]. Ця газета є своєрідним конструктором, який постійно доповнюється рубриками, що представлені саме в поточному номері і тільки у випадку появи цієї рубрики можна ознайомитися з її архівом. Ця тактика є схожою на видання, що широко візуалізують тему номера, але основна відмінність стратегії цього видання саме в тому, що рубрики актуалізуються за принципом рейтинговості та свіжості не матеріалів, а самих рубрик, що дає можливість розрізняти номери за візуалізацією рубрик.

Цікавим є приклад кунструктності видань, що мають регіональні версії. Ці видання акцентують

увагу на головних матеріалах, що є серцевиною кожного номера, а от для матеріалів регіонального значення читачеві надається вибір матеріалів регіону, який цікавий саме читачеві, що неможливо в друкованому варіанті газети. Яскравим прикладом такої тактики є газета «Комсомольська правда в Україні» [16]. Не менш цікавою є тактика всеукраїнської щоденної газети «Сьогодні», що продукує матеріали друкованої версії раніше. Наприклад матеріали номера, що будуть надруковані в понеділок, на сайті видання вже доступні недільним вечором.

Суттєво відрізняються електронні версії щотижневиків. Наприклад, журнал «Експерт Україна» в день виходу свіжого номера на сайті виходять анонси свіжого номера і декілька другопланових статей в той час як основні матеріали номера доступні лише через два-три дні після виходу свіжого тиражу [10]. Щотижневі видання «Фокус» [6], «Коментарі» [15], «Український тиждень» роблять доступними свої матеріали на власних веб-сторінках лише в день виходу нового номера [17]. Журнал «Кореспондент» на своїй інтернет-сторінці лише анонсує матеріали свого номера і надає доступ до електронної версії своїх номерів власникам передплати на друковану версію. Але при цьому згаданий сайт є однією з найпопулярніших блогівих платформ України, де можна почитати матеріали активних читачів та експертів журналу. Газета «Бізнес» інформує про свої матеріали, навіть дає можливість ознайомитися зі вступними частинами статей своїх авторів. До того ж, на сайті присутній розділ інтернет конференцій з усіма штатними журналістами видання включаючи головного редактора.

Більш обмеженою в цьому напрямку є робота регіональних засобів масової інформації. Наприклад, Запорізького регіону слід сказати про тенденцію до викладу свіжих матеріалів після зняття з продажу друкованих матеріалів. Влітку рамки періоду запізнення збільшуються до двох-трьох тижнів. Подібну стратегію підтримує місцева газета «Наше Время +» [4]. Приклад щоденної львівської газети «Високий замок», що позиціонує себе як видання Правобережної України, практикує викладення матеріалів друкованої версії на наступний календарний день [7].

Інноваційний підхід використовують такі видання, як «Газета по-київськи» [3] та «Газета по-українськи» [9]. На сайтах згаданих видань функціонують віртуальні інформаційні служби, які розбавлені друкованими матеріалами.

Соціологічна інтерпретація адаптації засобів масової інформації до умов віртуального медіа простору була б неповною, коли б ми не розглянули процес сприйняття віртуальних версій читачами.

Згадані в нашій статті друковані засоби масової інформації мають тиражі у середньому від 50 до 80 тисяч примірників. У середньому кількість

відвідувань їх електронних версій за день дорівнює цифрі від 3 до 10 тисяч. Тобто, десь близько 10-20% від друкованих тиражів. З одного боку, це суттєво не розминає їхню читацьку аудиторію. Тобто 10-20% найбільш активних читачів почали читати їх в Інтернеті. За рахунок банерної реклами процес перетікання аудиторії до віртуального медіапростору є навіть не збитковим, а при належній роботі навіть може приносити виданню і прибуток. Тобто процес адаптації в цій царині відбувається успішно. Слід сказати, що пересічний читач від переходу до віртуального поля друкованого видання отримує можливість читати газети в будь-який час, а в деяких випадках і раніше за читачів друкованої версії. Крім того читач отримує можливість коментувати матеріали, складати рейтинги матеріалів та журналістів, задавати питання авторам матеріалів через електронну пошту та медійних форумах.

Досить актуальним є і питання конкуренції друкованих матеріалів з матеріалами електронних засобів масової інформації. На сьогодні в середньому на сто топ-новин, які пропонують медіа-портали (ukr.net, bigmir.net, meta.ua), припадає близько 25-30% на друковані засоби масової інформації. Це говорить про невелику оперативність електронних версій друкованих засобів масової інформації, але в той же час статистика цих же порталів про аналітичні матеріали суспільно-політичного значення говорять про те, що на друковані засоби інформації припадає понад 70% матеріалів. Тому слід зробити висновок про те, що друковані засоби масової інформації в електронному медіа просторі передують у сфері аналітики і поки що електронні засоби масової інформації не можуть успішно з ними конкурувати.

Висновки: друковані засоби масової інформації за умов інформаційного суспільства роблять спробу адаптуватися до нього. Основним механізмом подібної адаптації є створення персональної інтернет-сторінки. Більшість українських друкованих мас-медіа активно пропагують свої матеріали у віртуальному медіапросторі. Існують різні стратегії поведінки друкованих засобів масової інформації у віртуальному медіапросторі. В цілому їх можна поділити на три групи. Представники першої групи викладають матеріали на своїй сторінці паралельно з друкованим варіантом, представники другої групи викладають друковані матеріали із суттєвим запізненням, а представники третьої групи тільки рекламують матеріали друкованого варіанта. Аудиторія віртуальної версії друкованих засобів масової інформації становить у середньому 10-15% від тиражу друкованої версії. Читачі віртуальних версій друкованих засобів масової інформації отримують можливість коментування матеріалів видання та комунікації зі своїми однодумцями і журналістами видання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа. Электронный источник / Ж. Бодрийяр. Режим доступа <http://politzone.in.ua/index.php?id=185>

2. Бурдые П. О телевидении и журналистике. / П. Бурдые М.: Фонд научных исследований «Прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 2002. — 160 с.
3. Гилев А. Geely вывел на украинский рынок Emgrand. Электронный источник / А. Гилев. Режим доступа <http://mycityua.com/articles/auto/2011/07/21/101026.html>
4. Гнидая Е. 14 способов снять напряжение. Электронный источник / Е.Гнидая. Режим доступа <http://www.nv.zp.ua/mod.php?mod=publisher&op=viewarticle&artid=2996>
5. Грабовський С. Росія: агресія вихлюпується через. Электронный источник / С. Грабовський. Режим доступа <http://www.ut.net.ua/World/27671>
6. Даниленко Л. Раз и навсегда. Как в Украину пришла мода на одноразовые вещи. Электронный источник. / Л.Даниленко. Режим доступа <http://focus.ua/society/194465>
7. Срьмін А. В Африці бракує не бомб, а хліба. Електронне джерело / А.Срьмін - Режим доступу <http://www.wz.lviv.ua/articles/96390>
8. Каменев М. Киевский дядька. Электронный источник / М. Каменев Режим доступа <http://www.business.ua/editorial/46/801/>
9. Кокотюха А. Партія регіонів перетворюється на Компартію радянського зразка. Електронне джерело / А. Кокотюха. Режим доступу <http://gazeta.ua/spechtheme>
10. Кутецкая Д. Полуспортивный интерес. Электронный источник / Д.Кутецкая, С.Рябова. Режим доступа <http://expert.ua/articles/7/0/9138/>
11. Маклюэн Л. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Пер. с англ. В. Николаева; Закл. ст. М. Вавилова. — М.; Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. — 464 с.
12. Назаров М. М. Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию и исследования. — Москва, 2004.- 368с.
13. Науменко Т. В. Социология массовой коммуникации. — Санкт-Петербург, 2005.- 380с.
14. Райхель Ю. Московський пін-понг. Електронне джерело / Ю. Райхель. Режим доступу <http://www.day.kiev.ua/213297>
15. Рыбачук Ю. Как продлить жизнь украинцев? Электронный источник / Ю. Рыбачук. Режим доступа <http://gazeta.comments.ua/?art=1311867001>
16. Руденко Е. Журналист, получивший траурный венок: Меня хотели убить. Алексей Мацуки связывает вопиющий инцидент со своей профессиональной деятельностью. Электронный источник / Е.Руденко. Режим доступа <http://www.segodnya.ua/news/14273734.html>
17. Толкачов А. Гибель национального достояния. / Электронный источник / А Толкачов - Режим доступа <http://blogs.korrespondent.net/celebrities/blog/gknbu/a41>
18. Топчий А. Часть столичного Гидропарка застроят роллердромами, спортбарами и кинотеатрами. Электронный источник / А.Топчий. Режим доступа <http://fakty.ua/136955-chast-stolichnogo-gidroparka-zastroyat-rollerdromami-sportbarami-kinoteatrami-i-obustroyat-ogromnyj-sportivnyj-kompleks>
19. Федотова Л. Н. Социология массовой коммуникации. — Санкт-Петербург, 2003.- 420с.
20. Шиманський О. Соціалісти здалися. Лівій уряд Іспанії оголосив дострокові вибори. Електронне джерело / О.Шиманський. Режим доступу <http://umoloda.kiev.ua/number/1921/186/>

УДК 316.728

Я. В. ЗОСЬКА

СОЦІАЛЬНІ ПРАКТИКИ СУЧАСНОГО СПОЖИВАЧА В УКРАЇНІ

Зоська Яна Володимирівна – к.соц.н., доцент, докторант кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету, кандидат соціологічних наук (м. Запоріжжя)

У статті розглянуто особливості соціальних практик споживання українцями і на підставі аналізу емпіричних та статистичних даних зафіксовано прояви типових рис суспільства споживання у соціальних практиках споживання. Наголошено, що суспільство споживання – це риса сучасності й дослідження проявів суспільства споживання є нагальною потребою соціологічної науки та суспільної практики.

Ключові слова: споживання, соціальні практики споживання, консьюмеризм.

В статье рассмотрены особенности социальных практик потребления украинского и на основании анализа эмпирических и статистических данных зафиксировано проявления типичных черт общества потребления в социальных практиках потребления. Отмечено, что общество потребления - это черта современности и исследование проявлений общества потребления является насущной необходимостью социологической науки и общественной практики.

Ключевые слова: потребление, социальные практики потребления, консьюмеризм.

In the article the features of the social practices of consumption and Ukrainian on the basis of analysis of empirical and statistical data recorded manifestation of the typical features of a consumer society in the social practices of consumption. It is noted that the consumer society - a feature of the present study and the manifestations of a consumer society is a necessity of social science and social practice.

Keywords: consumption, social practices of consumption, consumerism.

© Я.В. Зоська, 2011

Постановка проблеми. Споживання як сфера життєдіяльності суспільства відображає спосіб життя, цінності, культуру, ментальність населення певної країни, тобто у процесі споживання реалізується система цінностей як окремої людини, так і суспільства. Суспільство значним чином впливає

на функціонування інституту споживання через систему норм і цінностей, ментальність громадян. Оскільки сучасне суспільство, за оцінкою П. Сорокіна [9], переживає чуттєву епоху з орієнтацією цінностей на людині (особистості), тому людина цінує особисте задоволення і те, що робить її осо-

бисте життя кращим, шукає щастя, кращої долі, розваг тощо. Саме тому споживання віддзеркалює особливості чуттєвої епохи і залежить від основних цінностей епохи, підпорядковується їм, сприяє їх вираженню.

Огляд сучасної літератури з теми. Аналіз соціальних практик споживання входить до кола інтересів як світової науки (Р. Арон, Р. Барт, З. Бауман, Ж. Бодрійяр, П. Бурд'є, Дж. Гелбрейт, Д. Ліон, С. Майлз, Дж. Рітцер, У. Ростоу, Е. Тоффлер, М.Фезерстоун, Ж. Форест'є, Е. Фромм та інші), так і вітчизняної (В. Тарасенко, Ю. Пачковський, Ю.Привалов, Р. Савчинський. М. Шульга, В. Пилипенко, Є. Суїменко, Т. Петрушина, М. Лукашевич, Н. Лисиця). Проте достатньої уваги щодо типів та моделей організації соціальних практик на сучасному періоді розвитку соціологічної науки ще недостатньо.

Мета статті: визначення особливостей організації та здійснення соціальних практик споживання на сучасному періоді розвитку України.

Основний текст. Соціальні практики споживача - це діяльність, спрямована безпосередньо на одержання, споживання і розпорядження товарами, послугами, інформацією. Соціальні практики споживання розрізняються за моделями та типами. Детермінантами формування різних моделей соціальних практик споживачів виступають фактори різного рівня та характеру. Можна виділити соціетальний рівень, який обумовлює формування моделей споживання залежно від типу суспільства, рівня його розвитку та культури. На конфігурацію моделей соціальних практик споживання впливають макросоціальні процеси, зокрема ринкові відносини, соціальна криза, соціальна диференціація, стратифікація тощо.

П. Штомпка, спираючись на наукові праці П.Бурд'є, зазначає, що практика - це все те, що соціальний агент відтворює в процесі своєї безпосередньої діяльності та все те, з чим він зустрічається в соціальному світі. П. Штомпка зазначає, що практики - це цілеспрямовані перетворення соціального світу, здійснення та відтворення соціальних структур [10]. Практика - це подія соціального світу, яка виникла внаслідок змін [1, с. 548-549]. Таким чином, і П. Бурд'є, і П. Штомпка свідчать про те, що практика - це зміна соціального світу, що відбувається внаслідок дій агента.

П. Штомпка пов'язує соціальні практики з процесами інституалізації норм та соціальною структурою. Процеси кристалізації соціальних практик наступні:

- 1) інституціоналізація нормативної структури, внаслідок якої норми та цінності починають обертатися навколо соціально значущих функцій;
- 2) артикуляція ідеальної структури за допомогою стандартних суджень, міфів та стереотипів;
- 3) експансія інтеракціоністської структури та розширення мережі контактів;
- 4) кристалізація структур інтересів, внаслідок чого чітко окреслюється ієрархія привілеїв та думок, нерівності між людьми у доступі до влади та престижу [10, с. 3].

Згідно із цим визначенням, поширення соціаль-

них практик споживача закріплює соціальну нерівність та створює нові форми такої нерівності. Так, заможні споживачі прагнуть купувати «брендові», коштовні, ексклюзивні речі, а пересічні споживачі - недорогі речі масового виробництва китайського або турецького походження.

Активізація споживачьких практик створює нові соціальні феномени (на кшталт «шопінгу»). Наочна ілюстрація та артикуляція споживання відбувається в отриманні стандартного речового оснащення «звичайної людини». Речове оснащення українців ілюструють дані таблиці 1 [2].

Таблиця 1

Розподіл домогосподарств за наявністю в них окремих товарів тривалого користування, %

Товари тривалого користування	Середня частка по країні			
	2000 р.	2006 р.	2008 р.	2010 р.
Холодильник	89,0	94,3	96,6	97
Пральна машина	71,7	77,2	83,3	84,2
Пилосос	54,5	63,9	73,3	74,5
Телевізор кольоровий	65,9	88,7	93,9	95,0
Відеомагнітофон	12,6	21,1	20,5	35,6
Відеокамера	0,5	2,6	5,2	5,1
Музичний центр	3,1	13,4	16,9	12,7
Комп'ютер	1,4	11,5	21,2	25,2
Велосипед	35,0	34,6	35,9	35,4
Мопед	1,3	1,4	3,7	3,6
Мотоцикл	6,4	3,3	3,3	3,2
Автомобіль	16,8	16,5	19,8	20,6
Супутникова антена	0,3	2,8	9,1	12,4
Кондиціонер	0,2	0,9	3,5	5,1
Мобільний телефон	-	48,8	76,8	84,2

Як бачимо, більшість населення має необхідні для життя речі. Можемо зазначити, що соціальні практики споживання притаманні як заможним, так і незаможним верствам населення, проте різниця соціальних практик споживання визначається не кількістю наявних речей, а їх якістю, вартістю, місцем придбання, термінами оновлення.

Інституалізація соціальних практик споживання відбувається у формі соціальної легітимації критеріїв «нормальної родини», до яких відноситься певний набір речей: машина, квартира, зручні меблі, ноутбук і т. ін.

Кожне суспільство підкоряє своє споживання визначеним ідеалам і цілям (зростання добробуту усіх, формування середнього класу або збагачення незначної частки суспільства) та на споживанні позначається ідеологічне забарвлення. Для формування відповідних моделей споживання здійснюється цілеспрямований вплив різних державних та загальносоціальних інституцій як на рівні державної політики, так і за допомогою соціальних норм, регулюючих засобів, мікросоціальних показників.

На споживчу поведінку здійснює також вплив і місцева влада, яка регулює мікроекономічні і регіональні умови споживання. Відповідні моделі споживання також нав'язують виробники і підприємці - реалізатори.

Поведінка споживача – це в основному поведінка, що сформована, оскільки більшість відносин, цінностей, смаків, форм соціальних практик, переваг, символічних значень і почуттів здобувається в процесі навчання, соціалізації. У процесі навчання споживача міняються його знання, досвід, відносини і поведінка. Величезну роль у набутті навчального досвіду споживачів відіграє культура, соціальний клас, які здійснюють формування досвіду споживачів через заклади освіти і побуту, родину і друзів, що згодом позначається на життєвому стилі споживачів, типі споживацької діяльності, специфіці організації соціальних практик споживання та визначає вимоги до речової оснащеності, набору послуг.

Практики споживання певною мірою визначаються системою соціальної стратифікації. Деякі методи позиціонування товарів, послуг, ідей («орел» та ін.) засновуються на асоціаціях споживача з визначеним соціальним класом, до якого він належить або прагне належати, тобто базуються на існуючому або на бажаному соціальному статусі споживача.

Значний вплив на формування моделей споживання здійснюють реклама, засоби масової інформації, культурні взірці, громадська думка, найближче соціальне оточення. Отже, соціальні практики споживання мають соціальну та соціокультурну обумовленість. Але, безперечно, на тип споживчої поведінки впливають психологічні та інші характерологічні риси особистості.

На формування визначеної моделі соціальних практик споживання впливають безліч факторів: географічний район проживання, рівень культури, соціальні норми суспільства, ЗМІ, соціальні класи, референтні групи, реклама, мода, інновації, демографічні характеристики споживача, соціальний статус, соціоекономічні показники, психологічний профіль особистості, поведінкові принципи, цінності, стиль життя, настрій (намір) споживача. Одним з вагомих факторів, що впливає на модель споживання, є рівень життя, добробут або нестаток. Усі ці фактори підкоряються мультипліфакторному принципу. У різних соціальних умовах, у різні моменти часу, залежно від соціальної моделі споживання і статусу споживача, на перший план виходять ті чи інші фактори впливу, оцінювати і досліджувати які необхідно системно і комплексно, а для цього необхідно добирати відповідну методику. Тобто, враховуючи різні фактори детермінації, можна типологізувати детермінанти (за особливостями їх впливу) й виокремити різні моделі споживання (за активністю, типом культури, характером людей). Численні дослідження моделей соціальних практик споживання дозволили вченим не тільки сформувати низку типологій споживачів, але й отримати основний висновок, яким активно користуються сучасні маркетологи – споживач є незалежним у своєму виборі, але знання його акту-

альних потреб і сподівань дає змогу вплинути на мотивацію й сформувати відповідну (прогнозовану) поведінку, діяльність.

Діяльність, поведінка споживачів і соціальні практики споживання ретельно вивчаються вже протягом десятиріч років. Найбільш наполегливо в цьому напрямку досліджень працюють маркетологи, які прагнуть знайти якомога більше нових засобів, технологій впливу на споживачів. Вичерпати варіанти запропонованих типів моделей споживання важко в силу їхньої численності. Для соціологів типологія та класифікація споживачів, перш за все, дає змогу визначити істотні відмінності визначених типів соціальних практик, що пов'язані з різними типами споживчої свідомості і мають якісні відмінності соціетального плану.

Для споживчого типу свідомості особи характерним є зосередження цінностей на собі. Основними цінностями стають особисте щастя (щастя близьких, оскільки на них поширюється ідентичність особи – своєрідне «розширене Я»), ненудне проведення часу задоволення. Мотивом поведінки є особиста користь. Явна або прихована меркантильність домінує в спонуканнях до активності. Моральні вчинки значимі не самі по собі, а мотивовані можливою користю для людини. Споживчий тип виражається в прагненні людини досягти власного благополуччя і благополуччя сім'ї (великого Я), добитися слави і влади, накопичити (добути) грошей. Для споживача характерною є довіра, передусім собі. Проте людина домагається досягти своїх цілей за допомогою інших людей, тому її відношення до інших людей більшою мірою позитивне, оскільки вона шукає в інших користь (важливішими є вчинки, а не мотиви). Оскільки (в цих ситуаціях) мотиви можуть бути результатом інтерпретації, то, відповідно, можуть бути не завжди правильно представлені.

Загальні моральні міркування враховуються людиною залежно від ситуації. Якщо ситуація несприятлива для врахування моральних вимог, то споживач може ними нехтувати (мораль для споживача – відносна). Легко долаються межі моральності, якщо інтереси особистої вигоди цього наполегливо вимагають. «Головною моральною цінністю людей споживчого типу є щастя, мотивом - користь, орієнтаціями - індивідуалізм, релятивізм і активність» [3, с. 239].

Наявність у суспільстві рис масової споживчої поведінки свідчить про належність країни до «суспільства споживання». В Україні останнім часом вийшло декілька робіт, що засвідчують наявність проявів суспільства споживання в нашій країні. Так, А. Кендюхов вбачає в цьому національну трагедію: «Втрата економічної незалежності при стрімкій духовній деградації суспільства - найбільша національна трагедія, породжена суспільством споживання» [6]. Проте фатального впливу цієї форми організації суспільства ще не відбулось у нашому суспільстві. Проілюструємо прояви типових рис суспільства споживання [7] емпіричними та статистичними даними стосовно України.

У споживанні, що виходить за рамки боротьби за фізичне існування, в різній мірі бере участь

переважна більшість населення. Особисті витрати на товари і послуги в Україні значно підвищилися: 1995 рік – 3719 млн. грн., 2000 рік – 115887 млн. грн., 2005 рік – 306769 млн. грн., 2010 рік – 838220 млн. грн. [2].

У торгівлі і сфері обслуговування зменшується роль дрібних магазинів. Головну роль починають грати великі торгові центри і супермаркети. За даними нашого дослідження у 2009-2010 рр. (n=1962 респондентів: Запоріжжя, Львів, Ужгород, Кривий Ріг, Полтава, Житомир, Донецьк) у великих універмагах здійснюють покупки 22 % опитаних, у невеличких бутиках – 32 %, на ринках – 66 %, ярмарках – 9 %, під час розпродажів – 23 %, у секонд хенді – 12 %. Але серед активних покупців (консьюмерів – типових представників суспільства споживання) у великих універмагах здійснює покупки тільки половина цієї когорти (54 %). Категорію споживачів (консьюмерів) ми визначили за наявністю типового поведінкового маркера суспільства споживання, що був зафіксований відповідно: «Мені хочеться купувати новий одяг і часто змінювати його» на запитання про відношення до речей. Когорта консьюмерів – це близько третини населення (серед опитаних у даному дослідженні – 30%), що може орієнтовано вказувати на рівень прояву в нашій країні ознак суспільства споживання. Останнім часом, «шопінг», як соціальна практика споживання, набуває поширення як форма проведення дозвілля. За даними наших досліджень у містах України, шопінг, як улюблений спосіб проведення дозвілля, вказали 22 % респондентів, але серед консьюмерів таких у два рази більше – 44 %.

Революція у сфері комунікацій (поширення Інтернету, мереж мобільного зв'язку) приводить до утворення нового інформаційного простору і розширення сфери спілкування. Розповсюдження Інтернету в Україні в останні роки відбувається великими темпами. За 2010 р. кількість користувачів Інтернету в Україні зросла на 29 %. У вересні 2011 р. кількість користувачів Інтернету в Україні склала 14,3 млн. осіб, що складає 36 % дорослого населення країни [8]. За цим показником Україна випередила декілька країн Європи і посідає середнє місце у відповідному рейтингу.

Економічна система тісно пов'язана з культурою споживання, бізнес формує такі феномени культури, як: смаки, бажання, цінності, норми поведінки, інтереси. Важливу роль у цьому відіграє реклама, що проникає до найглибших шарів соціальності. Коментувати цю тезу не доцільно, оскільки наочною є активна пропаганда споживчих цінностей у засобах масової інформації та інших каналах впливу на громадську думку, мораль та поведінкові стандарти.

Конкуренція виробників породжує конкуренцію споживачів. Людина в суспільстві споживання прагне споживати так, щоб, з одного боку, бути «не гірше інших», а з іншого – «не зливатися з натовпом». За даними нашого дослідження, мотиви споживачів в Україні відповідають вказаним критеріям. Так, на запитання «Що для вас важливо у виборі покупки?» консьюмери відповіли наступним чином: «Вартість речі» – 29 %, «Унікаль-

ність, неповторність речі» – 48 %, «Відповідність речі модним тенденціям, популярність» – 39 %. Відповіді українських консьюмерів повністю відповідають поведінковим стандартам суспільства споживання. Середні дані серед усіх категорій опитаних нижчі (і зафіксовані відповідно до визначених ознак на рівнях 29 %; 31 %; 21 %).

Індивідуальне споживання відображає не лише соціальні характеристики споживача (як демонстрація його соціального статусу), але і особливості його індивідуального способу життя.

Прискорюється темп зміни моди, речі знецінюються і застарівають швидше, ніж вони фізично зношуються, тобто вводиться планомірна зміна речей одних поколінь іншими. У суспільстві споживання людина, що «відстала від моди», відчуває себе символічно бідною.

Освіта, передусім вища, стає платною ринковою послугою [4, 5], яку стали здобувати в масових масштабах. За нашими дослідженнями, бажання здобути вищу освіту висловлює переважна більшість випускників шкіл (2011 рік, n=2340).

Серед соціологів і громадських діячів є немало прибічників суспільства споживання. Основні тези прихильників суспільства споживання і консьюмеризму [7] такі:

- Споживання сприяє виникненню хорошого і відповідального уряду, який сприяє довгостроковій соціальній стабільності, що необхідно для суспільства.

- У суспільстві споживання виробники мають стимул удосконалювати і створювати нові товари і послуги, що сприяє прогресу в цілому.

- Високі споживчі стандарти є стимулом для зайнятості грошей і, як наслідок, наполегливої роботи, тривалого навчання, підвищення кваліфікації.

- Споживання сприяє зниженню соціальної напруженості.

- Споживчі мотиви поведінки витісняють національні і релігійні, що сприяє зниженню екстремізму, підвищенню терпимості. Крім того, людина в суспільстві споживання, як правило, менш схильна до ризику.

- Члени суспільства споживання вимагають вищих екологічних стандартів і екологічно чистих продуктів, що змушує виробників створювати їх.

- Споживання сировини і товарів з країн «третього світу» сприяє їх розвитку.

Висновки. Споживання віддзеркалює особливості сучасного суспільства, що переживає чуттєву епоху з орієнтацією цінностей на людині. В українському суспільстві, у соціальних практиках споживання зафіксовано прояви типових рис суспільства споживання. Споживачі у своїх практиках демонструють орієнтацію на особисте задоволення, користь і все те, що робить їх особисте життя кращим. Основними цінностями людей стають особисте щастя, благополуччя; мотивом – особиста вигода і користь. Споживачі у своїх діях покладаються тільки на себе і характерною особливістю є довіра собі. У вчинках та діяльності споживачів мораль є відносною.

Поширення соціальних практик споживачів закріплює соціальну нерівність, а їх активізація

– створює нові соціальні феномени. Отже, незважаючи на певні негативні риси суспільства споживання, цілком відкидати його доцільність буде утопією та шкодою для розвитку суспільства. Суспільство споживання – це риса сучасності. Сподіватись на те, що Україна уникне розповсюдження типових соціальних практик суспільства споживання без того, щоб не пережити його властивос-

ті у повній мірі, буде історично безглуздою мрією.

Інша мова, вчасно врахувати досвід розвинутих країн і, за можливістю, уникнути найбільш гострих недоліків суспільства споживання буде доречним, корисним і реальним. Отже, дослідження проявів суспільства споживання є нагальною потребою соціологічної науки та суспільної практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурдые П. Практический смысл / П. Бурдые. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. – С. 548 – 562.
2. Доходи та витрати населення України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Зеленкова И. Л. Этика / И. Л. Зеленкова, Е. В. Беляева – Мн.: НТООО «Тетра Системс», 1997. – 320 с.
4. Зоська Я. В. Новый институциональный кризис высшего образования / Я. В. Зоська // Методология, теория та практика социологического анализа современного общества. – Х.: ХНУ, 2008. – С. 508–510.
5. Зоська Я. В. Ринкові механізми надання освітніх послуг: соціологічний аспект / Я. В. Зоська // Соціальні технології. – К.: ГУ «ЗІДМУ», 2008. – Вип. 38. – С. 202–206.
6. Кендюхов А. Общество потребления как национальная трагедия Украины // Зеркало недели, 14 января 2011
7. Общество потребления // [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/Общество_потребления
8. Рост уровня проникновения Интернета в Украине // [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ain.ua/2011/10/19/62100>
9. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
10. Штомпка П. Понятие социальной структуры: попытка обобщения / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 9. – С. 3 – 10.

УДК 316.7:378.4(477.521.6) К 17

К.М. КАЛІНІНА

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК ПОКАЗНИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УНІВЕРСИТЕТУ ДОНБАСУ (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

Калініна Катерина Михайлівна – заступник завідувача відділом аналізу та перспективного розвитку університету, аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розкриваються сутність та підходи до визначення корпоративної культури, аналізується її сучасний стан університету Донбасу, пропонуються подальші перспективи розвитку та впливу на конкурентоспроможність університету на освітньому ринку регіону.

Ключові слова: корпоративна культура, університет, «артефакти», «цінності», місія, стратегія, традиції, ефективність, конкурентоспроможність.

В статье раскрываются сущность и подходы к определению корпоративной культуры, анализируется ее современное состояние университета Донбасса, предлагаются дальнейшие перспективы развития и влияния на конкурентоспособность университета на образовательном рынке региона.

Ключевые слова: корпоративная культура, университет, «артефакты», «ценности», миссия, стратегия, традиции, эффективность, конкурентоспособность.

The article reveals the essence of and approaches to corporate culture, examines its current state of the University of Donbass, offer further prospects of development and impact on the competitiveness of the university education market in the region.

Keywords: corporate culture, the university, “artifacts”, “values”, mission, strategy, tradition, efficiency, competitiveness.

© К.М. Калініна, 2011

На початку 90-х років ХХ ст. у вищій освіті змінюється орієнтація розвитку з ціннісно-орієнтованої на цілеорієнтовану, яка характерна для комерційної організації. Таким чином, для планування подальшої діяльності університетів є доцільним використовувати методи та методики, які використовуються у ринковому середовищі, які в змозі реагувати на реформи та трансформації в освіті.

Одним з показників успішності компанії на

ринку є корпоративна культура. Американський вчений J. Pfeffer, проаналізувавши декілька процвітаючих компаній, прийшов до висновку, що ці компанії приділяли дуже багато уваги формуванню та розвитку корпоративної культури [1]. Тобто запорукою успішності будь-якої комерційної організації є саме висока та розвинена корпоративна культура. А. Файоль у своїх принципах сформулював корпоративний дух, як згуртованість працівни-

ків, єдність сил. Сила в гармонії персоналу як один із важливих принципів успішного розвитку організації.

Можна виділити декілька підходів до розуміння корпоративної культури:

1. За впливом на організаційну ефективність можна виділити: прагматичний підхід (культура розглядається як інструмент підвищення ефективності діяльності організації і провідник організаційних змін) та феноменологічний підхід (корпоративна культура може бути джерелом підвищення ефективності і гальмує спроби нововведень).

2. За механізмом виникнення і формування корпоративної культури: раціональний підхід (культура привноситься в організацію її керівництвом або засновниками) та генетичний підхід (культура являє собою результат історичного розвитку організації).

3. Відповідно до погляду на фактори, що впливають на утворення і формування культури: екстерналістський підхід (корпоративна культура формується в тісній залежності від національної культури і відповідає вимогам навколишнього середовища), та інтерналістський підхід (культура формується відповідно до організаційної структури, традицій та ін.).

4. За впливом корпоративної культури на поведінку членів організації: спрямовуючий підхід (культура безпосередньо визначає індивідуальну поведінку за допомогою сукупності засвоєних цінностей і норм) та обмежуючий підхід (культура репертуар способів сприйняття та інтерпретації ситуації, який залишає індивіду деяку свободу в цих рамках).

5. За впливом корпоративної культури на організаційні зміни і здатність організації до адаптації: кондуктивний підхід (що розглядає культуру як перешкоду для змін) та резистивний (що розглядає її як провідник змін) [2, 130-131].

Найбільш загальним слід визнати поділ підходів на дві великі групи: прагматичну та феноменологічну. Прагматичний підхід може бути охарактеризований як раціональний, інтерналістський, спрямовуючий і резистивний. Феноменологічний розглядає корпоративну культуру, як надраціональний феномен, що супроводжується змінами і який впливає на ефективність організаційної діяльності лише опосередковано, через вплив на процес сприйняття та інтерпретації ситуації.

Можна виділити такі функції корпоративної культури:

1. Формування позитивного іміджу організації; 2. Підтримку цінностей, притаманних даній організації. Корпоративна культура через артефакти, місію, історію, традиції підтримує цінності даного підприємства; 3. Створення та підтримання у співробітників почуття причетності до спільної справи, що надає сенс їх роботі в організації; 4. Виховання співробітників у дусі відданості організації, обмеження від небажаних впливів – охоронна функція; 5. Сприяння соціалізації нових працівників – адаптаційна функція; 6. Формування і контроль форм поведінки, характерних для даної організації – регулююча функція.

Структура корпоративної культури, на думку Могутнної М.М., складається з двох рівнів:

1. «Артефакти» (у них втілюються духовні цінності організації і виражається те, що відрізняє одну від одної): зовнішній вигляд будівлі, офісів та інших приміщень; зовнішній вигляд співробітників; наявність особливого стилю організації: логотип, символіка, їх застосування в оформленні робочих місць, документів (плакати, листівки); характеристики системи комунікації: тип використовуваної комунікації всередині організації; спеціальні документи, в яких описані цінності організації.

2. «Цінності» (ряд складових, кожна з яких може бути закріплена в документах організації): місія організації – постулює головне призначення організації в суспільстві, сенс її функціонування; історія, міфи і легенди організації; ритуали, традиції, свята і події. Їх спільна риса в наповненні життя людей сенсом прилучення до цілого: робочій групі, професії, суспільства; умови та цінності. Працівники задоволені роботою, відносинами і кліматом у колективі.

Корпоративна культура може розглядатись як чинник, який може бути використаний для максимізації ефективності діяльності організації, зміцнення її цілісності, покращення механізмів соціальної згуртованості працівників, підвищення їх продуктивності та мотивації праці [2,131]. Таким чином, корпоративна культура – сукупність цінностей, ідей і вподобань, які сприймаються й поділяються членами організації.

Спробуємо підходи та рівні корпоративної культури охарактеризувати для університетської організації. Традиція формування та розвитку корпоративної культури в університеті перейнята з США. Корпоративній культурі університетів США спочатку сприяв особливий правовий статус, володіння власними статутами і конституціями, які давали їм високу ступінь автономії, але не протиставляли їх суспільству і владі [3].

Корпоративність сучасного університету Донбасу – це певні критерії, фактори, показники, традиції, що об'єднують усіх людей, які здійснюють свою діяльність в університеті і відданих йому, незалежно від свого університетського статусу. Корпоративна культура університету – це ступінь його високої репутації, імідж, що створюється в умовах конкуренції [3]. Університетська корпоративна культура стала одним з показником конкурентоспроможності, престижності та лідерства серед ВНЗ регіону та країни. Кожен університет активно проводить заходи щодо згуртованості та унікальності, стараються знайти корені заснування («мода» та показник лідерства на найстаріший навчальний заклад), ведуть активну рекламну діяльність та розробляють маркетингову стратегію.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (ЛНУ) приділяє увагу формуванню та розвитку корпоративної культури. Розроблений статут, правила внутрішнього розпорядку, акти, ухвали та кодекси. Культура університету формується ректоратом, вченою радою та навчально-методичною радою, студентською Асамблеєю. Вона є

інструментом підвищення ефективності діяльності ВНЗ та вектором щодо організаційних змін. Культура формується з традицій, структури, норм та цінностей університету, формує шаблон поведінки суб'єктів ЛНУ. Так, у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка є своя історія: у 2011 році йому виповнилось 90 років з дня заснування. Цій події було присвячено дуже багато заходів, наприклад, створення загальноуніверситетського музею Т.Г.Шевченка та фільму, підготовка скульптури Кобзаря, організація концертів, виставок тощо.

В університеті регулярно проводяться конкурси («Краща академічна група», «Формула успіху» та ін.), виставки (Виставка-конкурс постижерних виборів «Моя Україна», Виставка кулінарної майстерності студентів, фотовиставка «Ця краса тобі, мій любий Університет» та ін.), фестивалі (турнір команд КВК ЛНУ «Кубок Президента», Луганська студентська ліга КВК, «Тетянин день» та ін.), брейн-ринги, концерти, спортакіади, благодійні заходи.

У ЛНУ імені Тараса Шевченка є свій статут, своя символіка, гімн, герб, маркетингова продукція (календарі, ручки, листівки, буклети, книги та ін.), сформульована місія («різноманітний вплив на суспільство та науку, провідна роль університету в трансляції національних і європейських культурних цінностей, науково-педагогічний колектив працює над підготовкою нового покоління професіоналів, елітних спеціалістів, готових до самоосвіти протягом усього життя, здатних успішно працювати в динамічних умовах сучасного ринку»), стратегічна мета («підготовка висококваліфікованих кадрів у різних галузях життєдіяльності, які будуть конкурентоспроможні на українському, світовому та європейському ринках праці. Визнання університету в європейському і світовому освітньому просторі, що може бути реалізовано через активне партнерство та входження в міжнародні освітньо-наукові організації»), програма реалізації місії та стратегії [5]. Для першокурсників у перший період навчання проводяться адаптаційні заходи: просвітницькі бесіди, які формують патріотичне усвідомлення історії, традицій університету. Для більшої згуртованості та створення найсприятливішого клімату в університетському середовищі проводяться спільні заходи серед викладачів та студентів, кураторські години та корпоративні вечори.

Так, в університеті проводилось дослідження «Університет очима студентів (дослідження присвячено дев'яносторіччю Луганського національного університету імені Тараса Шевченка)», де 71,4 % студентів відзначили, що їм подобається навчатись в ЛНУ імені Тараса Шевченка. Студенти університету вважають, що він є одним із провідних університетів Луганщини та Донбасу (92,1% та 71,3 % відповідно), що є показником високої довіри та рівня патріотизму до рідного університету. Студенти знають дату створення університету (81,9% – у 1921 році, 84,5 % – 1 березня). 84,5% студентів відзначили, що університету у 2011 році виповнюється 90 років з дня заснування, що є показником знання історії університету. 65,2% сту-

дентів знають назву студентської газети «Новий погляд»; 70,2% – назву гандбольної команди «Буревісник»; 77,3 % – назву волейбольної команди «Іскра»; 69,0% студентів зазначили, що серед випускників університету є олімпійські чемпіони.

Враховуючи, що корпоративна культура університету зовсім недавно стала прерогативою конкурентоспроможності та престижності на ринку освітніх послуг є недоліки. Наприклад, студенти не завжди користуються акціями студентської профспілки (55,5%); 71,2% – мають уявлення про санаторій-профілакторій університету, але не відвідували його. Студенти університету не в змозі сформулювати місію університету (73,2% студентів не відповіли на запитання), 7,0% студентів сформулювали її, як «Інтеграція університету до європейського поля освіти», 18,3% – сформулювали місію університету, яка більш-менш відповідає дійсності: «Підготовка спеціалістів-професіоналів, які готові працювати в сучасних умовах та самовдосконалюватися». Це, без сумніву, є недоліком у роботі зі студентами. Таким чином, сучасна корпоративна університетська культура – це своєрідна, досить ефективна форма життєдіяльності університетів, що дозволяє говорити про університет як про високоорганізовану систему, яка побудована на принципах самоцінності знання, свободи навчання і навчання, що і є конкретним способом реалізації та ідеї університету, яка є показником конкурентоспроможності [3].

Подальший розвиток університетської корпоративної культури має традиції, які засновані на досвіді університетів США: 1. Поліфункціональність університету, або здатність як генерувати, так і забезпечувати трансферт сучасного знання; 2. Сильна орієнтація на наукові дослідження і розробку, перш за все на фундаментальні дослідження; 3. Наявність системи підготовки фахівців з науковим ступенем; 4. Орієнтація на сучасні напрями науки, високих технологій та інноваційний сектор в економіці, науці і техніці; 5. Широкий набір спеціальностей і спеціалізація, включаючи природні науки, соціальні науки і гуманітарне знання; 6. Високий професійний рівень викладачів, прийнятих на роботу на основі конкурсів, у тому числі і міжнародних; 7. Наявність можливостей для запрошення провідних фахівців з різних країн світу на тимчасову роботу. 8. Високий ступінь інформаційної відкритості та інтеграція в міжнародну систему науки й освіти; 9. Сприйнятливості до світового досвіду і гнучкості щодо нових напрямів наукових досліджень та методології викладання; 10. Конкурентність і селективний підхід при наборі студентів; 11. Формування навколо університету особливого інтелектуального середовища; 12. Наявність корпоративної етики, що базується на етносі науки, демократичних цінностях і академічній свободі; 13. Формування навколо університету специфічного науково-технічного та економічного простору, часто заповнюваного технопарковими структурами; 14. Прагнення до лідерства всередині даного регіону, країни і світового наукового та освітнього співтовариства в цілому [4, 19].

Проаналізувавши сучасне становище та розви-

ток університету, можна сказати, що сучасний університет Донбасу має свої «артефакти» і «цінності», має прагматичний підхід щодо корпоративної культури, охарактеризований як раціоналістич-

ний, інтерналістський, спрямовуючий і резистивний. Таким чином, корпоративна культура університету спрямована на зовнішню сприйнятливості і ефективність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пушных В.А. Инновационная корпоративная культура и конкурентная среда университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.tpu.ru – Назва з екрана
2. Могутнова Н.Н. Корпоративная культура: понятие, подходы / Могутнова Н.Н. // СОЦИС. – 2005. – № 4. – С. 130 – 136.
3. Алтайцев А.М. Корпоративная культура университетов США [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.charko.narod.ru – Назва з екрана
4. Яблонскене Н.Л. Корпоративная культура современного университета / Яблонскене Н.Л. // Университетское управление. – 2006. – № 2(42). – С. 7 – 25.
5. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.luguniv.edu.ua>.

УДК 316.628

А. В. ШИДЕЛКО

СТАТЕВА ДЕМОРАЛІЗАЦІЯ: КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ І ПРОЯВИ

Шиделко Анна Володимирівна – науковий співробітник відділу практичної психології Львівського науково-практичного центру професійно-технічної освіти НАПН України

Здійснено науковий аналіз дефініцій поняття статевої деморалізації в науково-дослідній літературі з соціології й інших галузей знань і визначено прояви статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні.

Ключові слова: статева деморалізація, аморальна, девіантна поведінка, неповнолітні дівчата.

Осуществлен научный анализ дефиниций понятия половой деморализации в научно-исследовательской литературе по социологии и других областей знаний и определены проявления половой деморализации несовершеннолетних девушек в Украине.

Ключевые слова: половая деморализация, аморальное, девиантное поведение, несовершеннолетние девушки.

The scientific analysis of determination of concept of sexual demoralization in research literature from sociology and other sciences is carried out, the displays of sexual demoralization of minor girls are certain in Ukraine.

Key words: sexual demoralization, amoral, destructive conduct, very young girls.

© А. В. Шиделко, 2011

Постановка проблеми. Одним із проявів соціальної дезадаптації підлітків, що виникає як наслідок соціально-економічних і культурно-освітніх передумов, так і під впливом психофізіологічних і біологічних чинників, передусім, акселерації, є надмірно раннє і глибоке зацікавлення проблемами міжстатевих стосунків, порнографією та комерційним сексом, зокрема, завдяки широкому доступу до мережі Інтернет, дисфункційності значної частини сучасних сімей, лібералізації поглядів на суспільну мораль і дошлюбні стосунки, неоднозначності підходів до проблеми формування статевої культури молоді, особливо неповнолітніх дівчат. Закономірними наслідками цього стали такі негативні тенденції в суспільстві, як ранній початок статевого життя школярів, проміскуїтет у середовищі молоді, зростання кількості випадків штучного переривання підліткової вагітності та раннього самотнього материнства, поширення венеричних захворювань, «помолодшання» проституції тощо. За таких умов актуальною соціологічною проблемою сьогодення постає соціальна профілактика

статевої деморалізації неповнолітніх дівчат. У соціологічному пошуку, як і в будь-якому іншому науковому дослідженні, важливе значення має ґрунтовне розуміння та найбільш вдале висвітлення ключових понять, які стосуються проблеми, що вивчається.

Аналіз останніх наукових публікацій та досліджень. Висвітленню означеної проблеми присвячені дослідження зарубіжних і вітчизняних авторів, зокрема: девіантних проявів сексуального потягу (Я.Гілінський Т. Гурлева, А. Станська та ін.); статевої соціалізації та підготовки учнівської молоді до сімейного життя (Т. Говорун, І. Даценко, О.Кізь, О. Кікінеджи та ін.); соціальної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі (О.Барішполец, А. Капська, О. Караман, Б. Лазаренко, К. Левченко та ін.).

Метою статті є науковий аналіз сутності означеного поняття, розгляд його дефініцій у науково-дослідній літературі з соціології й інших галузей знань, які послуговуються цим поняттям (психологія, педагогіка, етика, культурологія, філологія,

теологія, право тощо) та визначення проявів статевої деморалізації неповнолітніх дівчат в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ключовим поняттям нашого дослідження є деморалізація, одним із різновидів якої є деморалізація статева. З метою наукового аналізу сутності означеного поняття розглянемо його дефініції в науково-довідковій літературі, які послуговуються цим поняттям (соціологія, психологія, етика, культурологія, філологія, теологія, право тощо).

У сучасному словнику іншомовних слів (2006 р.) пояснюється етимологічне походження слова «Деморалізація» – (від лат. «de...» – віддалення, припинення та «moralis» – моральний, франц. – demoralisation) і окреслюється його значення так: 1) зневіра, занепад моралі, дисципліни; 2) занепад звичаїв, моральна деградація [10, с. 209].

Великий тлумачний словник української мови (2007 р.) подає визначення деморалізації так: «Деморалізація – це занепад моральності, моральна розбещеність; спад духовних сил, настрою, дисципліни; втрата здатності до дії» [8, с. 283].

У подібний спосіб цей термін тлумачиться в психології (2005 р.). «Деморалізація – занепад дисципліни, духу; моральний розпад, занепад моралі» [11, с. 88].

У сучасному словнику із суспільних наук (2006 р.) це ж поняття пояснюється аналогічно до вищевказаних визначень: «1) моральний розклад, розбещеність; 2) занепад настрою, дисципліни» [9, с. 91].

У мережі Інтернет (Електронна економічна енциклопедія бібліотеки Воеводіна) знаходимо визначення, яке, з одного боку, частково повторює зміст уже згаданих тлумачень, а з другого – дещо його розширює, а саме – за рахунок аксіологічного аспекту явища, що є, на наш погляд, дуже влучним і цінним доповненням (втрата культурних і духовних (нематеріальних) цінностей) [7].

Таким чином, аналіз наявних дефініцій поняття деморалізації вказує на три основні аспекти прояву цього явища: 1) руйнування та втрата особистості духовних, моральних і культурних цінностей, які панують у даному суспільстві; 2) моральний занепад особистості, її розбещеність у поглядах і поведінці, недотримання дисципліни, що логічно впливає із руйнування системи моральних цінностей; 3) втрата настрою, здатності до дій, праці, соціальної активності, що тісно пов'язане з духовною і моральною деградацією особистості та відображає негативні психологічні зміни в її структурі. І таке тлумачення явища деморалізації, на нашу думку, є найбільш повним і логічним.

Іншим близькозначним поняттям до деморалізації є аморалізм. «Аморалізм – (грец. «а» – запереч. частка і лат. «moralis» – моральний) моральний принцип, який обґрунтовує нігілістичне ставлення до суспільства і, насамперед, до загальнолюдських норм моралі та проголошує аморальність законним способом поведінки особистості» [1, с. 19-20].

Стосовно аморальної поведінки науково-довідкова література теж дає відповідне тлумачення, наприклад, російська соціологічна енциклопедія наводить таку дефініцію: «Аморальна поведінка – це

тип поведінки, який суперечить прийнятим у даному суспільстві моральним нормам (пияцтво, здирицтво тощо)» [13, с. 383].

У психолого-педагогічній літературі рідко зустрічається поняття аморальної чи неморальної поведінки. Для окреслення цього явища широко використовуються інші поняття, а саме – делінквентна та девіантна поведінка. При цьому перша означає поведінку, яка суперечить нормам діючого законодавства. Натомість, девіантна поведінка має більш широкий контекст відхилення не лише від юридичних, але й моральних, культурних, релігійних, звичаєвих та інших норм функціонування особистості в даному суспільстві.

Девіантна поведінка – завжди антисуспільна. Така поведінка характеризується відхиленнями, пов'язаними з порушенням соціальних норм і правил, які притаманні мікросоціальним відносинам і суспільним інститутам (сім'я, школа) і малим статевовіковим соціальним групам [2, с. 216].

Отже, поняття «деморалізація», «аморалізм», «аморальна поведінка» акцентують увагу на порушенні широкого спектра законів, норм, правил і традицій, які є обов'язковими для виконання членами даного суспільства. Функціонування людини згідно з цими вимогами, правилами, нормами і законами схвально сприймається, вважається єдино можливим, прийнятним, правильним у моральному аспекті. Нехтування ж цими нормами викликає суспільний осуд, негативне ставлення, стигматизацію більшості людей по ставленню до тих, які дозволили собі ці норми порушити. Виконання норми вимагає знання її сутності з боку суб'єкта, розуміння інтерналізації та реалізації в житті.

У сучасній науковій літературі зазначається, що трактування будь-якої норми вимагає уваги та відповідальності особистості, оскільки саме на основі її правильного розуміння встановлюються критерії відхилень від норми з усіма наслідками для людини, соціальної групи та цілого суспільства. Визначаючи норму, слід враховувати складність, багатогранність, суперечливість поведінки людини в соціумі [12, Т. 1, с. 5], а також культурний контекст. З огляду на складність і неоднозначність окреслення поняття норми, оскільки бувають різні види норм (статистична, клінічна, медична, психологічна, вікова, етична, релігійна, культурна, правова, біологічна тощо), поняття норми є відносним і тому воно повинно розглядатись як критерій для оцінювання поведінки, має бути тісно пов'язане з соціокультурним контекстом даного суспільства, а нерідко і з історичним періодом розуміння певного явища.

Таким чином, норма несе в собі не лише середньостатистичну величину, яка характеризує певне соціальне явище чи процес, але й серію допустимих відхилень від цієї величини в певному діапазоні, визначеному суспільством. Предметом наших зацікавлень є причини, прояви, наслідки та способи запобігання відхиленням у поведінці й у сфері статевого життя молоді.

Відхилення поведінки людини від загальноприйнятих норм може мати різні прояви. Одним із них є розпуста.

У словнику з етики (2001 р.) подано таке формулювання: «Розпуста – це характеристика поведінки та стану душі, які виникають при неопанованому чуттєвому прагненні, головним чином, до сексуального задоволення» [16, с. 402-403].

Характеризуючи явище розпусти, інші джерела подають таке формулювання: «Розпуста це: 1) зневажання певних правил, законів; 2) непокірність, неслухняність; 3) аморальність» [17].

У контексті нашої роботи цінним є тлумачення явища статевої розпусти, яке, на жаль, не ввійшло до змісту більшості доступних науково-довідкових видань. Однак можемо знайти тлумачення цього явища в теологічних джерелах. Так, наприклад, у Біблії це поняття ототожнюється із занепадом духовності людини, і трактується як блуд тобто гріх проти власного тіла [14].

Таким чином, термін «розпуста» як і проаналізований уже нами термін «деморалізація» вказують на характер руйнівних процесів, які відбуваються у духовно-моральній сфері та психосоціальному функціонуванні людини і позначаються на її світогляді та поведінці. Поняття статевої розпусти додатково підкреслює роль чуттєвого чинника (неопанований потяг людиною до сексуального задоволення) в духовно-моральній деградації особистості.

Наступним спорідненим терміном є поняття «деградація». У психології (2005 р.) термін «деградація» (від фр. «degradation» – занепад) означає: поступове погіршення, виродження, занепад, рух назад, зниження або втрата позитивних якостей особистості [5, с. 87].

Майже ідентично пояснює це явище сучасний словник із суспільних наук (2006 р.). Деградація – (від лат. «degradatio» – зниження) поступове погіршення, втрата позитивних якостей, занепад, виродження [4, с. 87].

На таке формування негативних психологічних якостей особистості, які є наслідком процесу деградації, вказують також визначення, що містяться в Інтернет джерелах: «Деградація – поступове погіршення якостей, втрата цінних властивостей» [6].

У соціології термін «деградація» дефінується не лише з точки зору формування асоціальних психологічних якостей особистості, але й з урахуванням поступової зміни (погіршення) її соціального статусу: «1) занепад, рух від вищого до нижчого, зміна або втрата позитивних якостей; 2) втрата свого соціального статусу індивідом чи групою та здатності відновити себе в попередній якості; 3) втрата значущих соціальних якостей індивідом чи групою» [3, с. 63].

Таким чином, термін «деградація» вказує на поступове погіршення психологічних якостей, цінних для функціонування в суспільстві властивостей особистості, погіршення та зниження її соціального статусу, що, безумовно, пов'язане з негативним психологічним станом.

Підсумовуючи зміст викладеного, можемо зазначити, що у проаналізованій нами сучасній науково-довідковій літературі поняття деморалізації відображено недостатньо широко. Натомість, явище статевої деморалізації взагалі потребує внесення до переліку основних понять науково-довідкової

літератури із соціології, психології та соціальної і загальної педагогіки. Тлумачення цього терміну необхідно реалізувати на засадах інтердисциплінарного підходу.

З огляду на зазначене, а також із урахуванням того, що наше дослідження стосується конкретної статевої категорії людей, а саме – неповнолітніх дівчат, є потреба сформулювати власне визначення явища статевої деморалізації стосовно неповнолітніх дівчат. Для наукового формулювання такого визначення необхідно конкретизувати також прояви статевої деморалізації, які є характерними для даної статевої групи.

Ці прояви стосуються двох взаємопов'язаних між собою сфер: 1) сфера духовно-моральних цінностей, цілей, мотивів, поглядів, норм, правил (світоглядна сфера); 2) сфера поведінки (біхевіоральна сфера). Відхилення у першій сфері функціонування особистості були проаналізовані нами вище. Натомість відхилення в другій – поведінковій сфері, які можна вважати яскравим проявом деморалізації, необхідно ще додатково окреслити.

На нашу думку, біхевіоральними проявами статевої деморалізації неповнолітніх дівчат є: ведення раннього статевого життя, проміскуїтет (часта зміна сексуальних партнерів), гомосексуальні стосунки (у сенсі відхилення від релігійної норми, наприклад, християнської моралі), захоплення порнографією, зоофілія, інцест, груповий секс (оргії), спонсорінг, і проституція, як одна з найнебезпечніших, антисоціальних, аморальних форм поведінки.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що статева деморалізація неповнолітніх дівчат – це процес і результат деградації особистості в кількох взаємопов'язаних сферах: духовно-моральних та культурних цінностей і світогляду; емоційно-вольовій сфері та в поведінці. Деградація в першій сфері пов'язана з духовно-моральною кризою особистості, занепадом її моральних, духовних, культурних і релігійних цінностей і соціально значущих якостей особистості, безвідповідальним ставленням до виконання соціальних ролей (доньки, сестри, нареченої, дружини, матері тощо). Деградація в емоційно-вольовій сфері виявляється в емоційній незрілості та спотворенні системи потреб, що мають примітивний, споживацький зміст. У сфері поведінки, яка має девіантний, асоціальний характер, деморалізація може мати різні прояви: раннє ведення статевого життя; захоплення порнографією й участь у її виготовленні; позашлюбне статеве життя з партнером, який утримує (спонсорінг), і проституція.

Серед згаданих різних проявів статевої деморалізації дівчат найбільш небезпечною і згубною щодо наслідків як у психофізичному, так і в соціальному контексті є проституція, яка стала для України значною соціальною проблемою. Доказом цього є добровільне входження частини молодих українських дівчат до сфери секс-бізнесу, а також втягування їх до діяльності міжнародних злочинних угруповань, які займаються торгівлею людьми.

Проституція в Україні, за даними інституту соціальних досліджень, охоплює досить широкий віковий діапазон осіб – від 12 до 45 років. Дані

фокус-груп за участю представниць комерційного сексу вказують, що в цій сфері задіяні і діти з десяти років. Але неповнолітні повії та їхнє оточення дотримуються вкрай суворої конспірації. З високою мірою ймовірності можна стверджувати, що реальна питома вага неповнолітніх у комерційному сексі значно вища за офіційно встановлені 8%. Це підтверджують і дані опитування жінок щодо віку, в якому вони вперше надали секс-послуги за винагороду [15, с. 15-16].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, здійснивши аналіз явища статевої деморалізації як соціальної проблеми, ви-

значивши її ключові поняття та прояви, можемо зазначити, що статева деморалізація підлітків проявляється в різних формах деструктивної й аморальної поведінки, найважчою з яких вважаємо проституцію неповнолітніх дівчат. Наслідки такої асоціальної поведінки, безумовно, відображаються як на житті окремої особистості, так і на функціонуванні суспільства в цілому.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків ефективних шляхів вирішення означеної проблеми вважаємо вивчення форм і методів запобігання статевої деморалізації серед неповнолітніх дівчат у діяльності українських організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аморалізм // Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова]. – Х. : Прапор, 2006. – С. 19–20.
2. Девиации как социально-педагогическая проблема // Социальная педагогика : курс лекций / [под общ. ред. М. А. Галагузовой]. – М. : ВЛАДОС, 2000. – С. 212–226.
3. Деградація // Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / [ред. и корд. академик РАН Г. В. Осипов]. – М. : ИНФА·М – НОРМА, 1998. – С. 63.
4. Деградація // Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова]. – Х. : Прапор, 2006. – С. 87.
5. Деградація // Сучасний тлумачний психологічний словник. – Х. : Прапор, 2005. – С. 87.
6. Деградація [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ru.wiktionary.org/wiki>. — Назва з контейнера.
7. Деморалізація // Библиотека Воеводина. Економічна енциклопедія – електронна [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://enbv.narod.ru>. — Назва з контейнера.
8. Деморалізація // Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : Перун, 2007. — С. 283.
9. Деморалізація // Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова]. – Х. : Прапор, 2006. – С. 91.
10. Деморалізація // Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / [уклад. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, НАН України]. — К. : Довіра, 2006. — С. 209.
11. Деморалізація // Сучасний тлумачний психологічний словник. – Х. : Прапор, 2005. – С. 88.
12. Лерш Ф. Розуміння особи у психології / Филипп Лерш // Гуманістична психологія : антологія [в 3-х т.] / [за ред. Р. Трача, Г. Балла]. – К. : Пульсари, 2001. – Т. 1. — С. 93-109.
13. Нравственное поведение // Российская социологическая энциклопедия / [под. общ. ред. академика РАН Г. В. Осипова]. – М. : НОРМА-ИНФА·М, 1999. – С. 383.
14. Православний світогляд. Церква та молодь [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.orthodoxia.org.ua. — Назва з контейнера.
15. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / [за ред. О. П. Петрашук та І. І. Цушка]. — К. : Ніка-Центр, 2003. — 248 с.
16. Распутство // Этика : энциклопедический словарь / [под ред. Р. Г. Апресяна и А. А. Гусейнова]. – М. : Гардарики, 2001. – С. 402-403.
17. Розпушта [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.slovnuk.net>. — Назва з контейнера.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК: 320.52

Н.П. ГЕДІКОВА

БАЗОВІ ІМПЕРАТИВИ СУЧАСНОЇ КОНСЕРВАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Гедікова Наталя Пилипівна – декан факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського», доцент, доктор політичних наук (м. Одеса)

У статті визначено та проаналізовано базові імперативи сучасної консервативної ідеології, обґрунтовано їх сучасне смислове значення. А також виокремлено особливості, які істотно відрізняють консерватизм від інших ідеологій і суспільно-політичних течій.

Ключові слова: консерватизм, ідеологія, традиція, порядок, стабільність.

В статье определено и проанализировано базовые императивы современной консервативной идеологии, обосновано их современное смысловое значение. А также выделены особенности, которые существенно отличают консерватизм от других идеологий и общественно-политических течений.

Ключевые слова: консерватизм, идеология, традиция, порядок, стабильность.

In the article it is defined and analyzed the fundamental imperatives of modern conservative ideology, grounded their modern semantic value. And also features which essentially distinguish conservatism from other ideologies and political currents are allocated.

Key words: conservatism, ideology, tradition, an order, stability.

© Н. П. Гедікова, 2011

В умовах глобалізації всієї світової системи і цивілізаційної кризи видається складним оформлення цілісного бачення суспільства, створення єдиної концепції суспільного розвитку. Це пов'язане з ритмом соціального розвитку, що прискорюється, та радикальними змінами, які розпочалися наприкінці минулого століття, що піддало інверсії людське мислення і саме буття. Природно, дані обставини потребують нових ідей і концепцій. При цьому класичні ідеологічні течії не втрачають своєї значимості, виходячи з їх здатності модернізуватися і трансформуватися відповідно до конкретних умов суспільного устрою. Як справедливо відзначає К. Гаджієв, тип суспільно-політичної свідомості, ідейно-політична течія – це не просто раз і назавжди даний комплекс ідей і доктрин, а певне відношення до дійсності, до тенденцій суспільного розвитку, яке піддається більш-менш істотним змінам в залежності від конкретних історичних умов [3, с. 6].

Отже, будь-яке явище, що виникло багато десятиліть, а то й століть тому, не лишається незмінним, раз і назавжди даним. В залежності від історичної епохи, національних особливостей, позицій теоретиків і вчинків політичних діячів воно набуває нових, часом від початку не притаманних йому рис, весь час еволюціонує і трансформуючись в процесі пристосування до реальної ситуації.

Консерватизм як політична ідеологія, суспільно-політична течія і як певна життєва позиція поряд

з іншими основними феноменами соціальної думки в сучасному світі представляє особливий інтерес у зв'язку з тим, що, «рухаючись в майбутнє, ми все частіше виявляємо, що ефективність цього руху багато в чому залежить від того, як багато і що саме ми беремо з минулого [6, с. 114]». По відношенню до сучасної України, то важливість розгляду консерватизму обумовлена самим процесом трансформації системи і модернізації соціуму, пошуком нових шляхів динамічного розвитку.

Певних результатів у розробці проблематики заявленої в даній статті досягли вітчизняні і зарубіжні вчені. У цьому зв'язку можна назвати праці С.Василькова, А. Вебера, С. Гаджієва, А. Галкіна, С. Грігорова, В. Заблоцького, М. Примуша, В. Тарасевича, В. Шаповалова, С. Шестакова та інших.

У наукових працях учених розв'язання визначеної проблеми проводиться в контексті аналізу поняття «консерватизм», його особливостей, типологізації, течій, у спектрі консервативного підходу до дійсності, визначення перспектив розвитку певної країни тощо. При цьому не існує однозначного підходу. У цьому зв'язку з цим в даній статті ми ставимо мету визначити базові імперативи сучасної консервативної ідеології.

Базовими імперативами консервативної ідеології є спадкоємність, еволюційність, традиційні цінності, стабільність і порядок, єдність суспільства.

В течії, що аналізується, існує низка головних, властивих тільки їй консервативних принципів,

які істотно відрізняють даний феномен від інших ідеологічних течій. Як такі можна виділити: слідування традиції, звернення до проблем історії і історичності людського буття, орієнтованість на порядок і стабільність збереження типу соціальних зв'язків, що склалися, відстоювання концепції дійсності і конкретності, спадкоємності і оновлення соціальних зв'язків та ін. Разом з тим консервативному мисленню, так само як і ліберальному та соціал-демократичному, властива прихильність до сильної держави, еволюційних перетворень і розвитку, при цьому заперечуються деструктивні революційні зміни. Отже, «консерватизм не протистоїть розвитку, а забезпечує його відповідність певним цінностям, прагне забезпечити оптимальну швидкість та глибину перетворень [5, с. 137]».

Між тим, поряд із загальновизнаною думкою про те, що консерватизм-прихильник еволюційного розвитку і змін (це його більшою мірою зближує з лібералізмом), існують судження про те, що він не завжди є супротивником революційних перетворень. Даний факт знаходить своє підтвердження у роботах сучасних дослідників, які вивчають консерватизм. Так, вони приходять до думки, що «існує і таке явище, як «консервативна революція» – розрив з теперішнім в ім'я того, щоб у майбутньому відновити минуле [2, с. 46]». Власне дану умову вони й розуміють як основну передумову революційних перетворень. У сучасній науково-дослідній літературі стосовно визначення, обґрунтування витоків і універсального змісту «консервативної революції», так само як і до самого консерватизму, існує безліч різноманітних підходів. Сучасний ренесанс «революційно-консервативних настроїв, як відзначає російський історик, який займається вивченням даної проблеми, С.Алленов, став помітним явищем суспільно-політичного життя кінця 1990-х років. Він вважає, що актуальність своїх робіт про «консервативну революцію» дослідники все частіше обґрунтовують посиленнями на послаблення у сучасній суспільній свідомості критичного ставлення до її ідей і знов виявленою проблематичністю дихотомії «лівого» і «правого» у політиці. Інтерес істориків і політологів до цієї теми почасти пояснюється їх тривогою з приводу відродження «революційного консерватизму» у сучасних радикальних рухах. Але іноді цей інтерес носить і цілком доброзичливий характер, що свідчить про збереження концепцією «консервативної революції» своєї політичної і культурологічної привабливості [1, с. 105-106]. Однак автор даного дослідження вважає, що, ведучи мову про «консервативну революцію», не варто апелювати і повністю віддаватися розумінню революції у марксизмі (хоча тенденції її проявів мають місце у сучасному світі і повністю не вичерпали себе). І виходячи з того, що консерватизм основним своїм завданням вважає стримування руйнівних тенденцій, факт, який припускають учені, слід розглядати як реальні, модернізаційні зміни без перебільшень. Що ж стосується поняття «відновлення минулого», то з даним уявленням також дозволить погодитися. Обґрунтовуючи це тим, що, на відміну від явно вираженої у радикалізмі категорич-

ної вимоги повернення до старих порядків, на яку спираються реакційні політичні вчення, консерватизм являє собою філософське і соціально-політичне явище, яке еволюціонує, змінюється, хоча й по-різному проявляється у певних ситуаціях, але все ж наслідую тенденції соціального прогресу, об'єктивно оцінюючи перспективи розвитку суспільства.

Таким чином, слід констатувати, що на даному етапі свого існування ідеологія, яку ми аналізуємо, відійшла від своїх попередніх методів і механізмів, що використовуються у процесі задоволення потреб соціальних груп та їх організацій і вирішення виникаючих проблем.

Виходячи з того, що консерватизм основний акцент робить на соціальній значущості накопиченого досвіду й етичних традицій і їх адекватному використанні в сучасній дійсності для успішного розвитку суспільства, витікає, що смислоутворюючим елементом для консерваторів є традиція. Це істотно відрізняє його від інших політичних течій.

Безперечно, тій або іншій політичній течії, так само як і консерватизму, притаманно звертатися до усталених традицій, суспільної моралі, культури. І все ж, у даному питанні консерватизм відрізняється своєю прихильністю до історичного часу, яка знаходить своє виправдання в органічному синтезі минулого, теперішнього і перспективах майбутнього, що ґрунтується на принципі соціалізації наявного досвіду і збереженні історичних традицій. Причому завдання консерваторів у даному питанні «навіть не в тому, щоб знайти початкову точку в минулому, а в тому, щоб зрозуміти вектор руху сучасного суспільства [4, с. 32]».

Теоретично держава, народ та інші соціальні суб'єкти можуть розглядатися без історичного минулого, але практично їх реальне існування і динамічний розвиток без даного аспекту є неможливим. Сучасні консерватори краще, ніж представники інших суспільно-політичних течій, усвідомлюють даний факт. При цьому слід зазначити, що справедливості їхньої позиції виправдана ще й тим, що традиція не існує самостійно і відірвано від часу. Це підтверджується тим, що кожен створений імператив, феномен (включаючи ідеологію), природним чи штучним чином є традиційним для певної епохи, в якій він був сформований. І, завдяки процесу наступності, він не втрачає своєї значимості у ході історичного розвитку соціуму, цивілізації в цілому, тим самим набуваючи змісту (включаючись у поняття) традиції. Традиція не є незмінною величиною, оскільки вона постійно змінює свій соціокультурний зміст залежно від соціальної дійсності і законів розвитку суспільства.

У даному аспекті слід зазначити, що важлива особливість, яка істотно відрізняє консерватизм від інших ідеологій і суспільно-політичних течій, полягає в тому, що саме він, згідно з думкою російського історика С. Шестакова, є ідеологічним і політичним каркасом, що «держить» цивілізацію в межах власної культурно-історичної ідентичності. Дану концепцію С. Шестаков обґрунтовує тим, що «політичний режим, соціальний лад у суспільстві можуть змінитися, в результаті соціальних ката-

клізмів і у ході природного історичного розвитку культурні архетипи суспільства можуть частково змінюватися, однак, культурно-історичне підґрунтя суспільства як цілісна система піддається велими повільним трансформаціям і демонструє високий ступінь усталеності. За великим рахунком, для зміни цивілізаційної парадигми потрібно «змінити» усіх людей, які належать до даного культурно-історичного типу. Культурно-історична пам'ять цивілізації незмінно повертає у русло власного історичного розвитку [11, с. 285-286]».

Визначити загально визнані традиційні цінності у консерватизмі велими складно, оскільки наповнення певним сенсом їх змісту у всіх націй, народів, соціальних груп тощо є різним і залежить від історично сформованого менталітету, національно-культурних, духовних традицій кожної окремо взятої соціально-політичної спільноти, формування консервативних світоглядних основ, колективної ідентичності тощо, від конкретних обставин (умов), у яких приймається політичне рішення. Отже, не може бути єдиного підходу у розумінні традиційних цінностей. І разом з тим, виходячи з наукових праць, які дають уявлення про консерватизм та широкий спектр його ціннісного ареалу, як такі (не у стверджувальній формі, бо дана точка зору не є абсолютною) можна відзначити: принципи і форми державного устрою, статус держави, ментальність, національні традиції, культура, релігія, морально-етнічні норми, закони, порядок, патріотизм, духовні і інтелектуальні авторитети минулого та інше.

Таким чином, до числа консервативних цінностей прираховуються держава, суспільство, сім'я, армія, церква, пошана до традиції. Традиційні цінності консерватизму мають історично сформовані форми (яким властиво розвиватися), зміст яких певною мірою постійно знаходиться в процесі зміни і оновлення, залежно від умов соціальної дійсності. Отже, вони за своєю природою є традиційними. В цьому широкому спектрі ціннісного ареалу консерватизму головними є «стабільність», «порядок». Де «стабільність» розуміється не як якийсь незмінний стан, а гармонізація людських бажань, певна загальна рівновага як у правовому полі, так і матеріальному достатку (що ґрунтується на принципі приватної власності і ринкових перетвореннях), як збереження існуючої структури суспільства і його інститутів. Консерватизм бачить порядок не в рівності, а в єдності, в якому кожна особа розміряє свої дії (на рівні розуму і поведінки) відповідно до законно встановлених положень. У політиці даний феномен відстоює існуючий державний і громадський порядок. У соціальній сфері – соціальний захист громадян, майна держави і суспільства, державний захист приватної власності, гарантування безпеки особи, розширення середнього страта, як застави соціальної стабільності суспільства, за рахунок зменшення нижчого шляхом активізації соціальних програм. Сучасні консерватори прагнуть до створення істинного порядку і стабільності в суспільстві і державі на основі панування права і законності. У забезпеченні порядку і стабільності, «у тому числі і в функціо-

нуванні соціальних і політичних інститутів, визначаючи роль відводиться державі, яка відділяється від суспільства і ставиться над ним [9, с. 13]».

При цьому не варто випускати з виду той факт, що характерною особливістю для більшості консервативної течії є те, що вони стоять на позиції збереження існуючого громадського порядку, який ґрунтується на морально-правових відносинах і етичних нормах, що оформилися на рівні нації, релігії, сім'ї, форм власності. І що реалізуються у всіх сферах життєдіяльності суспільства і людини.

Традиційно основними ідеями і принципами консервативної ідеології вважалися колективізм, пріоритет колективу над індивідумом, інтересів держави, нації, спільноти над інтересами індивіда або соціальної групи, існування в суспільстві соціальних верств, страт, класів, верховенство обов'язків над правами, відхилення всіх бюрократичних механізмів реалізації влади, загальнонаціональні і традиційні цінності, рівність людей допускається тільки в моральному значенні і правовому полі, важливішою за неї є свобода, яка «розглядається консерваторами як необхідна, але недостатня умова соціального розвитку [10, с. 109]».

Основна особливість сучасного консерватизму полягає в тому, що він знаходить свій прояв у всіх інших наявних на сьогоднішній день течіях суспільно-політичної думки. Особливо чітко це виявляється у відносинах з лібералізмом. Таким чином, у рамках даної тенденції ідеологія консерватизму отримала нове політичне ядро і нове ідейне оформлення. Сучасний консерватизм визнає універсальність таких понять, як індивідуалізм, особисті свободи, права й обов'язки людини, рівність усіх перед законом, він відстоює ідеї вільної конкуренції, вільного ринку, соціальних реформ, держави добробуту, державного регулювання економіки, при цьому виступає за обмеження втручання держави у ринкову економіку і сприяння з її боку підприємству тощо. У цьому відношенні він змикається з лібералізмом і соціал-демократією. Між тим, основним завданням сучасного консерватизму як і раніше, є «присутність, що врівноважує, на політичній сцені і сигнали тривоги, якими він виражає свої позиції. Це створює у політиці життєво необхідний баланс, де консерватизм, у першу чергу втілює в собі функціональну і рольову сталість, а вже у другу – пропонує суспільству свої способи вирішення різних проблем [8, с. 49-50]».

Проте, поряд із зазначеним необхідно констатувати, якщо в минулі часи консерватизм більше був схильний до ідеологічного синтезу з іншими політичними течіями (лібералізмом, фашизмом тощо), то на сучасному етапі його еволюції дослідники виявляють (і практика це підтверджує), що «він сам володіє значною силою тяжіння, здатен залучити до своєї орбіти як ліберальні, так і праві радикальні елементи [7, с. 59]».

Цей факт зумовлюється тим, що, «рухаючись у майбутнє, ми все частіше виявляємо, що ефективність цього руху багато в чому залежить від того, як багато і що саме ми беремо з минулого [6, с. 114]».

Отже, аналіз базових імперативів сучасної кон-

сервативної ідеології дозволяє зробити наступний висновок: консерватизм традиційно розглядався як особливий тип суспільно-політичної думки, який апелює до захисту реально існуючих у кожний конкретно-історичний період цінностей, інститутів, соціальних структур тощо. Якщо виходити з такого вузького розуміння консерватизму, то він давно втратив би свою життєздатність, теоретичну і практичну значимість. Однак його здатність реагувати на зміни цивілізаційного розвитку дає можливість вести мову про те, що даний ідеологічний феномен

є рухливим і революціонізуючим. Отже, він здатен, так само як і інші ідеології, змінювати свої внутрішні установки і позиції. Таким чином, змінюється і зміст консерватизму.

При цьому, сучасні консерватори більше, ніж хтось інший, переконані в тому, що вимоги, які висуває соціум, можна вирішити і реалізувати мирними засобами, поступовими еволюційними перетвореннями. Перехід до більш удосконаленого соціального устрою повинен носити не насильницький характер, а поступальний, трансформаційний.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алленов С. Г. «Консервативная революция» в Германии 1920-х – начала 1930-х годов. Проблемы интерпретации / С. Г. Алленов // Политические исследования. – 2003. – № 4. – С. 94-107.
2. Вебер А. Б. Различие идеологий – в акцентировке ценностей / А. Б. Вебер // Консерватизм как течение общественной мысли и фактор общественного развития (Материалы «круглого стола») // Политические исследования. – 1995. – № 4. – С. 44-46.
3. Гаджиев К. С. Консерватизм: современные интерпретации. Научно-аналитический обзор / Гаджиев К. С. – М. : ИНИОН АН СССР, 1990. – 51 с.
4. Григоров С. Г. Преодоление заданности. Размышления о консерватизме / С. Г. Григоров // Политические исследования. – 2000. – № 3. – С. 31-39.
5. Заблоцкий В. П. Либерализм: идея, идеал, идеология / В. П. Заблоцкий. – Донецьк : Янтар, 2001. – 368 с.
6. Мигранян А. М. Переосмысливая консерватизм / А. М. Мигранян // Вопросы философии. – 1990. – № 11. – С. 123-165.
7. Рахшмир П. Ю. Эволюция консерватизма в новое и новейшее время / П. Ю. Рахшмир // Новая и новейшая история. – 1990. – № 1. – С. 48-62.
8. Сокольская И. Б. Консерватизм: идея или метод? / И. Б. Сокольская // Политические исследования. – 1998. – № 5. – С. 48-58.
9. Френкин А. А. Западногерманские консерваторы: кто они? / А. А. Френкин – М., 1990. – 216 с.
10. Шаповалов В. Ф. О перспективах консервативной партийной политики в России В. Ф. Шаповалов // Социс. – 1993. – № 4. – С. 106-115.
11. Шестаков С. А. Традиция. Цивилизация. Консерватизм / С. А. Шестаков // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 5. – С. 269-284.

УДК 316.4.066

О. А. АГАРКОВ

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Агарков Олег Анатолійович – завідувач кафедри соціальної роботи Запорізького національного технічного університету, кандидат соціологічних наук, доцент

У статті розглянуто теоретичні аспекти глобалізації і її впливу на соціально-політичні процеси в Україні. Проаналізовано взаємозв'язок соціально-політичного маркетингу і глобалізаційних процесів. Наведено загальну модель функціонування соціально-політичного маркетингу в Україні в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, соціальна політика, соціально-політичний маркетинг, суб'єкти соціально-політичного маркетингу.

В статье рассмотрены теоретические аспекты глобализации и ее влияния на социально-политические процессы в Украине. Проанализирована взаимосвязь социально-политического маркетинга и процессов глобализации. Приведена общая модель функционирования социально-политического маркетинга в Украине в условиях глобализации.

Ключевые слова: глобализация, социальная политика, социально-политический маркетинг, субъекты социально-политического маркетинга.

In the article the theoretical aspects of globalization and her influence are considered on socio-political processes in Ukraine. Intercommunication of the socio-political marketing and processes of globalizations is analysed. A general model over of functioning of the socio-political marketing is brought in Ukraine in the conditions of globalization.

Keywords: globalization, social policy, socio-political marketing, subjects of the socio-political marketing.

© О. А. Агарков, 2011

Досвід політичного життя демократичних країн переконливо вказує на потребу адаптації українського суспільства до світових глобалізаційних викликів з метою визнання України як демократичної держави у світовому співтоваристві. Зміни і перетворення під впливом глобалізаційних про-

цесів відбуваються у всіх сферах життєдіяльності суспільства: економічній, політичній, соціальній та інших. Зазнають змін і сучасні управлінські технології, зокрема політичний менеджмент і соціально-політичний маркетинг. Саме тому, розробляючи модель функціонування соціально-політичного

маркетингу, виникає потреба розглянути як вплив процесів глобалізації в соціально-економічній сфері, так і зміни у взаємодії основних суб'єктів соціально-політичного маркетингу, до яких відносяться політичні інституції, державні органи управління, інститути громадянського суспільства і комерційні бізнес-структури.

Як вагомий чинник впливу на розвиток соціального сектора в ХХІ столітті можна виділити на-самперед процеси глобалізації та регіоналізації економіки. Так, американський учений Е.Гіденс відзначає, що «глобальність у найзагальнішому розумінні являє собою єдність світу, в якому окремі регіони стають взаємозв'язаними і взаємозалежними, і в якому сама регіональність уже більше не визначається за класичними геополітичними принципами. Така взаємозалежність може бути визначена як інтенсифікація світових соціальних відносин, котрі пов'язують віддалені райони таким чином, що місцеві події формуються під впливом подій, які відбуваються за багато миль і навпаки» [3, с. 9]. Інший дослідник М.Ватерс зауважив, що глобалізація являє собою знаково-символічний обмін, який виходить за окремі етнічні та географічні кордони, адже це, в першу чергу, соціальний процес, в якому тиск географії на соціальні та культурні заходи знижується, а самі люди дедалі більшою мірою усвідомлюють це зниження [10].

У.Андерсон визначає глобалізацію як процес, якого неможливо уникнути, розуміючи під ним «прискорено змінювальну систему систем», яка приводить до політичних, культурних та навіть біологічних змін. Глобалізація спричиняє національну відкритість, основним інструментом якої є вирішення проблем герменевтики, що забезпечують всесторонні зв'язки та всебічну залежність між націями [8]. Тобто, в умовах глобалізаційних процесів змінюється все, в тому числі культура як обмін символами, що призводить до зникнення традиційних кордонів та появи нових зв'язків, оскільки являє собою нову систему систем, яка керує всіма світовими процесами. Б.Бутрос-Галі, підтримуючи цю тезу, в своїх працях доводить існування кількох глобалізацій – інформаційної, епідеміологічної, соціокультурної (міжкультурні комунікації у зв'язку з появою новітніх науково-технічних та соціальних нововведень), політичної (демократичний уряд, глобальне громадянське суспільство, що має загальні правові принципи і норми), економічної (інтеграція ринків, націй-держав та технологій), фінансової [4]. Глобалізація як об'єктивний процес зумовлює низку глобальних змін, які прямо чи опосередковано стосуються суспільного сектора.

Французький учений Б.Баді, котрий вбачає в глобалізації зростаючу взаємозалежність країн, відносить до них підрип, руйнування національно-державного суверенітету під натиском дій нових факторів загальнопланетарної сцени – глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських мереж тощо [3]. Національні уряди, як слушно зазначає Г.Петерс, під впливом глобалізації повинні ухвалювати багато важливих рішень спільно з транснаціональними організаціями та іншими національними державами. Таким чином,

частина функцій державного управління передається вниз, на субнаціональні рівні, а частина – вгору, до наднаціональних організацій [6].

Зростання масштабів світової торгівлі в умовах більш відкритої, інтегрованої та регульованої наднаціональними структурами світової економіки, формування єдиного загальносвітового фінансового та інформаційного простору на базі нових технологій дозволяють прискорити здійснення всіх операцій з переміщення капіталу та інформації по всьому світу, а також здійснювати управління ними. Процес глобалізації, як зазначає Ч.Гіл, містить дві складові: глобалізацію ринків (процес об'єднання історично відокремлених і відмінних між собою національних ринків в один великий ринковий простір) та глобалізацію виробництва (тенденція до виробництва товарів або надання послуг у тих частинах світу, де існують сприятливі відмінності у кількісних або якісних факторах виробництва) [5]. Проте найсуттєвіший вплив глобалізаційні процеси справляють на трансформацію державної активності в соціально-економічній системі, що найбільше позначається на формуванні соціальної політики сучасних держав і місці особистості в глобальному середовищі.

Отже, під впливом глобалізаційних процесів відбуваються динамічні перетворення у соціальному житті суспільства. Це означає, що історично сформовані моделі соціальної політики демократичних, економічно розвинених країн потребують змін і перетворень відповідно до викликів сьогодення. Необхідність реформування політичного, економічного, соціального, культурного життя українського суспільства особливо актуальна в умовах становлення демократії. Особливої уваги заслуговує соціальна сфера, адже механізми реалізації соціальної політики і рівень соціального захисту населення нашої країни потребують змін. Ця проблема постає не тільки у забезпеченні стабілізації політичної ситуації, підвищенні рівня довіри громадян до діяльності держави у соціальній сфері, але й у встановленні взаємодії і взаємовідповідальності між людиною та політичними інститутами як суб'єктами політики. Вважаємо, що проблема перетворень і змін у соціальній політиці демократичних держав є особливо актуальною в епоху глобалізації і трансформаційних змін, у тому числі і для української держави, яка прагне розвиватися демократичним шляхом.

Концепції модернізації в нинішніх умовах набувають чітко вираженого соціально - культурного характеру. Що ж стосується політичного контексту модернізації, то він передбачає переорієнтацію суспільних відносин через поширення інтегральних цінностей (соціальна держава, гуманізм, правова держава, свобода особистості, права людини та ін.) [1].

Сутнісною ознакою процесу модернізації є структурно-змістовне перетворення політичної системи, спрямованої на розкриття всіх її потенційних можливостей, формування політичної структури соціальної дії. Глобалізаційні процеси можна вважати одним із найбільш вагомих чинників прискорення процесів інтеграції і демократичного розвитку

світового співтовариства. У глобалізованому світі проблеми перспективного розвитку неможливо вирішити без урахування змін у соціальній сфері суспільства, прогнозування розвитку відносин між людиною і державою та визначення базових основ ведення соціальної політики. Досвід розвинутих країн переконливо свідчить, що зародження і формування соціальної держави відбувається не спонтанно, а на основі цілеспрямованої державної політики. На думку українського науковця В.Горбатенка, соціальна держава, як особливий різновид утвердження державотворчої позиції, не повинна обмежуватися соціальною орієнтацією. Задля адекватного забезпечення соціальних потреб і запитів населення необхідним є створення сприятливого ринкового господарства, визначення економічної стратегії розвитку суспільства. На нинішньому етапі трансформації українського суспільства у бік ефективного функціонування і вдосконалення соціальної держави пріоритетним завданням є створення ефективно соціально орієнтованої інституційної системи, що дозволить громадянам вибирати між державними (інститути законодавчої і виконавчої гілок влади, біржі праці) і недержавними (приватні страхові і пенсійні компанії, благодійні фонди, громадські організації) інститутами. В.Горбатенко, досліджуючи проблему модернізації українського суспільства на зламі тисячоліть, зауважує, що на сучасному етапі українського державотворення ідея соціальної держави постала як необхідність подолання взаємного відчуження особистості і держави, держави і суспільства [1]. Необхідною складовою демократії в суспільстві є розгалужена система організацій громадянського суспільства. Лише в демократичній державі такі об'єднання мають необхідні умови для діяльності та розвитку, реальної участі у вирішенні державних і громадських справ. У демократичному суспільстві має відбуватися повноцінне партнерство держави та благодійних організацій, створюючи сприятливі умови для розкриття громадянського потенціалу й спрямування соціальної активності. Це припускає вдосконалення системи політико-адміністративних взаємин, взаємодії державного апарату, політичних інституцій з бізнес-структурами та інститутами громадянського суспільства в процесі реалізації соціальної політики.

Сучасною технологією управління соціальними процесами на сьогодні виступає соціально-політичний маркетинг як практична діяльність соціально-політичних суб'єктів (партій, блоків, політичних і громадських об'єднань громадян тощо) з впровадження в суспільну свідомість певних соціально-політичних, ідеологічних цінностей, ідей, програм розвитку окремої території чи держави взагалі. Тобто саме соціально-політичний маркетинг виступає як технологія управлінської діяльності соціально-політичних агентів, яка спрямована на задоволення потреб та узгодження інтересів різних прошарків суспільства за допомогою обміну, на забезпечення громадян суспільними благами і розподілом матеріальних та нематеріальних ресурсів на основі принципу соціальної справедливості, метою якої є зміна поведінки органів державного управ-

ління та соціально-політичних організацій для досягнення справедливості, солідарності і стабільності в суспільстві. Соціально-політичний маркетинг як один з перспективних практичних напрямків може сприяти оптимізації, раціоналізації, підвищенню ефективності діяльності соціально-політичних інституцій завдяки впровадженню маркетингових методів і процедур в управлінську практику.

Стратегічною метою соціально-політичного маркетингу є впровадження в суспільстві певної моделі соціальної політики, яка ґрунтується на тих чи інших ціннісно-ідеологічних системах. Тому при побудові моделі соціально-політичного маркетингу треба враховувати як традиційні національні особливості і суспільну думку, так і світові тенденції змін, пов'язаних із глобалізацією. Тобто поряд з національними суб'єктами соціально-політичного маркетингу (політичні об'єднання, громадські інституції, бізнес-структури, органи державного управління) на формування соціальної політики впливають наднаціональні інститути, організації, бізнес-структури.

Зазвичай пріоритети соціальної політики будь-якої країни визначаються на рівні органів державного управління, на законодавчому рівні, на рівні самоврядування і місцевої влади. Слід зазначити, що суб'єкти соціально-політичного маркетингу впливають на прийняття рішень як з боку держави, так і на законодавчому рівні. Саме тому визначальними силами впливу виступають політичні суб'єкти (партії, депутатські фракції, коаліції, опозиція, профспілкові організації), громадські інституції (суспільно-добровільні об'єднання громадян, громадські організації тощо) а також фінансово-промислові групи (що в країнах з перехідною економікою предствлені олігархічними кланами), які лобіюють власні інтереси через певні політичні сили або владу.

Найчисельнішою інституційною формою соціально-політичного маркетингу вважаються політичні партії – добровільні об'єднання людей, котрі прагнуть домогтися реалізації ідей, які вони поділяють, і задовольнити спільні інтереси. Природа політичних партій полягає в тому, що вони об'єднують громадян певних соціальних верств і груп у відповідну структуру, завдяки якій партія бере участь у процесах здобуття й утримання впливу на державну владу. З іншого боку, політичні партії як організована частина певної соціальної спільноти відображають її політичну ідеологію у прагненні змінити або зберегти існуючі в суспільстві відносини, а також роль, характер і реалізацію державної влади.

Іншим впливовим суб'єктом соціально-політичного маркетингу є громадські інституції, які виступають невід'ємним елементом будь-якого демократичного суспільства. Їх соціально-політичне значення і роль полягають у тому, що вони допомагають людям у повсякденному житті, звільняють громадян від необхідності постійно вирішувати безліч проблем, відкривають широкі можливості для суспільної ініціативи народу та здійснення ним самоврядування. Саме тому громадські організації та рухи – це добровільні масові об'єднання громадян,

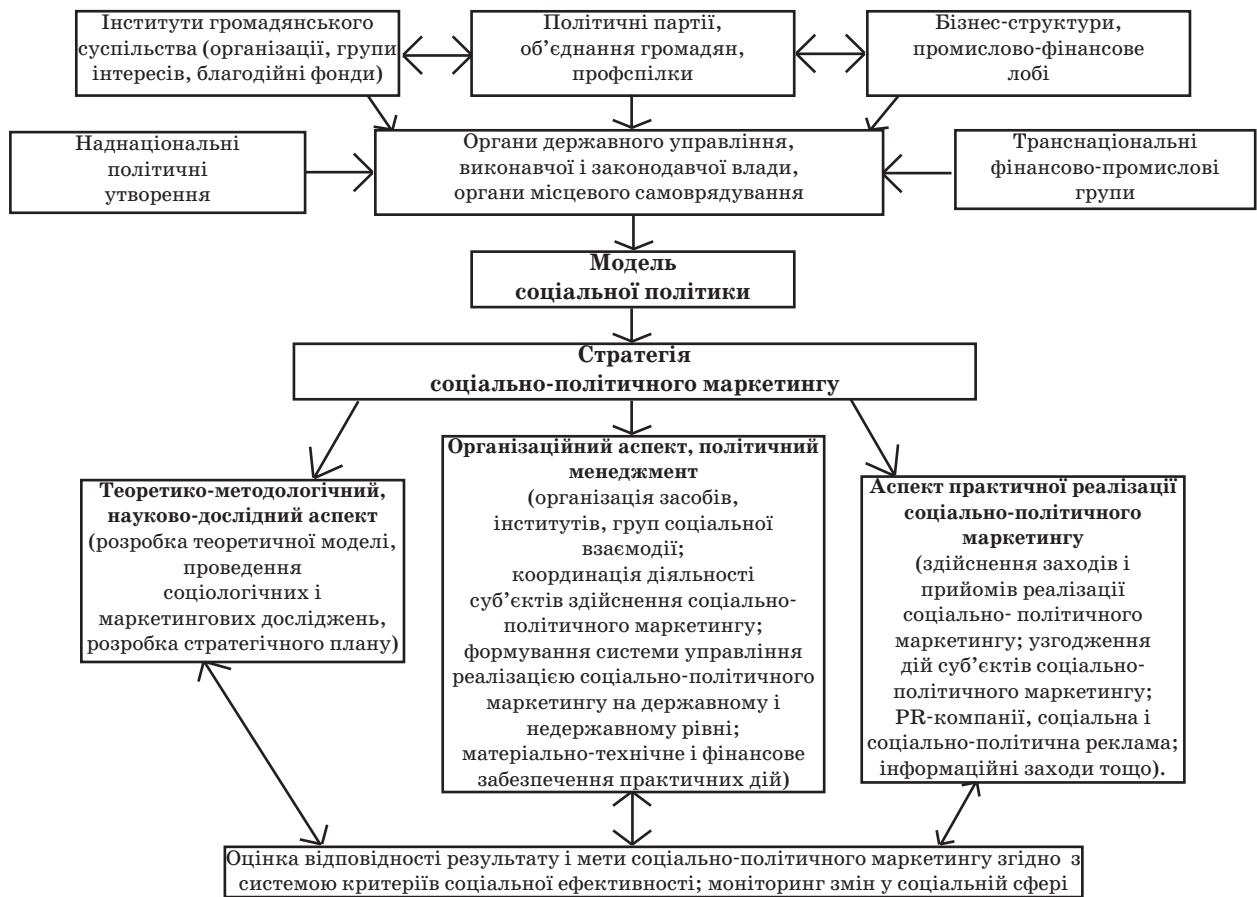

Рис. 1. Загальна модель функціонування соціально-політичного маркетингу в умовах глобалізації

що виникають в результаті їхнього вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань.

Суб'єктом соціально-політичного маркетингу також виступають бізнес-структури і фінансово-промислові лобі, які в умовах розбудови соціальної держави повинні сприяти формуванню рис соціальності і набувати ознак соціальної відповідальності перед суспільством. Як зазначає І.Соболева, соціальна відповідальність великого бізнесу на сьогодні полягає в реалізації наступних соціальних програм, що значною мірою формують певну модель соціальної політики:

- сумлінне виконання своїх зобов'язань перед суспільством і державою – заробітна плата, трудове законодавство, податки, якість продукції тощо;
- розвиток партнерських внутрішньо корпоративних відносин, надання пакетика соціальних послуг і пільг працівникам корпорацій та їхнім сім'ям;
- програми і напрями діяльності, що виходять за рамки окремої корпорації, об'єктами виступають у такому разі окремі території або категорії населення;
- соціальна відповідальність бізнесу в найширшому сенсі передбачає участь корпорацій у розробленні і проведенні державної соціально-економічної політики, спрямованої на розвиток суспільства в цілому [7].

Інше значення на формування моделі соціальної політики в нашій країні має вплив наднаціональ-

них політичних і економічних утворень, що набуває питомої ваги в сучасних умовах глобалізації і євроінтеграції.

Глобалізм, в основному, був об'єктом уваги науковців у сферах політології, економіки, міжнародних відносин. Питання національної і наддержавної соціальної політики в процесі глобалізації ще потребують свого вивчення. Зокрема особливої уваги приділено впливу глобального фінансово-економічного ринку на формування соціальної політики і взагалі на пріоритети сучасних соціальних націй-держав. Так, С.Сесен стверджує, що глобальні фінансові ринки відіграють центральну роль у конвергенції соціально-політичних порядків різних урядів із різноманітних ідеологічних платформ на ґрунті сприятливої для ринку політики: загальної прихильності до стабільності цін; низького дефіциту державного бюджету й низького рівня державних витрат особливо на соціальні блага; низького прямого оподаткування; приватизації й дерегуляції ринку праці. За таких умов глобалізація тягне за собою часткову денационалізацію національної території та частковий перехід деяких компонентів державного суверенітету до інших інституцій - від наднаціональних утворень до глобального ринку капіталу [9].

Однак, треба зазначити, що така позиція досить радикальна і фаталістична, хоча і має в своїй основі досить вагомні докази. На наш погляд, за умов ло-

біювання керівництвом розвинених країн інтересів своїх товаровиробників, що широко практикується останнім часом, ключова роль держави має полягати в стимулюванні використання переваг глобалізації з однієї сторони і в протидії її негативному впливові - з іншої. Така політика має сприяти посиленню конкурентних переваг національної економіки та ефективності соціальної політики. Вона має стати невід'ємною складовою системи забезпечення національної безпеки держави.

Виходячи з аналізу впливу суб'єктів соціально-політичного маркетингу на процес формування і впровадження моделі соціальної політики, можна зазначити, що ці інституції знаходяться в постійній взаємодії, виконуючи провідну роль у державотворенні. Зрозуміло, що пріоритети державної соціальної політики визначаються на законодавчому рівні і впроваджуються через органи виконавчої влади. Але саме політичні партії і фінансово-промислове лобі впливають на прийняття рішень щодо визначення моделі державної соціальної політики. Особливо це проглядається в злитті державної влади, політичної партії, що має більшість у парламенті, і тих великих бізнес-структур, інтереси яких представляє ця політична сила. Така ситуація вказує на зрощення великого капіталу, політичної і державної влади, що стримує розвиток суспільства і держави в бік соціальності. На нашу думку, для досягнення більш прозоро діяльності і соціальної відповідальності цих суб'єктів соціально-політичного маркетингу необхідно створювати умови для розвитку громадянського суспільства в країні, соціальної інфраструктури інститутів громадянського суспільства. Важливою умовою може виступити створення законодавчої бази для ефективної діяльності інститутів громадянського суспільства, які б представляли і відстоювали інтереси соціальних груп.

Наднаціональні політичні і економічні утворення звісно не мають безпосереднього впливу на державні органи влади, але в умовах глобаліза-

ції економічних і політичних процесів саме вони формують пріоритетні напрями розвитку держав і, що важливо, модель соціальної політики. А як нами було зазначено, в сучасних умовах глобалізації світового соціально-економічного простору поширюється тенденція до лібералізації ринкових відносин і зменшення ролі держави в соціальній сфері. Особливо це позначається на формуванні соціальної політики в Україні. Як зазначалося, серед основних пріоритетів розвитку української держави виступає євроінтеграція і вступ до такого наднаціонального політико-економічного утворення, як Європейський Союз. А це ускладнюється певними вимогами з боку розвинених країн-членів ЄС до тих країн, які хочуть вступити в цей простір. І перш за все, ці вимоги передбачають законодавчі реформи в сфері соціальної політики, її основних напрямів (пенсійна реформа, реформи в сфері освіти і охорони здоров'я, соціального страхування і соціального захисту).

Тому, зрозуміло, що ці процеси виступають важливими чинниками впливу на прийняття управлінських рішень щодо впровадження моделі державної соціальної політики (на даний час як тенденція – ліберальної моделі).

Впровадження певної моделі соціальної політики визначає стратегію соціально-політичного маркетингу, що реалізується на різних рівнях і має три основні аспекти: теоретико-методологічний, організаційний і аспект практичної реалізації. В цьому процесі реалізації соціально-політичного маркетингу беруть участь всі суб'єкти соціально-політичного маркетингу (особливо політичні партії, громадські об'єднання, бізнес-структури) як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

В якості перспективних напрямків дослідження передбачається: визначення суб'єктів і об'єктів соціально - політичного маркетингу, виявлення структури і процесу організації соціально - політичного маркетингу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабкіна О.В. Політологія. Навчальний посібник / О.В. Бабкіна, В.П. Горбатенко. – К.: ВЦ, 2006. – 568 с.
2. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина: [Монографія] / Бебик В.М. – К.: МАУП, 2003. – 424 с.
3. Вайнштейн Г. Меняющийся мир и проблемы функционирования демократии / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 9. – С. 3–17.
4. Войтович Л. Корпоративна держава та її рать в умовах глобалізації / Л.Войтович // Вісник НАДУ при Президентові України. – 2006. – № 4. – С. 24–35.
5. Гіл Ч. Міжнародний бізнес. Конкуренція на глобальному ринку / Чарлз В. Л. Гіл ; пер. з англ. – К. : Основи, 2001. – 856 с.
6. Гладкий Ю.Н. Глобалистика: трудный путь становления / Ю.Н. Гладкий // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 10. – С. 104–116.
7. Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальный контекст и российские реалии / И.Соболева // Вопросы экономики. – 2005. – №10. – С. 90-102.
8. Anderson W. T. All Connected Now. Life in the first Global Civilization / W. T. Anderson // West view press. – 2001. – 310 p.
9. Sassen S. Losing Control. Sovereignty in an Age of Globalization / S.Sassen. – New York: Columbia University Press, 1996. – 243 p.
10. Waters M. Globalization / Waters M. – New York, 2000. – 459 p.

УДК 327.8: 341.65

Ю.О. СЕДЛЯР

**ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЦІЛЮВИХ САНКЦІЙ У МІЖНАРОДНУ ПРАКТИКУ
ООН: PRO ET CONTRA**

Седляр Ю.О. – к.політ.н., доцент, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка

У статті висвітлено специфіку формування й реалізації концепції цільових санкцій у міжнародній практиці ООН. Проаналізовано чинники, що посприяли переходу від доктрини всеосяжних до цільових санкційних інструментів міжнародного врегулювання наприкінці 1990-х рр. Окрема увага приділяється вивченню можливості зменшення негативних наслідків дії колективних санкційних режимів внаслідок застосування концепції цільових примусових дій, з'ясовуються особливості її впровадження у контексті захисту прав людини.

Ключові слова: санкції, всеосяжні санкції, концепція цільових санкцій, ООН, інструмент міжнародного врегулювання.

В статье рассматривается специфика формирования и реализации концепции целевых санкций в международной практике ООН. Проанализированы факторы, содействующие переходу от доктрины всеобъемлющих к целевым санкционным инструментам международного урегулирования в конце 1990-х гг. Отдельное внимание уделяется изучению возможности уменьшения негативных последствий действия коллективных режимов санкций через введение концепции принудительных механизмов, определяются особенности их применения в контексте защиты прав человека.

Ключевые слова: санкции, всеобъемлющие санкции, концепция целевых санкций, ООН, инструмент международного урегулирования.

The article deals with the aspects toward problem of realization of the UN targeted sanctions policy. It is analyzed the factors that impact on transformation of the UN sanctions policy from comprehensive to targeted coercive tools as instruments of international settlement. Special attention is paid on the unintended negative consequences of the UN sanctions regimes are to be conquered by the concept of targeted sanctions.

Key words: sanctions, comprehensive sanctions, concept of the targeted sanctions, United Nations, instrument of international settlement.

© Ю.О. Седляр, 2011

Аналізуючи становлення механізму ООН із реалізації примусових колективних заходів як інструмента підтримки міжнародного миру й безпеки, варто підкреслити, що біполярність не давала можливості його розвинути у повній мірі. У даному плані не можна не погодитись із твердженням американського вченого Ф. Меррілза, який зазначає, що «холодна війна» сприяла маргіналізації ООН та обумовила байдуже ставлення до ефективності багатосторонніх міжнародних організацій [18, с. 181]. Однак руйнація біполярної міжнародної системи спричинила припинення політичного прогностичного, трансформацію параметрів проведення колективних заходів ООН з міжнародного врегулювання у цілому, що, зі свого боку, посприяло розширенню практики застосування колективних санкційних режимів ООН у 1990-х рр. Останнє й обумовило необхідність розробки нової концепції цільової санкційної політики.

Питання діяльності ООН з підтримки миру та безпеки піднімались у роботах В. Бруза, С. Галаки, В. Головченка, В. Крижанівського, В. Матвієнка, Ю. Скорохода. Окремі аспекти функціонування політико-правового механізму ООН із впровадження колективних примусових заходів стали предметом дослідження вітчизняних фахівців О. Мережко, В. Пахіля. Отже, спробуємо у даній статті з'ясувати специфіку формування й реалізації доктрини цільових санкцій у роботі Організації Об'єднаних Націй, а також встановити її переваги та недоліки.

Поява концепції цільової санкційної політики, тобто направленої безпосередньо на політичну еліту, організації, терористичні групи, що загрожують міжнародному миру та безпеці, у цілому була обумовлена такими обставинами: по-перше, відсутністю надання ефективної допомоги третім країнам, які потерпали від дії санкційних режимів організації. Важливість розв'язання даного завдання актуалізувалась із збільшенням кількості звернень держав-членів до Ради Безпеки із посиленням на ст. 50 Статуту ООН. Наприклад, під час дії санкцій проти Іраку було направлено відповідні звернення Йорданією, Сінгапуром, Туреччиною, всього двадцяти однією державою, у ході імплементації санкційних заходів проти СРЮ сім країн звернулися за консультаціями до Ради Безпеки, а під час впровадження примусових дій проти Лівії, поміж інших держав, апелювала до ст. 50 Індія, своє невдоволення також висловили Китай, Росія і Франція; по-друге, складними гуманітарними наслідками, які спричиняли всеохоплюючі санкційні заходи, що було встановлено внаслідок проведення моніторингу за ситуацією у колишній Югославії, Лівії і, безумовно, Іраку. До того ж, як засвідчувала практика ООН із застосування санкцій у 1990-х рр., навіть завдаючи великих матеріальних збитків цільовій країні, колективні примусові заходи ООН невоєнного характеру нечасто дозволяли досягти поставлених політичних цілей. Б. Бутрос-Галі у «Доповненні до порядку денного для миру»

підкреслив, що «санкції можуть приводити до результатів, які йдуть у розріз до поставленої цілі, породжуючи викликане патріотичними почуттями негативне ставлення до міжнародного співтовариства в особі ООН, і об'єднуючи населення на підтримку керівників, поведінку яких санкції і повинні були змінити» [5].

Дослідження окресленої проблематики продовжив і Кофі Аннан, який прийшов до висновку, що у недемократичних державах населення не має реальних важелів впливу на внутрішньополітичну ситуацію, що знижує ефективність колективних інструментів ООН і здатне, подовжуючи термін дії санкційних режимів, привести до прямо протилежних політичних результатів. Генеральний секретар ООН у своїй доповіді «Ми народи: роль ООН у XXI ст.» змушений був констатувати, що «санкції не завжди приводили до дотримання рішень Ради Безпеки». Далі Генеральний секретар відзначив: «Коли жорсткі, всеохоплюючі економічні санкції застосовуються проти авторитарних режимів, виникає інша проблема. У даному випадку зазвичай потерпає населення, а не політична еліта, поведінка якої і спровокувала введення санкцій. Більше того, як це не ганебно, але можновладці часто навіть отримують користь від таких примусових дій, оскільки вони допомагають їм керувати «чорним ринком» і отримувати більший прибуток... Санкції також слугують приводом для ліквідації внутрішньої опозиції» [2, с. 45].

Для подальшого детального вивчення даного питання було створено Групу високого рівня із загроз, викликів і змін, яка, користуючись досвідом роботи і відповідними пропозиціями комітетів по санкціях, розробила рекомендації Раді Безпеки по застосуванню цільових «розумних» санкцій, тобто таких, які не впливають на цивільне населення країни. Як відзначалося у спеціально підготовленій доповіді Групи високого рівня із загроз, викликів і змін «Більш безпечний світ: наша спільна відповідальність» дані санкції «пов'язані із фінансовими питаннями, поїздками, авіацією чи ембарго на поставки озброєнь відіграють корисну роль у здійсненні тиску на правлячий режим та еліту з мінімальними гуманітарними наслідками, представляють собою менш дорогую альтернативу іншим варіантам і можуть бути добре змодельовані під конкретні міжнародні обставини. Ізолюючи порушників, навіть незначні санкційні заходи (включаючи спортивні ембарго) здатні слугувати важливий цілі» [1, с. 64-65].

У результаті Організація Об'єднаних Націй остаточно перейшла до запровадження цільових санкцій або, у разі виникнення вкрай загрозливої для міжнародної безпеки ситуації, комбінованої стратегії.

Формуванню концепції цільових санкцій були присвячені спеціально організовані із сприяння ООН міжнародні конференції, що дістали назву Інтерлакенського (1998-2001), Бонн-Берлінського (1999-2001) і Стокгольмського процесів (2001-2003 рр.), ініційовані швейцарським, німецьким та шведським урядами відповідно. Наприклад, у підсумковій Стокгольмській доповіді зазначаєть-

ся: «Надійна оцінка можливостей цільових санкцій та їх ймовірного результату є критичною для їх реалізації» [12, с. 21]. Документ встановлює, що реалізація цільової санкційної політики ООН має включати: типологізацію проблеми, що підлягає розв'язанню (зазвичай, ядерне розповсюдження (як правило, горизонтальне), збройний конфлікт, масштабне порушення прав людини); визначення кола осіб, структур відповідальних за ситуацію; встановлення засобів і методів, що використовують відповідальні особи, інституції; оцінка ймовірності підтримки режиму третіми країнами, з'ясування характеру взаємин між ними (вивчаються можливості уникнути, зменшити вплив або нейтралізувати санкції); підрахунок ймовірних витрат санкційної політики для держави-санкціонера; визначаються можливості врегулювання ситуації іншими механізмами (автономно до санкційних заходів або як їх складову); окреслюються шляхи та засоби пристосування до наслідків санкційної політики (позитивних/негативних); досліджується вірогідність впливу на нецільові держави; по-четверте, усвідомлюючи, що первинна відповідальність за впровадження санкційних заходів покладається на держави-члени ООН, їх успішність залежить не лише від жорсткої координації та комунікації країн-членів, а й від ефективної роботи сформованих ними інституцій, технічних засобів контролю за санкційним режимом, тобто по суті формується дворівневий механізм санкційної політики - національний та наднаціональний; по-п'яте, підкреслюється, що міжнародна підтримка має надаватися в однаковій мірі протягом усього періоду дії санкцій, до того ж, важливою є підтримка санкційної політики проти цільової країни її безпосередніми сусідами, тобто вводиться по суті геополітичний критерій успішності цільових санкцій ООН [22, с. 41-44].

Результатом переходу до доктрини цільових санкцій стало утворення спеціальних комітетів по санкціях, які складають так звані «чорні списки», до яких вносять осіб, чия діяльність загрожує міжнародному миру та безпеці, наприклад, які причетні до скоєння злочинів проти людства, є членами терористичних угруповань або пов'язані з їх діяльністю тощо. Відповідно до положень резолюцій Ради Безпеки ООН такі списки склалися відносно Сомалі, Сьєрра-Леоне, Лівії, Демократичної республіки Конго, Кот-Д'Івуара, Лівану, Лівії, Ірану, Судану, Північної Кореї, а також терористичних організацій «Аль-Каїда» і «Талібан». Практика складання «чорних списків» Радою Безпеки бере свій відлік з 1997-1998 рр., коли були накладені відповідні цільові санкції на сепаратистський рух «Національний союз за повну незалежність Анголи (УНІТА)» [20].

Питання постало у новому світлі як результат уведення санкційних заходів проти Талібану/Аль-Каїди через просту причину – ці санкції перешкождали проводити фінансову та економічну діяльність. 15 жовтня 1999 р. та 19 грудня 2000 р. Рада Безпеки резолюціями 1267 та 1333 відповідно запровадила санкції проти режиму Талібан в Афганістані. Резолюція 1267, між іншим, вимагала від

держав заморозити фонди, напряду та опосередковано підконтрольні режиму Талібан [7]. Так, у п. 4b документа зазначається, що всі держави мають «заморозити активи й інші фінансові ресурси, включаючи й ті, які отримують завдяки наявному майну та які перебувають у власності, під прямим чи опосередкованим контролем руху Талібан» [7]. У свою чергу, резолюція 1333 передбачала заморожування активів, підконтрольних Усамі Бін Ладену та особам, пов'язаних з ним [8]. Станом на 8 серпня 2003 року у списку Талібан налічувалося 152 індивіди та 1 юридична особа, у списку Аль-Каїди - 102 фізичні та 98 юридичних осіб [3]. Грошова маса, заморожена згідно з резолюціями ООН номер 1290 та 1333, - це ресурси Талібану (особливо активи Центрального банку Афганістану, після інтервенції союзників були розморожені). Слідом за поразкою талібів, завданою їм Північноатлантичним альянсом, Рада Безпеки прийняла нову резолюцію 1390 від 16 січня 2002 р., яка поновила «чорні списки», пов'язані з Талібаном/Аль-Каїдою, розширюючи їх навіть до ембарго на поставки зброї та заборону на подорожі для осіб, перелічених у них [9]. Резолюція 1390 не включає більш широкого кола людей, ніж сьєрра-леонська/ліберійська резолюції, тим не менш, резолюція 1390 є «відкритою» і має одну особливість, адже у ній відсутній зв'язок між цільовою групою/індивідами та будь-якою територією або державою. Хоча Рада Безпеки раніше вже приймала резолюції, спрямовані проти недержавних суб'єктів (особливо резолюції по УНІТА), документ 1390 є першим і поки що єдиним прикладом санкційної резолюції без територіальної прив'язки. Уточнюючий документ Ради Безпеки ООН 1455 від 17 січня 2003р. повторив зобов'язання держав-членів дотримуватись попередніх резолюцій та вимагав подання оновлених звітів про їх виконання протягом 90 днів [10]. Розглянемо детальніше процедуру формування «чорних списків» ООН.

«Чорний список» передбачає ідентифікацію цілі, що в кожному окремому випадку варіюється. Оскільки Секретаріату ООН, який безпосередньо відповідає за цей процес і допомагає комітетам по санкціях, бракує як потужності, так і компетентності у справі визначення осіб, які підтримують або якимось іншим чином пов'язані із політичною діяльністю уряду цільової країни, інформація щодо імен, як правило, надходить з інших джерел. Такими джерелами є: по-перше, країни-члени, які зацікавлені у внесенні конкретної особи у список та мають достатні дипломатичні й розвідувальні потужності; по-друге, це експертні комісії, засновані комітетами по санкціях з метою проведення моніторингу за впровадженням санкцій; і третє - це публічні джерела. Не завжди зрозуміло, яких конкретно осіб для внесення в «чорний список» запропонувала та чи інша держава. Попри це фахівцями доведено, що країни з колоніальним минулим стали лідерами у справі занесення в «чорні списки». Основним джерелом імен у санкціях стосовно пересування та фінансів УНІТА безсумнівно був уряд Анголи. Джерела таких імен для Ліберії та Сьєрра-Леоне варіювалися. Так, деякі імена по-

давалися певними країнами, передусім США, Великою Британією та Францією, інші ж походили від звітів експертних комісій із запровадження санкцій. Основним же джерелом складання списку по відношенню до Афганістану/Аль-Каїди були США [15, с. 13].

Досвід занесення осіб до «чорних списків» у системі ООН свідчить про те, що формальною основою є, у багатьох випадках, публічне джерело, офіційні списки (реєстри) компаній, газетні повідомлення тощо. Звіти про підозрілі та незвичні банківські транзакції також можуть стати сигналом для внесення осіб, що їх здійснюють, у «чорний список». Тим не менш, секретні матеріали, такі як звіти посольств найчастіше стоять за формальним джерелом або застосовуються для підтвердження публічної інформації щодо діяльності тієї чи іншої особи. Що стосується підозрюваних у міжнародному тероризмі, можна стверджувати, що секретні розвідувальні дані незмінно виступають головним джерелом, згідно з яким відбувається внесення осіб до «чорних списків». У будь-якому випадку зрозуміло, що ідентифікаційна інформація для списків резолюцій 1267/1390 занадто обмежена для того, щоб походити від звітних зобов'язань банків по відношенню до підозрілих транзакцій. Саме тут, на думку Є. Кемерона, професора з університету Уппсала, автора доповіді «Правові гарантії та цільові санкції ООН», підготовленої у жовтні 2002 р. на замовлення шведського зовнішньополітичного відомства, й криється головна причина того, чому так важко встановити джерело, на підставі якого та чи інша особа потрапила до «чорного списку» ООН, адже часто на запит комітетів по санкціях щодо оприлюднення підстав для внесення особи у «чорний список», держави-члени повідомляють, що інформація походить з надійного джерела, проте з міркувань національної безпеки виключається будь-яка можливість її оприлюднення. В окремих випадках інформація може бути надана на двосторонній основі по дипломатичних каналах, коли країна, яка має необхідну інформацію, довіряє державі, що її запитує, проте ставить умову збереження конфіденційності.

Парадоксальним, зі свого боку, є те, що інститут цільових санкцій ООН, націлений на протидію й попередження злочинів проти людства, підтримку міжнародного миру та безпеки у своїй діяльності також порушує фундаментальні права людини. Як відзначається у доповіді Групи високого рівня із загроз, викликів і змін «Більш безпечний світ: наша спільна відповідальність»: «Рада Безпеки повинна діяти обережно. Те, як юридичні чи фізичні особи потрапляють у терористичний список... і відсутність процедур перегляду чи оскарження по відношенню до тих, хто включений у список, викликає серйозні питання підзвітності і, ймовірно, порушує основні норми у сфері прав людини і конвенції» [1, с. 59]. П. 109 Підсумкового документа Всесвітнього саміту 16 вересня 2005 р. закликає Раду Безпеки і Генерального секретаря «забезпечити існування справедливих та ясних процедур включення осіб і організацій у списки тих, на кого поширюються санкції, і процедур їх виключення

із цих списків» [6, с. 31]. До подібного по суті висновку прийшла й група провідних експертів по санкціях з Інституту міжнародних досліджень проблем миру ім. Джоан Б. Крок, Форуму «Четверта свобода», Інституту міжнародних досліджень ім. Уотсона Університету Брауна й Стокгольмської програми з реалізації цільових санкцій Університету Упсала у ході симпозиуму, присвяченому підвищенню ефективності санкцій Організації Об'єднаних Націй, який відбувся 30 квітня 2007 р. з ініціативи тодішнього Постійного представника Греції в ООН І. Мурікіса. Як підкреслювалося у сформульованій у доповіді симпозиуму «Підвищення ефективності санкцій Ради Безпеки ООН» спільній позиції фахівців: «Існують переконливі докази того, що санкції можуть у значній мірі сприяти підтримці міжнародного миру й безпеки, якщо вони застосовуються не як самоціль, а запроваджуються на підтримку цілісного підходу до урегулювання конфлікту, що включає попередження, посередництво, підтримку миру й розбудову миру... За останні 15 років вдалося суттєво просунути вперед у розвитку механізму цільових санкцій, проте суттєві виклики все одно зберігаються. Необхідний, зокрема, додатковий прогрес у роботі над процедурами включення у список і виключення з нього, аби зняти занепокоєння, що стосуються питань прав людини» [4]. Справа у тім, що сама організація прийняття рішень по запровадженню цільових санкцій у системі ООН створює дві головні взаємозв'язані проблеми, які вказують на це.

Перша проблема пов'язана із відповідальністю. У будь-якій системі, навіть у міжнародній, організація, яка приймає політико-правове рішення, має нести відповідальність за його виконання. Проте, комітети по санкціях часто потрапляли у ситуацію, коли вони просто затверджували власні «чорні списки» окремих країн, особливо це стосується антитерористичних «чорних списків» США. Швидкість процедури – сповіщення членів Ради Безпеки та, іноді, країни, по відношенню до громадян якої приймаються санкції, за 48 годин до їх запровадження – можливо, і є стратегічним вибором, адже містить елемент несподіванки, але це означає, що у будь-якої держави є обмаль часу для того, аби перевірити, чи є конкретна інформація на представлених людей. Якщо ж пропонується одразу декілька осіб, а так зазвичай і буває, тоді навіть країни зі значними розвідувальними ресурсами мають недостатні можливості для перевірки запропонованих списків за своїми картотеками. При цьому слід враховувати, що релевантність розвіданих змінюється залежно від приналежності конкретної особи, яка потрапляє у «чорний список», до уряду/політичної партії/повстанської групи/терористичної організації тощо. Адже, як відзначають експерти, існує очевидна відмінність у процесі ідентифікації членів уряду цільової країни і певного терористичного угруповання. Членів уряду легко ідентифікувати, набагато важче встановити осіб, які тісно пов'язані з урядом або із окремим напрямом урядової роботи та їх діяльність може бути оцінена як небезпечна для міжнародного миру та безпеки. Однак, навіть у випадках, коли важко встановити,

кому належить бізнес, капітал, який підтримує ту чи іншу політичну силу, чия поведінка викликає занепокоєння міжнародного співтовариства, проте з'ясовано основні ресурси (нафта, газ, деревина, алмази) мережа власників може теоретично бути простеженою, починаючи із географічного розташування сировинної бази. Це також можна зробити, проте, очевидно, процедура виявиться складнішою в разі, якщо бізнес полягає в торгівлі промисловими товарами, імпортно-експортними ліцензіями тощо [11, с. 48]. Тим не менш, проблеми є набагато серйознішими, якщо маєш справу із терористичною організацією або організованою злочинністю, діяльність яких є підпільною. І, як показує мережа Аль-Каїди, може не бути прив'язки до однієї країни або території, і мало або жодної цілі, яка б поділялася всією мережею, адже сама ідея мережі є такою, що припускає доповнення як у плані членства, так і в плані цілей [21]. Якщо у випадку УНІТА та сьєрра-леонських санкцій, вони фокусувалися переважно на головних ресурсах цільових груп (нафта, алмази тощо), проте для терористичної групи часто не можна ідентифікувати основного ресурсу, що був би прив'язаний до території окремої держави. Або ресурс може бути нелегальним, наприклад наркотики. А що стосується тих, хто підтримує міжнародний тероризм нефінансовим шляхом, наприклад ідеологічно? Бонн-Берлінський процес, наприклад, визнав «ідеологічну підтримку» як ймовірно достатню підставу, аби бути включеним у «чорний список» [13, с. 87]. Проте, як ідеологічну підтримку можна достеменно довести? Таким чином, важко не погодитися із висновком С.Кемерона щодо обмеженої надійності даних розвідки при поданні осіб для накладання цільових санкцій [14, с. 179]. Зі свого боку, експерти ФБР, яких важко звинуватити у непоінформованості в даному питанні, визнають, що практика формування баз даних по «проблемних» особах доводить, що спеціальні служби часто, а може навіть постійно, помиляються в плані оцінки загроз [19].

Більше того, консенсусна природа процедури прийняття рішень у комітетах по санкціях означає, що, як тільки прізвище, занесене до списку, будь-який член Ради Безпеки може заблокувати його видалення з політичних міркувань. Комітети по санкціях рідко, якщо взагалі такий прецедент мав місце, оцінювали «докази» того, що названа персона залучена до діяльності, яка становить загрозу міжнародному миру та безпеці. Насправді така діяльність апіорі не може бути визначеною, тому не існує критеріїв для оцінки «доказів» проти, навіть якщо вони й подані на розгляд комітету по санкціях [17, с. 186].

У такому випадку в разі представлення певного прізвища державою-членом, експерти комітету по санкціях вимушені просто довіряти їй. Якщо ж «чорний список» затверджується, не залишається підстав для його відхилення на національному рівні, адже ООН має імунітет від позовів на національному рівні. Таким чином, процедура ухвали рішення виключає будь-яку можливість особи виправдатися, порушуючи її невід'ємні права як на національному, так і на міжнародному рівнях, а

через це дискредитує ООН як гаранта захисту прав людини у світі, перетворюючи механізм цільових санкцій на інструмент політичної боротьби із політичними опонентами.

Другим ускладненням є те, що не поважаються процедурні та матеріальні права, якими індивіди володіють згідно з національним та міжнародним законодавством. Справа у тім, що санкції ООН - це міждержавний механізм тиску, який наразі використовується проти індивідів-членів уряду, терористичних організацій тощо. З одного боку, виправдання порушення прав диктаторів і можливо з політичної точки зору, з міркувань міжнародної безпеки, однак з моральної - безумовно ні. У той час як інтереси, якими ризикують, такі як завершення кривавих конфліктів типу громадянські війни в Анголі, Ліберії та Сьєрра-Леоне, можливість зупинити діяльність мережі Аль-Каїди, є, безперечно, життєво важливими, це не значить, що ми маємо право абсолютно ігнорувати права індивідів, які підозрюються у причетності до них.

Однак у той самий час наявність цих прав не означає, що останні можуть перешкоджати вдаватися до ефективних дій проти людей, які підозрюються у створенні загрози міжнародному миру та безпеці – просто слід мати на увазі ці права під час розробки та здійснення цільових санкцій.

Права людини, про які йдеться, залежать від типу санкцій ООН (фінанси, пересування, ембарго на поставки зброї). В усіх випадках мова йде в основному про так звані «громадянські та полі-

тичні права», які порушуються. Крім того, впровадження доктрини цільових санкцій у міжнародну практику не вирішило тих головних недоліків функціонування інституту санкцій ООН у цілому, адже віддзеркалювало консервативний підхід до реформування організації, що не дозволило розвинути потенціал санкційного міжнародного режиму у розблокуванні кризових ситуацій на світовій сцені.

Так, з точки зору структурно-функціонального підходу на поверхні виявилися дві проблеми. Перша пов'язана із особливостями роботи ключових структур ООН з реалізації санкційних заходів. Тут головне питання криється у недоопрацюваннях у нормативно-правовій основі Організації Об'єднаних Націй, що ускладнює процес розмежування повноважень Ради Безпеки ООН, Генеральної Асамблеї і Генерального секретаря у процесі підготовки й імплементації рішень по санкціях. До недоглядів варто віднести й те, що ООН, маючи імперативний мандат на втілення у життя рішень Ради Безпеки, нездатна повною мірою здійснювати моніторинг за реалізацію санкційних інструментів з підтримки міжнародного миру та безпеки. Це пов'язане, насамперед, із відсутністю ефективного контрольного механізму за функціонуванням внутрішнього режиму міжнародної системи/ міжнародних відносин, адже навіть Рада Безпеки як основний гарант стабільності у світі має обмежені повноваження на здійснення тиску на національну державу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Более безопасный мир: наша общая ответственность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://huwu.org/russian/secure-world/a59-565.pdf>
2. Доклад Генерального секретаря «Мы народы: роль ООН в XXI в.» – Нью-Йорк, 2000. – 75 с.
3. Доклад Группы по мониторингу 1267/1390 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-ods.un.org/TMP/6810480.35621643.html>
4. Доклад симпозиума «Повышение эффективности санкций» СБ ООН, Нью-Йорк 30 апреля 2007 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/643/61/PDF/N0764361.pdf?OpenElement>
5. Дополнение к повестке дня для мира: позиционный документ Генерального секретаря по случаю пятидесятой годовщины ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/080/97/PDF/N9508097.pdf?OpenElement>
6. Итоговый документ Всемирного саммита 2005 г. А/RES/60/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/summit2005/outcome.pdf>
7. Резолюция СБ ООН 1267 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/300/46/PDF/N9930046.pdf?OpenElement>
8. Резолюция СБ ООН 1333 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/806/64/PDF/N0080664.pdf?OpenElement>
9. Резолюция СБ ООН 1390 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-ods.un.org/TMP/2924045.62234879.html>
10. Резолюция СБ ООН 1455 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/214/09/PDF/N0321409.pdf?OpenElement>
11. Betts R. Fixing Intelligence. / R. Betts – Foreign Affairs. – 2002. – № 81(1).
12. Biersteker T., Eckert S., Halegua A., Romaniuk P. Consensus from the Bottom up? Assessing the Influence of the Sanctions Reform Process / T. Biersteker, S. Eckert, A. Halegua, P. Romaniuk in International Sanctions: between words and wars in the global system P. Wallensteen, C. Staibano (ed.). – New York: Frank Cass, 2005.
13. Bjorklund M. EU: n Pakotepolitiikka /M. Bjorklund – Helsinki: Erik Castren Institute Research Reports 11, 2002.
14. Cameron I. National Security and European Convention on Human Rights /I. Cameron. – Iustus: Kluwer, 2000. – PP. 170-183
15. Cameron I. UN Targeted Sanctions, Legal Guarantees and the European Convention on Human Rights /I. Cameron // Nordic Journal of International Law. – 2003. – № 73.
16. Cameron I. Protecting Legal Rights On the (in)security of targeted sanctions in International Sanctions: between words and wars /I. Cameron in the Global System in International Sanctions: between words and wars in the global system P. Wallensteen, C. Staibano (ed.). – New York: Frank Cass, 2005.
17. Merrills F. International Dispute Settlement /F. Merrills – New York. // New York Times. – 2002. – 26 August
18. S.C. Res. 864, U.N. SCOR, 48th Sess., U.N. Doc. S/RES/864 (1993). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res1993/res864.htm>
19. The 1267/1390 Monitoring Group Third Report 17 December 2002 S/2002/1338, paragraph 18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-ods.un.org/TMP/2731753.28969955.html>
20. Wallensteen P., Staibano C., Eriksson M. Making Targeted Sanctions Effective: Guidelines for the Implementation of UN Policy Option. / P. Wallensteen, C. Staibano, M. Eriksson (ed.) Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University. – Stockholm: Elanders Gotab, 2003.

УДК 321.7

А. М. КАРПЯК

ЕВРОИНТЕГРАЦИЯ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Карпьяк Алексей Михайлович – доцент Днепродзержинского государственного технического университета, кандидат политической науки

В статье проанализированы тенденции развития интеграционных процессов в системе отношений ЕС – Украина, в контексте внешнеполитических факторов.

Ключевые слова: евроинтеграция, евростандарты, ассоциация, еврозона, восточное партнерство.

У статті проаналізовано тенденції розвитку інтеграційних процесів у системі відносин ЕС – Україна, в контексті зовнішньополітичних факторів.

Ключові слова: євроінтеграція, євростандарты, асоціація, єврозона, східне партнерство.

The trends in the development of integration processes in the system of the EU – Ukraine relations in the context of foreign policy factors have been analyzed in the article.

Key words: european integration, european standards, association, euro, eastern partnership.

© О.М. Карпьяк, 2011

В современных условиях глобального мирового кризиса реализация принципов и механизмов евроинтеграции, в частности регионального развития, весьма проблематична. Кризис Еврозоны в финансово-экономическом плане обуславливает негативные, деструктивные процессы в сфере взаимоотношений между развитым «центром Европы» и «странами-должниками», вступившими странами в ЕС, что грозит самому существованию этого межгосударственного образования. Согласно утверждению официальных лиц исполнительной власти Великобритании, Дж. Прескотта, Говарда Брауна, Патриции Хьюитт, основная причина неэффективности европейских институтов в урегулировании указанных процессов заключается в «...недостатке гибкости в Структурном фонде ЕС, вместе с неадекватными государственными правилами помощи (еврорегионам), что не позволяет исправить имеющиеся недостатки рыночной системы» [1]. Хотя эти факторы и причины дисбаланса в евроуправлении на региональном уровне были определены еще в 2004 году, они приняли угрожающий характер в условиях 2011 года – возможность дефолта стран-банкротов ЕС: Греции, Италии, Испании, Португалии, Ирландии; медлительность, неоперативность управленческих структур в разрешении указанных проблем; попытка переложить ответственность за последствия такой политики на страны – «сателлиты» еврозоны привели не только к нарастанию противоречий в самой системе управления евроинтеграции но и повлекли за собою ряд проблем глобального характера в общеевропейском масштабе: массовую безработицу, понижение уровня жизни, нарастание социальной напряженности и т.п.

Американские политические эксперты и аналитики, прогнозируя дальнейшее развитие социально-политических процессов в Европе, указывают на необходимость применения радикальных методов оперативного управления в разрешении указанных проблем. Ситуативное управление,

которое является преобладающим в осуществлении европолитики, способствует углублению социально-политического кризиса, оттягиванию принятия эффективных мер, иной раз социально-непопулярных, но радикально-необходимых для стабилизации ситуации (это также свидетельствует об отсутствии эффективных механизмов прогнозирования кризисных явлений в этом сообществе).

Существующий механизм отбора претендентов в ЕС предусматривает ряд условий экономического характера: определенный уровень платежеспособности стран-кандидатов, сбалансированность финансовой системы, рациональное использование бюджетных средств – комплекс мер, в большей мере сориентированный на формирование отлаженного механизма капитализации рыночной экономики. В Украине в определенной степени эта программа реализуется, зачастую в ущерб социальной политике. Но в современных условиях усугубления мирового финансово-экономического кризиса эти механизмы и стандарты европейской экономической системы не срабатывают. Если за основу анализа и оценки экономического состояния ЕС взять базовые параметры экономических основ: соотношение государственного долга и ВВП, то, согласно Маастрихтским соглашениям, допустимый предел устанавливается в размерах не более 60 % от ВВП. В настоящее время суммарный долг еврозоны составляет 89 % ВВП. Относительно национальных экономик допустимый предел превысили – Греция — 166 % ВВП, Италия — 121 % ВВП, Португалия — 106 % ВВП, Испания — 67 % ВВП [2]. Эти данные говорят о сложностях в процессах реализации европейской принципов функционирования экономики, о зарождающемся системном кризисе в еврозоне, затрагивающем интересы всего мирового сообщества. На эти негативные тенденции обращают внимание международные эксперты. Так, по мнению Джона Х. Макина, Европа и США в силу указанных причин балансируют на грани очередного, потенциаль-

но более опасного системного кризиса, о чем свидетельствует резкое повышение процентных ставок на долги европейских стран – особенно Греции, Португалии, Ирландии, Италии, Испании (Рис.1) [3].

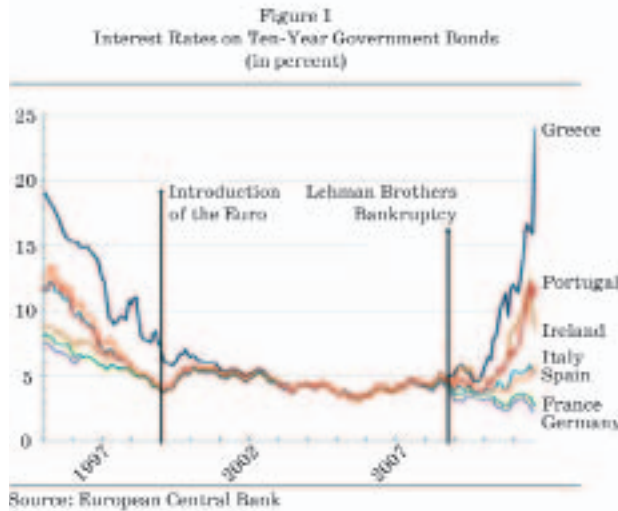

Рис. 1. Динамика долговых процентных ставок европейских стран

Сомнения международных экспертов и аналитиков в способности названных правительств выполнять свои долговые обязательства порождают вопросы относительно устойчивости, эффективности и стабильности самого Европейского валютного союза.

На этом нестабильном европейском социально-политическом фоне попытки евростандартизации Восточной Европы, в частности Украины, со стороны «стран-друзей» (Польша, Литва) не находят должного понимания в «странах-основателях» ЕС в силу различных причин, но, прежде всего, политических.

Наряду с экономическими составляющими, важной особенностью политики расширения ЕС в современных условиях является, в отдельных случаях, утверждение принципа политической целесообразности и предубежденности, особенно со стороны таких государств, как Германия, Франция, как свидетельствует политическая практика, приобретающего гипертрофированный характер. Так, например, к Украине как «потенциальному» кандидату в еврообщество на данном этапе предъявляются условия вхождения не столько экономического, сколько политического характера, таким образом ориентируя национальные институты власти на реализацию и утверждение евростандартов (принципов и норм) в общественно-политической жизни, не учитывая при этом социально-культурной самобытности и специфики страны, тем самым манипулируя и управляя не только общественным мнением в этом вопросе, но и оказывая давление на политический режим с целью формирования «желаемой» евроконфигурации будущего государственного образования. Надо признать, что современные украинские по-

литические реалии как внутреннего, так и внешнего плана (проблема отношений власти с политической оппозицией на законодательном и судебном уровнях; нарастание протестного настроения в общественном сознании в силу проводимых непопулярных социальных реформ; разновекторность внешней политики) делают неопределенной социально-политическую ситуацию в стране, что, в свою очередь, ужесточает требования и правила к евроинтеграции Украины, обуславливает применение к ней подобных мер со стороны Евросоюза. Свидетельством тому служат результаты ежегодной встречи глав государств – стран ЕС на Yalta European Strategy 16 сентября 2011 года, где было акцентировано внимание украинской стороны на недопустимости избирательного применения права относительно политических конкурентов, уголовного преследования политической оппозиции, что «подрывает» демократические основы политической системы, государственности Украины и делает проблематичным для нее дальнейшие европерспективы [4]. Встречные инициативы Украины, попытки самореабилитации политического режима в доказательстве объективной мотивированности своих действий по отношению к политической оппозиции воспринимаются европейским сообществом со скепсисом.

Многовариантность, разновекторность внешней политики и попытки украинской власти не допустить существования политической конкуренции внутри страны усложняют для европейцев понимание политического курса Украины и расцениваются ими как неопределенный, и связанный со многими рисками как политического, так и экономического характера. Попытки экстренной «правки» украинского национального законодательства под внешнеполитическую конъюнктуру не приносят ожидаемого результата для украинской власти. Наличие синдрома взаимного недоверия как основной причины свидетельствует о том, что у украинской стороны возникают сомнения относительно серьезности намерений евроструктур в истинном стремлении в реализации программы расширения ЕС, а с другой стороны существуют сомнения европейцев в утверждении правовых, ценностных евростандартов в украинском политическом пространстве.

Актуализация указанных проблем на общеевропейском уровне обусловлена не столько показательной харизмой евроустремлений украинских политических лидеров, сколько обеспокоенностью западного сообщества в отходе украинской политической власти от демократических стандартов. Но в тоже время в устремлениях европарламентариев прослеживается тенденция программирования политического развития Украины, используется манипулятивная стратегия в формировании общественного мнения, которая заключается во внедрении технологий искусственной артикуляции и интериоризации европеизированных демократических ценностей в общественном сознании, призванных, по мнению европейских политических экспертов, «солидаризировать» украинское общество на основе преемственности нормативно-ценностных евростандартов в политической жизни,

тем самым заранее формируя механизм общественной поддержки определенного типа партийной идентификации, ориентируя общественное мнение на «культового» проевропейского политического лидера, на его искусственно созданный «имидж», который был бы приверженцем политических ценностей Западного общества, с целью не только демократизации политической жизни (что, несомненно, есть позитивным аспектом подобной политики), но и расширения своего влияния на восточнославянское политическое пространство посредством формирования политической элиты новой генерации, проевропейской ориентации.

Все это чревато негативными последствиями в интеграционных процессах как для Украины, так и для ЕС, на что указывают сами европарламентарии. Так, по словам евродепутата Шарля Геренса, — отмечает немецкое агентство DPA, — «если Европа не предоставит Киеву шанс для более тесной интеграции с ЕС, Украина начнет искать альтернативу. И это, опасается депутат, приведет к еще большему отдалению Киева от Брюсселя» [5].

Украина оказалась в сложной ситуации, в своем неудержимом стремлении в ЕС, демонстрируя европейскую приверженность своего курса, проигнорировала внешнеполитические интересы России, в надежде на бескомпромиссную и безоговорочную позицию Европы в поддержке ее устремлений. Эта ошибочная тактика во взаимоотношениях Украины с ЕС при одновременной попытке политически дистанцироваться от Москвы больше напоминает политику идеализма или «политического романтизма» времен эпохи В. Ющенко, когда желаемое выдавалось за действительное, что противоречило и не соответствовало современным политическим реалиям. Как следствие политики игнорирования внешних политических факторов, следует ожидать усложнения отношений с Россией, а также «встречной усталости» и недопонимания со стороны европейских партнеров такой политики, так и разочарования украинского политикума в своих евронадеждах. Выполнение и реализация Украиной технических, организационных политико-правовых требований и мероприятий, необходимых для интеграции в еврозону, как оказалось еще не гарантирует ей статус ассоциированного партнера ЕС.

О наличии подобного рода ошибок, которые наметились во внешнеполитическом курсе Украины, заявил на 8-м Ялтинском форуме ЕС (16.09.2011) министр иностранных дел Польши, председательствующей в июле — декабре 2011 года в Евросоюзе, Радослав Сикорский. Он предостерег Украину от двух ошибок на пути европейской интеграции. «Не надо думать, — заявил глава польского МИДа, — что ваше географическое положение, несомненно, важное для Европы, дает вам право не обращать внимания на базовые европейские принципы, которых вы должны придерживаться, если хотите войти в европейское сообщество. И вторая ошибка — не надо думать, что интеграция в Европу означает разрыв с Россией, что вам нужно выбирать между ЕС и Россией» [6].

Предполагаемая политическая солидаризация

«внешних» партнеров в поддержке украинского многовекторного внешнеполитического курса при сохранении приоритета евроинтеграции обернулась для Украины ужесточением необходимости определения своей позиции относительно будущего формата межгосударственного партнерства. Современную внешнеполитическую стратегию Украины, основанной на использовании тактики балансирования между ЕС и Россией, можно охарактеризовать как внешнеполитическую мимикрию, которая используется с целью не сколько самореализации в системе геополитических интересов, а в большей мере она обусловлена попыткой получения экономических преференций, а также достижения статуса посредника в разрешении международных противоречий, что явно не устраивает все стороны указанного процесса. Исходя из вышесказанного, можно утверждать, что именно экономические преференции со стороны ЕС или России будут выступать определяющим фактором в выборе Украиной интеграционной модели — Западной (ЕС) или Восточной (Россия), которые удовлетворяли бы интересы национальной технократической элиты и обеспечивали в дальнейшем доминирующую роль партии власти в украинском обществе.

Важным фактором и условием для евроинтеграции является также вопрос урегулирования пространственно-территориальных противоречий между государствами — кандидатами в ЕС. В Украине проблема демаркации территориальных границ с такими государствами как Россия, Белоруссия, Молдова не нашла своего разрешения до нынешнего времени, что также усложняет для нее процесс евроинтеграции. Относительно будущего ассоциированного членства Украины в ЕС то пример евроустремлений Турции красноречиво показывает на неопределенность этого статуса для приобретения еврочленства. Само понятие требует правового уточнения и обоснования. Так, подтверждением этого служит итоговая декларация саммита «Восточное партнерство» (ВП) состоявшегося в Варшаве 30.09.2011 года, где приветствуются «европейские устремления и европейский выбор» Украины. Следует отметить, что о перспективах вступления Украины в ЕС на саммите ничего не говорится. «Партнеры, которые будут реформироваться наиболее активно, выигрывают больше от сотрудничества с Европейским Союзом, включительно с более тесной политической ассоциацией, более глубокой постепенной экономической интеграцией с внутренним рынком ЕС и большей помощью ЕС», — сказано в документе [7].

Понимание необходимости разрешения всего комплекса проблем, наметившихся в процессах евроинтеграции, в рамках программы «Восточное партнерство» и реализации принципов демократии, составляет первоочередное задание для современной украинской власти. Игнорирование же указанных факторов или только декларирование приверженности демократическим ценностям делает весьма гипотетичными и «туманными» европейские перспективы Украины.

Решая проблемы евроинтеграции, украинская правящая элита должна определиться с

комплексом основных базовых положений, необходимых для дальнейшего развития отношений с ЕС. В современных условиях неоспоримым и существенным фактором в отношениях между Украиной, Европой и Россией должно быть

равнопартнерство и неущемление политико-экономических интересов всех заинтересованных сторон. Только в таком случае существующие проекты относительно процессов евроинтеграции приобретут реальную жизненную силу.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ:

1. Современная региональная политика Великобритании / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.odpm.gov.uk>.
2. Россия решила спасти Европу от кризиса / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.nakanune.ru/articles/15851>
3. John H. Makin. The Eurozone Crisis and the US Economy: What Has Gone Wrong? / American Enterprise Institute for Public Policy Research / Washington / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.aei.org>
4. Yalta European Strategy: содержание и результаты / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://euroua.com/evrointegratsiya/yalta-european-strategy-soderzhanie-i-rezultati>
5. План евроинтеграции для Украины / [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.ng.ru/politics/2011-09-20/3_kart-blansh.html
6. Глава польского МИДа предупреждает Украину от двух ошибок / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.unian.net/rus/news/news-457189.html>
7. Украине отвесят комплимент на саммите в Варшаве / [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://for-ua.com>

УДК 321.01(04)

В.М. ТОРЯНИК

МАРКЕТИНГОВА ОРІЄНТАЦІЯ ЯК СИСТЕМОТВІРНИЙ ЧИННИК СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Торяник Володимир Миколайович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат політичних наук

Розкривається сутність маркетингової орієнтації діяльності політичних акторів як системотвірний чинник сучасного політичного процесу.

Ключові слова: політичний консумеризм, маркетингова орієнтація, маркетингізація сучасного політичного процесу, партійно-політична діяльність.

Раскрывается сущность маркетинговой ориентации деятельности политических актеров как системотформирующий фактор современного политического процесса.

Ключевые слова: политический консьюмеризм, маркетинговая ориентация, маркетингизация современного политического процесса, партийно-политическая деятельность.

The essence of marketing orientation of activity of political actors as the factor of bounding of systems of modern political process reveals.

Keywords: political consumerism, marketing orientation, marketization of modern political process, party and political activity.

© В.М. Торяник, 2011

Невід'ємною ознакою сучасного політичного процесу є його маркетингізація (від англ. market – ринок), що є прямим наслідком процесів консумеризації (від англ. consumer – споживач) не лише економіко-господарської системи суспільства, але й його політичного життя. Ці процеси характеризують вихід на політичну арену політичних консультантів і набуття ними могутності в сфері формування громадської думки і прийняття політичних рішень, що головним чином пов'язане зі змінами в системі політичних комунікацій. Як відомо, сучасні засоби і способи комунікації слугують не просто інструментами трансляції політичного контенту, але вони його і формують. Політичні технологи як фахівці, що відповідають за доставку інформації виборцям, займаються оформленням політичних репрезентацій, наданням їм найкращої для сприйняття форми, часто підлаштовуючи їх

під запити реципієнтів. Зосереджуючись не стільки на сутності політичних рішень, скільки на успішності їх презентації для громадян, політичні консультанти зацікавлені в широкому застосуванні маркетингу як ефективного способу виявлення попиту на політичну продукцію.

Проблема маркетингізації сучасного політичного процесу у вітчизняному науковому дискурсі розглядається В.М. Бебиком, Е.В. Золотухінін, К.В.Луценко, О.Ю. Мелешкіною, О.Г. Морозовою, С.Н. Пшизовою, С.П. Шубінін, Ю.О. Яковлевою та ін., проте проблема консумеризації політичного життя ними недостатньо досліджена. Метою даної статті є розкриття сутності маркетингової орієнтації як системотвірного чинника сучасного політичного процесу.

Сьогодні основним каналом легітимації політичного курсу, формування політичного порядку

денного стали ЗМІ. Самі мас-медіа в останні десятиріччя зазнали помітної еволюції: постачальники новин перетворилися на ринково-орієнтовані структури, націлені на задоволення запитів споживачів. Сьогодні кожний телеканал або радіостанція, газета або часопис намагаються надати цільовій аудиторії те, що вона хоче, коли вона хоче і в тому вигляді, в якому вона хоче. Раніше аудиторія великих ЗМІ сприймалася як загальнонаціональне політичне співтовариство громадян, які потребують достовірної інформації для прийняття усвідомлених рішень. Причому таке ставлення було при-таманне не лише державним і громадським, але й багатьом комерційним інформаційним організаціям. За спостереженням Дж. Куррана і М. Гуревича, протягом більшої частини ХХ ст. газети, радіо і телебачення країн Заходу усвідомлювали свою громадянську місію як обов'язок доставляти суспільству об'єктивну та різнобічну інформацію, виступаючи у якості форуму для висловлювання громадської думки (див.: [8, р. 37-39]). Підтриманню високих стандартів журналістики й усвідомленню журналістами своєї соціальної відповідальності сприяли економічні умови у вигляді обмеженої конкуренції і відносно стабільних джерел доходу (детальніше див.: [10, р. 101-102]). Час від часу виникали рухи «за чесну й об'єктивну журналістику». У 1960-х роках утвердився і набув великого суспільного резонансу інститут журналістських розслідувань. Середовище журналістів пронизував етос суспільного служіння, а важливішим аспектом подачі новин вважалася неупередженість.

Хоча й існував поділ аудиторії на певні ніші, проте ЗМІ в основному поділялися на елітарні (орієнтовані на представників вищого і середнього класу) та масові популярні (орієнтовані не стільки на поінформовану населення, скільки на його розвагу). Існувала також і партійна преса, поведінка якої сильно відрізнялася від решти ЗМІ. І ці відмінності були більш відчутні під час виборів. У цілому домінувало уявлення про журналістів як людей «суспільного служіння» (public servants), а про ЗМІ як організацію, що виконують важливі суспільні функції. Об'єктом їх уваги було цілісне співтовариство громадян, незалежно від їх партійної і класової приналежності. Говорячи про це, російська дослідниця С.Н. Пшизова зазначає: «Сформований консенсус закріплювався легальними нормами, які серед іншого дозволяли видавцям і редакторам уникати прямого економічного тиску з боку різних груп інтересів. Ця практика була частиною більш загальної демократичної культури, в рамках якої постачальники новин вважали себе зобов'язаними подавати об'єктивну інформацію національному політичному співтовариству» [2, с. 45].

На рубежі ХХ-ХХІ ст. ситуація почала стрімко змінюватися. Якщо раніше до аудиторії ставилися в першу чергу як до співтовариства громадян, а вже потім як до сукупності споживачів, то зараз останні вийшли на передній план. Посилення тиску ринку в поєднанні з падінням інтересу до політичних новин поставили в центр фігуру споживача, якого треба задовольнити заради комерційного

успіху. Цим змінам сприяв перехід до неоліберальних методів управління економікою, що відбувся в останні десятиліття ХХ ст., головним наслідком якого стало посилення впливу власників ЗМІ на зміст інформаційної продукції. Деретулювання, що розширюється, нарощування конкуренції, чисельні поєднання і поглинання сприяли посиленню тиску ринку на світ мас-медіа. Поступово знімаються майже всі законодавчі обмеження на зміст інформації, і жага прибутку, що випробується власниками медіа-холдингів, стає пріоритетною.

Також цим змінам сприяли технологічні інновації, які привели до розширення числа джерел інформації та посилення конкуренції між ними. Серед найважливіших наслідків технологічних інновацій можна назвати такі: значне збільшення обсягу інформації, що доставляється ЗМІ, та інтерактивність. Завдяки новим технологіям аудиторія може обирати новини, які їй цікаві, тим самим не просто демонструючи свої симпатії та антипатії, але і визначаючи комерційний успіх чи невдачу того чи іншого ЗМІ.

Змінилися домінуючі моделі не лише виробництва, але й споживання інформації. В умовах зростання конкуренції, економічних ризиків і перетворення прибутковості на ключовий пріоритет змінюється роль мас-медіа в політичному житті, а також система їх відносин з громадянами. Громадянсько-центрична (citizen-centric) модель взаємодії ЗМІ із суспільством поступається місцем ринково-орієнтованій (market-oriented). Сьогодні орієнтація на споживача виходить на перший план для більшості традиційних постачальників інформації. Намагання задовольнити мінливі прихми громадян починає визначати поведінку як популярних, так і елітарних ЗМІ. Виробляється нове розуміння завдань мас-медіа: інформовання громадян поступилося місцем забезпеченню прибутковості через виявлення та задоволення бажань споживачів. Основною функцією ЗМІ тепер стало не інформовання громадськості, а залучення споживачів [11, р 138]. Тобто ЗМІ у якості своєї аудиторії бачать сьогодні не членів політичного співтовариства громадян, яким вони покликані служити, а сукупність споживачів з індивідуальними та вузькогруповими потребами, які треба задовольняти.

С.Н. Пшизова так описує зміни, що відбулися на рубежі ХХ-ХХІ ст. стосовно політичного інформовання населення: «Кордони між громадськими справами і розвагами стираються навіть у стилістиці їх висвітлення. Випуски новин стали коротше, в них робиться наголос на емоції та візуальний ряд. Стилїстика шоу-бізнесу, рейтингових розважальних шоу тепер переноситься в політичну сферу та імітується в громадсько-політичних програмах. До участі в політичних дискусіях все частіше залучаються відомі актори та поп-зірки» [2, с. 47-48].

Також варто відзначити ще одну зміну. ЗМІ починають культивувати звернення до окремих демографічних груп. Деякі дослідники навіть пишуть про «деполітизацію» преси та помітне скорочення обсягів інформації, присвяченої державним справам (див.: [6]). У політичних повідомленнях нерідко йдеться скоріше про життя політичного класу,

а не про аналіз суспільних проблем і розстановку політичних сил. Змінився стиль подачі політичної інформації: вона стала більш видовищною, візуальною, персоніфікованою, так би мовити «глянцевою». Велику увагу почали приділяти особисто-му життю політиків, пошукам сумнівних фактів у їх поведінці. У політичній журналістиці відмічається концентрація на персонах, а не на процесах і структурах, що свідчить про загальне зниження її аналітичного рівня (див.: [9]).

Поступово стирається відмінність між новиною і коментарем. Оскільки новини надходять цілодобово практично в режимі реального часу, преса бачить свою роль у коментарях. Порівняно з не-давнім минулим обсяг інтерпретацій збільшився в рази [7, р. 250], а журналісти перетворилися із спостерігачів подій, які інформують глядачів і читачів, в аналітиків, що інтерпретують події для аудиторії.

Маркетингація сучасного політичного процесу, описана вище на прикладі ЗМІ, яскравим чином проявляється у сфері партійно-політичної діяльності. У цій сфері маркетингова орієнтація розробляється з метою опанування базовими сегментами виборців. Стратегічний зміст маркетингової орієнтації полягає в тому, що її розробники ставлять себе на місце виборця, дивляться на свою програму дій очима виборця і визначають у передвиборній пропозиції те, що має або може мати для виборців базових сегментів значиму цінність. Відсутність або свідоме відхилення від такої орієнтації привело багато партій до невтішного висновку. Виявляється, що замало додержуватися правильного шляху, мати струнку концепцію, піднесені ідеали. Поява партії на політичній арені спирається на диспозиції певних груп виборців.

Маркетингові орієнтації політичних партій можуть суттєво відрізнитися одна від одної, і в принципі вони залежать від того, що їй кому ці партії хотіли б запропонувати на політичному ринку.

Маркетингова орієнтація є продуктом сегментації електорального простору. Масова свідомість завжди консервативна. Це означає, що позиціонувавши себе на тому чи іншому фланзі партійно-політичного спектра, отримавши відповідну «етикетку» і продемонструвавши її населенню, партія (її представники) не повинні порушувати сформовану ідентифікацію. Остання тісно пов'язана з прийомами позиціонування партій і політиків. Позиціонування спрямоване на пошук і опанування певної ніші, заняття «позиції» в політичному просторі, який оперує в першу чергу символічними категоріями. На думку російського фахівця В.Я. Цветкова, особливстю політичного маркетингу є врахування конкуренції й обов'язкова протидія конкурентам. За цією причиною здійснюється сегментація як по відношенню до політичних ідей і осіб, що просуваються на політичному ринку, так і по відношенню до конкурентів. У різних типах сегментації по відношенню до різних ідей виявляються «вікна» і «ніші». Вікно – це сегмент електорату (політичного ринку), яким нехтують найбільш близькі конкуренти через негативну реакцію даної цільової групи на висувані ідеї. Ніша – це сегмент електорату

(свій виборець), громадські інтереси якого максимальною мірою відповідають пропагованим ідеям і гаслам [5, с. 45].

З точки зору маркетингу позиціонування – це створення відповідності між характеристиками товару і потребами купівельної аудиторії. Тут головне – визначити оптимальну конфігурацію купівельної аудиторії і критерії оптимальності.

Партійно-політичне позиціонування, особливо в слабоструктурованих суспільствах (таких, як українське), орієнтоване не тільки на знаходження, але частіше за все на цілеспрямоване створення певної позиції серед конкурентів. Процес вибудовування певної ніші знаходить відтворення в ієрархії цінностей, яка створена у свідомості потенційних прихильників. У найпростішому вигляді позиціонування зводиться до сегментування рекламного політичного простору і пошуку в ньому «свого» сегмента задля того, щоб просто налаштуватися до його вимог і очікувань.

Процеси позиціонування починаються з визначення функціональних і психологічних переваг політика або партії, що рекламуються. Позиціонування в політичній рекламі відбувається по двох напрямках:

- пошук у рекламному просторі політичного ринку достатньо вільної і привабливої ніші, на яку може розраховувати політик або партія;

- при відсутності такої ніші – створення її. Реально – це впровадження рекламного образу політика (партії) в оптимальну нішу, яка цілеспрямовано сформована і звільнена від чужих впливів за допомогою методів політичної реклами і PR.

Партія має наполегливо утримувати свій позитивний образ і свій базовий електорат. Але це не знімає проблеми розширення партійного електорату, особливо, якщо базовий електорат його номінації позитивного образу явно недостатній для перемоги, або якщо в тієї ж номінації діють сильні конкуренти, які розтаскують голоси.

Можна виокремити такі варіанти розширення електорату партії:

- використання динаміки позитивного образу. Дана стратегія ґрунтується на природі гнучкого електорату, якому властива особлива чутливість до позитивної динаміки рейтингу партії та її кандидатів (лідера) – їхня готовність підтримати будь-який успіх дозволяє завоювати їхні голоси опосередковано, через мобілізацію голосів свого базового електорату. Така стратегія повністю виключає небезпеку розмивання позитивного образу;

- поєднання позитивної динаміки позитивного образу партії з його поновленням. Тут задіється ще одна властивість гнучких електоратів – їх позитивна реакція на нові політичні фігури (орієнтація на кадрові проекти);

- розширення оболонки партійного образу. Оболонка образу завжди жорстко прив'язана до його ядра, тому її вільне розширення завжди несе загрозу розмивання позитивного образу. Оболонка образу – це деякі додаткові якості партії та/або відтінки політичної позиції, які мають органічно доповнювати і посилювати ядро образу. Головне призначення оболонки полягає не стільки в тому, щоб

розширити образ партії, скільки в тому, щоб яскравіше висвітлити і підкреслити його ядро;

- актуалізація таких рис партії та її кандидатів (лідера), які максимально віддалені від ядра позитивного образу. Дана стратегія мінімізує ризик, пов'язаний з розширенням позитивного образу, за рахунок переважно неполітичного розширення образу – через актуалізацію людських рис партійних кандидатів (лідерів);

- при переході на місцевий рівень є ще одна можливість розширення позитивного образу партії – кандидат, який має сильний особистісно орієнтований позитивний образ, може розширити його за рахунок образу партії або її лідера. Тут наявний ефект «локомотива», роль якого відіграє партія або її лідер;

- розширення позитивного образу на основі адресної стратегії, яка передбачає формування певних рис і фрагментів позитивного образу, націлених на ту чи іншу групу виборців. Тут також є ризик розмивання позитивного образу партії, її кандидатів, лідерів.

У цілому в основі процесів розширення партійного бренду лежить зміна його вартості. Як зазначає В.В. Філіппов, «новий політичний маркетинг – це комунікації, орієнтовані на вартість політичного бренду» [4, с. 8].

У маркетингу є два напрями розширення бренду. По-перше, це екстенсивне зростання вшир: коли бренд сильний, він дозволяє збільшити обсяги продаж. Відповідно сильний бренд починає охоплювати великі верстви населення, і ймовірність спонтанної віддачі голосів цьому бренду значно збільшується. Будь-який товар можуть купити просто тому, що він комусь необхідний, наприклад, питну воду куплять і так, не знаючи бренду, тобто це небрендований товар. За брендований товар платять, наприклад, вдвічі більше, ніж за небрендований продукт. Отже, існує певна надбавка за те, що споживач платить за довіру до цього товару. Відповідно усередині цих надлишкових грошей є ще один поділ: перша частина – це вартість власне бренду, ті стійкі асоціації, пов'язані з брендом у споживача; друга частина – це небрендова складова, це те, що споживача щодня за допомогою засобів реклами змушують купити конкретний даний товар. Це, так би мовити, провокація поточного споживання, але не механізм побудови бренду.

По-друге, це збільшення цінового прибутку, тобто збільшення маргінальності продукту – те, що дозволяє продавати його дорожче за рахунок сили бренду. У випадку з політичним брендом це створення більш сильної лояльності електорату через те, що електорат за власною ініціативою починає пропагувати бренд. У кожного бренду існує певна лояльність серед споживачів. Наприклад, коли за певних обставин припиняється комунікація, то грошові потоки, що генерують цей бренд щороку, будуть поступово убувати. І тому сила бренду і вартість бренду багато в чому визначаються цими фінансовими потоками, їхніми обсягами та динамікою їхнього падіння. Чим різкіше їхнє падіння, тим вартість даного бренду менше. Чим ці потоки падають повільніше, тим вартість бренду вища.

Те саме можна говорити і про партійний бренд. Наприклад, є електорат певного партійного бренду – якщо його не підтримувати комунікаціями, він буде поступово спадати, вірніше лояльність електорату буде падати. І чим сильніший бренд, тим повільніше падіння лояльності до нього з боку цього електорату. Саме це і визначає вартість партійного бренду.

Варто зазначити, що виборчий ринок змушує кожен партію швидше самовизначатися і вирішувати, що робити і як досягти в рамках демократичних правил політичної боротьби своєї мети. У демократичних системах партія повинна бути не тільки упевнена в правильності своїх ідей і шляхетності власних цілей, але також вміти успішно «продати свій товар» на ринку – щоб виборець на власний розсуд вирішив віддати свій голос саме за неї, а не за її опонентів.

Як слушно зазначає М.В.Примуш, сучасні українські партії поки ще «не оволоділи мистецтвом політичного маркетингу, завдяки чому могли б формувати соціальні інтереси, ціннісні орієнтації, творити нові соціальні структури, не навчилися висувати конкретні пропозиції щодо розв'язання гострих соціальних проблем» [1, арк. 213].

Жодної ідеологічної партії, що відповідає б потребам сучасної держави, в Україні немає. Як справедливо зазначає український дослідник сучасних політичних партій В.С. Сергєєв, перетворення існуючих партій на партії європейського типу (наприклад, вже був помітний перехід СПУ на соціал-демократичні позиції) різко гальмується через об'єктивний конфлікт з новими, бізнесовими утвореннями. Ці останні стали природним ворогом ідеологічних партій. Претендуючи, знов-таки подібно до КІРС, на вираження інтересів «усього народу», вони не могли стерпіти опонентів. Однак в умовах політичної апатії та дезорієнтації більшості громадян така державна політика дала результати: сьогодні український парламент користується вкрай низькою довірою громадян.

В країнах пострадянського простору традиційні соціальні бази партій і відповідні електорати перебувають у стадії формування. Дана нестійкість пов'язана здебільшого із трансформаціями відносин власності і виробництва. Сьогодні ще вкрай важко говорити про будь-який сталий електорат більшості політичних сил. Але водночас вже певною мірою можна говорити про деякі тенденції формування основних електоральних груп.

В силу розмитості соціальної бази лібералів, консерваторів і неофашистів їхній традиційний електорат перехоплений іншими партіями. Так, комуністи орієнтовані на пенсіонерів, маргіналізованих робітників, частина працівників ВПК, селян, радикально налаштовану молодь та ін. Тобто комуністи в посткомуністичних суспільствах частково захопили традиційну соціальну базу консерваторів та неофашистів. Гуманітарна і технічна інтелігенція, державні і муніципальні службовці не являють собою монолітної соціальної верстви, тому представники цих груп є конституентами комуністів і соціал-демократів, а також різних квазіполітичних утворень. Основна електоральна маса поки що

ідеологічно не структурована і в силу своєї сильної конформістської орієнтації становить соціальну базу квазіполітичних утворень (особливо «партії влади») [3, арк. 168-169].

Таким чином, переорієнтація ЗМІ на аудиторію клієнтів-споживачів відобразилася в першу чергу на висвітленні діяльності політичних партій, які активізуються під час виборів. Замість образу ви-

борця як громадянина, якій потребує достовірної та різнобічної інформації для здійснення свого політичного вибору, який визначить майбутнє країни, з'явилось уявлення про виборця-споживача. В основі діяльності сучасних політичних партій знаходиться маркетингова орієнтація, яка визначає стратегію і тактику їх діяльності в публічному просторі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Примуш, М.В. Політичні партії: механізми інституціоналізації і структурної трансформації: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02/ М.В. Примуш. – Львів, 2002. – 378 арк.
2. Пшизова, С.Н. От «гражданского общества» к «сообществу потребителей»: политический консьюмеризм в сравнительной перспективе / С.Н. Пшизова // Полис. – 2009. – № 2. – С. 39-51.
3. Сергеев, В.С. Стратегічне управління інвестиційними партійно-політичними проектами в сучасній Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.С. Сергеев. – Д., 2005. – 203 арк.
4. Филиппов, В.В. Маркетинговые инструменты построения брендов в избирательных технологиях / В.В. Филиппов // Политический маркетинг. – 2002. – № 10. – С. 8-17.
5. Цветков, В.Я. Геомаркетинг: прикладные задачи и методы / В.Я. Цветков. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 240 с
6. Curran, J. Power Without Responsibility / J. Curran, J. Seaton. – L.: Routledge, 2003. – 224 p
7. Democracy and the Media: A Comparative Perspective / R. Gunther, A. Mughan (eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 456 p.
8. Mass Media and Society / J. Curran, M. Gurevitch (eds.). – L.: Arnold, 2000. – 228 p.
9. Sabato, L.J. Peepshow: Media and Politics in an Age of Scandal / L.J. Sabato, M. Stencel, S.R. Lichter. – Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2000. – 386 p.
10. Stanyer, J. Modern Political Communication. Mediated Politics in Uncertain Times / J. Stanyer. – Cambridge: Polity Press, 2007. – 324 p.
11. The Politics of News, the News of Politics / D. Graber, D. McQail, P. Norris (eds.). – Washington, DC: CQ Press, 1998. – 220 p.

УДК 323:321

О.А. ТРЕТЯК

МАС-МЕДІА ЯК КОМПОНЕНТ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ ПОЛІТИКИ

Третяк Олексій Анатолійович – к. політ. н., доцент кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття розглядає роль та місце сучасних ЗМІ у структурі публічної сфери політики. Вивчаються оцінки самостійності поведінки сучасних мас-медіа у політичному процесі. Робиться висновок про сумнівність тверджень щодо ЗМІ як «четвертої влади».

Ключові слова: публічна сфера, мас-медіа, «четверта влада», громадська думка, політична маніпуляція.

Статья рассматривает роль и место современных СМИ в структуре публичной сферы политики. Изучаются оценки самостоятельности поведения современных масс-медиа в политическом процессе. Делается вывод о сомнительности утверждений о СМИ как «четвертой власти».

Ключевые слова: публичная сфера, СМИ, «четвертая власть», общественное мнение, политическая манипуляция.

The article considers the role and place of the modern media in the structure of public policy areas. We study the behavior of independent evaluation of modern media in the political process. It is concluded that allegations of questionable media as the “fourth power”.

Keywords: public sphere, mass media, the “fourth power”, public opinion, political manipulation.

© О.А. Третяк, 2011

Постановка проблеми. Розгляд мас-медіа, як явища публічного політичного процесу та компонента публічної сфери громадянського суспільства, спирається на розгляд ролі ЗМІ як важливого демократичного інституту. Разом з тим, публіцистичність тверджень щодо політичної ролі ЗМІ потребує певного прояснення змісту і тих ситуацій, коли діяльність ЗМІ відповідає стандартам і параметрам демократичного суспільства. У цьому зв'язку провідною функцією мас-медіа в структурі публічної сфери є вплив на громадську думку і створення поінформованого критичного середовища сприй-

няття політики. У такому аспекті значної ваги набуває фаховий рівень журналістики і її незалежність від політичних акторів. В цілому необхідною є оцінка впливу ЗМІ в межах публічної сфери і політичної системи в цілому з позиції наукової методології. З цих же потреб необхідно оцінити її функціональну роль у публічній сфері у співвідношенні з іншими інститутами. Розробку теми співвідношення публічної сфери і ЗМІ активно ведуть вітчизняні науковці. О.В.Свентицькою досліджено феномен тероризму з урахуванням його інформаційного складника. Нею також визначено характер

взаємозв'язків між засобами масової інформації та проявами тероризму за умов культурної та інформаційної глобалізації [7]. В.А. Коляденком визначено, що сучасні інфокомунікаційні технології відкривають можливість в практиці організаційного, партійного будівництва, самоорганізації громадянського суспільства. Обґрунтовано розвиток Інтернету відповідно до демократичної спрямованості громадянського розвитку [3]. О.С. Пронченком наведено результати комплексного дослідження стану, тенденцій та імперативів взаємодії засобів масової інформації (ЗМІ) та держави у контексті забезпечення права громадян на інформацію як важливого чинника демократизації політичного процесу в Україні [6]. Попри істотні зусилля, у вивченні тематики статті залишаються незаповненими значні лакуни.

Значення мас-медіа для публічної сфери політики розглядається на рівні концепту і значення того, чим є на сьогодні засоби масової інформації. ЗМІ на сучасному етапі не є однозначним актором публічної сфери політики. У сучасних політичних науках здійснюється розгляд поняття мас-медіа, як посередника. Медіа, як посередник, не до кінця виконує свою функцію, оскільки стає активним упередженим відтворювачем та організатором подій. Також піддається сумніву інформаційна складова діяльності ЗМІ, в якій переважають розважальність, інтерпретація і коментарі. Між тим, зростає роль ЗМІ як технологічної системи. У межах сучасної цивілізації відбувається їх зрощування з комунікаційними засобами, насамперед, з Інтернет та стільниковим зв'язком. Тому метою цієї статті є розгляд якостей ЗМІ, як акторів та складників публічної сфери політики. Завданнями статті є оцінка публічно-політичного значення функцій ЗМІ у межах поширення інформації, поєднання всієї політичної системи у межах єдиного порядку денного, забезпечення відкритості, комплексної уваги до життєдіяльності суспільства. Важливим завданням є також розкриття значення таких негативних рис роботи медіа, як перекичування фактів і технологій діяльності, які зумовлюють обмеження уваги до істотних, з точки зору громадян демократичного суспільства, подій та фактів.

Основний зміст. Одним з важливих аспектів політологічного пошуку у межах структурної будови сучасної публічної сфери політики є самостійність засобів масової інформації у різних політичних умовах, їх суб'єктність у межах публічної сфери та залученість до практик політичної маніпуляції. Мас-медіа на сьогодні здатні як сприяти, так і гальмувати розвиток публічної сфери політики. Сприятливий вплив – це ознайомлення всіх громадян, усіх агентів, акторів з інформаційним полем певного періоду часу і простору. З іншого боку, ЗМІ стають чинником маніпулювання, коли ними керують політичні актори, які спеціально організують політичні події. Діяльність ЗМІ у межах пропаганди і піар є найбільш одіозними прикладами деструкції ідеальної публічної сфери, яка виховує у громадян відразу до публічних повідомлень. Водночас на сьогодні неможливо уявити універсальну і поширену на все людство публічну

сферу без засобів масової інформації. Тому постає питання про оптимальний та, одночасно, функціональний образ засобів масової інформації у політиці. Складовими цього оптимального проекту ЗМІ є їх конкурентоспроможність, адаптивність, підвищення впливу через самостійну політичну роль і відстоювання своїх позицій у змаганні корпоративних інтересів, у взаємодії з іншими політичними суб'єктами.

Засоби масової інформації, на думку автора (яка співвідноситься і з класичними уявленнями у межах комунікативної теорії), мають спрямовувати зусилля на пошук етичних і моральних обґрунтувань у своїй діяльності, посилювати етичну експертизу своїх повідомлень та методів діяльності.

В умовах застосування мас-медіа інтерактивних технологій відкривається можливість переходу на якісно новий рівень, коли кожен громадянин може мати доступ до ресурсу публічних виступів і викладу своїх думок. Медіа можуть долучитися до творення нової політичної системи, в якій політична комунікація буде відігравати безпосередню роль у прийнятті рішень. Вона стане ланкою представницької демократії в умовах трансформації традиційних виборчих процедур. Як показує досвід Інтернет-голосувань і форумів, сучасні технології цілком дозволяють створити можливості для функціонування реальної публічної сфери політики.

Окреслення ролі та місця мас-медіа в публічній сфері політики ведеться за всіма досяжними напрямками отримання інформації. Найбільш резонансні події швидше потрапляють до уваги науковців та політичних аналітиків. Узагальнення фактів негативних публічних проявів здійснюється відносно до їх значення в межах розвитку, в цілому суспільства. Вчені поєднують відображення публічних подій з політичними тенденціями. Американський науковець Дж. Балкін у статті «Як мас-медіа можуть симулювати політичну прозорість» зауважує, що «скандал навколо Клінтона і Левінські є частиною більш загального явища культури, в якому мас-медіа йдуть від однієї «великої історії» до іншої «великої історії». Ці історії зазвичай, але не завжди мають, елементи скандалу. Вони варіюються від історії вбивства Джанні Версаче до смерті принцеси Діани і від фінансового скандалу 1996 року до сексуального скандалу Клінтон-Левінські. Фактично нинішня культура скандалу в США це не тільки культура зрослої політичної прозорості. Наша культура політичного скандалу є повторюваним, самовідтворюваним культурним феноменом. Це культурний вірус, який поширюється як епідемія в публічній сфері. Це посилює суперечки про предмети скандалу, але це зовсім необов'язково наближає нас до розуміння роботи уряду або робить чиновників більш відкритими або відповідальними. Скандал Клінтон-Левінські, наприклад, викликав численні побічні дискусії - про адвокатів, про людей, що дають інформацію пресі, про Моніку Левінські, її товаришів по службі і т.ін.» [2].

Тенденції конфліктності у діяльності медіа та об'єктів їх висвітлення породжують демонстративні прояви, які стають предметом вивчення через їх політичний характер. Неформальну інформацію

про стан еліт, тлумачення залаштункових подій політики виходять за межі їх фактичного буденного значення. «Культура скандалу оновлюється, мутує, розмножується. Вона знаходить все нові й нові предмети для обговорення. Вона знову і знову переживає події, кожен раз знаходячи щось нове. Коротше кажучи, культура скандалу розширює і повторює обговорення себе самої, мутуючи, як вірус, постійно змінює свої риси, щоб розмножуватися все швидше і поширюватися все далі. Нарешті, вона стає самою політикою, звичайним станом справ у громадській сфері», - стверджує Дж.Балкін [2].

Поряд з розвиненими формами медійної активності та її публічними формами, тенденціями є її ступінь отримання інформації різними суспільними верствами. Стан і характер медіа в певному суспільстві мають відображення у ступені поінформованості населення. Умови сучасної України дають підстави окремим аналітикам обґрунтовувати стан відсталості українського інформаційного простору. Наталка Пахомова вказує, що інформація про соціальні процеси державного будівництва, які відбуваються у Верховній Раді, Кабінеті Міністрів дуже повільно доходить до віддалених ділянок інформаційного простору, «оскільки зазнає двох кардинальних перетворень, переходячи різні рівні сприйняття. У такий спосіб «буденна свідомість» на 15 - 20 років відстає від сучасних подій»[5].

В умовах відсутності тісного зв'язку між медіа і громадськістю в Україні розвиток суспільства набуває специфічних тенденцій, їх оцінка також є шляхом для розуміння стану медіа в публічній сфері політики. Велику роль у цих процесах досліджень відіграє технологічний вимір, тобто, сукупність і специфіка використання технічних засобів. «Поєднання сучасних телекомунікаційних і гуманітарних технологій надає широкі можливості для маніпулювання способом пізнання, формування суспільних цінностей та впливи на масову свідомість у світовому масштабі й відповідно виступає вагомим чинником політики й геополітичної конкуренції. В умовах глобалізації засоби масової інформації активно використовуються постіндустріальним світом для утворення стійких позицій на світовій арені», - вважає Наталка Пахомова [5].

Розкриття політичної детермінації медійного підґрунтя публічної сфери політики здійснюється через визначення співвідношення впливу на медіа влади і громадськості. Політика держави в інформаційній сфері є відображенням ставлення еліт та їх інтересів у комунікаційних процесах. Проте поряд з суто політичними аспектами є спроби поширити значення стану медіа і на інші сфери життєдіяльності суспільства, наприклад економічну. Згідно з Н. Пахомовою, «недооцінка важливості процесів розвитку та гомогенізації інформаційного медіа-простору України, а іноді й свідоме їхнє гальмування з боку влади веде до тяжких наслідків для всієї країни - і в політиці, і в економіці. Демагогічні заяви окремих політиків про те, що народ мудрий, краще знає свої потреби і визначає, хто в органах влади є послідовним захисником його інтересів, не дають відповіді на запитання, що зро-

блено для того, аби люди робили висновки про політичну та економічну ефективність діючої влади на підставі повної, об'єктивної та неупередженої інформації. Незадовільна поінформованість мас дає владі широкі можливості для маніпулювання думками, уподобанням і настроями громадян у власних інтересах, які всі ще дуже далекі від життєвих інтересів суспільства. Тому будь-які кроки на шляху розвитку інформаційного простору країни в інтересах усього народу серед багатьох інших переваг, сприятимуть ще й оновлений та підвищенню рівня політичного і економічного менеджменту всіх рівнів, що дає ні з чим не зрівняній сергегичний ефект для прискорення розвитку всього суспільства. Саме на це має бути зорієнтована державна інформаційна політика України»[5].

Велике значення для відображення тенденції розвитку політичної медіа-сфери має оцінка потенціалу новітніх комунікаційних технологій. Осягнення їх сутності та специфіки з політологічної точки зору відбувається через розуміння наслідків дій або позицій політичних суб'єктів стосовно використання тих чи інших комунікаційних новацій. Ілюстрацією є позиція політичного істеблшменту США щодо обмеження свободи діяльності Інтернет в окремих країнах. Олександр Артем'єв у статті «Стратегічний наступальний твіттер» стверджує, що «американська дипломатія фактично включила свободу доступу в Інтернет у список прав і свобод людини, які США зобов'язуються захищати в глобальному масштабі. Глава американського держдепу Хілларі Клінтон виступила... зі знаковою промовою «Інтернет, за і проти: вибір і виклики у світі, пов'язаному глобальною мережею», в якій застерегла всі диктаторські режими, включаючи Китай, від обмеження доступу своїх громадян у глобальну мережу»[1].

Зарахування свободи комунікацій в інтерактивних системах до числа базових прав людини є тенденцією, яка змінює значення глобальних комунікаційних мереж та пов'язаних з ними соціальних практик для публічної сфери політики. Комунікаційна свобода порівнюється з правом на вільні збори, свободу думки та основні форми громадської діяльності. «Клінтон оголосила про переосмислення знакових прав - свободи слова, зібрань і союзів - через їх інтернет-втілення, об'єднавши їх усі під визначенням «свобода взаємозв'язку». «США захищають цю свободу для людей всюди і закликають всі інші країни до того ж», - оголосила держсекретар» - вказує О. Артем'єв [1].

Позиція єдиної у світі наддержави у питанні свободи Інтернет-комунікацій є своєрідним прологом до цілеспрямованої політики і побудови відносин з суб'єктами міжнародного простору. Таким чином, політичну освіту пов'язують зі станом неформальних контактів і свободи без посередництва держави. «Ми віримо, що уряди, які будують перепони Інтернет-свободі, чи то технічними фільтрами, цензорськими режимами доступу або атаками на тих, хто здійснює свої права на свободу думки і свободу зборів он-лайн, самі замикають себе в клітці», - зауважила Клінтон, згідно з О. Артем'євим [1].

Водночас поза увагою політичних аналітиків за-

лишаються спроби диференціації суб'єктів міжнародної політики та їх ставлення до свободи Інтернет-комунікацій. Очевидно, політики у США оцінюють формування незалежної публічної сфери, як одного з основних інструментів свого міжнародного впливу. «Клінтон назвала основних ворогів інтернет-свободи: В'єтнам, Китай, Кубу та Сирію. Ірану вона приділила особливу увагу у зв'язку з тим, що по цій країні знову прокотилася хвиля антиурядових хвилювань, побороти яку режим Махмуда Ахмадінежада спробував, в тому числі перекриваючи доступ до опозиційних сайтів», - наводить думку держсекретаря російський аналітик [1]. Додатковим до значення медіа-структури, як основи публічної сфери політики, є оцінка обмежень діяльності журналістів, як основних персоналізованих спікерів ЗМІ. Завданням подібних матеріалів є констатація негативних явищ та винайдення шляхів боротьби з ними. Водночас, через відсутність реального підґрунтя, такі вислови виглядають цілісно орієнтованими, популістськими, такими, що відображають суб'єктивне ставлення до події. Разом з тим, оцінки політиків державних органів щодо комунікативної свободи відображають тенденцію до комплексного підходу до роботи у конкурентному середовищі. Як зазначає відомий російський журналіст В. Познер у розмові із своїм українським колегою М. Найемом з приводу скандалу з «Вікі-лікс» «адже ви зрозумієте, що американський уряд мав можливість цю справу загиснути - повірте мені, що мав таку можливість - сто відсотків! Але традиції незалежності та свободи засобів масової інформації настільки глибоко увійшли в саме тіло Сполучених Штатів Америки, що втручатися в цей процес означало б завдати більшої шкоди, ніж публікація цих документів»[4].

Важливими, з точки зору методології дослідження публічної сфери, є, на думку автора, підходи до відображення інформації щодо суб'єктивної реакції ЗМІ на діяльність уряду. Такою реакцією може бути відмова від роботи і інформаційної діяльності. Певною мірою, такі прояви, як недіяльність ЗМІ, на знак протесту, є також ознакою самостійної суб'єктної ролі мас-медіа і їх спроби впливати на політику урядів.

Висновки. Таким чином, теоретико-методологічний зміст окреслення медіа-компонента публічної сфери політики розкривається серед іншого у такій характеристиці, як негативна роль медіа в межах публічної сфери політики перехідного су-

спільства. Крім того, виявлення окремих чинників, які детермінують діяльність ЗМІ, ведеться засобом порівняння з ідеально типовим станом, запропонованих у межах політичної теорії. Водночас спроби трансформувати медіа-структуру хоча б в окремих її аспектах, можуть наштовхуватися на нерозуміння з боку основних політичних гравців і інститутів. Це може мати як наслідок або брак інновацій, або різкі одномоментні зміни, які дестабілізують ситуацію і приведуть до просування у напрямку розбудови демократичної публічної сфери політики. Концептуалізація поняття публічної сфери з політологічної точки зору обумовлена тим, що, з одного боку, до публічної сфери вступають нові гравці, такі як індивіди та маргіналізовані соціальні групи. Їх вплив стає співвимірним з традиційними суб'єктами. З іншого боку дається взнаки зростання значення неформальних практик та тіньових домовленостей у межах сучасної інституційно-владної політики. У цьому контексті важливо розглянути роль мас-медіа, чие місце в політиці потребує корекції, оскільки самостійність ЗМІ як четвертої влади поставлена під сумнів діяльністю груп інтересів. Крім того, стан громадськості на початку ХХІ століття перебуває перед такими теоретичними викликами, як склад громадянського суспільства та основні орієнтири його діяльності. Також викликає зауваження зміст сучасного поняття держави, яка є опонентом публічної сфери, а також експертної спільноти, як складової публічної сфери політики. Ці два компоненти є важливими структурними одиницями, оскільки дають велику кількість повідомлень і формують інформаційне поле публічної політики.

З точки зору сучасної політичної комунікації мас-медіа втратили вплив як «четверта влада» через те, що вони втратили монополію на розповсюдження інформації, поступившись в оперативності Інтернет-джерелам. Разом з тим, тотальне проникнення мас-медіа в усі сфери життєдіяльності суспільства призвело до феномена трансформації ціннісного контролю та зростання кількості інформації, яка поставила під сумнів сферу політичного як виключно простір управлінських рішень та владних відносин. У цьому плані розгляд ролі ЗМІ стає важливим для політичної теорії, оскільки у публічній сфері відбувається маніфестація їх основних проявів як політичних інститутів. Зазначений аспект є перспективою подальшого розвитку теми, порушеної у цій статті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Артемьев А. Стратегический наступательный твиттер/ А.Артемьев. – Режим доступа: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=21363
2. Балкин Дж. Как СМИ могут симулировать политическую прозрачность /Дж. Балкин. – Режим доступа: http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?M_id=9837
3. Коляденко В.А. Інфокомунікаційні технології як чинник політичної модернізації: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / В.А. Коляденко; Одес. нац. юрид. акад.. — О., 2002. — 16 с.
4. Найем М. Владимир Познер: самоцензура журналистов - это проблема власти /М. Найем. – Режим доступа: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=20719
5. Пахомова Н. Інформаційний голод у просторі, перенасиченому інформацією /Н.Пахомова. – Режим доступу http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?M_id=9986
6. Пронченко О.С. Взаємодія ЗМІ і влади в контексті реалізації права громадян на інформацію: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.С. Пронченко; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса НАН України. — К., 2008. — 16 с.
7. Свентицька О.В. Інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / О.В. Свентицька; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2007. — 19 с.

УДК 323.2 (477)

А.Є.ЛЯСОТА

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Лясота Аліна Євгенівна – доцент каф. політології факультету суспільних наук і міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара

Автор статті аналізує відносини між державною владою та громадянським суспільством. Особлива увага приділяється розгляду ролі неурядових організацій як основи громадянського суспільства, які безпосередньо чи опосередковано заохочують і розширюють демократичні методи, що спрямовані, передусім, на задоволення потреб суспільства і вирішення його проблем.

Ключові слова: політична система, громадянське суспільство, неурядові організації, трансформаційний механізм, політичний інтерес.

Автор статьи анализирует взаимоотношения государственной власти и гражданского общества. Особое внимание уделяется рассмотрению роли неправительственных организаций как основы гражданского общества, которые непосредственно или опосредованно способствуют и расширяют демократические методы и направлены, прежде всего, на удовлетворение потребностей общества и разрешению его проблем.

Ключевые слова: политическая система, гражданское общество, неправительственные организации, трансформационный механизм, политический интерес.

The article is devoted to analysis of correlation between civil society and state power. Attention applied on the role of civil organizations in such correlation.

The key words: political system, civil society, nongovernmental organization, transformation mechanism, political interest.

© А.Є. Лясота, 2011

Вступ. Метою даної статті є аналіз відносин між державною владою та громадянським суспільством. У сучасному світі роль неурядових організацій (НУО) - як основи громадянського суспільства (ГС) - не викликає жодного сумніву. За твердженням аналітиків вони безпосередньо чи опосередковано заохочують і розширюють демократичні методи. НУО вже давно асоціюються з введенням нових підходів, спрямованих на задоволення потреб суспільства і вирішення його проблем. В останні роки вони опинилися в центрі поновлених досліджень, які спрямовуються на вивчення життєздатних процесів соціального, екологічного та економічного розвитку і активності таких проблем, як мир, демократія, права людини, рівність статей та бідність [1, 3].

Ми погоджуємося з думкою науковців [2, 43-44] про те, що процес активного формування громадянського суспільства в Україні нині відбувається в особливих умовах. Їх можна класифікувати наступним чином:

1. Зменшення актуальності проблематики становлення ГС у країнах розвинутої демократії в сучасних умовах існування суспільства «масового споживання та масової культури».

2. Формування ГС у нашій країні відбувається за умови творення національної державності. Безперечно, що із зміцненням державницьких засад в організації суспільної життєдіяльності одночасно відбувається утворення нових державних органів влади та управління, яких не могло бути у колишньому СРСР.

3. Радикальна зміна пріоритетів соціального розвитку передбачає перехідний період протибор-

ства різновекторних тенденцій суспільного розвитку. При цьому одна з них спирається на вкорінені впродовж значного історичного періоду стереотипи соціально-політичного функціонування, а інша зорієнтована на наближення до загальноновизнаних світових стандартів правової демократичної державності.

4. На сьогоднішній день елементи ГС ще інституціонально несформовані, оскільки будь-яка неурядова організація має задовольняти, щонайменше, три вимоги: організаційну самоідентифікацію, організаційну солідарність, організаційну відповідальність.

5. Хоча нині й відбувається не лише розвиток, зміцнення інститутів громадянського суспільства і структурування його відносин з владою й бізнесом, однак основою цього процесу є, здебільшого, іноземний, а не вітчизняний досвід.

Основна частина. Суттєвою ознакою громадянського суспільства є відсторонення життя людей від державного офіціозу [3, 229]. Ця ознака має вагомий значення у розумінні громадянського суспільства і його ролі у демократичній модернізації держави. «Відокремленість, відмежованість від державної машини як апарату громадського адміністрування, становлячи сутність головної ознаки громадянського суспільства, робить його справжньою підмогою соціальної демократизації. Громадянське суспільство - це альтернатива, контрагент державного врядування, якому властиві формалізм, ієрархія, централізована директивність й етатистські замашки. Це не структурна одиниця, а насамперед спосіб життя людей..., сфера людської свободи, це життєдіяльність особистостей поза офі-

ційною регламентацією, властива кожній людині частка неказенного, цивільного у її житті.

Ричард Голлоуей, досліджуючи у своїй праці «Засоби розбудови громадянського суспільства» феномен справжнього буму у використанні терміну «громадянське суспільство», писав: «Рідко коли у сфері розвитку з'являлась концепція, котра так швидко привернула б увагу людей». Активне використання цього терміну було викликано падінням Берлінського муру, внаслідок якого відбулися значні політичні трансформації у Східній Європі. Ці події відродили стару політичну ідею Епохи Просвітництва XVIII століття, що полягала у відстоюванні права людей на створення власних громад, функціонування яких ґрунтувалося б на принципах свободи й братерства.

Не викликає жодного сумніву той факт, що формування і розвиток громадянського суспільства - це копіткий і довготривалий процес, який складається із набуття спільнотою властивих йому сутнісних ознак. Про громадянське суспільство говорять, коли поряд з офіційною владою і законом існує оживляючий їх елемент - вільна, самодостатня і творча особистість [3, с.235]. Саме тому деякі науковці, роблячи акцент на людську особистість, стверджують, що громадянське суспільство - це суспільство людей з високою суспільною свідомістю, суспільно вільних, відповідальних і незалежних, які вимагають дотримання своїх людських та громадянських прав і вміють користуватися цими правами [4, с.42-43]. Інші вчені доводять, що це суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, що взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права [5, с.575]. Проте слід зазначити, що, незважаючи на розмаїття підходів до самого поняття «громадянське суспільство», усі автори підкреслюють, що реалізація прав і свобод людини та громадянина є основою демократичного суспільства.

Як засвідчує аналіз, існує ціла низка чинників, які пояснюють сучасну і майбутню актуальність для всього світу і для функціонування демократичної держави проблематики громадянського суспільства. Основними серед них є наступні [6; с.7]: зростання міжнародного обігу капіталу; збільшення прірви між багатими та бідними; зростання гнучкого ринку робочої сили; подальший розвиток постійних інформаційних потоків; визнання того, що соціальний потенціал є чинником економічного виробництва; локальні конфлікти та війни; криза державного управління та обмеженість державного сектора; превалювання «держав на перехідному етапі розвитку»; брак світської ідеології та пошук нового «значення» для її заміни.

Безперечно, що повноцінне цивільне, приватне життя людей потребує існування держави як своєї передумови. Але й найрозвинутіше громадянське суспільство уможливує утворення правової держави, будучи основою не лише стабільного демократичного політичного режиму, але й авторитетної влади. «Завдання демократичних сил полягає ... в тому, щоб сприяти становленню й розвитку цивілізованих демократичних інституцій...», без

яких навіть найбільш прогресивний авторитаризм ніколи не переросте у демократію, однак може стати знаряддям консерваторів» [8].

Альтернативність ознак та цінностей держави і громадянського суспільства аж ніяк не означає їх взаємовиключної антагоністичності, а, навпаки, обумовлює їхню потребу одне в одному. Без держави неможливе громадянське суспільство, без громадянського суспільства неможлива повноцінна права держава. Вони - немов дві органічні складові збалансованої соціальної цілісності, життя людини, як нерозривні сфери суспільного буття, перебувають одночасно у нерозривному зв'язку та опозиції, немов своєрідні спаринг-партнери, доповнюють і стримують один одного. Саме взаємодія держави з громадянським суспільством визначає тип існуючого політичного режиму; тоталітарного, авторитарного, демократичного» [3, с.229-230].

Кількісне розмаїття неурядових організацій громадянського суспільства свідчить і про різноманітність форм їхньої взаємодії з державними органами, а конкретні види їхнього прояву залежать від національної правової системи та існуючих у тій чи іншій країні традицій. Принагідно зауважимо, що відносини конфронтації - це також, хоча і негативна, форма взаємодії з обов'язковою непримиримістю підходів та оцінок.

У нашому дослідженні під державно-громадянською взаємодією розуміються позитивні форми, які відображають пошук спільного поля діяльності і передбачають досягнення консенсусу обома сторонами. Очевидно, що таке визначення автоматично вказує на те, що діалог між державою та громадянським суспільством повинен ґрунтуватися на таких головних соціальних процесах, як об'єднання, визнання, комунікації, взаєморозуміння та довіри [8, с.19].

Тим не менше, непотрібно применшувати роль держави у процесі формування та зміцнення інститутів громадянського суспільства. У цьому процесі державі належить найважливіша роль - через законодавчі механізми, економічні важелі і готовність влади до співробітництва створюється середовище, яке або сприяє розвитку та зміцненню ГС, або є нейтральним чи навіть ворожим до розвитку його елементів. У цьому зв'язку варто виділити наступні основні умови активного й ефективного діалогу між державою та ГС [9]:

1. Установа учасників суспільно-державної взаємодії на розвиток і підтримку співробітництва, незалежно від особливостей мотивації кожної із сторін.

2. Певний ступінь зрілості і розвитку потенціалу інститутів ГС, необхідний як для створення зацікавленості державних органів у співробітництві з ними, так і для ясного і точного вираження, просування і захисту своїх інтересів.

3. Наявність інституціональних (правових і організаційних) рамок для співробітництва між секторами суспільства. Під ними розуміються стійкі форми взаємодії, що склалися на практиці чи прямо встановлені законодавством або угодою у межах компетенції кожної з сторін.

4. Економічна незалежність і стійкість організа-

цій ГС, їхня здатність генерувати людський капітал і мобілізувати додаткові ресурси на вирішення суспільно значимих проблем.

Ефективність державно-громадянської взаємодії залежить також і від готовності до неї неурядових організацій, які, в свою чергу, повинні підвищувати авторитет громадянського суспільства та підтримувати розвиток лідерства у громаді; розподіляти повноваження між різними організаціями; перебирати на себе відповідальність й уникати зовнішніх змін; бути представницькими і демократичними; ризикувати, експериментувати та оцінювати результати; бути готовими, у разі необхідності, вживати безпосередніх заходів; бути відкритими і прозорими, внутрішньо і зовнішньо підзвітними; мати бажання працювати без грантів та бути вільними від урядового контролю; використовувати політичну й індивідуальну освіту на кожному етапі своєї діяльності.

Безперечно, що взаємодія державності та громадянськості віддзеркалюється у функціонуванні неурядових організацій, оскільки:

По-перше, НУО являють собою основну форму організації громадянського суспільства, оскільки саме через них громадяни залучаються до процесів вироблення політики, прийняття політичних рішень, законотворення.

По-друге, будучи посередниками між державою та громадянами, і налагоджуючи діалог та співробітництво між ними, НУО допомагають як державним структурам бути краще обізнаними з сучасним станом та соціально-економічною ситуацією в країні, так і населенню краще зрозуміти політику та логіку рішень уряду і, у разі виникнення необхідності, забезпечити їх підтримку.

По-третє, представляючи інтереси суспільства і пересічних громадян, НУО є краще обізнаними з їхніми нагальними потребами та проблемами. Ними накопичено позитивний (і часто альтернативний державній практиці) досвід вирішення проблем та задоволення потреб, який може бути цікавим для державних структур.

По-четверте, НУО функціонують в якості спостерігачів у певній сфері, оскільки добровільно беруть на себе функції суспільних «жандармів» [10, с.5]; фіксують зміни на своїй ділянці роботи, слідкують за дотриманням правових норм, відслідковують вплив нормативно-регулятивних змін на соціально-економічний, гуманітарний, екологічний стан в країні, регіоні, місцевості; у випадку виникнення соціальної, гуманітарної, екологічної загрози вони можуть оперативну, привернувши до неї увагу громадськості, ЗМІ, державних структур, мобілізувати їх на конкретну діяльність.

По-п'яте, НУО представлені широкими верствами населення та соціальними групами з діаметрально протилежними інтересами, наприклад, соціально незахищені пенсіонери та діти; самотні матері; безробітна молодь; споживачі, права яких порушуються; профспілки; асоціації та федерації промисловців, підприємців, бізнесменів, які захищають інтереси свого сектору економіки і т.д. Залучення їх до діалогу з державою дозволяє, скориставшись підтримкою відповідної групи НУО,

виробити врівноважене політичне рішення.

Зауважимо, що основними функціями НУО в структурі сучасного суспільства науковці, і ми поділяємо їхню думку, вважають наступні:

1. Поточний контроль та оцінювання діяльності окремих управлінських органів та державних структур.

2. Соціальна адаптація незахищених верств населення.

3. Освіта й залучення громадян.

4. Політичні акції на підтримку окремих кандидатів та протесту проти дій урядових структур.

5. Використання преси з метою розкриття різноманітних зловживань, що здійснюються владними чи урядовими структурами, в цілому, чи й окремими чиновниками, зокрема.

Цілями взаємовідносин ГС та правової держави є наступні [2,с.11]:

- для людини - утвердження її самоцінності в діапазоні «суспільна думка - предметні правові норми»; створення достатньої законодавчої бази для реалізації політичних свобод, соціальних гарантій і справедливості, захисту від державно-чиновницької сваволі та соціальної стихії;

- для суспільства - рівна правова захищеність усіх його соціальних прошарків з боку держави; безумовна пріоритетність засад, що забезпечують безконфліктність, структурованість і політичну упорядкованість громадського життя, гарантування громадянського миру і злагоди; загальний захист суспільства як цілісного, соціально диференційованого, саморегулюючого організму від негативного впливу зовнішніх чинників; контроль суспільства за державою; прозорість і підзвітність діяльності владних та управлінських структур;

- для держави - адекватне втілення прав людини в юридичні норми і механізми захисту, що унеможливить політичний волюнтаризм владних структур, соціальну та національну дискримінацію; верховенство права в усіх сферах суспільного життя; формування оптимальної, самодостатньої системи державно-політичних інститутів; створення умов для продуктивної законотворчої діяльності, результати якої, відповідаючи інтересам людини, втілюються в повсякденному житті через дієвий виконавський механізм та ефективний поділ усіх гілок влади.

Природно, що основними ознаками ГС можна визначити наступні елементи:

1. розчленування соціального цілого на частини, відносини, види діяльності, які позначені автономною від цілого логікою;

2. наявність індивіда, який намагається стати особистістю, як особливого гравця соціуму та одного з його головних суб'єктів;

3. утвердження суверенного індивіда в ролі первинної чи базової ланки не лише соціуму, в цілому, але і його різноманітних утворень, зокрема.

Разом з тим, варто пам'ятати, що високорозвинене громадянське суспільство передбачає існування сильної правової держави, сильної як правами й обов'язками своїх громадян, так і повнотою своєї відповідальності перед ними. Підтвердженням цьо-

го постулату можуть служити результати двадцятилітніх досліджень під керівництвом професора Роберта Патнема, які супроводжували глибоку адміністративну реформу в Італії з метою децентралізації повноважень і фінансових ресурсів.

Р. Патнем довів не лише помилковість, але й пряму протилежність цієї думки, продемонструвавши, що ефективність та успіх адміністративної реформи виявилися прямо пропорційними розвитку інститутів громадянського суспільства. Пророкований вченими песимістичний лозунг: «сильне суспільство - слабка держава», завдяки проведеним дослідженням, зазвучав по-оптимістичному: «сильне суспільство - сильна держава» [11, с.69].

Проведений аналіз дозволяє нам стверджувати, що:

1. У взаємовідносинах держави і громадянського суспільства створюється механізм розширеного відтворення соціокультурного і політико-економічного середовища, яке - через реалізацію громадянських прав і свобод - формує людину в усіх її вимірах: індивід - особистість - громадянин.

2. Нинішній розвиток українського суспільства свідчить, перш за все, про нагальну потребу трактування громадянського суспільства як потенційного засобу: по-перше, зниження ступеня закритості держави, в цілому, та представників державної влади, зокрема; по-друге, обмеження впливу держави на суспільство; по-третє, збалансування самої влади; по-четверте, унеможливлення повернення до авторитарних та інших недемократичних методів та стилів прийняття державних рішень.

3. Налагодження дієвого соціального партнерства між громадянським суспільством та владою сприяє: як удосконаленню потенціалу державного управління та ефективнішому здійсненню ним його соціальних завдань, так і стимулюванню розвитку самого громадянського суспільства.

4. Зацікавленість у розвитку механізмів співробітництва носить двосторонній характер, оскільки активне залучення НУО до вирішення суспільних проблем не лише підвищує їхню соціальну роль та престиж, але й має відчутні для всієї національної економіки наслідки.

5. Залучення ГС до взаємодії і співробітництва з інститутами державної влади може бути ефективним способом розвитку потенціалу самого державного управління.

Таким чином, у нинішню епоху все більш оче-

видно стає теза про те, що публічна політична влада покликана, виражаючи волю людей, бути засобом їх бажань та устремлінь, обліку громадської думки, а не засобом придушення творчих (сил громадян).

Очевидно, що практичне втілення цієї тези вимагає виконання низки вимог, головними серед яких є: по-перше, активне формування самого громадянського суспільства як природного простору для виходу позитивної творчої енергії особистості; по-друге, повне використання творчих потенціалів багатьох людей.

Ці умови нерозривно взаємопов'язані, оскільки творчість можлива лише в суспільстві, яке забезпечує залучення свого населення до вирішення назрілих проблем розвитку сучасності та яке створює передумови для творчого виходу внутрішньої енергії кожного члена суспільства у тій чи іншій сфері діяльності. Тим самим, «людина, її потреби і здібності, поважання інтересів і діяльності інших людей, визнання верховенства закону стають тією віссю, навколо якої формуються і обертаються усі відносини у суспільстві» [12, с.134]. Іншими словами відбувається переосмислення і, як результат, трансформація залежності особистості від суспільства.

Висновки. Таким чином, можна зробити загальні висновки:

1. Через суспільні інститути громадянське суспільство не лише обмежує всесилля політичної влади та політичного керівництва, ставлячи їх під контроль суспільних сил, але докорінним чином змінює їхній зміст, поступово наповнюючи владні інститути соціальним змістом вирішуваних завдань та цінностями людського буття.

2. Налагодження дієвого соціального партнерства між громадянським суспільством та владою сприяє, по-перше, не лише удосконаленню і розвитку потенціалу державного управління, але й ефективнішому здійсненню ним його завдань, по-друге, стимуляції розвитку і становлення самого громадянського суспільства

3. До будь-яких форм співробітництва між державним і недержавним секторами повинні пред'являтися ті ж вимоги, що й до усіх інших форм управління суспільними справами, а саме кваліфікація персоналу, толерантність, прозорість та підзвітність, чітке дотримання національного законодавства, повага і дотримання прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Саморегулирование в некоммерческом секторе: Сб. материалов / Ред. А. Ткачук. - Б.М.: Международный центр некоммерческого права 1998.
2. Відносини між державою і громадянським суспільством: Матеріали „круглого столу”. - К., 2003.
3. Людина у сфері гуманітарного пізнання. - К.: Український Центр духовної культури, 1998.
4. Клейнер І. Демократія і держава. - К., 1999.
5. Юридична енциклопедія / Під ред. Ю. Шемшученко. - К., 1998.
6. Неурядові організації: досвід Сполученого Королівства. - К.: Британська Рада в Україні.
7. Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз з громадськими організаціями України. - К.: Представництва Європейської Комісії в Україні, 2002.
8. Реформа государственного управления Институционализация: консультации между институтами власти и неправительственными организациями в странах СНГ. Условия, формы, практика. - М, 2002.
9. Куленкова О. Як налагодити діалог між Верховною Радою та громадянським суспільством: світовий досвід для України / О.Куленкова. - К. Центр досліджень адміністративної реформи, Українська академія державного управління при Президентові України, 2002.
10. Патнем Р. Чтобы демократия сработала. - М., 1996.

11. Задорожний Г.В., Коврига О.В., Смоловик В.В. Соціальне партнерство - реальний шлях до відкритого суспільства. - Х, 2000.
12. Иванов В.Н., Патрушев В.И. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления. - М., 2001.

УДК: 323.3

А. І. КЛЮЙ, Н. І. КЛЮЙ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО НАПРЯМУ

Клюй Анатолій Іванович – доцент кафедри політології Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, кандидат історичних наук

Клюй Наталія Іванівна – вчитель-методист середньої школи №83 м. Дніпропетровська

У статті автори характеризують можливості шкільних предметів суспільно-гуманітарного напрямку, зокрема історії, для формування політичної культури молоді, аналізують шляхи підвищення ефективності цього процесу за рахунок підвищення якості національної освіти.

Ключові слова: політична культура, демократичні традиції, національна освіта, предмети суспільно-гуманітарного напрямку, народне віче, козацько-гетьманська держава, козацька рада, політична партія, політична програма, політичний портрет.

В статье авторы характеризуют возможности школьных предметов общественно-гуманитарного направления, в частности истории, для формирования политической культуры молодежи, анализируют пути повышения эффективности этого процесса за счет повышения качества национального образования.

Ключевые слова: политическая культура, демократические традиции, национальное образование, предметы общественно-гуманитарного направления, народное вече, казацко-гетманское государство, казацкий совет, политическая партия, политическая программа, политический портрет.

In this article the authors describe the possibility of subjects of social and humanities, including history, for shaping the political culture of youth, examine ways to improve this process by improving the quality of national education.

Keywords: political culture and democratic traditions, education, social and humanitarian subjects, the national council, the Cossack Hetman State, Cossack Council, a political party, a political program, a political portrait.

© А. І.Клюй, І. Н. Клюй, 2011

Двадцятилітній досвід розвитку української держави в умовах незалежності свідчить про те, що багато проблем навіть у найнесподіваніших сферах суспільного життя залежать від рівня політичної культури населення. Це, наприклад, компетентна участь у виборчому процесі, якість та особливості законодавчого процесу, активність життєвої позиції, виконання своїх безпосередніх обов'язків та багато інших складових суспільного прогресу.

Політична культура, в свою чергу, формується багатьма чинниками, засобами та шляхами. Для молоді першочергове значення в цьому відношенні мають стан та особливості освіти, рівень кваліфікації та методичної підготовки викладачів, якісне та наполегливе вивчення дисциплін суспільно-гуманітарного напрямку. Зокрема, історичні дисципліни мають великі можливості для формування політичного світогляду молоді, її уявлень, цінностей, настроїв та поведінки. В усталенні зразків політичної поведінки важливе значення мають державотворчі традиції суспільства, класів, різних соціальних груп та видатних осіб. Ці традиції є відображенням у свідомості та поведінці людей певний досвід політичного розвитку. В цьому контексті можна згадати найбільш важливі традиції, цінності та досягнення українського народу, кращих його представників, які боролись за національну державність, розробляли політико-правові документи

Української держави. В українській історико-політичній науці сформувалася думка про те, що витoki української демократичної державності простежуються ще з періоду Київської Русі [1]. Саме на цьому етапі було започатковано такий важливий республіканський принцип державного правління, як народовладдя, що знайшов свій конкретний прояв у функціонуванні віча, яке стало прототипом сучасного парламенту. Як правило, віче скликалося князем або городянами, коли виникала потреба порадитись або висловити свою думку. Питання, що обговорювались на зборах громадян, стосувались важливих політичних процесів – військових походів, укладання угод, престолонаслідування, розподілу посад у державі, організації війська. Віче могло критикувати або схвалювати дії князя, але воно не могло здійснювати власну політику чи видавати закони. Проте, коли престол посідав новий князь, віче могло укладати з ним формальну угоду («ряд»), згідно з якою князь зобов'язувався не переступати традиційно встановлених меж своєї влади щодо віче, а воно, в свою чергу, визнавало над собою його владу [2, 29].

Ці та інші прогресивні елементи і риси політичної історії Київської Русі створюють чудову потенційну можливість формування у школярів елементів політичної культури, активної громадянської позиції, розуміння причинно-наслідкових зв'язків

у суспільно-політичному житті, вміння аналізу і оцінки політичної ситуації в Україні і в світі. Однак, щоб ця потенційна можливість перетворилася в реальний результат, необхідна педагогічна та методична майстерність викладачів та всіх, хто має відношення до виховання молоді.

Так, дуже важливо практикувати нестандартні уроки, які сприяють розширенню у школярів кругозору, розвивають увагу, пам'ять, мислення, уяву, фантазію та творчі здібності, виховують самостійність, потяг до співробітництва, почуття колективізму та відповідальності за спільну справу. Таким уроком може бути урок-узагальнення і систематизації знань за темою: «Княжа Русь - Україна» (5 кл). Його бажано проводити у вигляді гри «Історичне асорти», до якої входять такі конкурси, як «Історична розминка» (рубрики «Персоналії», «Дати», «Поняття»); конкурс «Угадай про кого йдеться» - зачитується характеристика історичної особи і необхідно якнайшвидше назвати її ім'я (князі Олег, Ігор, Ольга, Святослав, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах та інші). Вивчення персоналістики змушує школярів задуматись над сутністю влади, її місцем та роллю у суспільстві, внутрішніми переживаннями та місцем можновладців і простих людей в оточуючому світі, над їхніми обов'язками та ступенем особистої свободи.

Урок «Князь Святослав: ким він був для сучасників, ким є для нащадків?» проводиться у 7кл. Тип уроку – закріплення та узагальнення вивченого матеріалу, форма проведення – історична дискусія у вигляді «круглого столу», «симпозіуму» чи «дебатів». Мета дискусії: з'ясування місця і ролі князя Святослава в історії Київської Русі та середньовічної Європи. Дискусійні питання «Святослав: останній вікінг» чи європейський правитель?», «Князь Святослав: завойовник чи визволитель сусідніх народів?», «Князь Святослав: геніальний полководець чи державний діяч-реформатор?» та інші формують у учнів уміння адекватно оцінювати історичну особу – державного діяча, її риси характеру та політичні перспективи, формулювати, висловлювати та відстоювати власну точку зору, допомагають виховувати у учнів толерантність та культуру ведення дискусії.

Урок на тему «Виникнення та розвиток Київської Русі» (тип – узагальнення і систематизація знань) доцільно проводити у формі інтерактивної гри «Школа майбутніх інтелектуалів». Це дає можливість не тільки узагальнити і систематизувати знання учнів з теми, а й розвивати уміння і навички індивідуальної та командної роботи, ведення дискусії, виховувати любов до національної історії та інтерес до дослідницької роботи.

Корисно також, проводячи даний урок застосувати інтерактивну гру «Друже, проєкзамеңуй мене!» - учні в парах здійснюють взаємоперевірку знань, ставлячи один одному запитання. Наприкінці гри на дошці публікуються результати перевірки шляхом прикріплення екзаменаційних листів. А також гру «Візитка», коли учням пропонується створити візитку видатних постатей історії Київської Русі, відмічаючи поряд з ім'ям роки правління та одну

з характерних рис, за якою дану особу можна ідентифікувати.

Засідання дискусійного клубу «Інтелектуал», яке теж можна провести на даному уроці, передбачає формулювання протилежних точок зору на одну проблему. Учні повинні визначитись, яка з цих точок зору їм більше імпонує та аргументувати свою позицію. На такому уроці кожен має нагоду перевірити та зміцнити свої знання, навчитися відстоювати свої переконання та поважати думку опонента, напрацювати нові та закріпити уже отримані елементи як загальної, так і політичної культури.

Важливе значення для формування політичної культури, національно-патріотичного виховання молоді має процес вивчення політичних ідей та історії українського козацтва, зокрема держави Богдана Хмельницького. Козацько-гетьманська держава – своєрідний феномен XVII-XVIII століть, який не мав прецеденту в Європі, оригінальна спроба українського народу відновити за нових історичних обставин загублену державність.

Передові ідеї козацького демократизму найбільш концентровано викладені у Конституції 1710 року, що була підписана між гетьманом Пилипом Орликом, старшиною та запорожцями. Конституція складається з преамбули та 16 статей, де сформульовані головні засади побудови держави.

Принциповий характер має шоста стаття, де закладені принципи управління та діяльності органів державної влади. Конституція певною мірою ґрунтувалася на ідеї розподілу законодавчої, виконавчої та судової влади. Законодавча влада належить Раді, членами якої є полковники зі своєю старшиною, сотники, «генеральні радники від усіх полків» та «посли від Низового Війська Запорозького для слухання і обговорення справ, щоб взяти активну участь». Рада повинна збиратися тричі на рік – на Різдво Христове, Свято Великодня та Покрови, а також за рішенням гетьмана. Щоб зберегти державні таємниці, члени Ради мали принести клятву. У випадку негативних вчинків гетьмана супроти прав і вольностей військових члени Ради матимуть право його критикувати. Встановлювався порядок взаємної поваги та пошанування прав між гетьманом та членами військової Ради [3, 30-31].

Звісно, що ці та інші передові ідеї історії козацтва надають чудову можливість формування політичної культури молоді, її національно-патріотичного виховання. Так, урок на тему: «Утворення Української козацької держави - Гетьманщини» передбачає реалізацію такої мети: розкрити початок процесу утворення Української козацької держави, вивчити політичний, адміністративно-територіальний та військовий її устрій, розвивати в учнів уміння аналізувати та систематизувати навчальний матеріал, працювати з різними видами документів та історичних джерел, робити висновки, узагальнення та порівняння, вести дискусію, висловлювати свою точку зору та аргументувати її.

Як один із варіантів проведення уроку можна організувати роботу в групах: 1-а група працює над складанням схеми «Вищі органи влади Укра-

їнської держави сер. XVII ст.». Застосовується гра «Впиймай думку», де необхідно відповісти на запитання «Що поєднує ці слова?»: генеральний писар, генеральний обозний, генеральні судді, генеральний підскарбій, гетьманські ад'ютанти, полковники. Корисно також організувати у групі дослідницьку роботу над виконанням завдання: «Доведіть, що Українська козацька держава була республікою».

2-а група, використовуючи ілюстрацію «Богдан Хмельницький з полками», працює над виконанням завдання: 1) охарактеризувати адміністративно-територіальний устрій Української козацької держави; 2) показати на карті полки, які увійшли до складу Війська Запорозького; 3) Поясніть, чому Б. Хмельницький обрав столицею своєї держави місто Чигирин?

3-я група, використовуючи необхідні історичні документи та наглядні засоби, працює над виконанням наступного завдання: 1) охарактеризуйте головний принцип, який був покладений в основу побудови української армії; 2) проаналізуйте головні заходи, які були проведені Б. Хмельницьким для зміцнення козацької армії; 3) пригадайте прізвища талановитих полководців козацького війська та славетні сторінки їхнього життя.

Для виконання завдання можна використати гру «І я там був...» - необхідно скласти розповідь від імені новобранця української армії або очевидця тих подій та поділитися спогадами з учнями класу. Вони ж повинні уважно слухати і при необхідності в кінці розповіді вказати на неточності та зробити доповнення.

4-а група, вивчаючи необхідні матеріали, працює над виконанням такого завдання: 1) проаналізувати, які зміни в соціально-економічному житті українців відбулися в період утвердження Гетьманщини; 2) порівняти становище українського населення під владою Речі Посполитої та за часів гетьманської держави. Для більш ефективного виконання цих двох завдань можна використати «Конкурс послідовників Цицерона», мета якого – перевірити уміння вести дискусію, логічно мислити, робити висновки, узагальнення та практичні рекомендації, відстоювати та аргументувати власну точку зору.

Узагальнення та систематизацію знань можна провести у вигляді дискусії, під час якої учні повинні підтвердити або заперечити твердження відомого українського історика О. Д. Бойка (книга «Історія України») про те, що Українська козацька держава сформувалася на двох засадах: демократії та авторитаризму.

Процес формування політичної культури буде більш ефективним та успішним, якщо він буде присутнім не тільки на уроках, але й на позакласних заходах. Прикладом такої діяльності може бути шкільний вечір, присвячений річниці з дня народження Б. Хмельницького. Мета заходу: збудження інтересу та почуття любові до національної історії, до видатних історичних осіб та їх діяльності, формування у школярів умінь та навичок оцінювати державних діячів, аналізувати їх політику, робити висновки, узагальнення та формулювати

практичні рекомендації. Обладнання заходу: епіграф на дошці, портрет Б. Хмельницького, вишиті національні рушники, козацькі костюми, копії клейнодів та ін. У ході вечора можна провести конкурс «Кращий знавець біографії Б. Хмельницького», вікторину «Відгадай призначення предмета»; по закінченні заходу скласти історичний портрет «Б. Хмельницький – державний, політичний і військовий діяч», підготувати кросворди з даної теми.

Велику можливість для формування політичної культури молоді надає вітчизняна історія початку XX ст. Цей період достатньо вивчений ученими-суспільствознавцями та представлений у їхніх творах [4]. Найбільш характерною рисою цього періоду була поява масових українських партій. Так, 29 січня (11 лютого) 1900 року в Харкові група студентської молоді на «Раді чотирьох» проголосила заснування Революційної української партії (РУП), яка стала першою політичною партією Східної України. Основним автором програми партії під назвою «Самостійна Україна» став М. Міхновський. Червоною ниткою через усю програму проводиться думка про те, що «державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнародних відносин» [5, 3-4].

Процес виникнення українських політичних партій став постійним та невідворотним, деякі з них виникли безпосередньо на базі РУП: Українська демократична партія, Українська радикальна партія, Українська соціал-демократична спілка, Українська соціал-демократична робітничка партія.

Як відомо, з початком Російської буржуазно-демократичної революції 1905-1907 рр. українські землі, як і вся територія імперії, були охоплені масовими страйками і демонстраціями. Щоб припинити подальший розвиток революційного руху, царизм змушений був піти на деякі зміни демократичного характеру, зокрема створення Державної Думи. Для відстоювання своїх інтересів українці швидко організували Українську парламентську громаду у складі 42 осіб. Її очолив адвокат і громадський діяч із Чернігова І. Шраг [2, 181].

Перша світова війна значно загострила політичну, соціально-економічну суперечність в Росії, радикалізувала народні маси, що все разом, плюс військові невдачі на фронті прискорили вибух революції у лютому 1917р. Одним з перших її результатів в Україні було заснування Центральної Ради. Провідну роль у ній відігравали українські есдеки (УСДРП), есери (УПСР) та їх лідери – В. Винниченко, С. Петлюра, Є. Чикаленко, С. Єфремов, Д. Дорошенко та інші. Головою Центральної Ради було обрано М. Грушевського. Через місяць на Українському національному конгресі було підтверджено обрання М. Грушевського і прийнято резолюції про прагнення до національно-територіальної автономії України в складі демократичної Росії.

Звісно, що ці та багато інших процесів політичної історії початку XX ст. надають широку можливість для формування політичної культури, необхідного світогляду та активної життєвої позиції молоді. Так, наприклад, урок на тему: «Створення українських політичних партій у Наддніпрянській

Україні на початку ХХ ст.» передбачає реалізацію наступної мети: ознайомити учнів з умовами зародження, витоками та розвитком українського національного руху, особливостями появи перших політичних партій у Наддніпрянській Україні, формування умінь та навичок аналізувати суспільно-політичні процеси, скласти політичний портрет історичного діяча, робити висновки та узагальнення. Передбачається вивчення таких термінів та понять: національна ідея, політична партія, культурно-освітній рух, національний рух, націоналістичний рух, соціалістична ідея, марксизм, соціальна революція.

Для вивчення нового матеріалу передбачається організація роботи над чотирима вузловими проблемами. Перша, це «Утворення РУП (Революційної української партії) - першої політичної партії у Наддніпрянській Україні» вивчається шляхом організації самостійної роботи з підручником – заповнюється таблиця за схемою: назва партії, рік утворення, лідери, програмні завдання, особливості практичної діяльності.

Вивчення другої проблеми «Самостійницька та автономістська течії в національному русі» можливе шляхом поєднання розповіді вчителя та самостійної роботи учнів над питанням: «Порівняйте позиції самостійників та федералістів у політичному житті України. Назвіть лідерів цих течій».

Третя проблема – «Самостійна Україна» М. Міхновського». У своїй розповіді вчитель звертає особливу увагу на такі моменти: умови виходу у світ брошури М. Міхновського «Самостійна Україна», основна ідея твору та її значення, найбільш важливі положення змісту. Робота з документом передбачає формулювання відповідей на запитання:

1. Чи можете ви погодитись із тезою М. Міхновського «Україна – для українців»? На яких засадах національної політики будується наша держава сьогодні?

2. Які ідеї М. Міхновського втратили сьогодні своє значення, а які заслуговують на увагу?

Можливе також, виконання завдання – усно скласти політичний портрет М. Міхновського.

Вивчаючи четверту проблему «Утворення і діяльність українських політичних партій у Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.» учні продовжують заповнювати таблицю «Українські політичні партії початку ХХ ст.». В основу вивчення проблеми можна покласти розповідь вчителя та роботу учнів з документами (фрагменти політичних програм, статутів, прокламацій та ін.).

Закріплення нових знань, умінь та навичок можна провести у вигляді конкурсів. Так, конкурс «Відгадай термін» передбачає визначення учнями того чи іншого терміну чи поняття на підставі тексту наданого вчителем.

При проведенні конкурсу «Бліц-опитування» учні повинні назвати основні тенденції та події суспільно-політичного руху в Україні на початку ХХ ст. Клас поділяється на групи джерелознавців, істориків та експертів, і кожна команда відповідає на свої запитання.

Конкурс «Історична ідентифікація» передбачає формування умінь співвідносити певну історичну особу із тією чи іншою політичною силою, тактикою та стратегією її діяльності, політичною програмою. Тут же можна перевірити правильність складання таблиці.

Отже, навіть цей, далеко не повний аналіз дає можливість упевнитись, що шкільні предмети суспільно-гуманітарного напрямку, зокрема національна історія, створюють широкі можливості для формування у підростаючого покоління необхідної політичної культури, відповідного інтелекту, активної громадянської позиції, виховання особистості, здатної усвідомлювати процеси національного державотворення. Щоб ці потенційні можливості отримали свою реалізацію, необхідна система національної освіти, яка б максимально враховувала самобутні якості та риси українського народу, його ментальність, споконвічні прагнення і сподівання, створювала такі умови, у яких кожна молода людина незалежно від раси, статі, національної чи релігійної належності, могла б реалізувати свої духовні потенції, творчі здібності, талант та своє біополе.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ:

1. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 17 – 20; Кухта Б. Л. З історії української політичної думки. – К., 1994. – С. 8 – 10; Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності. – К., 1999. – С. 27 – 30 та інші.
2. Шевчук В. П., Тараненко М. Г. Історія української державності. – К., 1999.
3. Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького // Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. – К., 1993. – С. 25 – 37.
4. Грабовський С., Ставроян С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. – К., 1995; Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради. – К., 1992; Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. І. З історії української державності. – Львів, 1992; Потульницький В. А. Історія української політології. – К., 1993; Слюсаренко А., Томенко М. Історія української конституції. – К., 1997 та ін.
5. Міхновський М. Самостійна Україна. – Київ; Львів, 1991.

УДК 323.22

Е.В. ГРОСФЕЛЬД

ЛОББИЗМ И GOVERNMENT RELATIONS: КОНТУРЫ ТЕОРИИ

Гросфельд Елена Владимировна – ассистент кафедры политических наук и международных отношений, кандидат политических наук Таврического национального университета им. В.И. Вернадского (г. Симферополь)

В современной Украине политико-экономические отношения изменяются как в правовом, так и организационном направлениях. Это дает возможность и определяет эффективность позиционирования GR и лоббизма как перехода к более или менее цивилизованным отношениям бизнеса и власти.

Ключевые слова: лоббизм, government relations, теория.

У сучасній Україні політико-економічні відносини змінюються як у правовому, так і в організаційних напрямках. Це надає можливість і визначає ефективність позиціонування GR і лобізму як переходу до цивілізованих відносин бізнесу та влади.

Ключові слова: лобізм, зв'язки з органами влади, теорія.

In modern Ukraine political and economic relations are transforming from both legal and organizational points of view. These processes give birth to the GR and lobbyism – a transit to more or less civilized relations between business and government.

Key words: lobbyism, government relations, theory.

© Е.В. Гросфельд, 2011

В современных условиях в Украине наблюдается значительный рост лоббистской активности различных социальных групп. Отсутствие универсальных инструментов оценки и прогноза в области лоббистской деятельности приводит к повышенным рискам финансового и имиджевого характера для всех участников лоббирования, а также к невозможности контролировать институт лоббирования со стороны общества.

Появление и актуализация связей с правительством (GR) как сферы социального взаимодействия объясняются двумя взаимосвязанными процессами: во-первых, усложнением внутренней структуры современных обществ (социальная дифференциация, специализация и т.д.), сопровождающимся выявлением множества партикулярных интересов и формированием на их основе различных групп интересов, и, во-вторых, усилением государственного вмешательства во все сферы жизни общества, расширением законодательной и административной активности правительства, которая стала непосредственно затрагивать интересы подавляющего большинства общественных групп [1, с.52]. На этой основе сформировалась проблематика связей с правительством (GR), т. е. взаимодействия указанных групп интересов и органов государственной власти, влияния групп интересов на формирование государственной политики.

Несмотря на то, что лоббизм и government relations (GR) все более профессионализируются, в теоретико-методологическом плане в данных отраслях нередко наблюдается подмена понятий: лоббизм отождествляется либо противопоставляется GR и другими сопряженными с данной деятельностью явлениями. Понятийно-терминологические противоречия относительно определения лоббизма обусловили в исследовательском сообществе появление запроса на доступную и гибкую парадигму

взглядов, которая бы позволила ориентироваться на рынке лоббистских услуг и практик.

Современный этап изучения лоббизма и GR отличается большим вниманием к рассмотрению особенностей данных политических институтов в мировых масштабах. Среди современных исследователей лоббизма и GR в США выделяются работы Г. Пила, К. Бэйли, Б. Кейна [2], Л. Лессига [3]. Исследования в Великобритании представлены трудами таких ученых, как Дж. Ковей, Л. Браун, К. Малоуни [4], С. Дэли [5], Д. Уаттс [6] и др. Особенно стоит отметить Ф. Парвина и Д. Макхью [7], чьи труды в очень значительной степени раскрывают особенности работы лоббизма в Великобритании. В работах таких российских исследователей, как А. Автономов [8], А. Павроз [9], П. Толстых [10] оперативно и точно подмечаются последние тенденции развития российской практики лоббирования и GR.

Проблемам институционализации лоббизма в Украине, конституционно-правовым основам лоббизма, а также всему комплексу теоретических аспектов, связанных с процессом институционализации лоббистской деятельности, посвящены многочисленные исследования. Однако исследования теоретико-концептуальных оснований GR до последнего времени не являлись предметом специального изучения в отечественной науке. Так, эксперты отмечают наличие «информационного вакуума» в сфере GR [11]. В отличие от многочисленных подходов к исследованию лоббистской деятельности, изучение теоретических аспектов GR сопряжено с некоторыми методологическими трудностями.

Анализ специальной литературы и обзор многочисленных интернет-порталов показал, что помимо самого термина «лоббизм» и его многочисленных «производных», в научной лите-

ратуре широко используются понятия Government Relations (GR), Public Relations (PR), Public Affairs (PA). В этой связи актуализировалась необходимость разработки критериев разделения понятия «лоббизм» и смежных с ним терминов.

Цель настоящей статьи состоит в том, чтобы, учитывая усложняющуюся реальность лоббирования и рост профессионализации в области GR, рассмотреть теоретические основы исследования данных явлений. Результаты исследования свидетельствуют о том, что феномен лоббизма существует в окружении смежных понятий и состоит с ними в разных отношениях логического включения и подчинения и не может трактоваться однозначно. Несмотря на то, что многие считают, что понятия GR и лоббизм идентичны, а другие – что одно включает в себя другое, имеются четкие различия между двумя этими понятиями. От понятий Government Relations и Public Relations лоббизм, прежде всего, отличается по родовидовому признаку: и PR, и GR являются сферой общего менеджмента коммерческих организаций, лоббизм же является общественно-политическим институтом.

Также существуют следующие определения:

1) GR – это сфера общего менеджмента, а лоббизм – это лишь инструмент и технология [12];

2) GR – это «государственная система управления» в целом, которая включает все ветви государственной и муниципальной власти [13];

3) GR – деятельность по выстраиванию отношений между различными общественными группами (бизнес-структурами, профессиональными союзами, добровольческими организациями и пр.) и государственной властью, включающую в себя сбор и обработку информации о деятельности правительства, подготовку и распространение информации о позициях представляемых групп, влияние на процессы принятия политических и административных решений (лоббизм) [14, с. 362–363].

После того, как руководством компании было принято решение оказывать воздействие на органы государственной власти, наступает активная фаза деятельности GR-департамента или фаза лоббирования. Фаза лоббирования включает в себя широкий набор инструментов внутренней и внешней GR-деятельности, такие как составление листа политических контактов, выявление расстановки сил в органах власти, подготовка справочных и аналитических материалов для госорганов, кампания по написанию писем, участие в общественных организациях и т.д. Лоббирование представляет собой воздействие на формирование или осуществление государственной политики и включает любую деятельность организаций, влияющую на органы государственной власти в целях содействия собственным интересам, причем эти организации, в противоположность партиям, не готовы сами принять ответственность за власть в стране.

При реализации крупных лоббистских кампаний GR-департаменты привлекают внешних лоббистов и/или специализированную лоббистскую (консалтинговую) фирму. В ряде отраслей серьезную поддержку внешней деятельности компании

обеспечивают профессиональные отраслевые ассоциации. В любом случае важно понимать, что основу лоббистской деятельности составляют глубокие и всесторонние исследования, осуществляемые GR-специалистами [15].

В действительности лоббизм – это определенная технология работы с органами власти, а GR – это управленческая функция. И именно посредством лоббизма, PR, корпоративной социальной ответственности или государственно-частного партнерства могут достигаться цели GR-стратегии компании. Лоббизм – это и корректирующий, и контролирующий механизм гражданского общества по отношению к государству, механизм обратной связи между ними. Так как само понятие обратной связи и моделей коммуникации характерно скорее для PR, то, вероятно, из-за этого данной дисциплине в последние годы и приписывают основную «нагрузку» по изучению лоббизма. При этом, такой подход не совсем корректен, так как лоббизм лишь применяет нормальные, не специфические, широко распространенные техники индивидуальной и массовой коммуникации в области политического, часто для достижения неполитических целей. Существует также ряд понятий, таких как Public Affairs или Public Policy, которые чаще всего просто являются эвфемизмом понятия «лоббизм» (особенно в тех странах, где оно имеет негативную коннотацию). Эти же термины призваны, зачастую, подчеркнуть наличие у лоббистов дополнительных, и относительно новых для них задач по гармонизации собственных отношений с обществом. Одни специалисты определяют PA как более узкую область связей с общественностью (PR). Если PR подразумевает выстраивание отношений со всеми стейкхолдерами, то PA – лишь с теми из них, которые так или иначе вовлечены в процессы публичной политики, постановки общественного дискурса, повестки дня и т. п. Согласно этой концепции, PA включает в себя такие функциональные области, как community relations (связь с местным сообществом) и social responsibility (социальная ответственность). Другие идентифицируют PA с GR и лоббированием, рассматривая PA как более общую функциональную область, которая, помимо лоббизма, включает также решение вопросов в неполитической сфере, связь с медиа-сообществом, продвижение интересов при помощи рядовых граждан, симпатизирующих лобби и ряд других форм [13].

Сейчас самое время объединить усилия бизнеса и государства для формирования цивилизованного рынка GR-услуг. На первом этапе необходима институализация профессии «GR-специалист», ведь сегодня отсутствуют единые стандарты этой профессии, квалификационные характеристики и типовые должностные инструкции. Создание информационного пространства для обмена мнениями между специалистами для продвижения цивилизованных GR-технологий в корпоративную политику может способствовать уменьшению коррупционной составляющей в политике взаимодействия между властью и бизнесом [11].

Резюмируя вышесказанное относительно соотно-

шения понятий «лоббизм» и «GR», можно сделать следующие выводы:

1) тождественность понятий лоббизма и GR в экспертном сообществе представлена единичными мнениями; наиболее чаще GR рассматривается как некое общее понятие, включающее в себя информирование, экспертные оценки, работу по выстраиванию имиджа, тогда как лоббизм подразумевает некую прикладную работу по решению конкретной задачи, продвижению определенных интересов;

2) ни лоббизм, ни GR не включают в себя смежное понятие: каждый из видов деятельности имеет четкие особенности, дополняющие воз-

можности друг друга. GR подразумевает взаимоотношения только с государственными органами, а лоббизм предусматривает работу с ассоциациями, общественными организациями и другими социальными-политическими институтами;

3) социальное значение GR состоит в том, что он, дополняя традиционные для репрезентативной демократии системы территориального и партийного представительства, способствует вовлечению в процессы выработки и принятия политических решений всего множества самых разнообразных общественных групп интересов, что, в свою очередь, обеспечивает формирование максимально сбалансированной государственной политики.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Коробейникова Н. GR-коммуникации в условиях развития современного российского бизнеса (на примере компании «Вымпелком» и «Связинвест») [Текст] / Н. Коробейникова // Бизнес. Общество. Власть. – 2010. – № 3. – С. 52-69.
2. Peele, G., Bailey, C.J., Cain, B. *Developments in American Politics* / 6th edition. – NY: Palgrave Macmillan, 2010.
3. Lessig, L., *Free culture : how big media uses technology and the law to lock down culture and control creativity*. - New York : Penguin Press, 2004.
4. Maloney, K. *Re-Thinking Public Relations: PR Propaganda and Democracy*. – Routledge, 2006.
5. Daly, S. *For the Common Good? The Changing Role of Civil Society in the UK and Ireland*. – London: Carnegie UK Trust, 2006.
6. Watts, D., *Pressure Groups*. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007.
7. McHugh, D., Parvin, P. *Neglecting Democracy: Participation and Representation in 21st Century Britain*. – London: Hansard Society, 2005.
8. Автономов А.С. *Азбука лоббирования* / А.С. Автономов. – М.: ИРИС, 2004.
9. Павроз А.В. *Группы интересов и лоббизм в политике* / А.В. Павроз. – СПб.: СПбГУ, 2006.
10. Толстых П.А. *GR. Практикум по лоббизму в России* / П.А. Толстых. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007.
11. Парух И. GR по-украински // *Економічна правда* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: lobbying.com.ua/publ/gr_po_ukrain-ski/20-1-0-38.
12. Султанов Д. Лоббизм: как это делается в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ladno.ru/technology/2068.html.
13. Толстых П. Лоббизм, Government Relations (GR) и Public Affairs (PA): к истокам понятий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: lobbying.ru/index.php?article_id=1451.
14. Аги У., Кэмерон Г., Олт Ф., Уилкокс Д. *Самое главное в PR* / пер. с англ. – СПб., 2004.
15. Толстых П.А., GR-деятельность в России: ключевые аспекты организации работы // *Бизнес и власть в современной России: теория и практика взаимодействия*. – М.: Изд-во РАГС, 2010.

УДК 327.7: 341.17

Т. С. СТАРОДУБ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО РЕГІОНАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ПОСИЛЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ СХЕМ ВЗАЄМОДІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ОЧЕС)

Стародуб Тетяна Сергіївна - головний спеціаліст сектора забезпечення вченої, експертної та спеціалізованої вченої ради науково-організаційного відділу, старший науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України, кандидат політичних наук (м. Київ)

У статті проаналізовано особливості формування нового регіоналізму в контексті посилення інституціоналізації регіональних схем взаємодії на прикладі ОЧЕС. Окреслено виміри інтеррегіональної взаємодії у форматі ОЧЕС – ЄС.

Ключові слова: новий регіоналізм, регіональні схеми взаємодії, регіон, регіональні організації, інтеррегіоналізм, ОЧЕС, ЄС.

В статье сделан анализ особенностей формирования нового регионализма в контексте усиления институционализации региональных схем взаимодействия на примере ОЧЭС. Очерчено измерения интеррегионального взаимодействия в формате ОЧЭС – ЕС.

Ключевые слова: новый регионализм, региональные схемы взаимодействия, регион, региональные организации, интеррегионализм, ОЧЭС, ЕС.

In this article the peculiarities of forming of the new regionalism in the context of intensification of institutionalisation of the regional schemes of interaction on example of the BSEC were analyzed. The dimensions of interregional interaction in the format BSEC-EU were outlined.

Key words: new regionalism, regional schemes of interaction, region, regional organizations, interregionalism, Organization of the Black Sea Economic Cooperation, the European Union

© Т. С. Стародуб, 2011

Постановка проблеми. Сучасна система міжнародних відносин характеризується зростанням кількості різноманітних регіональних схем співпраці, які відрізняються за масштабом, сферою діяльності та рівнем інституціоналізації. Протягом 90-х років ХХ століття в рамках глобального мультиполярного порядку формується т. зв. новий регіоналізм, який визначається складними багатовимірними процесами створення та розвитку регіональних систем співробітництва, де ключовими акторами виступають не лише держави, але й недержавні гравці – транснаціональні корпорації, громадські об'єднання, різноманітні рухи тощо [1, р. 26].

Посилення ролі регіонів у світі, зміцнення регіональних схем співпраці детермінує появу та подальший розвиток регіональних комплексів безпеки, що ґрунтуються на спільному уявленні учасників системи про характер загроз та усвідомленні гравцями почуття регіональної ідентичності, що постійно зростає.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні і практичні аспекти становлення нового регіоналізму та питань, пов'язаних із формуванням регіональних та інтеррегіональних схем взаємодії, розглядаються в працях Б. Бузана, Р. Вейрієна, Д. Лейка, В. Міхеєва, П. Моргана, О. Уївера, Б.Хьоттне, А. Хуррелла, С. Царданідса, Г. Широкова та ін. Утім, аналіз існуючих розробок свідчить про відсутність комплексного бачення особливостей розвитку нового регіоналізму з урахуванням сучасних тенденцій розвитку системи міжнарод-

них відносин, що й обумовило потребу у дослідженні зазначеної проблеми.

Метою статті є аналіз особливостей формування нового регіоналізму в контексті посилення процесів інституціоналізації регіональних схем взаємодії на прикладі діяльності ОЧЕС.

Виклад основного матеріалу. У світовій науковій думці сформувалося декілька теоретико-концептуальних підходів до визначення сутності регіоналізму. Згідно з одним із таких підходів, під регіоналізмом слід розуміти співробітництво регіональних держав з питань вироблення спільної стратегії розвитку регіону. На думку В. Міхеєва, регіоналізм – це напрям регіонального розвитку, це мета, що свідомо сформульована. Інакше кажучи, зазначена мета полягає у наданні переваги при розв'язанні політичних проблем, пов'язаних із розвитком регіону, рішенню, що приймається на регіональному рівні, зокрема в рамках міжнародних організацій окресленого простору [2, с.66]. Постає необхідність узгодженні національних пріоритетів/цілей із напрямками розвитку регіону в цілому, із баченням кожної учасниці регіональної системи міжнародних відносин перспектив функціонування регіону як цілісного об'єднання в геополітичному та гео-економічному розумінні.

Основною типологічною одиницею аналізу феномена регіоналізму є регіон. Перші спроби визначити сутність дефініції «регіон» датуються 60-ми роками ХХ століття, найбільш ґрунтовно представлено розуміння регіону як окремої підсистеми міжнародних відносин, певного проміжного рівня

аналізу між глобальним та національним, у теорії «політичних розривів» (political discontinuities) О. Янга [3], концепції «міжнародних регіонів» Б. Рассета [4], в положенні про існування регіональної «підпорядкованої системи» (subordinate system) С. Канторі та Л. Шпигеля [5], концепції виокремлення «регіональних підсистем» (subsystems) М. Бричера [6]. Так, Б. Рассет виокремлює п'ять типів регіонів: (1) регіони, гомогенні в соціокультурному плані; (2) регіони, в рамках яких держави дотримуються однакових політичних позицій (основний критерій визначення – позиції та голосування в ООН); (3) регіони політичної взаємозалежності, в рамках яких існують міждержавні та наддержавні органи; (4) регіони економічної взаємозалежності; (5) географічні регіони [4, р. 2-3]. Досліджуючи основні характеристики регіону, М. Бричер приходять до висновку про необхідність чіткої розробки критеріїв виокремлення регіональних підсистем. Автор пропонує наступні критерії: (1) обмежений масштаб простору, краще всього у вигляді географічного регіону; (2) наявність принаймні трьох одиниць підсистеми; (3) визнання з боку інших суб'єктів, що ці учасники підсистеми складають регіон або невід'ємну частину глобальної системи міжнародних відносин; (4) усвідомлення самих учасників того, що вони складають окрему підсистему; (5) більш низький силовий рівень (потенціал могутності – авт.) одиниць підсистеми по відношенню до системи; на багато більше вплив змін у глобальній системі на підсистему, ніж навпаки [6, р. 657].

Новий регіоналізм характеризується такими особливостями:

1. На мега-рівні значна кількість країн, які належать до одного або декількох регіонів, є учасниками інтеграційних об'єднань, основна мета яких вироблення спільної економічної стратегії; при цьому можлива участь різних держав від малих до великих, а кількість держав-учасниць постійно змінюється за рахунок включення нових членів;

2. Наддержави та деякі великі держави (політичні та економічні потуги), які формально не беруть участі в роботі регіональних організацій, проте враховують вплив цих об'єднань на формування сучасного міжнародного порядку загалом та на розвиток регіонів зокрема, що постійно зростає; в цьому зв'язку важливо зауважити, що наддержави при концептуалізації та імплементації власних зовнішньополітичних стратегій та визначенні пріоритетів беруть до уваги напрями, цілі та інструменти досягнення поставлених завдань окремих міжнародних організацій регіонального/інтеррегіонального рівня; з іншого боку, регіональні держави постійно намагаються сконструювати регіональне безпекове середовище таким чином, аби в кінцевому результаті його структурні характеристики відповідали б національним інтересам зазначених країн, тобто шляхом укладання угод та введення неформальних практик побудувати такі відносини із середніми або малими державами, які б відповідали політичним та економічним інтересам великої регіональної держави [7, с.94];

3. Регіоналізм сьогодні охоплює й розвинуті кра-

їни, й країни, що розвиваються. Країни, що розвиваються, намагаються виробити спільну стратегію економічного розвитку, спрямовану на підвищення інвестиційної привабливості як регіону в цілому, так і окремої країни простору зокрема, а також на пошук шляхів виходу на ринки розвинутих країн [8, р. 33]. Вироблення спільної стратегії та планів дій, укладання відповідних угод про партнерство та співробітництво характерно для таких міжнародних організацій регіонального рівня як ОЧЕС та МЕРКОСУР;

4. Регіональні об'єднання характеризуються різним рівнем інституціоналізації, що простежується на складній ієрархічній структурі, яка є занадто забюрократизованою та такою, що історично була сформована на базисі традиційних міжнародних організацій; наприклад, регіональна модель, яка представлена сьогодні Європейським Союзом;

5. Новий регіоналізм на сучасному етапі свого розвитку має багатовимірний характер, що відображається на посиленні розподільчої лінії між економічним та політичним вимірами процесів регіоналізації. Адже після завершення Холодної війни усі процеси міжнародної взаємодії супроводжуються децентралізацією або регіоналізацією, що обумовлено потребою в узгодженні національних стратегій щодо боротьби передусім із асиметричними загрозами безпеці на національному, регіональному та інтеррегіональному рівнях, та розвитком глобальної економічної кооперації [9, р. 332];

6. Поточний розвиток регіоналізму відбувається не лише зверху, але й знизу, і не обмежується економічною інтеграцією, а поширюється на співпрацю в екологічній та політичній/безпековій сферах, наприклад, уряди країн ОЧЕС схиляються думки про те, що економічний розвиток регіону є головною запорукою підтримання регіональної стабільності, тому останніми роками посилюється безпековий вимір взаємодії в рамках цієї організації, зокрема, з питань боротьби з асиметричними загрозами безпеці, передусім на регіональному/інтеррегіональному рівні (міжнародний тероризм, трафік наркотичних та психотропних речовин, нелегальна міграція). Також ОЧЕС сьогодні відіграє непряму роль у процесі врегулювання регіональних конфліктів, виступаючи своєрідним неформальним майданчиком для консультацій/перемовин. Відповідно до Доповіді Комітету з правових та політичних питань Парламентської Асамблеї ОЧЕС (2001) «нестабільний політичний клімат, неврегульовані конфлікти, низький рівень життя, біженці, прикордонні суперечки в регіоні перешкоджають сталому розвитку економічної взаємодії та перетворюють регіон в зону невизначеності та турбулентності, що позначається на подальшому соціально-політичному розвитку. З іншого боку, встановлення міцних економічних зв'язків сприятиме врегулюванню багатьох суперечок на політичному ґрунті [10, р.4];

7. Новий регіоналізм передбачає формування регіональних комплексів безпеки (Б. Бузан, О.Уївер) та перетворення зазначених систем на т.зв. спільноти безпеки (К. Дойч). Регіональний комплекс

безпеки являє собою групу розташованих географічно близьких держав, інтереси яких у сфері безпеки настільки тісно взаємопов'язані, що не можуть розглядатись ізольовано один від одного [11, р. 190]. Д. Лейк та П. Морган використовували регіональний комплекс безпеки як базову одиницю аналізу, акцентуючи на воєнно-стратегічних аспектах регіональної безпеки та питаннях регіонального порядку, під яким розуміли модель управління конфліктом у рамках регіонального комплексу безпеки [12, р. 11]. Наприклад, ОЧЕС на сучасному етапі свого розвитку являє собою проміжне утворення, що знаходиться на шляху формування регіонального комплексу безпеки в сучасному розумінні цього терміну в міжнародно-політичній науці, тобто група держав, в котрих основні дискурсивні процеси, в рамках яких політична спільнота формує уявлення про той чи інший чинник як про існуючу загрозу або, навпаки, знижує значимість загрози, або здійснює обидва ці процеси, настільки взаємопов'язані між собою, що проблеми безпеки не можуть бути адекватно проаналізовані відокремлено одне від іншого. Політична еліта країн-членів ОЧЕС, усвідомлюючи деструктивні наслідки для регіональної стабільності неврегульованих регіональних конфліктів, намагається використати політичні засоби зазначеної організації з метою створення сприятливої психологічної атмосфери для ведення переговорного процесу щодо розв'язання суперечок тощо [13, р.146]. Будь-яка програма регіональної взаємодії спрямована на економічний та соціальний прогрес країн-учасниць об'єднання, що безумовно сприятиме загальній стабілізації безпекового середовища в регіоні. Таким чином, успішна співпраця країн-членів ОЧЕС в економічній сфері має створити сприятливий політичний клімат для пошуку оптимальних шляхів вирішення безпекових проблем регіону [14]. Водночас, у разі виходу економічної взаємодії на вищий щабель розвитку виникає необхідність прийняття певних зобов'язань політичного характеру, що потребуватиме наявності значної політичної волі для надання можливості реалізації існуючих проектів з урахуванням пріоритетів державної політики країн-членів ОЧЕС [15].

З іншого боку, труднощі, що виникають у процесі конструювання регіонального комплексу безпеки, обумовлені такими чинниками як: (1) членство країн-членів ОЧЕС в різних політичних та безпекових організаціях; (2) політика малих держав простору ОЧЕС реалізується у фарватері інтересів великих держав регіону (Росія, Туреччина); (3) нестача механізмів імплементації прийнятих політичних рішень; відсутність налагодженої взаємодії між ОЧЕС та іншими організаціями, до повноважень яких входить вирішення безпекових та політичних питань [16]. Незважаючи на існуючі зобов'язання країн-членів ОЧЕС у сфері безпеки, говорити про сформований комплекс регіональної безпеки ще недоцільно, більше того відносини в рамках об'єднання не можна розцінювати як такі, що характерні для «спільноти безпеки». На думку Пантева П., необхідна наявність трьох умов для побудови регіонального комплексу безпеки

у Чорноморському регіоні: (1) на національному рівні – зростання ролі недержавних громадських організацій; (2) на регіональному рівні – розвиток позитивної регіональної соціальної та політичної атмосфери, усвідомлення належності до регіону як інтегральної частини Євroatлантичної спільноти безпеки; (3) на міжнародному рівні – використання ресурсів інших міжнародних організацій (ЄС, НАТО, ООН, ОБСЄ та ін.), залучення їх до конструювання регіонального комплексу безпеки у Чорномор'ї [17, р. 130]. У цьому зв'язку важко не погодитись з більшістю вчених у тому, що Чорноморський регіон ще не сформувався, наразі відбувається лише процес становлення (регіонального комплексу безпеки – авт.) [18, р. 20].

8. Поява нових схем просторової взаємодії створює передумови для формування регіональних спільнот, основними учасницями яких виступають не лише держави, але й інституції, бізнес-корпорації, організації, громадські/освітні рухи. Реалізація спільних регіональних проектів є чинником подальшого розвитку трансрегіоналізму як похідного типу нового регіоналізму [19, р. 7];

9. Новий регіоналізм розглядає державу як утворення в рамках регіонального простору, в межах якого державні кордони не зникають, але стають більш проникаючими;

10. Нові схеми регіональних взаємодій відрізняються від старих членством країн-учасниць одного регіонального угруповання в інших міжнародних організаціях, наприклад, Греція є членом ОЧЕС, в той же час вона є членом ЄС. Набуття членства в декількох організаціях обумовлено потребою забезпечити доступ до різних регіональних ринків, зокрема, це набуває особливої актуальності, коли регіональні блоки впроваджують протекціоністську стратегію, спрямовану на обмеження доступу держав – нечленів об'єднання до регіональних ринків збуту [20, р. 18-19].

11. Новий регіоналізм також передбачає формування нових форм інтеррегіонального співробітництва, що обумовлено процесом екстерналізації міжрегіональної співпраці [21, рр. 69-70]. Скажімо, яскравим прикладом такого процесу є взаємодія ОЧЕС-ЄС, яка ґрунтується на спільному баченні двох інституцій та країн-членів зазначених структур орієнтирів подальшого розвитку міжінституціональної співпраці.

12. Для того щоб зрозуміти структурні особливості нового регіоналізму треба бути свідомими того, що, з позиції окремих дослідників, певні прояви нового регіоналізму є інтегральною частиною процесів глобалізації. На думку Б. Хеттне, обидва процеси глобалізації та регіоналізації супроводжуються глобальними структурними змінами [19, р. 2]. З іншого боку, побутує думка, що глобалізація є відповіддю на економічну та культурну гомогенізацію світу, а новий регіоналізм є соціальною та політичною реакцією на трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні на міжнародній арені, та на глобальні виклики сьогодення, а також як форма відповіді на подібні виклики [22, р. 519-536]. Усі прояви нового регіоналізму пов'язані передусім із прагненням регіональних спільнот зберегти

власну ідентичність під тиском процесів глобалізації;

13. Сутність сучасних процесів регіоналізації розглядають крізь призму відкритого регіоналізму – політики, спрямованої на усунення перешкод на шляху ведення торговельних відносин у межах певного регіону за умови збереження незмінних зовнішніх митних бар'єрів по відношенню до позарегіональних країн [23, р. 251]. Інакше кажучи, укладання т. зв. нових «відкритих» регіональних угод є відповіддю на зростання конкуренції під впливом глобалізації та водночас спробою скористатися перевагами останньої. Прикладом політики відкритого регіоналізму можна вважати стратегію розвитку ОЧЕС, що ґрунтується на динамічному, відцентрованому підході, який передбачає поступовий перехід від закритого регіоналізму до відкритого. Відповідно до Стамбульської декларації ОЧЕС держави-члени беруть на себе зобов'язання щодо розширення торгівлі товарами та послугами та забезпечення сприятливих умов розвитку партнерських відносин з перспективою поступового спрощення митного режиму та в подальшому повної ліквідації структурних бар'єрів, що не повинно суперечити зобов'язанням, взятим перед третіми країнами [24]. Одним із головних завдань організації залишається створення зони вільної торгівлі як невід'ємної складової європейської архітектури [25]. Проте його реалізація ускладнюється членством окремих членів ОЧЕС в ЄС (Греція, Болгарія, Румунія). Укладання угод про асоціацію/угод про партнерство та співробітництво країн-членів ОЧЕС з ЄС не створило підґрунтя для поступового скасування імпорتنних тарифів на товари, що мають походження з простору ОЧЕС. Таким чином, ЄС офіційно підтримує створення зони вільної торгівлі, проте висуває низку умов до країн-членів ОЧЕС, зокрема: (1) створення «крок за кроком» зони вільної торгівлі у довгостроковій перспективі; (2) врахування укладених угод та тих, які ще необхідно укласти, між країнами-членами ОЧЕС та ЄС у сфері торгівлі тощо; (3) набуття країнами простору ОЧЕС членства в СОТ як передумова створення регіональної зони вільної торгівлі.

Таким чином, новий регіоналізм на сучасному етапі розвитку відрізняється динамічністю у частині конструювання регіональних комплексів безпеки у світі, які у перспективі можуть трансформуватися у т. зв. спільноти безпеки. Причинами посилення взаємодії на регіональному рівні та збільшення конфліктності в окремих сферах співпраці можна вважати (1) зменшення втручання великих держав у процеси, що відбуваються в різних регіонах світу; (2) перехід багатьох великих держав у категорію легкої ваги (*lite powers*), що призвело до суттєвого обмеження їхніх намірів брати участь у зовнішніх збройних конфліктах. Особливості регіональної динаміки визначаються наявністю різноманітних категорій провідних держав, що домінують на регіональному або інтеррегіональному рівнях, та механізмів взаємодії великих, середніх та малих держав, що функціонують у рамках окремих регіональних комплексів безпеки. В цьому зв'язку ключовою структурною характеристикою

сформованого комплексу безпеки є спроможність держав окремо взятого простору виробити спільну стратегію розвитку регіону та інтеррегіональної взаємодії з метою визначення місця регіону в світі, його значення для глобальної системи міжнародних відносин. Вироблення стратегії інтеррегіональної співпраці потребує чіткого розуміння феномена інтеррегіоналізму в цілому. Інтеррегіоналізм, з одного боку, передбачає взаємозв'язок двох більш-менш інституціоналізованих схем регіональної взаємодії, а з іншого – означає процес побудови взаємодій та зв'язків між двома окремими регіонами [26, р. 91-114]. Інтеррегіоналізм, як соціально-політична конструкція, також може трансформувати природу регіонів, що взаємодіють, та здійснювати вплив на визначення рамок їхніх взаємних зобов'язань [27, р. 218]. У політичній регіоналістиці виокремлюють три різноманітні форми прояву міжрегіональної взаємодії (інтеррегіоналізму – авт.): (1) відносини між регіональними угрупованнями [наприклад, АСЕАН – ЄС; ОЧЕС – ЄС (авт.)]; (2) бі-регіональні та транс-регіональні відносини, гетерогенний характер яких визначається участю у регіональних угрупованнях країн з понад двох регіонів. Зазначений рівень взаємодії охоплює не лише окремі держави, а й передбачає певний ступінь регіональної координації (наприклад, АСЕМ та АТЕС); (3) гібридні відносини – взаємодія між регіональними угрупованнями та окремими потужними країнами (наприклад, ЄС – Російська Федерація, АСЕАН – Австралія).

Ключовим завданням діяльності будь-якої регіональної організації є розробка стратегії міжрегіональної взаємодії, спрямованої на налагодження співробітництва з іншими позарегіональними організаціями, та посилення ролі регіону в інтеррегіональному середовищі зокрема та у світі в цілому. Наприклад, одним з ключових питань порядку денного ОЧЕС сьогодні є розробка комплексної стратегії взаємодії ОЧЕС з іншими міжнародними організаціями регіонального рівня. На сучасному етапі свого розвитку організація вдало співпрацює з такими регіональними об'єднаннями та ініціативами, як: Адріатично-Іонічна ініціатива, Процес Дунайського співробітництва, Ініціатива південно-східноєвропейського співробітництва, Процес південно-східноєвропейського співробітництва, Рада держав Балтійського моря та Північна рада міністрів, Центральноевропейська ініціатива, Пакт стабільності для Південно-Східної Європи, Європейський Союз. Щодо останнього, то вперше бачення взаємодії ОЧЕС з ЄС було викладено у «Платформі співробітництва між ЄС та ОЧЕС» (1999), яка визначила такі пріоритети міжрегіональної взаємодії на міжінституціональному рівні: (1) поглиблення співпраці з ЄС у соціально-економічній сфері; (2) формування так званої економічної зони ОЧЕС-ЄС; (3) поступова інтеграція ОЧЕС в європейський економічний простір. На сучасному етапі економічний вимір інтеррегіональної взаємодії доповнено транспортно-комунікаційним, енергетичним, екологічним, гуманітарним та безпековим (передусім, боротьба з асиметричними загрозами: міжнародний тероризм, трафік нарко-

тичних речовин, торгівля людьми тощо) вимірами. В цьому зв'язку важливо підкреслити зацікавленість окремих європейських країн у реалізації інтеррегіональних проєктів, зокрема в економічній та енергетичній сферах, яким було надано статус спостерігача: Польща, Словаччина, Австрія, Хорватія, Чехія, Франція, Німеччина, Італія. Серед найбільш потужних міжрегіональних проєктів можна виокремити програму INOGATE; проєкт TRACECA; регіональні ініціативи: Чорноморська синергія та Східне партнерство. Зі вступом у 2007р. Болгарії та Румунії до ЄС перед Брюсселем постало нове завдання: формування нових концептуальних засад співробітництва ЄС з ОЧЕС зокрема та Чорноморським регіоном у цілому. В результаті копіткої роботи на експертному рівні та в рамках міжінституціональних робочих груп було розроблено пропозиції щодо прийняття відповідного документа. 20 січня 2011 р. Європарламент прийняв резолюцію, якою було затверджено Стратегію ЄС щодо Чорноморського регіону, яка, відповідно до тексту Стратегії, має стати інтегральною частиною спільної зовнішньої політики й політики безпеки ЄС.

Реалізація Стратегії відбуватиметься паралельно з переглядом напрямів та механізмів імплементації Європейської політики сусідства. Саме Стратегія є своєрідним засобом координації при здійсненні поставлених завдань у рамках різних програм/проєктів ЄС щодо Чорноморського регіону. Для успішної реалізації напрямів взаємодії, зазначених у документі, пропонується створити спеціальну бюджетну лінію Стратегії ЄС щодо Чорноморського регіону з урахуванням специфіки простору та встановити систему контролю за використанням бюджетних коштів. При цьому доцільно надавати перевагу у фінансуванні малих проєктів за масштабом, спрямованих на розвиток регіону, а також проєктів, спрямованих на поглиблення міжлюдської взаємодії в рамках поглиблення транскордонного співробітництва. З метою забезпечення високого рівня координації передбачається організація

на регулярній основі зустрічей у форматі ОЧЕС – ЄС, Комісія із захисту Чорного моря від забруднення – ЄС, ЄС – ЄБРР та ЄС – ЄІБ для вирішення питань, пов'язаних із співфінансуванням проєктів, спрямованих на реалізацію інтеррегіональних проєктів. Румунська ініціатива Чорноморський форум за діалог та партнерство має зіграти своєрідну роль у генеруванні ідей та сприяти налагодженню діалогу між регіональними акторами. В документі також підкреслюється компліментарність Стратегії ЄС щодо Дунайського регіону та Стратегії ЄС щодо Чорноморського регіону; зазначається, що сталий розвиток Дунайського регіону сприятиме підвищенню геостратегічної важливості Чорноморського регіону. ЄС бачить себе як активного учасника процесу врегулювання конфліктів у Чорноморському регіоні в рамках міжнародного права. Передбачається посилення моніторингу в рамках розвитку системи раннього попередження для Чорноморського регіону з метою уникнення загострення кризових ситуацій та ескалації конфліктів. У Стратегії сформульовано напрями, цілі, механізми політики ЄС, спрямованої на посилення взаємодії з країнами та організаціями Чорноморського регіону у гуманітарній сфері; з питань енергетики, транспорту, захисту навколишнього середовища, соціально-економічного розвитку [28]. Таким чином, реалізація спільних проєктів в різних сферах взаємодії є запорукою вдалого розвитку інтеррегіональної співпраці між ОЧЕС та ЄС.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Новий регіоналізм на сучасному етапі розвитку системи міжнародних відносин відображає логіку існуючих регіональних та інтеррегіональних взаємодій. ОЧЕС є яскравим прикладом прояву нового регіоналізму, основна мета якого – формування регіонального комплексу безпеки. Реалізація ключових завдань діяльності організації вимагає побудови комплексної стратегії взаємодії ОЧЕС з іншими міжнародними організаціями. В перспективі доцільно проаналізувати вплив інтеррегіоналізму на формування сучасного міжнародного порядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Vayrynen R. Old and New Regionalism // *International Studies Review*, Vol. 5, № 1, 2003, p.: 25-51.
2. Михеев В. В. Глобализация, регионализация и региональная интеграция // *Восток / Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений: учеб. пособие для вузов / под ред. А.Д. Воскресенского; МГИМО(У) МИД России.* - М.: РОССПЭН, 2002. - 526 с.
3. Young O.R. Political Discontinuities in the International System // *World Politics*. 1968. Vol. XX. - P.: 369-392.
4. Russett B. M. *International Relations and the International System: A Study in Political Ecology / B. M. Russett.* - Chicago, 1969. - P.: 2-11.
5. Louis J. Cantori, Steven L. Spiegel, *International Politics of Regions: A Comparative Approach.* - Publisher: Prentice Hall (August 28, 1970). - 432 p.
6. Brecher M. International Crises: Reflections on the Future // *Security Studies*, Volume 3, Issue 4, 1994. - P.: 650-677.
7. Широков Г. К., Салицкий А. И. Глобализация и / или регионализация? (регионализация и ее типы) // *Восток (ORIENS)*. - 2003. - № 5. - С. 85-96.
8. Tsardanidis C. Reasons for the Development of Regionalism in the Age of Globalisation // *Adriatica*, Vol. 4/5, № 6/7, 1998, p. 33.- Cited by Tsardanidis C. The BSEC: From New Regionalism to Interregionalism?//*Agora Without Frontiers.*-2005.-Vol. 10(4). - P.: 362-391.
9. Hurrell A. Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics // *Review of International Studies*, Vol. 21, October, 1995, p.: 331-358.
10. GA18/LC18/REP/01, The Eighteenth Plenary Session of the General Assembly, Legal and Political Affairs Committee Report, Cooperation Among the PABSEC Member Countries in Promoting Political Stability Through Economic Integration, 2001, 13 p.
11. Buzan B. *People, States, and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era.* London: Harvester Wheatsheaf. - 1999. - 393 p.
12. Lake D., Morgan P. *Regional Orders: Building Security in a New World.* - State College: Pennsylvania State University Press, 1997, 424 p.
13. Demircan E., Elver I. Organization of the Black Sea Economic Cooperation in Globalization // *Journal of Naval Science and Engineering*, Vol. 2, № 1, 2004, p.: 141-148.

14. Micu N. Black Sea Economic Co-operation (BSEC) as a Confidence Building Measure [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i4/i4-5.htm
15. Valinakis Y. The Black Sea Region: Challenges and Opportunities for Europe, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp036e.pdf>
16. Manoli P. The role of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) in the Stability of the Region [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.da.mod.uk/CSRC/Home/documents/pdfs/P39-pm.pdf
17. Pantev P. Security Cooperation in the Black Sea Basin // Politics of the Black Sea / Т.Айбак (ed.). – London: J.B. Tauris, 2001, p. 130. - Cited by Tsardanidis C. The BSEC: From New Regionalism to Interregionalism? // Agora Without Frontiers. – 2005. – Vol. 10(4). – P.: 362-391.
18. Aydin M. Europe's Next Shores: The Black Sea Region after EU Enlargement // Chailiot Papers, № 53, June 2004, 42 p.
19. Hettne B. Globalisation and the New Regionalism: The Second Great Transformation // Hettne B., Inotal A., Sunkel O. (eds) Globalism and the New Regionalism, London: MacMillan Press, 1999, p.: 1-24.
20. Bhalla A. S., Bhalla P (eds) Regional Blocks. Building Blocks or Stumbling Blocks? London: MacMillan Press, 1997, p.: 18-19.
21. Scholte J. A. International Relations of Social Change. – Buckingham: Open University Press, p.: 69-70.
22. Pelagidis T., Papanotiropoulos H. Globalisation or Regionalism? States, Markets, and the Structure of International Trade // Review of International Studies, Vol. 28, № 3, p.: 519-536.
23. Gamble A., Payne A. Conclusion: The New Regionalism // Gamble A., Payne A. Regionalism and World Order. – London: MacMillan Press, 1996, 282 p.
24. The Summit Declaration on Black Sea Economic Cooperation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pabsec.org/pabsec/aksisnet/file/dosyalar/26bsecistanbuldeclaration%2025june1992%20IG_r_AKFBI.pdf
25. The Declaration of Intentions on the Creation of a Zone of Free Trade of BSEC on 7 February, 1997, in Istanbul. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pabsec.org/pabsec/aksisnet/file/dosyalar/28buchareststatement_NL_r_FPKGN.pdf
26. Tsardanidis C. From New Regionalism to Interregionalism // Kontis A., Tsardanidis C. (eds) International Political Economy. Theory, Structure and Challenges of the World Economy. – Athens: Papaziss Publications, 2005, p.: 91-114.
27. Gilson, J. (2005) 'Asia Meets Europe: the View from Europe', in Z. Mantaha, and T. Tanaka, Enlarging European Union and Asia – Proceedings of the 10th ASEF University, 22 May to 5 June 2004, Tokyo, Japan. Singapore and Tokyo, Asia-Europe Foundation and Keio University, p.: 217-229.
28. European Parliament resolution of 20 January 2011 on an EU Strategy for the Black Sea [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (2010/2087(INI)) http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0025+0+DOC+XML+V0//EN#def_1_1

УДК 327.7.(4)

О. О. ДОБРЖАНСЬКА

МЕТА І ЗАВДАННЯ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Добржанська Оксана Олександрівна – аспірантка кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

У статті розглянуто мету й завдання ініціативи ЄС Східне партнерство. Проаналізовано Спільну заяву Саміту Східного партнерства у Празі (Прага, 7 травня 2009 р.) та досліджено ступінь необхідності поставлених завдань для всіх країн-учасниць та для ЄС.

Ключові слова: ЄС, Східне партнерство, Спільна заява Саміту Східного партнерства у Празі.

В статье рассматривается цель и задание инициативы ЕС Восточное партнерство. Проанализировано Общее заявление Восточного партнерства в Праге (Прага, 7 мая 2009 г.) и исследовано степень необходимости поставленных заданий для всех стран-участниц и для ЕС.

Ключевые слова: ЕС, Восточное партнерство, Общее заявление Саммита Восточного партнерства в Праге.

In the article overlooks the aim and tasks of EU's initiative Eastern Partnership. The author analyzed Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit (Prague, 7 May 2009) and research level of necessity of announced tasks for all countries-members and EU.

Key words: EU, Eastern Partnership, Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit.

© О. О. Добржанська, 2011

Східне партнерство - це перша комплексна ініціатива у системі зовнішніх відносин Європейського Союзу з групою країн: Азербайджаном, Білорусією, Вірменією, Грузією, Молдовою та Україною.

Як відомо, Україна теж є однією з країн-учасниць СП, саме тому поглиблене дослідження мети і завдань Східного партнерства є необхідним для виокреслення картини перспектив для України, які надає ця ініціатива ЄС.

Про цілі створення Східного партнерства говорилося ще задовго до офіційного затвердження на Саміті ЄС. Так, основні пункти були вже проголошені у Робочому документі Європейської Комісії до

Комунікації Східне партнерство від 3 грудня 2008 року та Декларації Європейської ради щодо Східного партнерства від 19-20 березня 2009 року. Спільна заява Саміту в Празі 7 травня 2009 року підбила підсумки попередніх документів та проголосила основні цілі створення і завдання нової ініціативи ЄС – Східне партнерство. У підсумковому документі Європейської Ради було чітко вказано, що Східне партнерство є частиною ширшої ЄПС і воно покликане поширювати стабільність та добробут серед східних сусідів ЄС за допомогою її інструментів. Незважаючи на те, що Спільна заява виокремила основні сфери співпраці та цілі, які прагнуть до-

сягнути сторони завдяки Східному партнерству, залишилось багато простору для нових пропозицій та ідей. Функціональне наповнення не було чітко окреслено – на етапі створення Східне партнерство являло собою своєрідне джерело ресурсного та інституційного потенціалу, формальні та інституційні рамки, в яких у подальшому можуть реалізовуватися конкретні практичні проекти, що представляють спільний інтерес для всіх його учасників.

Але перейдемо до проголошених на Саміті в Празі 2009 року цілей та завдань Східного партнерства.

Східне партнерство запроваджувалося для створення єдиного спільного формату відносин ЄС з країнами Східної Європи та Закавказзя. Дана ініціатива ЄС є доповненням до двосторонніх договірних відносин між ЄС та кожною з країн-партнерів. Взаємне бажання обох сторін (з однієї – ЄС, а з другої – країн-учасниць) поглибити відносини відображено у параграфі – більш амбітне партнерство між Європейським Союзом та країнами-партнерами. У пункті 2 говорилось про наступне, що головною метою Східного партнерства є створення необхідних умов для прискорення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції між Європейським Союзом і зацікавленими країнами-партнерами. Істотне посилення політики ЄС щодо країн-партнерів досягатиметься через розвиток особливого східного виміру ЄПС. З цією метою Східне партнерство буде прагнути підтримувати проведення країнами-партнерами політичних і соціально-економічних реформ та сприятиме наближенню до Європейського Союзу [8, п. 2]. Під час офіційного проголошення пропозиції комісар ЄС з зовнішніх відносин Беніта Ферреро-Вальднер наголосила, що СП «пропонуватиме конкретнішу, ніж будь-коли, підтримку для сприяння реформам, обов'язковим для зміцнення миру, безпеки та процвітання в наших обопільних інтересах» [1]. Проте, як ми бачимо, ЄС бере на себе зобов'язання тільки «створити умови» та надати підтримку країнам-учасницям для проведення реформ, які б наблизили їх до ЄС. Тобто країни-учасниці повинні використати цей сприятливий момент, але виконати цю «домашню роботу» самі. ЄС не буде робити якихось кроків у цьому напрямку, якщо не буде бачити зворотної дії з боку країн-учасниць. Хоча Східне партнерство несе в собі чіткий політичний сигнал щодо необхідності підтримувати і посилювати курс на реформи, ініціатива повинна проявлятися самими країнами-учасницями. Цей момент варто чітко усвідомити шістці СП.

Спільна Декларація формулює амбітніші політичні цілі щодо стабільності у цьому регіоні, вона «повинна і надалі сприяти стабільності та багаторозсторонньому вибудуванню довіри. Конфлікти перешкоджають співпраці. Тому учасники Празького саміту підкреслювали необхідність їх якнайшвидшого мирного врегулювання на основі принципів і норм міжнародного права, та рішень документів, затверджених у цих рамках» [8, п. 2].

Зазначалось, що Східне партнерство має на меті надати додатковий імпульс для економічного, со-

ціального та регіонального розвитку країн-партнерів. Воно сприятиме належному врядуванню, у т.ч. у фінансовому секторі, просуватиме регіональний розвиток та соціальну згуртованість, а також надаватиме сприяння у зменшенні соціально-економічної нерівності країн-партнерів. У такий спосіб Східне партнерство буде доповнювати макроекономічну допомогу, що надається через відповідні міжнародні інструменти [8, п. 3]. Увагу привертає бажання зрівняти шістку в соціально-економічному плані. Тобто, потрібно буде знайти спільний знаменник, до якого будуть прирівнюватися всі країни-учасниці. Як це зробити? Адже країни мають дуже різний рівень економічного і соціального розвитку. Чи зможуть країни-учасниці досягнути до високої планки, виставленої їм ЄС? На нашу думку, це важко зробити і вимагає певного часу для реалізації та великих економічних впливань, які ЄС неготова робити. Звичайно, дана ціль СП може існувати, але як «довготермінова перспектива».

Східне партнерство має за мету посилення енергетичної безпеки через співробітництво, спрямоване на довготермінове стабільне і безпечне енергопостачання і транзит, у т.ч. через покращення регулювання, енергоефективності та розширення використання відновлювальної енергії.

Так, на стадії започаткування вважалося, що СП найбільший потенціал може мати саме в енергетичному секторі та розбудові нових транспортних коридорів, адже ці сфери представляють інтерес для всіх без винятку країн-учасниць та ЄС. Для ЄС енергетична проблема останнім часом є настільки важливою, що ще в січні 2007 року вона була оприлюднена. Повідомлення «Енергетична політика для Європи», в якому вказується, що енергетика повинна стати центральною частиною всіх зовнішніх зносин Євросоюзу. Такий підхід є цілком зрозумілим, адже наразі країни ЄС хвилює їхня зростаюча залежність від імпорту енергоносіїв. За даними Евростату, найбільшу частку у споживанні ЄС займають: нафта – 37%, природний газ – 25%, атомна енергія – 13%, вугілля – 12%, поновлювані джерела енергії – 8%. Крім того, необхідно згадати про існування т.зв. «коефіцієнта залежності від імпорту енергоносіїв», який в ЄС сягає понад 50% [6, с.90]. Втім, імпорту енергоносіїв сам по собі не є проблемою як такою, а питання енергетичної безпеки полягає не лише у збільшенні енергетичної ефективності й використанні альтернативних джерел енергії для зменшення залежності від імпорту, а у встановленні більш транспарентної системи регулювання енергетичних відносин з іншими країнами.

У рамках СП всім країнам-учасницям пропонується інтегрувати свої енергетичні інфраструктури, а потім включити їх із мереж Євросоюзу. Проте при цьому ЄС не звертає уваги на проблеми їхніх нинішніх інвесторів і власників, конфліктних обставин, традиційних ринків збуту і постачання. Можна також помітити певний диспаритет між партнерами, у тому числі і з точки зору відповідальності – адже відповідні структури ЄС жодним чином не підконтрольні країнам-учасницям «парт-

нерства». До того ж, у кожній країні-учасниці різний ступінь зацікавленості в енергетичній співпраці з ЄС, тому СП не може виступати головним форумом для вирішення енергетичних питань.

Окрім того, досвід показує, що енергетичні питання не можуть розглядатися без залучення Росії. В той же час СП не може не розглядатися Росією як принаймні елемент конкуренції за вплив на пострадянському просторі. Хоча водночас відповідне повідомлення Європейської комісії говорить про те, що програма СП повинна розвиватися паралельно зі стратегічним партнерством із Росією. Відповідно до цього РФ, не будучи прямим учасником, могла б залучитися до проєктів як «третьою стороною» за наявності спільних інтересів. Проте Росія здебільшого ототожнює СП зі створенням зони впливу ЄС у сусідніх з нею державах, що традиційно належать до сфери російських інтересів.

З самого початку одним із елементів СП було охоплення швидкого прогресу для скасування візових бар'єрів за умов дотримання відповідних стандартів безпеки. Ініціатори пропонували застосувати (або принаймні адаптувати) для країн СП досвід, напрацьований у ході розробки дорожніх карт до безвізового режиму, запропонований країнам Західних Балкан навесні 2008 року. У Комунікації Європейської Комісії від 3 грудня 2008 року міститься констатація політичної перспективи безвізового режиму та посилення на конкретний практичний механізм досягнення мети – «дорожні карти», які мали бути розроблені з урахуванням особливостей кожної країни. Зокрема, зазначено: «Після ефективного впровадження угод про спрощення візового режиму та реадмісії розпочати діалоги щодо безвізового режиму з усіма партнерами, що підтримують співпрацю. Такі діалоги дадуть можливість розробити дорожні карти, які будуть спрямовані на відміну візового режиму та спиратимуться на чотири блоки питань: безпека документів; боротьба з нелегальною міграцією, включаючи реадмісію; правопорядок; і зовнішні відносини, включаючи дотримання прав людини у відношенні мігрантів та інших вразливих груп» [4].

Але в цей час стали очевидними розбіжності між окремими країнами-членами ЄС, одні з яких пропонували надати більш потужний поштовх інтеграції країн Східної Європи, а інші надавали перевагу збереженню традиційному порядку денному ЄПС. Саме тому наступні документи ЄС щодо СП виявилися менш амбітними і конкретними. Зокрема, у Декларації Європейської Ради щодо Східного партнерства, ухваленій у Брюсселі 20 березня 2009 року міститься набагато скромніше формування щодо перспектив скасування віз: тут замість «безвізовий режиму» вживається термін «повна візова ліберизація» - термін за змістом загалом тотожний «скасуванню візового режиму», але поданий і об'рамлений у такий спосіб, що не залишає сумнівів: у Європейській Раді значно більш обережний підхід до скасування візових режимів, аніж у Єврокомісії. У результаті в Спільній заяві в Празі 7 травня 2009 року є пункт 7 параграфа. Більш глибокі двосторонні зв'язки говорилося: «Східне партнерство сприятиме мобільності громадян країн-парт-

нерів через угоди про спрощення візового режиму і реадмісію; ЄС відповідно до Глобального підходу до питань міграції здійснюватиме поступові кроки, спрямовані на повну лібералізацію візового режиму як довготермінову мету для країн-партнерів в індивідуальному порядку, за умов дотримання вимог впорядкованого та безпечного руху осіб» [8, п. 7]. У цьому параграфі варто звернути увагу на те, що лібералізація візового режиму є тільки як «довготермінова мета». Тобто, ніхто не гарантує у найближчому часі навіть спрощення візового режиму для всіх країн-учасниць Східного партнерства, не говорячи навіть про безвізовий режим. Питання щодо візової лібералізації вирішуватимуться окремо щодо кожної конкретної країни, тією мірою, якою буде виконано умови щодо доброго врядування мобільністю громадян та гарантування її безпеки.

Двостороннє співробітництво під егідою Східного партнерства має створити основу для угод про асоціацію між ЄС та тими країнами-партнерами, які прагнуть та здатні виконувати кінцеві зобов'язання [8, п. 4]. Нові угоди про асоціацію, попри існуючі можливості для торгівлі та інвестицій, передбачатимуть створення або мету створення поглиблених та всеохоплюючих зон вільної торгівлі (ЗВТ). Відкриті ринки та економічна інтеграція є невід'ємним для сталого розвитку країн-партнерів та підтримки процесу політичної стабілізації [8, п. 5]. Створення ЗВТ з кожною країною дасть можливість створити мережу ЗВТ, які у довгостроковій перспективі зможуть об'єднатися в Економічне співтовариство сусідства. Для країн-учасниць це звучить дуже привабливо. Адже це дає можливість прискорити процес наближення країн до ЄС. Для України ж, яка вже давно на шляху до Угоди про Асоціацію і всеохоплюючої ЗВТ та вийшла, так би мовити, на фінішну пряму, цей пункт у Спільній заяві не надає ніяких нових можливостей. В цьому контексті підписання з Україною Угоди про Асоціацію, що має замінити попередній базовий договір між сторонами – Угоду про партнерство та співпрацю, не матиме нічого спільного з «європейськими угодами» про Асоціацію 90-х рр. XX ст. з країнами Центрально-Східної Європи, які з часом почали відігравати роль передступних документів, чи з недавніми ініціативами ЄС стосовно західнобалканських держав. Вона, радше, слугуватиме моделлю для відносин із тими європейськими країнами, що не мають перспективи стати членами ЄС. Українська модель розвитку діалогу з ЄС про Угоду про Асоціацію буде використана іншими країнами-учасницями Східного партнерства.

Важливо, що в Спільній заяві нічого не говориться про можливість вступу до ЄС. Тобто Східне партнерство не передбачає подальшого вступу країн-учасниць до ЄС, хоча й не заперечує його. В Декларації Європейської Ради від 19 березня 2009 року наголошувалося: «незважаючи на те, що метою Партнерства є поступова інтеграція країн-членів в економіку ЄС, саме Партнерство безпосередньо не пов'язується з питанням членства відповідних країн в ЄС і не визначає наперед майбутнього розвитку в цьому відношенні» [2]. Прик-

метно, що східні сусіди жодного разу навіть не названі в документі «європейськими державами».

На думку К. Єлісєєва, Східне партнерство стало «золотою серединою», де зустрілися дві фракції, які існують в ЄС – оптимістична, тобто прихильники подальшого розширення на Схід, та еґотична, тобто скептики, які вважають, що ЄС досягнув межі, за якої подальше розширення йому зашкодить. Перші бачать у партнерстві важливу віху на шляху до нових обривів. Останні ж вважають, що ця віха повинна стати символічною крапкою у процесі розширення [3, с. 7].

Для країн-партнерів, які хочуть досягнути прогресу в наближенні до ЄС, вирішальним є законодавче та регуляторне наближення. Багатосторонні рамки забезпечать запровадження відповідних систематичних заходів, включно з цільовими засіданнями, присвяченими презентації та поясненню з боку Європейського Союзу законодавства та стандартів ЄС, а також їх порівняння з національною політикою та законодавством [8, п.9].

Президент Європейської Комісії Жозе Мануел Баррозу заявив: «Лише за наявності сильної політичної волі та рішучості з обох сторін Східне партнерство зможе досягнути своєї цілі політичної асоціації та економічної інтеграції. Нам потрібно ще більше інвестувати у спільну стабільність і процвітання. Така інвестиція швидко компенсується важливими політичними та економічними перевагами і сприятиме підвищенню стабільності та безпеки як ЄС, так і наших східних партнерів» [9].

Крім того, Східне партнерство може сприяти посиленню тісніших зв'язків між самими країнами-партнерами. ЄС, у першу чергу, прагне створити позитивний клімат для співробітництва, сподіваючись на розвиток як двосторонніх, так і багатосторонніх відносин країн-учасниць у рамках Східного партнерства. ЄС зацікавлений мати економічно розвинутих та політично стабільних сусідів-партнерів. Адже це гарантує безпеку власних кордонів.

У цілому, Східне партнерство, як з боку ЄС, так і з боку країн-учасниць, передбачає реалізацію двох груп цілей: ідеологічних і прагматичних. Ідеологічний вимір у кінцевому рахунку ставить ці країни перед цивілізаційним вибором, а саме: орієнтацію на Європу та європейські структури, а не на Євразію та Росію. До цього ж ідеологічного виміру відноситься побудова демократичних режимів в країнах, що приєднуються до Ініціативи, повагу до прав людини та компетентне адміністративне управління. В цьому ідеологічному контексті СП розглядається його учасниками як «цивілізаційний» та як «інтеграційний» проекти. Євросоюз схильний розглядати СП зі своєї ідеологічної позиції скоріше за все як європейську «цивілізаційну» перспективу для країн-учасниць, але ні в якому разі не як «інтеграційний» проект. У прагматичних цілях вбачають, насамперед, можливість отримання фінансової та технічної допомоги від ЄС, а також можливість втілювати свою політику шляхом балансування між інтересами ЄС та Росії. В цьому прагматичному контексті СП розглядається його учасниками як «модернізаційний» проект та як стратегія «балансування». Євросоюз же під-

озрюють у тому, що він, пропонуючи СП країнам пострадянського простору, переслідує суто прагматичні цілі, розглядаючи його як проект «поширення свого впливу за допомогою м'якої сили» та як «стабілізаційний» проект.

Підходи країн-учасниць щодо СП суттєво різняться. Кожна країна має свою ціль участі у даній ініціативі ЄС.

Азербайджан розглядає Східне партнерство як серйозний проект, участь у якому може істотно підсилити його міжнародні й регіональні позиції. Серед політичного спектра цілей це, насамперед, зближення з ЄС і використання його як додаткового ресурсу в балансуванні з Росією. Критика СП аргументується відсутністю в Євросоюзу прагматичного регіонального підходу й активної інтегрованої енергетичної політики провідних європейських країн. Отже, відносно Східного партнерства Азербайджан буде переслідувати суто прагматичні цілі і реалізувати його в якості «модернізаційного» проекту і стратегії «балансування». До прагматичних цілей відноситься також намагання досягти європейських стандартів у системі державного, адміністративного управління та соціальної сфері.

Східне партнерство для Білорусі – це механізм «балансування» між ЄС та Росією. Для цієї країни, політичний режим якої зовсім не прагне бути в Європі і перейматися демократичними стандартами, ініціатива ЄС – просто можливість показати Росії свою «самостійність».

Для Вірменії ініціатива Східного партнерства може слугувати значним шансом для подолання міжнародної зовнішньополітичної та економічної ізоляції. Вірменія має об'єктивну потребу в підвищенні рівня політичної взаємодії з Євросоюзом, наближенні до європейського економічного простору, участі в забезпеченні енергетичної безпеки на межі між Європою та Азією, фінансовій допомозі. До економічних прагматичних цілей, які буде переслідувати Вірменія в ініціативі Східне партнерство, необхідно віднести укладання угоди про зону вільної торгівлі з ЄС у перспективі, розвиток регіональних ринків шляхом підключення до мережі вільної торгівлі з країнами-учасницями СП, вдосконалення місцевого самоврядування і адміністративного управління, боротьба з корупцією. Вірменія, безумовно, зацікавлена у фінансовій допомозі. Проте сума в 98,4 млн. євро, яка призначена для неї в рамках Європейського інструменту сусідства, не видається значною. Отже, Вірменію СП приваблює, скоріше за все, як «стабілізаційний» проект.

Для Грузії пріоритетними видаються ідеологічні цілі. Це насамперед інтеграція в європейське співтовариство та проведення демократичних реформ.

Молдова, яка офіційно заявляє про бажання інтеграції до ЄС, має на меті якнайближче наблизитись до цієї мети, виконуючи всі умови Східного партнерства. Проте внутрішньополітична нестабільність країни може уповільнювати євроінтеграційні процеси.

Щодо України, то до 2010 року українська влада сприймала Східне партнерство як інтеграційний проект, тому відсутність у ньому євроінтеграційної перспективи викликала стриману реакцію з боку

офіційного Києва. Проте Україна мала всі шанси стати провідною країною в Східному партнерстві і, таким чином, закріпити за собою роль регіонального лідера під егідою ЄС. Тепер українська сторона відійшла від ідеологічного підходу і сприймає Східне партнерство виключно в прагматичному руслі. Поки що у влади України відсутнє чітке позиціонування щодо реалізації Східного партнерства, проте вона схильна розглядати його в деяких випадках як стратегію «балансування» між Заходом і Росією, а в деяких як модернізаційний проект [7, с. 78].

Отже, основні цілі Східного партнерства - це сприяння встановленню політичної асоціації країн,

створення поглиблених і всеохоплюючих зон вільної торгівлі між державами-партнерами і ЄС, прогресуюча лібералізація візового режиму, спрямована на встановлення безвізового режиму та побудова структур багатосторонньої співпраці між державами-партнерами. Головною ідеєю Східного партнерства є посилення процесів демократизації в країнах Східної Європи і Південного Кавказу, надання їм допомоги в здійснюваних ними процесах модернізації і встановлення верховенства права. Умови політичного співробітництва і економічної інтеграції в Східному партнерстві сприяють адаптації стандартів ЄС і створенню рамок для подальшого процесу наближення східних партнерів до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беніта Ферреро-Вальднер: Східне партнерство – амбіційний проект європейської зовнішньої політики 21 сторіччя. – Брюссель 29 лютого 2009 р.
2. Режим доступу: http://eu.europa.eu/external_relations/eastern/docs/eastern_partnership_article_bfw_en.pdf
3. Декларація Європейської Ради щодо Східного Партнерства. Неофіційний переклад з сайту Кабінету Міністрів України. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=227409726&cat_id=223345569&ctime=1247074664679
4. Єлісєєв К. Україна-ЄС: що день прийдешній нам готує/К. Єлісєєв// Національна безпека і оборона. – 2009. - № 1. – С. 6-8.
5. Комунікація Європейської Комісії від 3 грудня 2008 року щодо Східного партнерства. Неофіційний переклад з сайту Кабінету Міністрів України. Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=227401910&cat_id=223345569&ctime=1247064584304
6. Комунікація Європейської Комісії від 3 грудня 2008 року.
7. Мінгазутдінов І. Енергетична безпека, політична модернізація та інтеграція. Головні виклики Східному партнерству// Міжнародний експертний «круглий стіл» Східне партнерство та ідея європейської інтеграції. Можливості, обмеження і сфери співробітництва з точки зору Польщі і України. Вроцлав 2010. – с. 90.
8. Перепилиця Г. Оцінка Східного партнерства (СП) та рекомендації щодо інструментів його реалізації./Міжнародний експертний «круглий стіл» Східне партнерство та ідея європейської інтеграції. Можливості, обмеження і сфери співробітництва з точки зору Польщі і України. Вроцлав 2010. - с 78
9. Спільна заява Саміту Східного партнерства у Празі.(Прага, 7 травня 2009 р.). Неофіційний переклад з сайту Європейський простір. Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/234749.html>
10. Східне партнерство – нова амбітна глава у відносинах ЄС зі східними сусідами. – Режим доступу: <http://gurt.org.ua/news/resent/1029/>

УДК 323:321

А. В. МАШЕВСЬКА

ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІАЛЬНИХ НАУК: СУТНІСТЬ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**Машевська Альона Василівна** – аспірантка кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття розглядає основні тенденції теоретичного та прикладного дослідження політичної реклами у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, робиться спроба систематизації наукових підходів до вивчення ролі та місця політичної реклами у трансформаційному суспільстві.

Ключові слова: політична реклама, політологічна теорія, наукові розробки, комунікаційний вплив, маркетингова парадигма.

Статья рассматривает основные тенденции теоретического и прикладного исследования политической рекламы в отечественных и зарубежных исследованиях, делается попытка систематизации научных подходов к изучению роли и места политической рекламы в трансформационном обществе.

Ключевые слова: политическая реклама, политологическая теория, научные разработки, коммуникационное влияние, маркетинговая парадигма.

Article considers the basic trend of theoretical and applied study of political advertising in domestic and foreign study, the attempt is done to systematization of scientific approaches to search the role and place of political advertising within transformational society.

Key words: political advertising political science theory, the scientific designing, communication impact, marketing paradigm.

© А. В. Машевська, 2011

Постановка проблеми у загальному вигляді. Реклама як важлива комунікаційна діяльність у сучасному суспільстві розглядається багатьма науковими школами, присутня у багатьох теоретичних концепціях. У межах сучасного політичного процесу реклама відіграє надзвичайну роль у репрезентації політичних сил, ідей, платформ. За рахунок рекламної діяльності збільшується політичний простір і конституюється діяльність політичних інститутів. У межах сучасної політичної науки політичну рекламу досліджують переважно в межах маркетингової парадигми, а також у межах фундаментальної комунікаційної теорії інформації. Разом з тим, сучасна політологія має власні інтереси щодо осмислення політичної реклами, тому невіршеною частиною загальної проблеми стану політичної реклами є висвітлення особливостей політичної реклами у трансформаційному суспільстві.

Практичні розробки ведуть до прикладних висновків. Зокрема, російський автор Л.Н. Хромов вважає, що цілі реклами можна розглядати з точки зору організатора (замовника, активного суб'єкта) реклами і з точки зору адресата (одержувача, пасивного суб'єкта) реклами [6, с.238].

Водночас, мета будь-якого рекламного повідомлення – спонукати людей до дії, з бажаним і програмованим результатом, причому часовий інтервал між посланням і очікуваною реакцією на неї повинен бути якомога менший.

Досвід успішних рекламних кампаній засвідчив, що головним мотивом застосування рекламних засобів є інструментальна зміна поведінки певної групи населення. «Мета політичної реклами полягає в тому, щоб спонукати людей до участі в пев-

них політичних процесах, зокрема, в делегуванні тих чи інших повноважень якимось діячам: інакше кажучи, - спонукати людей до того чи іншого типу політичної поведінки, в тому числі електорального», – вказує С.Ф. Лісовський, один з піонерів політичних публік рілейшнз на пострадянському просторі [3, с.84].

Практики політичної реклами стали її першими типологізаторами. «Слід зазначити, що політична реклама до виборів і після – не одне й те ж. Обираючи кандидата, людина часом уявлення не має, за що вона голосує в кінцевому підсумку. Тут можливості для маніпулювання і навіть омани безмежні. І гроші, зрозуміло, можуть багато чого. Інша справа – вже діючий політик. У цьому випадку його реклама ґрунтується на інших принципах: адже виборець згодом обчислить непрофесіонала, бо судитиме буде вже не по словах і обіцянках, а по конкретних вчинках або їх відсутності», – зауважує російський фахівець А. Лебедев-Любимов [2, с. 119].

Крім того, з накопиченням досвіду застосування політичної реклами виникли підстави для його узагальнення в межах теоретичного конструкту політичної комунікації. Виходячи з цього, політичну рекламу стали визначати так: це форма політичної комунікації в умовах вибору, адресний вплив на електоральні групи, яке має на меті піднести «у край доступній, емоційній, лаконічній, оригінальній, у формі, що легко запам'ятовується, викласти суть політичної платформи певних політичних сил, налаштувати на їх підтримку, сформувані і впровадити в масову свідомість певне уявлення про їхній характер, створити бажану психологічну установку, зумовити напрямок почуттів, симпатій,

а згодом і дій людини» (згідно з С.Ф. Лісовським) [3, с.87].

Водночас, попри комплексність прагматичного підходу до дослідження політичної реклами у сучасній науковій літературі за межами досліджень залишається специфіка наукового дослідження української політичної реклами.

Метою статті є огляд основних політологічних концепцій політичного рекламування як діяльності та кінцевого продукту. В межах статті як завдання слід розглядати систематизацію політико-рекламних досліджень політичної реклами за змістом і формою рекламної діяльності, а також за наслідками, яке значення політичної реклами має для сучасної політичної науки.

Основний зміст. Попри значну кількість досліджень реклами у сучасній соціології і психології перед політичною наукою стоїть завдання якісного узагальнення всіх наявних фактів. Ця діяльність потребує висвітлення політико-рекламної діяльності у відповідності з поняттєво-категорійним апаратом політичної науки. Реклама, як феномен політики, має співвідноситися з діяльністю політичних інститутів і процесів. Саме тому український дослідник Ігор Шовкун зазначає, що «становлення наукового знання про політичну рекламу, втім, ще відстає від процесів, що розгортаються на практиці. Теоретична база політичної реклами вимагає глибокого розроблення, а наукові та аналітичні твердження – ретельного аналізу, узагальнення й адаптації до реалій сучасного етапу становлення цього сегмента політичних комунікацій. На сучасному етапі виникла також нагальна потреба чітко визначити структурний зміст політичної реклами, докладно розглянути її комунікативні особливості, встановити причинно-наслідкові зв'язки між процесами, що відбуваються в рамках виборчих кампаній» [7].

У постановці дослідницьких завдань щодо політичної реклами в сучасних українських дослідженнях превалюють прикладні аспекти. Так, широкого розповсюдження і розголосу набувають проблеми, які стосуються індивідуальної і політичної участі в політиці. Мотивами цієї участі є комунікативний вплив реклами. «Комунікативна суть політичної реклами полягає в тому, що вона встановлює контакт між політиками і громадянами, здійснює спрямований адресний зв'язок між ними, використовуючи гранично доступну для сприйняття й адекватну йому знакову систему. Політична реклама є своєрідним провідником ідей, ретранслятором образів, символів, міфів. Вона виконує інформаційну функцію, знайомлячи аудиторію з партією, кандидатом, їхніми поглядами, акціями, пропозиціями і перевагами перед конкурентами. Політична реклама функціонує в умовах політичної конкуренції, вона виокремлює власний об'єкт з інших, тому можна говорити про її соціально-орієнтувальну та ідеологічну функції», - вказує український вчений [7].

Для дослідження політичної реклами у системі політичної комунікації у сучасній Україні великого значення набуває структура політико-рекламного процесу, його співвіднесення з суб'єктами,

об'єктами та змістовою частиною повідомлень. Цей напрямок наявний у роботі І. Шовкуна. «Метою політичної реклами є спонукання людей до участі у тих чи інших політичних процесах, включаючи делегування різних повноважень через вибори – також. Предметом політичної реклами можуть бути партія, кандидат, їхні програми, а також політична акція, рух підтримки чи протесту тощо. Суб'єктом політичної реклами є рекламодавець (політична організація чи діяч), об'єктом – учасники політичного процесу, які роблять той чи інший вибір, визначаючи для себе, якої політичної орієнтації дотримуватись (у кожному конкретному випадку вони творять конкретну цільову групу)», - вказує вітчизняний політолог [7].

Пошук причинно-наслідкових зв'язків між діяльністю політичних сил і змістом їх політико-рекламних повідомлень також є важливою частиною сучасної тематичної орієнтації політологічного дослідницького процесу в предметному полі політичної реклами. Ідеологічні уподобання політичних сил відіграють ключове значення у формуванні ефективності реклами. Проте її індикаторами є, скоріше, психологічні, ніж політико-системні явища. «Політична реклама є концентрованим комунікативним вираженням політичної платформи певних політичних сил, яке сприяє впровадженню в масову свідомість чіткого уявлення про їх характер та формуванню бажаних психологічних установок стосовно вибору. Таке формування і впровадження відбувається на основі раціональних і емоційних засобів впливу на аудиторію, спрямованих на усвідомлювані й неусвідомлювані реакції індивідів», - вказує І. Шовкун [7].

Важливою темою у рамках сучасних політологічних досліджень є співвіднесення політико-рекламного процесу з процесами демократизації у нашій державі, а також із встановленням інфраструктури виборчих кампаній. Зв'язок економічних і політичних за змістом детермінант політичної реклами висвітлюється у роботі Катерини Луценко. «На даний час політична реклама в Україні вже стала одним з елементів демократичного процесу і при всіх її недоліках та критиці залишається важливим засобом політичної комунікації, особливо в передвиборчий період. Передвиборчі кампанії становлять класичний продаж політичного товару (ідеї, політика, партії). У цих умовах закономірно розвивається ринок консалтингових послуг, які вирішують проблеми встановлення комунікативних зв'язків між політиками і електоратом», - вважає дослідниця [4].

Постулювання вирішального значення політико-маркетингової парадигми є спільною рисою багатьох сучасних українських досліджень. Така постановка питання пов'язується з технологічними аспектами політико-рекламного процесу, який у більшості випадків включає комунікаційні засоби суб'єктів здійснення і аудиторію, на яку спрямоване рекламне повідомлення. К. Луценко наголошує, що «ефективність політичної реклами залежить від того, наскільки точно вдалося визначити сподівання аудиторії, як влучно сформульована центральна ідея кампанії чи вдало вона спланована. Тому про-

цесу політичного рекламування повинні передувати ґрунтовні дослідження політичного ринку»[4].

Водночас вульгарна економізація процесів при описі політичної реклами не є властивою для сучасних українських політологічних досліджень. Для сучасних українських науковців характерне узагальнення широких обсягів політичної реальності, вихід на ціннісні аспекти політичного рекламування. Зокрема, Катерина Луценко підкреслює, що «політика має символічний, іміджевий вимір. Оскільки політик існує не тільки в рамках політичного поля, а й у рамках поля комунікативного, значну роль відіграє символічний світ, сформований масовими комунікаціями. Політика та символізація нерозривні»[4].

Позиціонування місця політичної реклами у більш широкому політичному контексті трансляції політичного іміджу також є характерним для сучасної української політичної науки. Розгляд та інтерпретація вітчизняних політичних подій використовується для ілюстрації тих чи інших рекламних підходів, а також результатів окремих рекламних кампаній. «Специфікою виборів 2002 року було використання іміджевого ресурсу, спостерігалась персоніфікація політичних партій і блоків. Парламентські вибори 2002 року, як і попередні, також були непрозорими: використовувалась прихована політична реклама, антиреклама, адміністративний ресурс. Крім того, вибори показали низький рівень довіри до ЗМІ. Так, В. Ющенко та його блок, незважаючи на їх постійну компрометацію на центральних каналах телебачення, у ряді багатотиражних друкованих видань зуміли здобути переконливу перемогу. У якійсь мірі це стосується й блоку Ю.Тимошенко», – вказує К. Луценко [4].

Оцінка ефективності політичної реклами іноді пов'язується з витратою коштів на її транслявання. У цих умовах деякі дослідники ідуть шляхом оцінки впливу тих чи інших політичних сил після інтенсивних кампаній у виборчий період. Згідно з К. Луценко, «кількість коштів, вкладена певними партіями та блоками [наприклад, СДПУ (о)] у ЗМІ в період парламентської виборчої кампанії 2002 року виявилася непропорційно високою щодо отриманих результатів. Звідси випливає висновок, що українським іміджмейкерам не варто переоцінювати в своїй роботі значення ЗМІ: нав'язлива присутність тих чи інших політичних сил у масмедійному просторі впродовж виборчої кампанії ще не гарантує високих результатів на виборах»[4].

Водночас, для сучасних українських дослідників характерна констатація місця і ролі політичної реклами у демократичному процесі. Політична реклама проголошується одним з провідних чинників демократизації комунікаційних процесів у сучасному українському суспільстві. «Політична реклама як один із способів політичної комунікації в демократичному суспільстві, як джерело інформації про політичні партії, виборчі блоки, кандидатів на виборні посади дозволяє забезпечити взаємодію між політичними лідерами, інститутами та громадянськістю» - вважає українська вчена [4].

Для окремих досліджень політичної реклами сучасній Україні властивий міждисциплінарний

підхід із залученням соціологічної і статистичної інформації. Така орієнтація досліджень дає змогу більш чітко та суворо оцінити ефект рекламних подій. Водночас у багатьох випадках такі дослідження не пов'язуються з конкретними політичними процесами. Прикладом такого дослідження є робота Ганни Гранадзер. Вона, зокрема, зазначає, що «аналіз існуючих видів розрахунків ефективності політичної реклами засвідчує, що суть існуючих варіантів розрахунків полягає у визначенні відношення між здобутими голосами виборців та загальною електоральною масою. Видозміни її більшою мірою пов'язані із наявністю або ненавністю у дослідника тих чи інших соціологічних або статистичних даних, ніж із якісними відмінностями отримуваних результатів. У такому підході до визначення ефективності політичної реклами є суттєвий недолік: подібне визначення ефективності можливе лише в процесі або після проведення виборчої кампанії, в той час, як, по-перше, політична реклама далеко не вичерпується виборчою, а по-друге, орієнтація на моделі «ієрархії ефектів» («С-А-В моделі») при побудові рекламних повідомлень і кампаній, за якими кінцевим результатом рекламного впливу виступає дія споживача, звужують можливості використання рекламної комунікації в політичному процесі і подекуди призводять до використання технологій маніпулятивного впливу на виборців»[1].

Ціннісна оцінка політико-реklamної діяльності також веде до дещо однобічного розуміння місця і ролі політичної реклами у сучасній системі політичної комунікації в Україні. Розгляд політичної маніпуляції як девіантного явища певним чином суперечить системному і структурно-функціональному розумінню суспільно-політичного процесу. «Адаптація в соціальному середовищі та сприяння функціонуванню політичних рекламних повідомлень досягається за використання політичних міфів, соціальних стереотипів та соціальних установок як певних проєктивних систем, що спрощують можливість адаптації політичної діяльності в суспільстві, зменшують ризик виникнення політичних конфліктів і являють свого роду компенсаторний механізм сприйняття політичної реальності. Використання цих механізмів вбудовування політичної реклами в соціальну реальність часто призводить до маніпулювання носіями влади суспільною свідомістю. В зв'язку із аналізом підстав виникнення та наслідків впливу маніпуляції на громадську думку визнано за доцільне розрізняти феномени реклами і маніпуляції, оскільки маніпуляція передбачає не тільки спотворення переданої інформації в чийсь інтересах, але й приховування цього спотворення, а отже, й інтересів, і носія цих інтересів, у той час як функціональна природа політичної реклами вимагає знання аудиторією замовника інформації, що позбавляє потенційного маніпулятора його головної переваги – непоінформованості адресата про обумовленість змісту повідомлення чийсь інтересам», – вказує Г. Гранадзер [1].

Більш зваженим, на нашу думку, є підхід до оцінки функції політичної реклами в межах по-

літичної діяльності. Незважаючи на демократичні перетворення, політична реклама присутня навіть у державах, в яких демократичні реформи не отримали належного розвитку. Проте класичні погляди на політичну рекламу відповідають і сучасній політичній дійсності. Зокрема, Н. Лютко вважає, що «особливостями комунікативного контакту в політичній рекламі є те, що політична реклама, відбиваючи суть політичної платформи певних політичних сил, спрямовує виборців на їхню підтримку, формує й впроваджує в масову свідомість бажані уявлення про характер цих політичних сил, створює бажану психологічну установку на голосування. Отже, вона здійснює певним чином спрямований адресний зв'язок між політичними силами та електоратом, використовуючи гранично доступну для сприйняття й зрозумілу основній масі населення знакову систему. Тому політична реклама стає свого роду провідником ідей, ретранслятором образів, символів, міфів, що живуть і функціонують у масовій свідомості суспільства. Ефективна комунікація в політичній рекламі неможлива без вивчення суспільної думки, потреб, мотивацій і переваг виборців, визначення цільових аудиторій. Як посередник між лідером і масою в політичній комунікації виступає імідж політика» [5].

Важливим дослідницьким напрямком у межах сучасної політичної науки є роз'єднання таких політико-комунікаційних явищ, як політична реклама публік рілейшнз і пропаганда. Щодо останньої, то її наявність пояснюється явищами спадку радянської дійсності. Водночас її технологічна цінність у межах політичного процесу загалом не піддається сумніву. І український політолог Неллі Яковлева здійснює типологізацію пропагандистських прийомів у межах політико-рекламної діяльності. Вона перераховує «найзагальніші прийоми пропаганди, до яких належить спрощення, замовчування і витіснення й ті, що найбільш активно застосовуються у політичній сфері, серед яких вигаданий факт, пряме і непряме коментування, двостороння аргументація, напівправа, інсинуація, інформаційне дроблення і перевантаження, інформаційно-пропагандистська індукція, семантичне маніпулювання, політичний евфемізм, дифамація. Загалом методи пропаганди здатні створювати у

свідомості реципієнта власну версію того, що відбувається, та підлаштовувати державні ідеологічні принципи й ідеї інших суб'єктів політичного процесу під образно-асоціативний і раціональний рівень сприйняття інформації різних соціальних груп населення» [8].

Отже, далеко не повна панорама досліджень з політичної реклами в межах політичних і соціальних наук засвідчує фокусування уваги вчених на певних актуальних аспектах. Розгляд цілісної системи політичної комунікації в межах сучасної України ще не отримав свого реального втілення. Водночас висвітлення окремих її елементів є базовим підґрунтям для подальших дослідницьких процедур.

Висновки. Огляд сучасних вітчизняних наукових досліджень політичної реклами дає змогу стверджувати, що проблема наукової реклами щодо трансформаційного суспільства, ще не отримала свого комплексного осмислення.

Увага до проблеми політичної маніпуляції на сучасному етапі, яка простежується у багатьох вітчизняних дослідженнях, не вичерпує проблеми політичної реклами у межах переходу від тоталітаризму до демократії. Важливим залишається соціокультурний, ідеологічний зміст політичного рекламування. Розглядаючи процедури рекламної діяльності та технологічні аспекти, автори досліджень нерідко залишають без огляду роль та місце реклами у функціонуванні політичних інститутів, а також результати політичного рекламування для формування громадянського суспільства.

У цілому, дослідження теми політичної реклами, як складової розвитку політичної сфери трансформаційного суспільства, має отримати більш цілісний і концептуальний характер. Напрямами розробки в цьому контексті мають бути форми рекламування у конкретному суспільстві, змісти політико-рекламних повідомлень та їхній зв'язок з активністю політичних акторів.

Політична реклама в сучасній Україні, на думку автора, має досліджуватись на основі її проявів у межах виборчих процедур, а також у період політичного міжсезоння.

Прийомом, який обіцяє дати значні наукові результати, є визначення етапів розвитку сфери політичної реклами в сучасній Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гранадзер Г.Б. Політична реклама як засіб розвитку комунікативного дискурсу: автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Г.Б. Гранадзер; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2007. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2007/07ggbrkd.zip>
2. Лебедев-Любимов А. Психология рекламы /А.Лебедев-Любимов. — СПб.: Питер, 2002. — 154 с.
3. Лисовский С.Ф. Политическая реклама /С.Ф.Лисовский. — М.: ИЦВ «Маркетинг», 2000. — 440 с.
4. Луценко К.В. Політична реклама як іміджова технологія у системі комунікації та маркетингу: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / К.В. Луценко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. — Чернівці, 2006. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2006/06lkvskm.zip>
5. Лютко Н.В. Політична реклама у виборчих технологіях: аксіологічно-нормативні виміри та принципи: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Н.В. Лютко; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2008. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2008/08lnvnp.zip>
6. Хромов Л.Н. Рекламная деятельность: искусство, теория, практика /Л.Н. Хромов. - Петрозаводск: АО «Фоллум», 1994 – 356 с.
7. Шовкун І.В. Політична реклама як комунікативний процес: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / І.В. Шовкун; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — К., 2004. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ard/2004/04sivrkr.zip>
8. Яковлева Н.І. Пропаганда як складова політичної комунікації: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Н.І. Яковлева; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2010. [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://www.nbu.gov.ua/ard/2010/10ynispk.zip>

УДК 327.02

І. В. ПАТЛАШИНСЬКА

МИРОТВОРЧІСТЬ: СПРОБА ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ**Патлашинська Ірина Вікторівна** – аспірантка кафедри політології Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)

У статті розглянуто процес становлення та розвитку понятійного апарату, що визначає природу миротворчої діяльності та її окремих різновидів. Висвітлено підходи до визначення термінології, що описує цю діяльність загалом та її специфічні форми.

Ключові слова: миротворчість; миротворча діяльність, операції, місії; операції з підтримки миру, встановлення миру, примусу до миру; гуманітарні акції, інтервенції.

Миротворчество: попытка терминологического анализа. В статье рассмотрен процесс становления и развития понятийного аппарата, определяющего природу миротворческой деятельности и ее отдельных разновидностей. Освещены подходы к определению терминологии, описывающей эту деятельность в целом и его специфические формы.

Ключевые слова: миротворчество; миротворческая деятельность, операции, миссии; операции по поддержанию мира, установление мира, принуждение к миру; гуманитарные акции, интервенции.

Peacekeeping: the attempt of a terminological analysis. The article describes the process of formation and development of the conceptual apparatus that determines the nature of peacekeeping and its individual species. Highlight approaches to defining the terminology that describes this work as a whole and its specific forms.

Keywords: peacekeeping; peacekeeping operations, missions, peacekeeping, peacemaking, peace enforcement, humanitarian action, intervention.

© І. В. Патлашинська, 2011

Постановка проблеми та її значення. Разом із збільшенням кількості миротворчих операцій по всьому світу та кількості країн-учасниць цих операцій зростає нагальна необхідність єдиної та уніфікованої термінології, яка б чітко визначала природу, мету та межі таких операцій. Більшість таких операцій здійснюється багатонаціональними силами і тому для досягнення максимальної ефективності використовується термінологія повинна однаково розумітись усіма націями, силами та персоналом.

Аналіз останніх досліджень свідчить про зростання уваги вчених до термінологічного аналізу миротворчої діяльності. Спробу дослідити понятійний апарат миротворчості зробили відомі науковці О.Нікітін у монографії «Конфлікти, тероризм миротворчість» [8] і в інших працях, зокрема у спільній статті з О. Демуренко «Термінологічні та концептуальні засади операцій з підтримки миру: аналітичний огляд» [13], В. Заємський у книзі «ООН та миротворчість» [4].

Серед вітчизняних науковців провідну роль у вивченні цієї проблематики відіграють дослідження співробітників Інституту міжнародних відносин Київського національного університету. Зокрема, досить ґрунтовно і пізнавально у контексті досліджуваної теми є праця О. Коппель та О. Пархомчука «Миротворча діяльність ООН: аналіз теоретичних поглядів західної політології» [6]. Має певний інтерес і стаття української дослідниці Є.Тихомирової «Міжнародні та регіональні конфлікти: інститут міжнародної миротворчості» [11].

Наше дослідження є спробою систематизувати використання та розуміння різних термінів, пов'язаних з миротворчою діяльністю. Предметом дослідження є співвідношення між різними підви-

дами миротворчої діяльності та виявлення основних розбіжностей між ними. Метою дослідження є аналіз змісту та визначення особливостей кожного виду миротворчих операцій, які в сукупності своїй становлять всю миротворчу діяльність світової спільноти. Зазначена мета визначає необхідність вирішити такі завдання:

- узагальнити і проаналізувати основні підходи до розуміння поняття «миротворчості»;
- виявити відмінності поняття «миротворчі операції» та класична війна;
- дослідити термінологічні відповідники основних складових миротворчої діяльності;
- вивчити сутність понять «операції з підтримки миру», «миротворчі операції», «миротворчі місії», «операції зі встановлення миру», «операції з підтримки миру», «операції з примусу до миру», «гуманітарні акції», «гуманітарні інтервенції», «поліцейські операції».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На сьогоднішній день існують кілька термінів, що використовуються для опису миротворчих процесів – миротворчість, миротворча діяльність, миротворчі операції, миротворчі місії, операції з підтримки миру, операції зі встановлення миру, операції з підтримки миру, операції з примусу до миру, гуманітарні акції, гуманітарні інтервенції, поліцейські операції на території інших держав тощо [3; 8].

Як справедливо зазначає Є. Тихомирова, оскільки численні терміни, що використовуються для опису миротворчої діяльності, мають свою специфіку, їх можна розглядати як самостійні наукові категорії, що створюють понятійне поле досліджуваної проблематики. У той же час всі вони певним чином пов'язані між собою, а поняттям «миротвор-

чість» практично охоплюються всі існуючі сьогодні форми дій з урегулювання конфлікту [11].

Миротворчість загалом і, зокрема, міжнародна миротворчість мають різні визначення у сучасній науці.

Широке трактування миротворчості, як зазначається у статті В. Поздняка, можна знайти у К. Да-аза, який концептуалізував миротворчі операції як «спонтанні інститути», основані на міжнародних конвенційних (неформальних) нормах і процедурах, що веде до формування ще одного, миротворчого міжнародного режиму. У той же час «критичні соціальні теорії» і «критичні дослідження безпеки» прагнуть до деконструкції миротворчості і розглядають її як паліативні заходи, спрямовані на «лікування дисфункції глобальної політекономічної системи з позиції ліберального імперіалізму» [9; 10].

Подібне трактування зустрічаємо у статті «Проблематика сучасної миротворчості» О. Гогоши, де зазначається, що міжнародна миротворчість у широкому розумінні – це «дії, які спрямовані на досягнення угоди між конфліктуєчими сторонами за допомогою певних засобів» [2].

У вузькому змісті слова деякі науковці розглядають міжнародну миротворчість як систему операцій ООН у конфліктних регіонах, здійснюваних від імені світового співтовариства на основі принципів шостої (посередництва і підтримка вже досягнутого миру) і сьомої (силове встановлення миру) глав Статуту ООН [12, с. 76-77].

Таке вузьке трактування миротворчості через категорію «міжнародні миротворчі операції» знаходимо в українському законодавстві. Так, у Законі України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» записано, що «міжнародні миротворчі операції – міжнародні дії або заходи, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту ООН, ОБСЄ, інших регіональних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, згідно з положеннями глави VIII Статуту ООН, а так само дії і заходи багатонаціональних сил, що створюються за згодою Ради Безпеки ООН та проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН» [5].

Замість терміну «миротворчість» використовується словосполучення «миротворчі операції» достатньо часто, причому воно вживається як загальна назва різних видів миротворчої діяльності, здійснюваної для розв'язання конфліктів, запобігання ескалації, припинення воєнних дій, забезпечення правопорядку в зоні конфлікту, проведення гуманітарних акцій, відновлення порушених конфліктом соціальних і політичних інститутів, а також систем життєзабезпечення [9].

Як тотожні щодо поняття «миротворчість» вживається не лише термін «миротворчі операції», але й словосполучення «миротворча діяльність». Миротворча діяльність як сукупність заходів по врегулюванню та вирішенню конфліктів, у тому числі, які вже досягли стадії збройних зіткнень, містять усоби мирні засоби вирішення конфліктів відповідно до глави VI Статуту ООН «традиційні» операції

з підтримки миру, а також операції з примусу до миру, що здійснюються на основі глави VII Статуту ООН.

Разом з тим, деякі дослідники як початкове вживають останнє словосполучення, а похідним від нього вважають миротворчість. Так, відомий російський політолог і дипломат В. Заємський зазначає, що миротворча діяльність містить у собі превентивну дипломатію (preventive diplomacy), миротворчість (peacemaking) – самостійний сегмент миротворчих зусиль, підтримку миру (peacekeeping), примус до миру (peace enforcement) та миробудівництво (peace building). Разом з тим, зазначає вчений, слід розрізняти нюанси, оскільки ці поняття не є набором технічних засобів, що здійснюються один за одним, та можуть бути застосовані на всіх етапах врегулювання [4].

Останніми роками ведеться досить гостра дискусія щодо того, який термін слід вживати, коли мова йде про миротворчу діяльність. На наш погляд, враховуючи існуючі підходи щодо трактування миротворчості, доречно вживати перелічені вище поняття як тотожні – «миротворчість», «миротворчі операції», «миротворча діяльність». Об'єктивно така необхідність існує, оскільки узаконений на сьогодні термін «операції з підтримки миру», що спочатку адекватно відповідав характеру цілей, що покладались на нього в ході першого покоління операцій, а саме: спостереження за домовленостями щодо припинення вогню та розведення сил конфліктуєчих сторін, тепер уже не осягає нову сукупність поставлених завдань.

У відповідь на ці переміни був запропонований новий термін – «операції на користь миру», який був уперше обґрунтований у доповіді Групи високого рівня з операцій ООН на користь миру («Доповідь Брахімі») і з тих часів використовується в документах Департаменту з операцій по підтримці миру [1]. Заперечення країн, що розвиваються, проти осучасненого терміну пояснюються їх прагненням уникнути занадто розширеного тлумачення миротворчих зусиль. Вони побоюються, що формулювання «операції на користь миру» має на увазі в першу чергу словові дії відповідно до глави VII Статуту ООН [4].

Для нас термінологічні особливості не є настільки гострими оскільки паралельно з формулюванням «операції з підтримки миру» чи «операції на користь миру», чи навіть частіше, ми використовуємо поняття «миротворчість» чи «миротворчі операції», що є більш ширшим та відповідає англійському «peacemaking».

Миротворчі операції містять як політичний аспект, так і використання збройних сил і за багатьма фундаментальними принципами відрізняються від класичних бойових дій та традиційної битви. Вони належать до широкої групи військових дій, що загальновідомі як «операції відмінні від війни». Протягом останніх років ці операції набули надзвичайної популярності. Це особливо чітко прослідковується на території СНД.

Операції відмінні від війни. Протягом останніх років термін «операції, відмінні від війни» набув особливо широкого вжитку. Можливо коректніше

навіть буде сказати: «використання збройних сил не для воєнних цілей». Такі операції містять:

- різні миротворчі операції;
- міжнародні поліцейські операції, такі як ліквідація міжнародних кримінальних угруповань, боротьба з тероризмом, піратством, нелегальною торгівлею зброєю та наркотиками, та охорона стратегічно важливих об'єктів, таких як атомні електростанції, порти і т.ін.;
- законна інтервенція.

Деколи в операціях, відмінних від війни, збройні сили використовуються для очищення після великих катастроф, природних чи спричинених людьми; різних видів порятунку та проведення гуманітарних операцій.

На відміну від «класичної» війни, ці операції не мають на своїй меті арешт чи окупацію території ворога чи руйнацію його політичної, економічної та військової структури чи розгром його збройних сил. За рідкими випадками ці операції не проводяться проти держави, а лише проти збройних сил, організацій та рухів, що перешкоджають її нормальному існуванню. В більшості випадків такі операції мають обмежені цілі, які чітко визначаються ще до початку цих операцій. Багато таких операцій здійснюються спільними зусиллями декількох держав та відповідно до мандату міжнародної організації.

«Нетрадиційні» операції збройних сил.

Використовуючи збройні сили для невоєнних цілей на додаток до традиційних операцій, таких як захист, атака і т. ін. війська проводять «нетрадиційні» операції, що нехарактерні для «класичної» війни. Такі нетрадиційні операції містять: розмежування комбатантів; моніторинг угод щодо припинення вогню; сприяння досягненню політичних домовленостей; контроль за зброєю на ворогуючій стороні; роззброєння бандитських формувань; здійснення пошуку та конфіскації зброї; контроль за демілітаризованою та буферною зонами; різні форми моніторингу території (облаштування контрольно-пропускних пунктів, охорона поштових відділень, автозаправних станцій та інше); підтримка закону та порядку; припинення порушень домовленостей щодо перемир'я; охорона гуманітарної діяльності та, у деяких випадках, їх реалізація; допомога в організації та відновленні структур, що сприяють щоденному життю цивільного населення; допомога в проведенні переговорів між воюючими сторонами. Іншими словами, «нетрадиційні» операції збройних сил – це поєднання поліцейських дій, протиповстанських операцій, миротворчі операції та реалізація функцій окупаційного органу. Підтримка миру (Peacekeeping). Підтримка миру – узагальнений термін, що визначає декілька видів діяльності, що спрямована на: врегулювання конфлікту; запобігання ескалації конфлікту; припинення бойових дій; підтримка закону та порядку в конфліктній зоні; проведення гуманітарних акцій; відновлення соціальних та політичних інституцій чи функцій було порушено під час конфлікту; відновлення основних умов для щоденного життя. Відмінною рисою операцій з підтримки миру є те, що вони проводяться у відповідності з

мандатом ООН чи іншої регіональної операції, до функцій якої входять підтримка миру та міжнародної безпеки. Англomовні джерела називають операції з підтримки миру, як «peace operation» (США) та «peace support operation» (НАТО).

Миротворчі операції діляться на наведені нижче види, характеристика яких, на нашу думку, найбільш вдало зроблена в англomовній статті О.Нікітіна та О. Демуренка Basic Terminology and concepts in International Peacekeeping Operations: An Analytical Review [13].

Операції (акції) зі збереження миру (Operations (or Actions) to Preserve Peace).

Деякі джерела характеризують такі операції як «військова підтримка дипломатії» (Збройні сили США) або «місії по запобіганню конфліктам» НАТО. Цілями операцій зі збереження миру є наступні:

- запобігання погіршенню ситуації на внутрішньому та міжнародному рівні, запобігання збройним діям;
- вирішення та регуляція конфлікту.

Несилові політичні та дипломатичні методи грають першочергову роль у досягненні цих цілей, наприклад, посередництво, допомога в організації переговорів, розвиток та виконання компромісних рішень щодо конфлікту як у цілому, так і в окремих його складових (превентивна дипломатія).

У міжнародно-правовій доктрині найпоширенішим є поділ мирних засобів вирішення міжнародних спорів на дипломатичні (політичні) та правові (судові). До дипломатичних належать переговори, добрі послуги, посередництво, обслідування та примирення [13].

При здійсненні такої діяльності роль миротворчих сил полягає в:

- налагодженні та підтримці контактів між ворогуючими сторонами з метою встановлення довіри;
- забезпеченні безпеки політичної системи, що відіграє миротворчу роль;
- запобіганні та врегулюванні інцидентів, учасниками яких можуть стати озброєнні формування з метою перешкодити мирному врегулюванню конфлікту;
- діяльність як гаранта виконання домовленостей щодо припинення вогню.

Одним із важливих напрямків використання збройних сил для збереження миру є превентивне розгортання колективних чи міжнародних миротворчих сил у зоні можливої чи вже наявної ескалації конфлікту. Таке розгортання також відіграє важливу політичну та психологічну роль у мирному процесі, бо миротворчі сили розглядаються як гарант того, що жодна ворогуюча сторона не досягне військової перемоги шляхом раптового порушення перемир'я чи переговорного процесу.

Миротворчі операції (Peacemaking Operations).

Миротворчі операції проводяться за згодою всіх ворогуючих сторін чи на їхній запит. Наприклад, сторони можуть вирішити, незалежно чи під тиском міжнародних організацій чи окремих держав, припинити воєнні дії, але вони неспроможні це зробити без допомоги світової спільноти чи міжнародних миротворчих сил.

Серед цілей таких операцій виділяють наступні:

- допомога в припиненні воєнних дій;
- організація переговорного процесу.

Політичний аспект полягає в налагодженні контактів як прямих, так і через посередників, з метою припинення вогню. У цьому процесі озброєні миротворчі сили виконують наступні місії:

- розмежування воюючих сторін, включаючи встановлення демілітаризованих та буферних зон уздовж лінії між двома сторонами;
- моніторинг припинення вогню;
- допомога в підписанні угоди про перемир'я стосовно військових аспектів;
- запобігання та придушення спроб продовжувати бойові дії, включаючи такі спроби зі сторони непокірних польових командирів;
- налагодження контактів між польовими командирами та урядовими військами з метою розв'язання специфічних проблем, пов'язаних з припиненням вогню в різних місцевостях для встановлення там миру;
- запобігання ситуаціям, що можуть сприяти відновленню війни;
- підтримка закону і порядку в демілітаризованих та буферних зонах;
- охорона стратегічних об'єктів, таких як: водосховища, електростанції, фабрики, пошкодження яких спричинять великі незручності місцевому населенню;
- допомога в проведенні гуманітарних акцій, включаючи їх охорону та супровід.

Миротворчі операції, в основному, розпочинаються на етапі, коли сторони погоджуються припинити вогонь та закінчуються, коли перемир'я вже підписане.

Операції з підтримки миру (Peacekeeping operations).

Як сказав колишній Генеральний секретар ООН Д. Хаммаршельд: «Операції з підтримки миру є щось середнє між методами мирного розв'язання спорів (Глава VI) і примусовими заходами (Глава VII)», тобто миротворчі контингенти є поліцейською силою [7, с. 42]. Операції з підтримки миру також проводяться за згодою однієї чи всіх сторін конфлікту та підпадають під одну з двох категорій.

Перша з категорій містить операції з підтримки миру, що є логічним та практичним продовженням операцій зі встановлення миру. Після того як перемир'я вже було підписано, розпочинаються переговори з мирного врегулювання конфлікту.

Друга категорія містить операції, призначені для реалізації попередньо підписаних угод. Одним із прикладів є операція НАТО, що проводилась у Боснії, як наслідок Дейтонських домовленостей.

Що стосується військової частини, то миротворчі сили на додаток до інших миротворчих місій виконують наступні завдання:

- здійснювати моніторинг домовленостей про перемир'я в частині, що стосується військових аспектів, а також встановлення ліній припинення вогню, буферних та демілітаризованих зон та зон з різними спеціальними режимами;
- допомога в обміні територіями, якщо це сприятиме мирному врегулюванню конфлікту;

- допомога в організації містечок для біженців та збірних пунктів для видворених громадян;

- підтримка закону і порядку та допомога в організації цивільної влади на підконтрольних територіях;

- розслідування скарг та претензій щодо порушення перемир'я;

- організація збору та моніторингу певних видів зброї, першочергово зброї великого калібру.

Як правило, операції з підтримки миру завершуються, коли зникає будь-яка вірогідність відновлення воєнних дій.

Примусові акції є діями, які застосовує ООН згідно з положенням Статуту проти держав, що створюють загрозу миру, порушують мир та вчиняють агресію. Статут ООН забороняє вдаватись до війни для реалізації міжнародної політики чи для розв'язання спорів. Рада Безпеки (РБ) ООН володіє широким спектром заходів для застосування примусових заходів проти будь-якої держави, що порушує заборону. Примусові заходи можуть містити не лише використання збройних сил, але й наступні: економічна блокада, зупинка залізничного та повітряного сполучення. Примусові заходи застосовуються РБ ООН від імені ООН. Ці заходи застосовуються як під час міжнародного так і під час внутрішнього збройного конфлікту.

Операції з примусу до миру (Peace Enforcement).

Операції з примусу до миру містять у собі як загрозу використання, так і безпосереднє використання збройних сил з метою примусити ворогуючі сторони припинити вогонь та шукати мир. Такі операції можуть містити бойові дії, реалізовані миротворчими силами з метою розділити та обеззброїти ворогуючі сторони. Операції з примусу до миру проводяться як проти однієї сторони, так і проти всіх сторін, що відмовляються підкоритись вимогам припинити вогонь.

На практичному рівні операції з примусу до миру містять:

- реалізацію міжнародних санкцій проти ворогуючих сторін чи проти сторони, яка провокує конфлікт;

- ізоляцію конфліктних зон та запобігання розповсюдженню зброї, а також проникненню туди збройних формувань;

- здійснення ракетних чи повітряних ударів по стороні, що відмовляється припинити бойові дії;

- швидке розгортання миротворчих сил у зоні бойових дій для реалізації покладених на них обов'язків.

Після завершення операцій з примусу до миру збройні сили приступають до виконання завдань більш типових для миротворчості. Слід також зазначити, що більшість операцій з примусу до миру згодом набирають рис класичної війни. Такими прикладами є операції ООН у Кореї протягом 1950-1953 років та Бура в пустелі проти Іраку.

Операції з відбудови миру (Peace-Building Operations).

Ці операції репрезентують цілий спектр дій та заходів, що можуть бути застосовані по закінченні воєнної фази конфлікту. Їх ціллю є запобігання відновленню конфлікту. На додаток до військових

заходів, які застосовують операції з примусу до миру, операції з відбудови миру включають: відновлення соціальних та політичних структур та інститутів відповідальних за унеможливлення відновлення конфліктної ситуації; відновлення довіри між ворогуючими сторонами; забезпечення принаймні мінімальної гарантії миру між цивільним населенням; вирішення проблем біженців та інших категорій, які постраждали під час конфлікту; відбудова структур відповідальних за економіку, правопорядок, освіту, охорону здоров'я. Говорячи загалом, в операціях з відбудови миру беруть участь як цивільні, так і військові миротворчі сили. Повноваженнями військових є виконувати фінальну демобілізацію тепер уже колишніх воюючих сторін.

Гуманітарні акції (Humanitarian Actions).

Гуманітарні акції, в більшій чи меншій мірі, є частиною всіх миротворчих операцій. На додаток, вони реалізуються незалежно від інших дій спрямованих на закінчення конфлікту та відновлення миру. Гуманітарні акції проводяться для надання допомоги. Вони допомагають у щоденному житті цивільному населенню, яке стало жертвою військових дій. Дуже часто ці акції здійснюються шляхом

спільних зусиль миротворчих сил та міжнародних організацій як урядових, так і неурядових.

Гуманітарні акції полягають в: - доставці їжі, ліків, медичного персоналу, палаток і т.ін. у зону конфлікту; - створенні медичних закладів, наметових містечок, пунктів роздачі продуктів, шкіль і т.ін.; - евакуації певних груп населення; - похованих загиблих.

Першим завданням миротворчих сил є охорона персоналу, що здійснює гуманітарну місію, а також охорона обладнання, продуктів, медикаментів та інше. Практика показує, що в основному самі військові і здійснюють гуманітарну діяльність. У деяких джерелах зустрічається назва «гуманітарні місії».

Висновки. Отже, незважаючи на різні підходи до розуміння миротворчості та миротворчих операцій ми прийшли до висновку, що це сукупність заходів щодо врегулювання або запобігання конфлікту. Важливо зазначити, що зміст, який у собі несе поняття «миротворчі операції», весь час знає еволюції разом із удосконаленням самого досвіду проведення цих операцій. Також важливо, що миротворчі операції належать до операцій відмінних від війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гвоздь В. Миротворчість – це не прогулянка на війну [Електронний ресурс] / В. Гвоздь // Камуфляж. – 2007, № 5 (54).: Режим доступу : http://www.kit.com.ua/ka/index.php?id=1&id_art=63.
2. Гогош О. Проблематика сучасної миротворчості [Електронний ресурс] / О. Гогош Україна-НАТО: регіональний вимір. – Матеріали всеукр. науково-практ. конференції. – Львів. – 2008. – Режим доступу: <http://natoua.org/index.php>.
3. Доклад Группы по операциям ООН в пользу мира. /2000/ 809. – Нью-Йорк. – ООН. – 2000. – 75 с.
4. Заемский В.Ф. ООН и миротворчество. Курс лекций. [Текст] / В.Ф. Заемский – М. : Международные отношения, 2008. – 312 с.
5. Закон України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=613>.
6. Коппель О.А. Миротворча діяльність ООН: аналіз теоретичних поглядів західної політології / О. Коппель, О. Пархомчук. – Актуальні проблеми міжнародних відносин. – В. 58. – Ч. II. – 2005. – С. 97-100.
7. Мы, народы: роль Организации Объединенных Наций в XXI веке. Доклад Генерального секретаря [Електронний ресурс] // А/54/2000 27 марта 2000 года. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/conferen/millennium/2000.doc>.
8. Никитин А.И. Конфликты, терроризм миротворчество [Текст] / А.Никитин. – М.– Навона. – 2009. – 232 с.
9. Операции ООН по поддержанию мира, Обзор деятельности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/peace/pko/view.htm>.
10. Поздняк В. Концепции миротворчества в исследованиях проблем международной безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nato.w-europe.org/show.php?art=95&rubr.37>.
11. Тихомирова Є.Б. Міжнародні та регіональні конфлікти: інститут міжнародної миротворчості [Текст] / Є.Тихомирова. – Слов'янський вісник. – Рівне. – 2010. – №9. – С. 152-161.
12. Юргенс И.Ю. Архитектура евроатлантической безопасности / Под общей редакцией проф. И. Юргенса, акад. чл.-корр. А.Дынкина, В. Барановского. [Текст] / И.Ю. Юргенс. – М.: Экон-Информ. – 2009. – 124 с.
13. Demurenko Andrei. Basic Terminology and concepts in International Peacekeeping Operations: An Analytical Review [Text] / Andrei Demurenko Alexander Nikitin // Low Intensity Conflict & Law Enforcement. – London. – Frank Cass. – 1997. – V.6. – P. 111-126.
14. Rikhye J. The Thin Blue Line: International Peacekeeping and its Future [Text] / J.Rikhye, M. Harbottle, B. Egge. – New Haven. – Jule University Press. – 1974. – P. 11.

УДК 378.1

І. В. ЧОВГАН

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ – СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Човган Ірина Валентинівна – аспірантка відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень (м. Київ)

Розглядається питання місії європейської інтеграції вищої освіти України з іншими європейськими країнами, умови утворення єдиного європейського простору вищої освіти, які виникли через внутрішні та зовнішні виклики для вітчизняної політики та зумовили орієнтацію в європейському напрямі нашої держави.

Ключові слова: європейська інтеграція, вища освіта, модернізація державної політики, політична стратегія, елітна освіта, вищий навчальний заклад, єдиний простір вищої освіти.

Рассматривается вопрос миссии европейской интеграции высшего образования Украины с другими европейскими странами, условия образования единого европейского пространства высшего образования, которые возникли через внутренние и внешние вызовы для отечественной политики и обусловили ориентацию в европейском направлении нашего государства.

Ключевые слова: европейская интеграция, высшее образование, модернизация государственной политики, политическая стратегия, элитное образование, вуз, единое пространство высшего образования.

The question of the mission of higher education of European integration of Ukraine and other European countries, the terms of the single European area of higher education that result from internal and external challenges to national policy and led to the orientation in the European direction of our country.

Keywords: European integration, higher education, modernization of public policy, political strategy, elite education, higher education, the only Higher Education.

© І. В. Човган, 2011

Проблема впровадження політичної стратегії модернізації освіти представляє собою складний процес, оскільки вимагає конструктивного злагодженого підходу (влади і системи освіти) та аналізу проблемних ланок, що впливає на кожне політичне рішення у сфері вищої освіти. До того ж, кожне політичне рішення має своїх прихильників та опонентів, що пояснюється певним ступенем конфліктності між компромісів і не може бути виключно однозначно позитивним.

Тим часом, якщо проаналізувати тенденції у глобальному часі, то вирізняється комплекс переваг, яким віддає належне та частина світу, до якої належить Україна, що не може не впливати на внутрішню ситуацію в нашій Державі. Відповідно до цієї політичної ситуації, необхідно реагувати на виклики, що дозволить, за можливості швидкої реакції, утримувати внутрішню політичну стабільність, яка напряму залежить від зовнішнього середовища.

Якщо розглядати вплив політичного середовища, яке формує політичну стратегію, то причиною затримки розвитку вищої освіти є невідповідність стратегії у порівнянні зі світовим розвитком або неефективне впровадження стратегії модернізації вищої освіти в Україні. Так, якщо звернути увагу на формування Європейського Союзу, то він бере початок від політично-економічної інтеграційної структури, яка стосується питань освіти у зв'язку з прямою залежністю та природною спадковістю. З іншого боку, Європа, на фоні біполярного протистояння, зайнявши вигідну позицію розвитку на благо континенту, зміцнила свою позицію та здобула прогнозовану стабільність на світовій арені.

Отже, інтеграційна стратегія у вищій освіті робить можливим виживання на тлі міжнародної конкуренції за сфери впливу.

Модернізація вищої освіти України в результаті своєї діяльності є спадкоємицею історичного впливу на суспільство та державу (домодернізаційний період) та має логічне продовження, що уявляється як вдала перспектива (післямодернізаційний період). Відповідно, реальність змушує при формуванні політичної стратегії враховувати обидва етапи. Для України принципово важливо не тільки зберегти загальновідомі досягнення вітчизняної системи освіти, але й забезпечити інтенсивний рух уперед у цій сфері [8, с. 42].

Внаслідок реалізації політичної стратегії модернізації вищої освіти в контексті європейської інтеграції Україна має:

1) гармонізацію архітектури вітчизняної вищої освіти з європейською освітою в рамках Болонської декларації;

2) отримана українськими студентами освіта стане прийнятною для роботодавців на всій території Європи, а також для іноземних менеджерів на території України;

3) студенти отримають можливість навчання за програмами мобільності в іноземних навчальних закладах, а викладачі – обмінюватися досвідом;

4) студенти зможуть накопичувати академічні кредити і використовувати їх, наприклад, для здобуття другої вищої освіти і для здійснення освіти протягом життя;

5) з'явиться нова можливість для глибокого вивчення іноземних мов як у рідному навчальному закладі, так і в країнах, де на цих мовах роз-

мовляють. Першим і найбільш значним кроком у розвитку вищої освіти України стали зміни, які пов'язані із визначенням позиції Української держави по відношенню до тих процесів, що відбуваються в Європі. Справа в тому, що мова йде про створення інноваційного освітнього сектора, який веде за собою ряд реформ, а не змушує систему вищої освіти самостійно адаптуватися до європейських тенденцій розвитку чи владу директивно застосовувати локальні реформи або санкції, змінюючи механізм управління та функціонувати нарікаючи на недофінансування із бюджету. Реформування чи інноваційний розвиток окремих секторів здійснювати неефективно, оскільки вітчизняна вища освіта багато років знаходилася без суттєвої модернізації.

Другий пункт представляє собою пошук ефективних інструментів і засобів державної політики. Адже програми, постанови, накази та інші законодавчі акти, в значній мірі, обмежують автономію вищих навчальних закладів і суперечать принципам європейської освіти. Чітке розмежування повноважень, у контексті автономії, на законодавчому рівні між державою і університетом спростить відносини на рівні держава-університет і простимулює останнього до відповідальності за якість освітнього продукту, а присутність держави зведеться до якості політичного суб'єкта.

Нарешті, третій аспект пов'язаний з визначенням пріоритетів державної політики розвитку вищої освіти у розрізі всієї міжнародної сцени. Не таємниця, що українці віддають перевагу європейській освіті чи американській, натомість вітчизняна вища освіта не визнається в Європі та США. Пріоритетна позиція єдиного європейського простору вищої освіти полягає у зайнятті ключової позиції на освітньому ринку та забезпеченні престижної привабливої елітної європейської освіти. Таким чином, основні завдання для державної політики модернізації вітчизняної вищої освіти вирішує стратегія інтеграції з європейськими країнами. Нам надається реальна можливість отримати рівноправний статус в європейському освітньому просторі, який визначає розвиток Європи на ціле покоління вперед [7, с. 36].

Елітною називають освіту високої якості (в англійській літературі – high quality education, іноді – elite education) [1, с. 25]. Інститут освіти історично виник саме як елітний продукт, якщо середня освіта є загальнообов'язковою на сьогоднішній день, то вступ до вищих навчальних закладів здійснюється на конкурсній основі. На початковому етапі розвитку суспільство не мало спеціальних освітніх інститутів, а пізніше освіта стає масовою. Отже, знання та вимоги до них, які вважалися особливими, ставали звичними, а суспільство потребувало нових знань та нових вимог. Елітна європейська вища освіта орієнтується на філософію вибірковості та особливості, де престиж визначається професіоналізмом. Крім того, це освіта, яка відповідатиме найвищим критеріям якості через виховання стремління до творчості особистості та вміння робити оптимальний вибір у будь-якому завданні. Необхідно вчити думати і розуміти, а не

запам'ятовувати, але не думати. Недоцільно вчити один раз і навіки, після закінчення навчального закладу такий фахівець безнадійно приречений на володіння застарілою інформацією, тому система європейських цінностей передбачає мобільність, яка задовольняє безцінний обмін досвідом, та освіту протягом життя. Цінностям навчити неможливо, вони формуються впродовж життя людини, ґрунтуючись на її духовно-моральних чеснотах.

Важливо, що попит на елітну освіту існує тоді, коли в суспільстві працює соціальна мобільність, тобто найбільш талановиті, розвинені, прогресивно налаштовані люди займають ключові позиції. В іншому випадку потенційні лідери маргіналізуються, не використавши власного потенціалу, або покидають державу.

Вища освіта у XX ст. диференціювалася на елітну та неелітну, головним чином через недоступність університету, що пов'язувалася із оплатою за навчання. З середини XX ст. і особливо з настанням XXI ст. можна зафіксувати загальноосвітню тенденцію – прагнення до демократизації освіти, яка включає в себе рух від елітарної освіти, ставлячи людей у нерівні умови конкуренції за отримання доступу до освіти вищої якості (тобто означаючи дискримінацію людей по соціальним, а також національним і іншим критеріям), до елітної, де освіта високого рівня доповнюється її великою відкритістю [1, с. 33]. Елітарна освіта – освіта дітей вузького кола, в яке входять люди за критеріями знатності, багатства, зв'язками [1, с. 33-34].

Наприклад, «США виробляють на сьогоднішній день 40% світової наукової продукції, що само собою дає величезну перевагу американським університетам» [1, с. 249]. Вища освіта в Америці децентралізована, в ній значну роль відіграють місцеві органи влади, а управління та аналітичні функції здійснює Федеральне міністерство освіти; дорога, за наявної привабливої системи кредитування навчання студентів на урядовому рівні та рівні недержавних фондів; пріоритетною визнана підтримка талановитої молоді за рахунок асигнувань і грантів на державному та благодійному рівнях; розвиток вищої освіти та освітніх програм стоїть на першому місці у передвборчих завданнях політиків. Основні повноваження делеговані штатам, які забезпечують організацію і функціонування освітньої системи штату на «власний розсуд» [6, с. 23].

Вищий навчальний заклад як освітній інститут займає позицію головного актора в глобальній системі знань, тим самим перетворюючись на один з ключових факторів конкурентоспроможності тієї або іншої країни. Провідні університети світу відіграють фундаментальну, основну роль у формуванні еліти в суспільстві. Водночас глобалізація економіки, політики і культури підштовхує орієнтацію вищої освіти на глобальний ринок праці й технологій [11, с. 84]. Проблема досягнення випускників вітчизняних університетів найкращих позицій залежить від приналежності навчальних закладів України до статусу елітних. Виникає проблема необхідності визначення кордонів простору інтеграції національних систем освіти в рамках Європи, світу [12, с. 74]. На думку Д. Белл [2], у постіндустріаль-

ному суспільстві основою інтеграції держав стає виробництво знань, а центром його виробництва став університет.

Елітна освіта будь-якої держави – частина загальної світової системи освіти, яка залежить від неї. Тому на елітну освіту впливає суспільство, яке висловлює власне ставлення до неї, та державна політика у сфері вищої освіти. Зрозуміло, що від вітчизняної інтеграційної політики залежить місце і роль кращих навчальних закладів в європейському та світовому інтеграційному процесі. Зважаючи на гостру конкуренцію в сучасному світі, саме між найкращими університетами та відмінності між освітніми системами різних країн, що пов'язані з історичними особливостями їхнього розвитку, традиціями, економічною і політичною структурою країн, мобілізаційними та інноваційними типами розвитку єдиний європейський простір вищої освіти дає уніфіковані (єдині) принципи та підходи до розвитку європейської системи освіти. На сучасному етапі розвитку суспільства превалюють не дивергентні, а конвергентні процеси в освітніх системах. Глобалізаційні процеси в сучасному світі (в більшій чи меншій мірі) вплинули на зближення різних типів освітніх систем [1, с. 264].

О.І. Козієвська [4, с. 180] визначає такі основні світові тенденції розвитку вищої освіти у другій половині XXI століття: масовізація освіти (попит на вищу освіту щорічно зростає на 6%), скорочення державного фінансування сектора вищої освіти (на початку 80-х років відбулося планомірне скорочення державної фінансової підтримки тих секторів, де можливий перехід від бюджетного фінансування до інших джерел), зростання конкуренції на світовому ринку освітніх послуг (європейські країни за низкою освітніх показників значно поступаються Сполученим Штатам Америки, зокрема в Європі показник фахівців з вищою освітою вдвічі нижчий, ніж у США) та інтернаціоналізація освіти (виявляється в підвищенні академічної та професійної мобільності, зростанні міжвузівського співробітництва, використанні міжнародних процедур акредитації). Всі ці аспекти вплинули на необхідність створення європейського правового поля (єдиного простору вищої освіти) для надання транснаціональних освітніх послуг.

Однією з найважливіших умов подальшого зміцнення ЄС – освітня інтеграція, яка відображає процеси зближення західноєвропейських країн і сприяє їхньому розвитку [5, с. 190]. Вітчизняна державна політика на міжнародній арені визначається, головним чином, прагненням прискорення процесу входження до ЄС, де інтеграційна політика у вищій освіті може стати визначальною на євроінтеграційному шляху України.

Визначну роль в об'єднанні країн Європейського континенту відіграють університети, що представляють собою дослідні центри, вищу школу, вогнище культури та мистецтва. Саме вони відіграють роль інтелектуального лідера, первинної матриці формування загальноєвропейського мислення. Університети, розвиваючись на основі плюралізму думок, концепцій, доктрин, створюють науковий потенціал і нові технології, оберігають історичні

традиції і моральні цінності, виховуючи молодь.

Завдяки історичним обставинам та географічному розташуванню Україна не може бути на периферії загальноєвропейських процесів і створення єдиного європейського простору вищої освіти. «На шляху до Європи Україні потрібно створити могутню індустрію знань. Причому її створення є головним, а не другорядним завданням, виконання якого можна було б відкласти на майбутнє, коли будуть вирішені головні проблеми» [3, с. 151]. Її роль у формуванні нової європейської архітектури має глибоке коріння і суттєве підґрунтя у християнстві, загальнолюдських цінностях та обумовлена внеском у формування світової історії і європейської цивілізації. Європейський вибір України не випадковий – він є логічним продовженням давніх історичних традицій та спільної культурної спадщини з рештою європейських держав [10, с. 258]. «Українці переймали найбільш передові ідеї, ідеології, традиції співжиття. Саме ці здобутки стають тією основою, на якій ми можемо будувати подальші відносини з країнами Європи» [9, с. 138].

Імпорт європейських освітніх технологій дозволяє на короткострокову перспективу створити конкурентоспроможні на світовому ринку освітні заклади, створюючи сприятливе середовище функціонування української системи освіти. Таким чином, саме імпорт освітніх технологій сприяє покращенню стійкості вітчизняної освіти щодо конкуренції з будь-якими, навіть передовими, освітніми системами розвинених країн світу. Ситуація може загостритися в протистоянні між американською і європейською освітньою моделлю, де Україна обирає стабільно сильне колективне співробітництво на противагу можливого поглинання з боку монопольного гравця.

Інноваційна політика Української держави, проєктуючись (спрямовуючись) на міжнародне співробітництво, віддає перевагу євроінтеграційному співробітництву у зв'язку з тим, що:

- єдиний простір вищої освіти – це проєкт, який має мету, завдання, стратегію, широке коло гравців певного регіону та різноманітні ресурси для реалізації поставлених завдань;

- елітна європейська освіта орієнтується на залучення широкого кола абітурієнтів не тільки з країн Європи;

- відкриття кордонів та освітньої інфраструктури на умовах рівноправ'я зближить країни регіону в системі міжнародної кооперації.

Очевидно, що проблема стратегії модернізації повинна підкорюватися логіці геополітичного та геостратегічного характеру. У випадку з геополітикою вітчизняна поведінка змушена базуватися, виходячи із тієї ситуації, що склалася, і поступово інтегруватися. В іншому випадку мова йде про формування певного напрямку розвитку, який визначить майбутнє освітньої системи.

Функціонування системи освіти, поза сумнівом, залежить не тільки від формування державної політики, а й управління цією системою. Активну роль у ній відіграє менеджмент, якщо в системі вітчизняної вищої освіти до європейської інтеграції це місце займає держава, то після цього про-

цесу університет здобуває автономію, а в системі крім держави, навчального закладу, студента і роботодавця з'являється новий гравець міжнародного значення (іноземний студент, роботодавець, навчальний заклад, держава), який робить можливим функціонування нашої системи в зовнішньому середовищі та забезпечує вимогливий контроль міжнародного рівня. Саме в такій формі система, використовуючи внутрішні ресурси, об'єктивно піддається впливу зовнішнього середовища та показує реальну здатність конкурувати з ним, чим підтверджує своє право на виживання. При цьому дуже важливо, що європейська інтеграційна система зрівнює можливості країн-учасниць у стандартах вимог єдиного простору вищої освіти.

Отже, пріоритетними завданнями для державної політики модернізації вищої освіти є відповідність процесів розвитку вищої освіти України та Європи, підвищення якості людських ресурсів, задоволення потреб вітчизняного ринку праці, забезпечення конкурентоспроможності рівня освітніх послуг і якості продукту та формування соціального капіталу в системі освіти. З цими завданнями пов'язана найвища ціль формування суперелітарного українського університету, що орієнтовані на виробництво кадрів європейського зразка і мають суттєві переваги над освітою інших держав. Важливим напрямком модернізації стане система контролю за якістю та моніторингу ринку праці. В цьому руслі важлива позиція бізнесу як роботодавця, де великий бізнес фактично та формально виступає не тільки основним замовником, але й головним стимулятором чи генератором науково-освітнього середовища. Проблема периферійних навчальних закладів полягає в тому, що університети мегаполісів більш орієнтовані на адаптовані до змін в економіці, в яких, як правило, зосереджені економічні центри, і мають стратегічне уявлення про ситуацію. Основні наукові та освітні ресурси, зосереджуючись у головних корпусах навчального закладу, обрікають філіали на капітуляцію, а реконструк-

ція системи якості в рамках європейських вимог та стандартів змусять менеджерів відмовитися від традиційних принципів управління.

У цьому контексті європейська стратегія модернізації вищої освіти України вирішує принципово актуальні питання національного масштабу: підвищення якості освітньої та наукової діяльності, досягнення оптимізації, забезпечення відповідальності та збільшення ефективності менеджменту вищого навчального закладу, покращення привабливості української освіти. Крім того, знімається питання жорсткого бюрократичного державного управління, відсутності умов для взаємодії освітньої системи з роботодавцями та суспільством. Розвиток та імплементація системи освіти протягом життя дасть можливість застосування новітньої інформації через нові технології освіти для фахівця, що вже здобув освіту.

Узагальнюючи все проаналізоване, сучасна освіта України, будучи повноправним учасником міжнародної конкуренції, змушена реагувати на збільшення відкритості та динамічності зовнішніх викликів. Саме відсторонення від цих процесів виявляється найзначнішим стимулом для зародження, функціонування, розвитку та модифікації негативних процесів. Таким чином, європейський єдиний простір вищої освіти пропонує якісну реконструкцію сучасної системи розробки та реалізації державної політики, в першу чергу, за рахунок залучення механізмів конкуренції та спільного прийняття рішення та за рахунок залучення іноземних представників освітніх послуг. Одночасно відбувається перехід на європейські стандарти у сфері контролю і оцінки за якістю, а також фінансування освіти, що забезпечує проведення активних заходів з досягнення на короткострокову перспективу відповідності освітньої системи України до основних вимог Болонського процесу. Збереження концептуальної єдності європейського культурного простору вибудовує та фіксує активний взаємозв'язок з державами регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ашин Г.К. Мировое элитное образование [Текст] / Г.К. Ашин. – М.: Анкил, 2008. – 360 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [Текст] / Перевод с английского. Изд. 2-ое, испр. и доп. – М.: Academia, 2004. – 788 с.
3. Біляцький С., Добровольська А. Економіка, заснована на знаннях [Текст] // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць / Гол. ред. Плотніков О.В. – Вип. 1 (66). – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2011. – С.146 – 155.
4. Вища освіта: європейський вимір та українські перспективи [Текст]. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
5. Вульфсон Б.Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века [Текст]. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – 208 с.
6. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство [Текст] / Д.І. Дзвінчук. – К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2003. – 240 с.
7. Кільова Г.О. Нова філософська парадигма освіти в контексті цільових установок Болонського процесу [Текст] // Політологічний вісник. 36-к наук. праць. – К.: ТОВ «XXI СТОЛІТТЯ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР», 2005. – Вип. 20. – С. 34-47.
8. Москардини А., Власова Т. От концепции к действию – опыт ДонНУ по реализации основных положений Болонского процесса [Текст] // Модели гармонизации национальных и международных стандартов освіти у контексті Болонського процесу. Матеріали Міжнародного семінару 27-28 травня 2004 року, проведеного у Львівському національному університеті імені Івана Франка. – Львів: Літопис, 2004. – С.42-51.
9. Проневич В.О. Євроінтеграційна політика України: історичний екскурс [Текст] // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В.П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 78. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 127 - 138.
10. Тараненко Г.Г. Молодь і євроінтеграційні імперативи України [Текст] // Політологічний вісник. 36-к наук. праць. – К.: «ІНТАС», 2008. – Вип. 36. – С. 258-267.
11. Тимошенко О.І. Державна освітня політика України: визначення пріоритетів [Текст] // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В.П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 87. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 79 - 87.
12. Шевченко Н.И. Интеграционные тенденции в образовании: мировая и отечественная теория и практика [Текст] // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. ред. В.П. Бех. – Вип. 65. – Ч. 1. - К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – С. 73 - 79.

УДК 328.187

О.В. ПРОЦЕНКО

ЛОКАЛЬНА МОДЕЛЬ ПАРТИСИПАЦІЇ ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДИ**Проценко Олександр Валерійович** – аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ)

Аналізуються механізми реалізації моделі взаємодії органів влади і громадян на основі найбільш повного включення останніх у процес прийняття рішень і управління. Розглядаються роль і особливості політичної участі в рамках даної моделі на рівні місцевого самоврядування.

Ключові слова: демократія, партисипація, самоврядування, прийняття рішень, громадськість.

Анализируются механизмы реализации модели взаимодействия органов власти и граждан на основе наиболее полного включения последних в процесс принятия решений и управления. Рассматриваются роль и особенности политического участия в рамках данной модели на уровне местного самоуправления.

Ключевые слова: демократия, партисипация, самоуправление, принятие решений, общественность.

The mechanisms of realization of model of co-operation of organs of power and citizens are analysed on the basis of the most complete including of the last in the process of acceptance decisions and management. A role and features of political participation is examined within the framework of this model at the level of local self-government.

Keywords: democracy, participation, self-government, making decision, public.

© О.В. Проценко, 2011

Процес становлення України як демократичної, соціальної, правової держави зумовлює поступове перетворення українського народу з об'єкта державного управління на пріоритетний суб'єкт влади. Але в контексті цього, безперечно конструктивного процесу, перед науковцями все більш гостро постає проблема, яка полягає в тому, що вкорінена в українське політичне буття усіх рівнів система представницької демократії, як і демократія взагалі, має свої специфічні вади, головною з яких для цієї форми владарювання є поступове відмежування народних обранців від, власне, першоджерела влади і головного її носія – народу. Це дуже часто призводить до консервації влади, поступової відмови від взаємної двосторонньої комунікації, що покликана забезпечувати діалог між владою та громадянами. За таких умов існує перманентна загроза витіснення із реального політичного процесу суспільних інтересів, підпорядкування його обслуговуванню вузько корпоративних, кланових майнових потреб представників різних владних щаблів та осіб, що пов'язані з ними тінвовою мережею корпоративних зв'язків. Дуже актуальним з цього приводу є думка міністра фінансів США О. Гамільтона, яку він висловив більш ніж два століття тому, про те, що демократичний принцип вимагає від правителів відчуття розумної суспільної причетності і не вимагає від громадян беззастережного виконання рішень людей, що приймають свої примхи за інтереси суспільства [1, с. 467].

Забезпечення широкої участі різних верств населення у суспільно-політичному житті на даному етапі становлення демократичної моделі формування та функціонування політичної влади в Україні становить одну з найактуальніших та водночас найбільш дискусійних проблем у сучасній вітчизняній політичній науці. Особливої актуальності в

умовах задекларованої пріоритетності децентралізації влади набувають дискусійні питання щодо пошуку оптимізації прийняття політичних рішень на рівні місцевого самоврядування, що по суті має бути базовим осередком сучасного демократичного владарювання.

Метою статті автором поставлено аналіз функціонування ефективної моделі партисипації, включення громадян до реального управління на рівні самоврядування.

Проблема відчуження громадян від процесу реалізації влади і похідна від неї необхідність теоретичного осмислення форм і засобів здійснення ними впливу на перебіг політичного процесу отримало у політології багатоаспектну розробку з точки зору як формальних так і сутнісних характеристик цього явища. Питаннями аналізу політичної участі як суспільного феномена займалися такі видатні іноземні дослідники, як Б.Барбер, К.Пейтман, С.Верба, Г.Алмонд, Л.Даймонд, Р.Даль, Л.Мілбрайт, С.Ліпсет, Р.Мілс. Серед вітчизняних науковців привертають увагу роботи таких авторів, як Ротар Н.Ю., Бортніков В.І., Чемшит О.О., Зеленько Г.І. та інші.

Центральною тезою більшості із цих досліджень є твердження про те, що політична участь громадян у творенні публічної політики є одночасно індикатором ступеня функціональної розвиненості, якості демократії (quality of democracy) та запорукою існування реально діючого, а не декоративно-умовного народовладдя. Проте, категорія політичної участі охоплює не тільки конструктивні та свідомі форми включення громадян у систему політичного управління, як, наприклад, мобілізовану участь, що за своєю сутністю є штучним, спричиненим зовнішнім впливом проявам народної активності, не можна, на відміну від автономної, відносити до участі демократичного характеру.

Крім того, такий тип участі, як електоральна, що є одним із найважливіших і найпоказовіших типів участі громадян у демократичній політичній системі, не може виступати як первинний чи єдиний показник функціонування демократії у тій чи іншій країні. Доцільно з цього приводу проаналізувати зовсім свіжий український досвід виборів президента 2010 р., коли середня явка по країні склала 65,68%, але при цьому, менш ніж через рік дані соціологічного опитування фонду «Демократичні ініціативи» яскраво засвідчує, що українці і досі не відчувають себе повноцінними політичними акторами, здатними впливати на політичні процеси в країні – 73% українців певні, що зовсім не можуть, 15% – можуть певною мірою і лише 3% – можуть уповні впливати на стан справ на загальнодержавному рівні. У своїй спроможності впливати на стан на місцевому рівні впевнені лише 2%, в той час як 67% вважають, що не можуть впливати взагалі, а 15% – можуть певною мірою [2]. Тобто ці дані красномовно засвідчують соціальний песимізм народу щодо вчинення впливу на рішення влади в цілому на всіх рівнях її функціонування. Особливої небезпеки набуває така ситуація, коли в країні існує стабільна динаміка до протестних настроїв, спричинених невдоволенням політикою влади, так, згідно з даними дослідження Центру Разумкова, якщо в травні 2010 р. 42,7% українців вважали, що події в країні розгортаються у правильному напрямку, то вже у квітні 2011 р. цей показник знизився до відмітки у 14,2%. Крім того, за даними того ж опитування відсоток людей, готових вдаватися до неконвенційних форм політичної участі (страйки, бойкоти, вуличні заворушення), коливається від 2,2% до 18,5%, залежно від обраної форми несанкціонованого протесту, що є вибухонебезпечним з точки зору суспільної стабільності показником [3].

Саме виходячи з необхідності розмежування автономної, свідомої участі у конструктивному вирішенні проблемних питань у рамках партнерської взаємодії громадян та влади від інших форм політичної участі автор на основі підсумку підходів до визначення політичної участі Дж.Нагеля, Л.Даймонда, М. Грачева та інших, застосовує поняття партисипації, тобто сукупності індивідуальних чи групових дій членів соціальної спільності з метою справити вплив на процес формулювання або ухвалення політичних рішень на місцевому, регіональному, загальнонаціональному рівнях влади. Структурним елементом партисипації є громадська ініціатива, що належить різним суспільним групам, сукупна взаємодія яких забезпечує динамічність суспільного розвитку.

Поняття партисипації багато в чому збігається з поняттям «громадської участі», яке наводить російська дослідниця Р. Хомська – залучення тих, хто керує, і керованих в обговорення та розробку політичних, соціально-економічних, культурних програм і проектів, вплив на прийняття рішень та контроль за їх виконанням [4, с. 172]. У межах даного визначення фактично йдеться про рівень самоорганізації громадськості на місцевому рівні.

Нагальним є своєрідне «замовлення» від суспіль-

ства на введення такої партисипаторної моделі взаємодії між владою та громадянами, за якої останні отримують дійсну можливість бути включеними у процес прийняття політичних рішень. І первинним «плацдармом» для розвитку такої моделі, на думку автора, має стати рівень місцевого самоврядування та самоорганізації населення, а саме: рівень так званої «локальної демократії». Так, при аналізі співвідношення і взаємодії демократії, демократичного державно-політичного режиму і громадянського суспільства в усіх моделях демократії Д.Хелда (класичній, захисній, прямій) виявляється «локальний фактор». Невипадково, ще І. Ільїн визначає демократію як державний лад, при якому влада організована за принципом корпоративного самоврядування. У свою чергу, американський дослідник В. Остром переконаний, що «демократія спирається на безліч різноманітних співтовариств, що функціонують як самоврядні колективи» [5, с. 32].

Щоб забезпечити успіх демократичних перетворень на загальнодержавному рівні, громадяни повинні повірити, що політики, яких вони обирають, прагнуть вирішити їх проблеми, а також представляють їхні інтереси щодо покращення соціального забезпечення та рівня життя місцевої громади. Це особливо важливо на місцевому рівні, де ефективність та результативність процесу надання послуг відчутна більшою мірою і де відсутність доступу громадян до процесів прийняття рішень спричиняє зростання корупції, перешкоджає ефективному державному управлінню та зменшує шанси на покращення соціально-економічного становища.

Самоврядування виступає як підсистема (мікрорівень) загальної системи демократії в країні (макрорівень), а первинним суб'єктом виступає громада, що є невід'ємною складовою народу як єдиного носія влади та демократії в цілому.

Локальну модель партисипації можна визначити як соціально-правовий процес, вплив на локальну сферу функціонування територіальної громади, що виявляє себе в результаті участі жителів або їх частини визначеної території (членів громади) і впливає на функціонування громади за рахунок впливу на процес прийняття політичних рішень.

В умовах утвердження постмодерного типу суспільного розвитку на зміну авторитарній моделі організації державного управління приходять громадська самоорганізація, внаслідок чого змінюється форма взаємодії держави та громадянина в суспільстві. Результатом цього є лібералізація суспільних відносин, що й зумовлює відповідну децентралізацію державної влади, а отже – і зміну характеру функціонування влади на центральному та місцевому рівнях, зокрема стосовно рівня її публічності. Формується модель місцевого самоврядування, яка бере на себе турботу про місцеву громадськість шляхом реалізації її ініціатив [6, с. 12].

Аналізуючи умови та характеристики функціонування даної моделі, доцільно розглянути і теоретичні підходи до рівнів та особливостей участі громадськості. Так, американська дослідниця Шеррі Арнстейн розглядала участь громадськості відповідно до таких рівнів: - неучасть (маніпуляція

та терапія); - рівні зворотного зв'язку (поінформування, консультації, заспокоєння); - рівень громадської влади (громадський контроль, делеговані повноваження, партнерство) [7].

Д. Вілкокс пропонує розглядати п'ять рівнів контролю учасників, який постійно зростає:

1. Інформація.
2. Консультація.
3. Спільне прийняття рішень.
4. Спільні дії.
5. Підтримка незалежних дій громадськості [8].

Похідним від подібних підходів є класифікація рівнів інтенсивності участі громадськості, серед яких виділяють три типи.

Інформаційна участь громадськості (інформування). Учасники отримують інформацію про рішення, що планується. Проте вони не мають можливості на нього вплинути. Комунікації переважно односторонні, зазвичай від тих, хто планує ухвалення рішень, до громадськості.

Консультативна участь громадськості (консультування). Учасники можуть дати свої коментарі із заданого питання або представленого проекту. Таким чином, вони можуть вплинути на рішення, навіть якщо ступінь впливу істотно різниться. Комунікації в обох напрямках – від органу, який планує або приймає рішення, до громадськості і назад дозволяють максимально повно і чітко зафіксувати не тільки оціночні враження громадян, але й збагатити спектр можливих альтернатив, варіантів прийняття рішення.

Спільна участь громадськості (кооперація). Учасники можуть повідомити про рішення, наприклад, під час зустрічей за «круглим столом», під час процедур переговорів або процесу участі всіх зацікавлених сторін. Міра впливу висока і може включати спільне ухвалення рішень з політичними органами по ухваленню рішень. Органи планування або ухвалення рішень і громадськість інтенсивно взаємодіють один з одним [9].

Аналізуючи вищевказані підходи до рівнів участі громадян, треба зазначити, що деякі вчені, як, наприклад, А. Сунгуров, вважають такі рівні як поінформування, консультація такими, що відносяться до типів символічної, імітаційної участі бо характеризуються лише умовною можливістю громадян бути почутими владою [6, с. 15]. Не можна погодитись з такою думкою, проте слід врахувати також, що ці рівні логічно передують рівням вищим і слугують своєрідним обов'язковим підґрунтям для них.

У рамках даної моделі взаємодії можна сформулювати перелік основних функцій, які вона покликана здійснювати:

- функція впливу на суб'єктів прийняття державно-управлінських рішень задля ефективного вирішення нагальних для суспільства питань;
- функція інтеграції та посилення сукупності суспільних дій у контексті вирішення певної проблеми, досягнення артикульованої цілі;
- інформаційна функція, що забезпечує діагностику проблем і потреб громадськості, демонструє можливі альтернативи прийняття та здійснює оцінку наслідків різних альтернативних рішень;

- функція оцінювання доцільності та ефективності прийнятих рішень, постійного моніторингу діяльності прийнятих суспільних програм.

Що стосується оптимальних форм здійснення громадської партисипації на рівні самоврядування відповідно до рівнів участі, то, враховуючи, що ця тема потребує окремої наукової розвідки, серед них можна виділити такі:

- інформування;
- громадська освіта;
- дослідження громадських ініціатив за участю всіх зацікавлених сторін;
- різноманітні форми консультацій;
- створення коаліцій недержавних організацій;
- громадські слухання;
- громадські дорадчі комітети.

Окремо треба відзначити роль такого інституту партисипації громадян на рівні місцевого самоврядування як місцевий референдум. У науковій літературі референдум трактується як інститут, що забезпечує безпосередній вибір відповідного рішення, яке є предметом голосування. Референдуму притаманні такі характеристики: безпосередня участь громадян у представленні власної позиції, право лише на один голос кожного виборця та визнання волі більшості за основу в процесі прийняття правових актів. Розрізняють референдуми обов'язкові (облігаторні), які характеризуються тим, що їх рішення є обов'язковими для виконання, і факультативні, які означають, що їх результати не мають обов'язкового значення. Консультативний характер референдуму означає, що за його допомогою лише з'ясовується позиція громадян. Аналіз практики використання інституту референдуму в сучасних демократіях приводить до твердження, що цей інститут користується зростанням інтересу як з боку виборців, так і з боку політичних партій [10, с. 123]. До того ж, не можна не помітити активізацію уваги з боку вітчизняних парламентарів до цього інституту безпосередньої демократії, про що свідчить прийняття 19 квітня 2011 р. ВРУ у першому читанні законопроекту, що розширює можливості для застосування цього інституту у практиці місцевих громад. Так, наприклад, згідно із законопроектом 10% жителів місцевої общини можуть ініціювати проведення місцевого референдуму [11].

Роблячи підсумок, слід ще раз зазначити, що в процесі модернізації політичної системи України в контексті демократичної консолідації принципово важливо відійти від розуміння ролі громадянина як пасивного продукту громадських структур, а ставитися до нього і його діяльності передусім як до активного суб'єкта формування, легітимації та трансформації суспільно-політичних систем вироблення рішень. Цей суб'єкт, завдяки активній громадській позиції та своєму наперед визначеному вибору, спростить процес громадсько-політичної організації життя суспільства, позбавивши його ризикованої нелінійності, відкриє перед ним шляхи для формування нового стереотипу щодо можливості відстоювати власний індивідуальний інтерес. Повноцінна громадська партисипація в процесах управління суспільством розширює ін-

телектуальний потенціал для ухвалення рішень, збільшує вірогідність їх оптимізації, а отже, підви-

щується стабільність політичної системи і ефективність управління.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Федералист. Политические эссе Александра Гамильтона, Джеймса Мэдисона и Джона Джея: Пер.с англ. / Под общ. ред., с предисл. Н.Н. Яковлева, коммент. О.Л. Степановой. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Литера», 1994. – 592 с.
2. Лише 3% громадян вірять, що можуть змінити стан справ в Україні. Дані соціологічного опитування фонду «Демократичні ініціативи». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ut.net.ua/News/32834>.
3. Статистичні дані (Електронний ресурс) : сайт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. — Режим доступу : <http://razumkov.org.ua/>.
4. Холмская М.Р. Политическое участие как объект исследования. Обзор отечественной литературы. // Полис. – 1999. – № 5. – С. 170-176.
5. Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Навч. посібник. – К.: КНТ, 2010. – 232 с.
6. Афонін Е. А., Гонюкова Л. В., Войтович Р. В. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики.– К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. – 160 с.
7. Arnstein Sherry R. A Ladder of Citizen Participation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pdfqueen.com/sherry-r.-arnstein-%281969%29>.
8. Wilcox, D. The Guide to Effective Participation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.partnerships.org.uk/guide/>.
9. Стандарты участия общественности (2008г). Одобрены Советом Министров Австрии 2 июля 2008 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.partizipation.at/fileadmin/media_data/Downloads/Standards_OeB/Standards_of_Public_Participation_Russisch.pdf.
10. Шведа Ю. Референдум як політичний інститут в умовах сучасної демократії // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С.112-125.
11. Органам местного самоуправления разрешили инициировать референдум. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pspriazov.ucoz.ru/publ/ukraina/organam_mestnogo_samoupravlenija_razreshili_iniciirovat_referendum/1-1-0-11.

УДК 323.331

Г. Г. РИБАЛКА

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ

Рибалка Ганна Геннадіївна – здобувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття розглядає специфіку і сутність конституційного забезпечення соціального партнерства в умовах впливу політичних інститутів, приділяється увага тенденціям змін до конституційних актів на національному та міждержавному рівнях.

Ключові слова: конституція, політичний вплив, профспілки, об'єднання роботодавців, політико-правове регулювання.

Статья рассматривает специфику и сущность конституционного обеспечения социального партнерства в условиях влияния политических институтов, уделяется внимание тенденциям изменений в конституционных актах на национальном и межгосударственном уровнях.

Ключевые слова: конституция, политическое влияние, профсоюзы, объединения работодателей, политико-правовое регулирование.

Articles considering the specifics and ensure the essence of the Constitutional Social partnership in terms of the effects of political institutes, pay attention to the trends of changes in constitutional acts of national and international levels.

Keywords: constitution, political impact, trade-unions, associations of employers, polical-legal regulation.

© Г.Г. Рибалка, 2011

Постановка проблеми. Нормативно-правові засади функціонування системи соціально-трудоових відносин на сучасному етапі переживають пору зміни через диверсифікацію економічного розвитку, зростання вартості робочої сили, зміни міжнародного розподілу праці, створення глобального ринку. Ці тенденції спричиняють на національному і міжнародному рівнях новачі у законодавчому забезпеченні і правовому регулюванні відносин соціального партнерства. Одним з базових рівнів такої зміни є рівень конституційних національних держав та міждержавних об'єднань. На цьому рівні мають прояв як діяльність політичних сил, так і громад-

ських об'єднань. Профспілки країн Європейського Союзу беруть активну участь у реформуванні соціально-трудоового законодавства. Проте питання внесення змін до конституційних актів потребує втручання політичних сил і профспілки вступають у відносини з політичними партіями з метою забезпечення інтересів трудящих. Загалом конституційний лобізм є одним з проявів політичної діяльності груп інтересів у сфері правового регулювання соціального партнерства. Для сучасної України світовий досвід забезпечення прав трудівників на рівні конституційних актів є важливим через те, що в нашій державі відбуваються процеси зміни кон-

ституції й адаптації її до сучасних умов. Оскільки велика кількість рішень приймається пакетно, то професійні спілки, об'єднання роботодавців і держава мають можливість оптимізувати законодавство і забезпечити більш широкі підвалини для подальшого розвитку національної системи соціального партнерства.

Останні публікації за темою статті. Проблема політичного регулювання правового підґрунтя соціального партнерства активно вивчається вітчизняними науковцями. Зокрема, українським ученим М.М. Пуреем досліджено розвиток права на працю як основного соціально-економічного права людини від ідеї до реального втілення у законодавстві вітчизняному та провідних держав з ринковою економікою, а також міжнародному праві. Також ним обґрунтовано позицію щодо його розуміння як елементу загальної правоздатності [8]. Дослідницею Ю.А. Джепою розглянуті юридичні гарантії права на працю у разі припинення трудових правовідносин, розкрито їх сутність, визначено місце і значення у трудовому праві. Вченою зроблено висновки, що юридичні гарантії у трудовому праві - це правові й організаційно-правові засоби, умови та способи, за допомогою яких у суспільстві забезпечуються можливість вступу у трудові правовідносини, вільна реалізація й охорона прав суб'єктів цих відносин і відновлення у випадку порушення досліджуваних прав [3]. В.В. Лемаком вивчено феномен постсоціалістичного суспільства та держави. Ним також з'ясовано природу постсоціалістичної правової системи. На підставі нормативного та фактологічного матеріалу В.В. Лемак розглянув правові та організаційні форми впровадження зазначеної реформи в двох постсоціалістичних країнах - Чехії та Словаччині [7]. Водночас, попри істотні успіхи, реальні тенденції політичної детермінації відстоювання трудових прав ще не отримали повного відображення.

Метою статті є розгляд ролі та місця політичних чинників у процесі конституційного регулювання соціального партнерства.

Основний зміст. Конституційна практика країн світу несе відбиток взаємодії політичних інститутів, які закладають у нормативне регулювання життєдіяльності суспільства свої інтереси та вимоги політичної ситуації. В деяких країнах проблеми утвердження ліберальних прав і свобод були пов'язані із доленосними змінами в історії країн, які спричиняли зміни політичної еліти та балансу політичних сил.

Наведемо приклади конституційних формулювань, які розрізняють права людини і права громадянина. Так, в Іспанській конституції 1978 року стверджується: «Всі мають право на життя і на фізичну й моральну цілісність і ні в якому випадку не можуть піддаватися тортурам або негуманним, принизливим покаранням». Особливість Конституції Японії 1946 року полягає в тому, що права громадянина вона формулює як права народу. Наприклад, «народ має невід'ємне право обирати публічних посадових осіб і звільняти їх з посади» [10, С. 87].

Іспанський приклад засвідчив, що базові права

та обов'язки громадян потребують послідовної діяльності політичних сил з їх відстоювання та можуть бути реалізовані в період демократизації.

Конституція Іспанії, наприклад, встановлює (ст. 38): «Визнається свобода підприємництва в рамках ринкової економіки. Органи влади гарантують і охороняють її здійснення, а також забезпечують захист виробництва, відповідно до загальних економічних вимог, включаючи планування» [1, С. 97].

Право на працю, як підвалина соціального партнерства, утверджувалося в конституційній практиці дуже тривалий період. Незважаючи на те, що воно отримало широке закріплення у конституціях соціалістичних країн, у багатьох постколониальних та поставторитарних державах воно затверджувалося після тривалого періоду боротьби. І на середину ХХ століття це право мало, в основному, загальний характер, про це свідчать приклади постколониальних країн та Італії [2].

У 50-ті роки ХХ століття конституціями Бангладеш, Габона, Данії, Гватемали, Італії, Індії, Коста-Ріки, Марокко, Японії і цілої низки інших держав було проголошено право на працю. У деяких конституціях право на працю було проголошене лише як бажання або мета, до якої держава тільки прагне. Наприклад, в ст. 56 Конституції Коста-Ріки сказано: «Праця є правом людини і її обов'язком стосовно суспільства. Держава повинна прагнути до того, щоб усі люди були зайняті чесною і корисною працею, яка належно винагороджується, і не припускати умов, які у будь-який спосіб порушують свободу або гідність людини, або які зводять працю до стану простого предмета торгівлі» [11, С. 69].

Загальною тенденцією розвитку європейських країн є більш чітке та структуроване означення права на працю як важливої підвалини нормативного правового регулювання соціального партнерства. Застосування цієї норми є досить широко визначеним, свідчить про великий вплив у низці демократичних держав соціал-демократичних і комуністичних партій.

Окремі конституції проголошують також право на рівну плату за рівну працю і право на відпочинок. Ці положення знайшли своє чітке віддзеркалення в ст. 36 Конституції Італії: «Трудящий має право на винагороду, відповідну кількості і якості його праці і достатнє для забезпечення йому і його сім'ї вільного і гідного існування. Трудящий має право на щотижневий відпочинок і на щорічну оплачувану відпустку; він не може від них відмовитися» [4, С. 65].

Важливою підвалиною правового обґрунтування соціального партнерства є можливості соціальних партнерів відстоювати свої права. Ступінь радикалізму у відстоюванні трудових прав у різних країнах різний, проте закріплення права на страйк міститься далеко не в усіх конституціях. Між тим, воно гарантує можливість соціальної ролі профспілок та їх політичної ваги.

Величезним завоюванням трудящих є право на страйк, яке проголошується конституційним правом майже всіх демократичних країн. Одночасно

зарубіжне трудове законодавство передбачає різні способи і методи обмеження цього права. Найпоширенішою є заборона загальних страйків, страйків солідарності, пікетування, політичних страйків [6, С.4].

Група прав, які є підвалинами соціального партнерства, знайшли закріплення в конституції після тривалого періоду боротьби трудящих за свої права. Разом з тим, соціально-трудова зміст загальних економічних прав і свобод людини був розкритий у конституціях лише під впливом соціал-демократичних політичних сил. Таким чином, економічні права і свободи людини і громадянина, закріплені конституціями як такі, що належать кожній людині або громадянину, охоплюють відносини, пов'язані як з індивідуальним приватним життям особи, так і з життєдіяльністю громадянського суспільства в цілому.

Міжнародна співпраця у правовій галузі, а також політична воля багатьох країн забезпечують впровадження соціально-трудова законодавства в багатьох країнах світу, проте його реальне виконання залишається під контролем основних політичних сил.

Якщо положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права підлягають застосуванню негайно й без обмовок, то Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права зобов'язує держави «прийняти в максимальних межах наявних ресурсів міри до того, щоб забезпечити поступове повне здійснення прав, що визнаються в Пакті прав» [4, С. 70].

Сутність і дух соціального партнерства як механізм збалансування інтересів праці, капіталу і держави також розкривається у реальних механізмах в реалізації високих соціальних стандартів та умов праці. Тому на рівні окремих держав, максимізація реалізації прав забезпечується в конкретних умовах та ставиться в залежність від можливостей держави.

Тому соціальні і культурні права стають швидше правовими стандартами, до яких повинна прагнути держава в своїй політиці. Реалізація прав трудящих потрапляє в залежність від матеріальних можливостей держави і, до того ж, забезпечується поступово, не завжди відповідаючи рівню вимог і потреб населення.

Предметом тривалої політичної боротьби лівих та правих політичних сил в Європі та Сполучених Штатах було право трудящих об'єднуватися у профспілки. В цілому цей процес у Європі та Північній Америці завершився лише в середині 60-х років ХХ століття.

Права на колективні дії у межах захисту своїх інтересів передбачають наявність права на об'єднання у профспілки, страйки, укладення колективних договорів, участь в управлінні підприємствами. Цю групу прав, особливо право на об'єднання в профспілки, часто розглядають як частину політичних прав і свобод (свобода союзів і асоціацій). Такий підхід, безумовно, вірний, оскільки широкі колективні дії представників найманої праці часто носять певне політичне забарвлення, а іноді набувають політичної спрямованості.

Але у той же час великою мірою вони використовуються працівниками для захисту своїх соціально-економічних інтересів. Тому права на колективні дії піддаються певним обмеженням.

У конституціях деяких країн регламентується і внутрішня діяльність представницьких організацій трудящих. Ці норми визначають право забезпечити рівноправ'я суб'єктів соціального партнерства.

Профспілки практично у всіх країнах мають легальний статус, перебувають під міжнародно-правовим захистом. Закріплюється також їх право на укладення колективних договорів про умови праці. У Португалії Конституцією (ст. 55) «за трудящими визнається свобода профспілкової діяльності – умова і гарантія їх єдності в захисті своїх прав і інтересів» [5]. Але у цьому ж документі профспілкам наказано проводити періодичні вибори керівних органів шляхом таємного голосування.

У конституційно-правовому регулюванні соціального партнерства також простежуються політичні інтереси підприємців, які прагнуть до забезпечення інтересів виробництва та переваг у відносинах з найманими працівниками.

Конституціями закріплюється право на страйк, яке зазвичай виводиться із заборони примусової праці. Але для проведення страйку від робітників вимагають попереднього повідомлення підприємця, дотримання «періоду охолодження» (термін, протягом якого не можна починати страйк), проведення таємного голосування серед робітників і так далі. Забороняються багато видів страйків (політичні, солідарності і ін.).

Ступінь регламентації підвалин соціального партнерства у конституціях різних країн є різним. Обмеження можливостей відстоювання прав суб'єктів соціального партнерства залежить від політичних традицій тієї чи іншої держави.

Обмеження права на страйк, про можливість яких у конституціях часто не згадується, не суперечать загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права. Виходячи з положень «Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права», заборона права на страйк є припустимою відносно осіб, які входять до складу збройних сил, поліції і адміністрації держави, а відносно інших осіб обмеження можливі на користь державної безпеки, громадського порядку або для забезпечення прав і свобод інших. При цьому регламентація права на страйк міжнародно-правовими актами про права людини віднесена до сфери внутрішнього законодавства. Встановлювати конкретні заборони на законних підставах може лише суд.

Цікавим, з точки зору політизації конституційного процесу регулювання соціального партнерства, є закріплення у деяких конституціях положень виробничої демократії. Особливо це характерно для держав, в яких тривалий час при владі були соціалістичні, або соціал-демократичні уряди. Разом з тим, ліві за ідеологічним характером норми у конституціях властиві державам, які наприкінці ХХ століття позбулися авторитарного політичного режиму.

У ряді країн ухвалено закони про право трудящих брати участь в управлінні підприємствами

(ФРН, Франція, Швеція і т. ін.). У Португалії це право широко регламентується конституційно (ст. 54)[5]. У реальній дійсності така співучасть дещо обмежує сваволю підприємців, дозволяє, наприклад, запобігати масовим звільненням, запровадженню інтенсивних методів праці і так далі. У таких країнах, як США, Великобританія, Японія через виробничі відносини, що склалися, взагалі немає жодних спеціальних законів щодо участі трудящих в управлінні виробництвом.

Прогрес у забезпеченні трудових прав у країнах Європейського Союзу є віхою, яка знаменує виникнення нового рівня конституційно-правового забезпечення соціального партнерства. Регламентація і всебічний захист права на труд і високі стандарти оплати праці виводить країни Європейського Союзу, з точки зору змісту конституцій на такий рівень, який протиставляє їх іншим країнам світу, зокрема тим, що розвиваються.

Індивідуальні трудові права включають права на працю, відпочинок, рівну оплату за рівну працю і таке інше. Вони часто закріплені в конституціях (Іспанія, Португалія, Франція, Італія і ін.), деталізуються в трудових кодексах, колективних договорах, судових рішеннях. Ці права базуються на принципі свободи праці, згідно з яким люди вступають у трудові відносини не з примусу, а за власним бажанням. Звідси випливає, що працівник і підприємець мають право самі укласти і розривати трудовий договір, а також встановлювати його термін і зміст [2]. Проте на практиці підприємці часто односторонньо встановлюють умови праці і звільняють працівників, виходячи тільки з міркувань максимального прибутку. Працівники зацікавлені в реальності права на працю, що дозволяє їм захиститися від безробіття або загрози втратити роботу. Але це право, хоч воно формально присутнє в багатьох конституціях, забезпечити для всіх в умовах ринкової економіки неможливо. Тривала боротьба профспілок, потреби ринкового господарства призвели до того, що свавілля підприємців було значно обмежене. Конституціями були поставлені поза законом примусова праця, використання праці дітей, а також дискримінація жінок. У багатьох країнах (Франції, США, Італії, Великобританії) заборонена дискримінація під час наймання на роботу і звільнення, а також відносно умов праці. У низці країн введено навіть кримінальне покарання за дискримінацію при прийомі на роботу (Данія, Фінляндія, Норвегія, Голландія). Але проблема гарантій права на працю залишається гострою.

Хоча, загалом, ситуація із конституційним забезпеченням правових гарантій соціального партнерства залежить від ступеня активності соціальних партнерів у межах кожної держави. Тому стійкість, могутність і політична діяльність профспілок є своєрідною гарантією реального втілення конституційних положень у практику.

Результатом укладення широких соціальних пактів в середині ХХ століття стало зобов'язання працедавців утримати високі соціальні стандарти в країнах Європи. Тому, діяльність держави із підтримання високого рівня соціальних гарантій залишається незмінною, навіть якщо активність

і вимоги профспілок знижуються і згасають. Права в соціальній сфері (на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, нормальні житлові умови і ін.) в тому або іншому об'ємі зафіксовані практично в усіх конституціях. В Італії, наприклад, Конституція закріплює «право на державну допомогу при непрацездатності», в Швейцарії – право на допомогу з безробіття і через старість. Нерідко замість соціального забезпечення мова йде тільки про «громадське піклування» або «соціальну допомогу» [1, С. 154].

Таким чином, ступінь конституційної гарантованості трудових підвалин соціального партнерства залежить від політичної ситуації в різних країнах. Проте міжнародна інтеграція, зокрема розвиток європейської спільноти, підвищує вимоги до національного законодавства, до якості і реального втілення соціального партнерства. Отже, політичні чинники є вагомим рушійним силою розвитку відображення прогресивних положень соціального партнерства у конституціях [9]. Водночас політичний режим демократії є вагомим підставою реального втілення конституційних положень.

Сферою прояву політичних чинників правового регулювання соціально-трудових відносин є конституційні та установчі акти, які є компромісом основних соціальних груп щодо умов праці, соціальних стандартів та параметрів макроекономічного розвитку. Установчі акти нерідко формуються як прямий наслідок та політизації соціальних рухів за зміну умов праці. В сучасних умовах конституції гарантують вільне право на працю та її захист у межах доктрини соціальної держави. Таким чином, правовий контекст сполучається із політичним, який виступає як засіб боротьби соціальних суб'єктів за свої пріоритети в межах соціально-трудових відносин.

Перспективні напрямки реформування трудового законодавства є істотним предметом політичного торгу в країнах Заходу. Предметом переговорів є встановлення оплати праці та частки оплати праці у загальних видатках на виробництво. В умовах глобалізації цей аспект соціально-економічного розвитку набуває політичного значення, оскільки відбувається інтенсивне переміщення трудовітського виробництва у ті країни, де праця є більш дешевою, тому глобальна конкуренція збільшує політичний тиск на систему правового регулювання соціального партнерства. Суб'єкти соціального партнерства, такі як профспілки та організації роботодавців мають протилежні погляди на правове регулювання.

Кодекси законів про працю та їх трансформація також є предметом політичних відносин. Ухвалення кодексів про працю означає появу певного періоду стабільності соціально-трудових відносин. Прикладом є сучасна Росія, в якій трудовий кодекс гарантував розвиток індустріальної економіки та відносин у сфері праці, істотно модернізував цю сферу не даючи профспілкам політичних соціально-економічних важелів для тиску в межах соціального партнерства. В сучасній Україні Кодекс Законів про працю є застарілим і є деякі правові норми, які відповідають комуністичному періоду

та формам господарювання, які існували в СРСР. Разом з тим, прийняття нового, неоліберального за змістом кодексу про працю позбавить профспілки можливостей висувати вимоги, оскільки предметом правового регулювання стануть інші відносини. Саме тому політично непопулярні зміни в межах соціально-трудового законодавства утримують політичні сили від різких кроків.

Колективні договори як основа соціального партнерства і практичний прояв також є засобом політизації сфери трудових відносин. Разом з тим, у сучасній Україні відбувається позбавлення від колективів політичної суб'єктності, послаблюється традиція висування соціальних та політичних умов, через те, що профспілки створюються не на всіх підприємствах і цей процес є штучно обмеженим. Висування вимог і пропозицій сторін і використання примірних процедур також може бути підставою для соціального і економічного зіткнення, яке може перетворитися на соціальний конфлікт і врешті-решт може здобути політичний обсяг. В цілому укладення генеральних та галузевих договорів є великим кроком політичного значення, оскільки ці договори забезпечують соціальну стабільність на тривалий період часу. Разом з тим, слід відзначити, що укладення угод і договорів різного масштабу на сучасному етапі позбавлене зв'язку із масою робітників, тому по багатьох параметрах генеральні угоди є угодами елітарних груп і організацій працеводців та профспілок, які певним чином втрачають зв'язок із низовими організаціями.

Найбільшим відображенням політичної ролі правового регулювання соціального партнерства є творення корпоративної моделі соціального партнерства. В цих умовах політичну за змістом угоди – пакти стабільності – укладають між собою неополітичні суб'єкти, такі, як об'єднання працеводців, найманих працівників, соціальні органи держави. Ці ж угоди гарантують певну стабільність і певні макроекономічні показники, які визначають економічну політику держави. Корпоративний шлях узгодження суспільних інтересів є прикладом взаємозв'язку між сферою правового регулювання соціального партнерства та політичною системою.

Висновки. Політичні чинники конституційного регулювання соціального партнерства розви-

ваються через діяльність окремих політичних інститутів та зміни напрямків політичного процесу в державах світу. В країнах Європейського Союзу тенденція до укріплення правової бази соціального партнерства в частині захисту інтересів трудящих вилася у конституційних реформах п'ятдесятих років XIX століття. У таких державах як Іспанія, Португалія і Греція мали місце відновлення демократичного політичного режиму після тривалого періоду авторитаризму. В цих умовах соціал-демократичні партії намагалися закріпити в конституціях право на працю і гідні умови. Водночас в періоди економічних криз і спаду виробництва, політичні сили, які представляли організації роботодавців, активно намагалися обмежити конституційний зміст соціально-трудових гарантій. Ці процеси засвідчили, що суспільна підтримка високих соціальних стандартів залежить як від загальнополітичної, так і соціально-економічної ситуації.

Конституційне регулювання правового підґрунтя соціального партнерства на рівні міждержавних об'єднань, таких як ЄС, мало свою специфіку.

Заможні члени європейської спільноти заперечували необхідність розширення соціальних гарантій через їх високу витратність та необхідність фінансування країн-реципієнтів допомоги Європейського Союзу. Водночас тенденцією громадської думки в середині Європейського Союзу стала підтримка високого рівня оплати праці у конституційних актах (зокрема, в Лісабонських угодах).

Національні уряди як політичні суб'єкти намагалися блокувати конституційне закріплення соціальних гарантій і їх регламентацію, прагнули залишити можливості національного регулювання трудового законодавства. Певний політичний вплив на процеси конституційного оформлення соціального партнерства у ЄС справили європейські конфедерація профспілок і європейська асоціація роботодавців. Вони впливали на розробників проекту європейської конституції для більш чіткого визначення прав сторін соціального партнерства.

Для сучасної України світовий досвід політичного впливу на процеси конституційного нормування соціального партнерства є важливим, оскільки розкриває практику обговорень і дискусій щодо нових конституційних положень і змагального процесу в межах прийняття змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баглай М. В. Конституционное право зарубежных стран. / М. В. Баглай. – М.: Мысль, 2004. - 560 с.
2. Гвоздева А.М. Классификация социально-экономических прав в науке конституционного права / А.Н. Гвоздева // Научный вестник Омской академии МВД России. - 2005. - № 2. - С.23 - 29.
3. Джепа Ю. А. Юридичні гарантії права на працю при припиненні трудових правовідносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Ю.А. Джепа; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. — Луганськ, 2009. — 18.
4. Захаров В.В. Конституционное право зарубежных стран / В.В. Захаров: Хрестоматия. М.: Маклер-Б, 2006. - 346 с.
5. Конституция Португалии. Режим доступа: <http://forlawyer.com.ua/konstituci/konstituciya-portugali/899-konstituciya-portugali.html>
6. Кирикова В. В. Проблемы реализации конституционной свободы труда в условиях становления рыночной экономики в России / В.В.Кирикова: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 : Москва, 2001. – 167 с.
7. Лемак В. В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Лемак; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2003. — 40 с.
8. Пурей М. М. Право на працю в Україні в умовах ринкової економіки: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / М.М. Пурей; Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2003. — 20 с.
9. Столярова Ю.А. Конституция Российской Федерации: права и свободы человека и гражданина / Ю.А. Столярова // Вестник Санкт-Петербургского университета. - 2007. - № 2. - С.34 - 38.
10. Страшун Б.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. / Б. А. Страшун М.: Знание, 2000. - 456 с.
11. Сызько И.А. Конституционное право зарубежных стран. /И.А.Сызько, Н.М. Чепурнова. – М.: Юрифо, 2007. – 480 с.

УДК 321.342

А. О. ХМЕЛЬНИКОВ

АГЕНТСТВО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: МІСЦЕ І РОЛЬ У СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Хмельников Артем Александрович – здобувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття розглядає функціональний вимір запровадження агентства регіонального розвитку, як форми модернізації політичного управління в сучасній Україні. Вивчається політико-правовий статус агентства регіонального розвитку. Робляться висновки щодо перспектив впровадження цієї організаційної форми в інтересах забезпечення інноваційного розвитку регіонів України.

Ключові слова: агентство регіонального розвитку, оптимізація, політичне управління, модернізація, експертне співтовариство.

Статья рассматривает функциональное измерение внедрения агентства регионального развития, как формы модернизации политического управления в современной Украине. Изучается политико-правовой статус агентства регионального развития, делаются выводы о перспективах внедрения этой организационной формы в интересах обеспечения инновационного развития регионов Украины.

Ключевые слова: агентство регионального развития, оптимизация, политическое управление, модернизация, экспертное сообщество.

The article considers the implementation of the functional dimension of regional development agencies as a form of modernization of political governance in modern Ukraine. We study the politico-legal status of the Regional Development Agency, conclusions about the prospects of implementation of this organizational form for the sake of innovation development of Ukraine's regions.

Keywords: Regional Development Agency, optimization, political governance, modernization, the expert community.

© А. О. Хмельников, 2011

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перед політичною наукою сучасної України стоїть завдання пошуку концептуальних підходів до реформування системи політичного управління. Попри наявність структур державного управління і місцевого самоврядування для розвитку місцевих громад і регіонів все ще недостатньо задіяний ресурс політичних сил, експертних спільнот, а також технології координації окремих ланок управління. В умовах трансформаційної демократії політичне управління набуває великого значення, оскільки дозволяє оперативнo усувати недоліки, які виникли у межах структури державного управління. У цьому зв'язку під політичним управлінням, на нашу думку, необхідно розуміти широке тлумачення процесу прийняття і виконання рішень на макrorівні державно-владної структури. Цей процес інтегрує як позиції провідних політичних сил і громадського сектора, так і інтереси й потреби найбільших соціальних груп. Процес політичного управління не повною мірою збігається із механізмами державного управління, оскільки передбачає корекцію і варіативність політичної ситуації, пошук встановлення консенсусу між політичними акторами, між владою і суспільством у межах демократії. Тому пошук нових форм політичного управління, в якому будуть поєднуватися традиційні бюрократичні та менеджеріальні технології управління призводить до створення нових структур управління, які б мали поєднувати вже існуючі управлінські ланки і структури і забезпечувати інноваційний розвиток. Метою цієї статті є розгляд функцій і повноважень нового органу політичного менеджменту – агентства регіонального розвитку

– у структурі політичного управління регіоном. Завданнями статті є визначення політико-правового статусу агентства регіонального розвитку, а також становлення його ролі і місця у взаємодії владних повноважень органів центральної державної влади і органів місцевого самоврядування. Перебуваючи на перетині політико-владних компетенцій таких органів, як регіональні представницькі і законодавчі асамблеї й безпосередньо органи виконавчої влади, агентства регіонального розвитку мають завдання поєднання політичного ресурсу у вигляді прийняття рішень на колегіальній основі, а також експертного і професійного потенціалу.

У сучасній науковій літературі є публікації присвячені різним аспектам правового оформлення основних моделей регіонального управління. Так, питання правового регулювання економіки регіонів розглядалися В. Бодровим [1]. Проблем інноваційних інститутів розвитку територій у своїх дослідженнях торкається М. Лендзел [3]. Також необхідно відмітити дослідження П. Надолішнього, присвячені розбудові нової системи врядування в Україні [4].

Однак, попри значну увагу вітчизняних учених до регіонального управління, досі бракує розгорнутих досліджень з приводу правового оформлення організаційно-функціональної моделі управління регіональним розвитком, у фахових навчальних посібниках йому приділяється недостатньо уваги, недосконалість законодавчої бази з цього питання є загальноновизнаною. У цьому зв'язку, доцільним є наукове формування організаційно-функціональної моделі управління регіональним розвитком, яка базується на нормативно-правовій базі.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Відповідно до концепції адміністративно-територіальної реформи в Україні та реформи місцевого самоврядування передбачається передачу основної частини повноважень з регіонального політичного управління обласним радам та їх виконавчим органам, тобто органам регіонального самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи існування досить різноманітного спектра інноваційних моделей, які здатні професійно управляти регіональним розвитком, необхідно виокремлювати ті з них, які відповідають інтересам модернізації політичного менеджменту на рівні регіону. Серед цих структур у світовій практиці досить вдало зарекомендували себе агентства регіонального розвитку. Наявність вітчизняних спроб покладання функції щодо підвищення ефективності політичного управління регіональним розвитком на агентства регіонального розвитку відображена у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2001 року № 437-р «Про заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики» [5]. Тому в основу організаційно-функціонального моделювання необхідно покласти інститут агентств регіонального розвитку. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» депутат місцевої ради здійснює свої повноваження не пориваючи з виробничою або службовою діяльністю [9], тобто не на постійній трудовій основі. Такий правовий статус і практика фактично зумовили іншу правову форму, за якої необхідне формування органу професійних менеджерів, які на постійній (трудої) основі повинні здійснювати функцію управління. Таким органом виступають голова ради, заступники управління, відділи та ніші структурні підрозділи ради. З іншого боку, тривалий період обласні ради не мають права формувати виконавчий орган, що обумовлює фактичну обмеженість регіонального органу самоврядування по впровадженню політики регіонального розвитку.

Більше того, навіть, після наділення обласних рад правом формувати виконавчий орган, цей орган буде більш політичним суб'єктом управління, який не буде здатен на постійній основі професійно забезпечувати управління регіональним розвитком, оскільки його основною функцією буде погодження політичних інтересів різних політичних партій, які сформували раду. У інституції управління регіональним розвитком стоїть інше завдання: погодження інтересів територіальних громад регіону з інтересами держави та бізнесу, організаційно-методологічна допомога органам місцевого самоврядування базового рівня по наданню соціальних послуг та здійсненню місцевого самоврядування.

На наш погляд, таку функцію буде здатним забезпечити агентство регіонального розвитку, що на професійній основі, незалежно від політичних партій, які пройшли до обласної ради, буде здатним здійснювати управління регіональним розвитком.

Відповідно до цього необхідно сформувати низку обов'язкових законодавчих приписів, які формують необхідні і достатні умови функціонування Агентства регіонального розвитку (далі АРР):

1) організаційно-правовий статус АРР. АРР – це спеціалізоване комунальне унітарне підприємство, яке має внутрішню будову та компетенцію у вигляді делегованих функцій.

2) Правління АРР формується з представника обласної ради, представника Кабінету Міністрів України, представника найбільшої організації роботодавців регіону, діючої відповідно до Закону України «Про організації роботодавців» [7], представника міської ради регіону, представника сільської ради, представника селищної ради, представника найбільшої професійної спілки регіону або об'єднання професійних спілок регіону, діючої відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [8]. Члени Правління здійснюють свою діяльність на постійній основі. Члени Правління повинні мати стаж роботи більше п'яти років, один з яких у сфері господарської діяльності, мати вищу освіту. Кожна зі структур самостійно визначає представника. Представники селищної, сільської, міської ради обираються на сесії обласної ради з числа поданих пропозицій від відповідних рад. Рішення про формування Правління обласна рада приймає на сесії, після їх подання до складу правління відповідною організацією, органом державної влади чи місцевого самоврядування. У своїй діяльності АРР підзвітне обласній раді, щорічно обласна рада формує фінансовий план АРР на рік, у якому визначає обсяг коштів інвестиційного портфеля;

3) делегування функцій на підставі закону. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [6] необхідно передбачити перелік функцій, які здійснює АРР, тобто обласна рада не може самостійно вилучити або додати інші функції до АРР:

- перелік функцій АРР. На наш погляд серед основних функцій АРР має інвестування у проекти регіонального розвитку;

- участь на пайових засадах (частки, акції, цінні папери, паї) у проектах розвитку територій регіону;

- управління проектами регіонального розвитку на умовах забудовника, замовника та інвестора;

- управління територіями зі спеціальним економіко-правовим статусом, які чинні на території регіону;

- залучення кредитних та інших фінансових ресурсів під гарантії міських рад, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, Кабінету Міністрів України на підставі ст. 17 Бюджетного кодексу України [2];

- підготовка проектів регіональних програм розвитку і подання їх на розгляд обласної ради;

- надання попереднього погодження проектам рішення місцевих рад щодо програм місцевого розвитку;

- надання попереднього погодження проектам рішення місцевих рад про надання дозволу на будівництво, реконструкцію вулиць, кварталів, житлових масивів, інших будівельних об'єктів та споруд, які складаються більш ніж з одного будинку комерційного або житлового призначення;

- надання попереднього погодження проектам

рішення місцевих рада про надання дозволу на будівництво, реконструкцію об'єктів комерційного, промислового призначення, транспортного, енергетичного, водного, лісного господарства;

- підготовка, погодження проектів рішень обласної ради з питань регіонального розвитку;
- фінансування за рахунок власного бюджету витратків на здійснення капіталовкладень, фінансування програм та проектів розвитку;
- консультативна і методологічна допомога органам місцевого самоврядування з питань застосування господарських повноважень;
- здійснення правової експертизи щодо прийняття рішень органами місцевого самоврядування у рамках застосування повноважень з питань економічного розвитку місцевої території;
- здійснення клопотань до компетентних органів про видання припису про зупинення провадження проекту на певній території регіону;
- надання висновку для ухвалення обласною радою проектів розвитку територій у регіоні.

4) чіткі процедури формування фінансового плану АРР. Порядок, строки та гарантовані обсяги фінансування у відсотках до показників регіону, обласного бюджету або інших показників.

5) підзвітність обласній раді, контрольованість з боку Кабінету Міністрів шляхом делегування у правління представника, можливість впливу бізнес-структур шляхом участі у спілці підприємців регіону.

Така модель може бути більш детально зображена в організаційно-функціональному вигляді завдяки схемі на рис. 1 та коментарям до нього. Відповідно до запропонованої моделі до Правління АРР Кабінет Міністрів та спілка підприємців делегує нерівну з обласною радою кількість членів правління. Наприклад, обласна рада делегує трьох представників, Кабінет Міністрів України та спілка підприємців області – по одному. Така пропорція представників у Правлінні дає можливість обласній раді здійснювати керівний вплив на АРР, але при цьому за представниками Кабінету Міністрів України та спілки підприємців області залишається право вето з визначеного переліку питань, серед яких можуть бути інвестиції у розмірі понад визначений обсяг коштів.

Рис. 1. Проектна організаційно-правова модель агентства регіонального розвитку в Україні

Зв'язки, визначені цифрами 1, 3 на рис. 1., функціонально означають делегування представ-

ників до правління АРР та здійснення через них контрольних функцій. Зв'язки позначені цифрою 2 на рис. 1. означають делегування представників, звітність, контроль з боку обласної ради за діяльністю АРР.

Кабінет Міністрів України шляхом зв'язків, позначених цифрами 4, 5, може впливати на АРР шляхом здійснення наглядової функції з боку обласної державної адміністрації.

У пункті 6 позначеному на рис. 1. відображено внутрішнє функціонування АРР. Правління АРР формує орган функціонування Дирекцію, у складі дирекції функціонують органи, відділи, структурні підрозділи, територіальні представництва відповідно до функціональних завдань та напрямків діяльності АРР (позначені цифрою 7 на рис. 1).

Зазначимо, що провідну роль у діяльності подібного роду структур у зарубіжних країнах відіграють органи місцевого самоврядування. Шляхом формування, фінансування та контролю місцеві ради у зарубіжних країнах відіграють провідну роль у агентствах регіонального розвитку, які представляють різновид впливу місцевого самоврядування на процеси регіонального розвитку.

Особливість та актуальність функціонування такої форми управління розвитком, як агентство регіонального розвитку обумовлено тим, що вони виступають формою налагодження партнерства між владою, бізнесом і громадськістю, що є важливим у процесі просторового розвитку. Агентства виступають повноцінними суб'єктами управління і, з точки зору українського законодавства, наділені господарською компетенцією, майновою відповідальністю та правосуб'єктністю, що надає можливість бути впливовим суб'єктом управління.

Висновки. Таким чином, Агентство регіонального розвитку у структурі політичного управління регіону у перспективі може посісти одне з провідних місць. Такі його риси, як організаційна гнучкість, адаптивність до змін, можливість залучення професійних кадрів забезпечить йому свободу маневру між позиціями політичних сил, груп інтересів на рівні регіону. Водночас у сучасному політико-правовому статусі агентств національного розвитку на сьогодні відсутня імперативна складова. І органи місцевої влади, а також регіонального рівня можуть створювати або не створювати агентства регіонального розвитку на рекомендаційній основі. Структура політичного управління сучасної України є такою, що повноваження і вплив політичних інститутів, які могли б бути застосовані для забезпечення інноваційного розвитку регіонів України, на сьогодні використовуються досить різновекторно, без об'єднання у межах довгострокових стратегій і вирішення пріоритетних завдань. Запровадження інституту регіонального розвитку як профільної ланки політичного управління здатне забезпечити контакт між різними органами державної влади і місцевого самоврядування, більш ефективну координацію ресурсів інтелектуального потенціалу регіону. Крім того, політичний зміст діяльності агентства регіонального розвитку може реалізовуватися у межах організації каналів взаємодії громадськості і органів влади в межах забез-

печення інноваційного розвитку регіонів. Агентство регіонального розвитку може стати вагомим чинником аналізу і дій у межах наявних політичних альтернатив розвитку регіону, які, в свою чергу, можуть включати конструктивну співпрацю наявних політичних сил і громадських об'єднань. Також Агентство регіонального розвитку на обласному рівні має можливості реалізації потенціалу депутатського корпусу різних рівнів у галузі ініціатив з удосконалення життєдіяльності регіону в цілому та його окремих територіальних громад.

Отже, агентство регіонального розвитку має можливості перетворитися на потужну «фабрику думки», яка може запроваджувати інноваційні технології політичного управління на основі активного залучення досвіду провідних країн і запровадження мережних технологій політичного управління.

Введення таких структур можливе завдяки при-

йняттю спеціального закону «Про агентства регіонального розвитку» або створення відповідних корпоративних товариств на підставі рішень місцевих рад та уповноважених державних інституцій. Останній механізм потребує внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо питання формування відповідних основ та механізми діяльності.

Перспективи подальших розвідок. Таким чином, одним з головних напрямків удосконалення політичного управління регіональним розвитком на сучасному етапі є вдосконалення системи суб'єктів управління, які беруть участь у цьому процесі. Формально-юридично це означає, що необхідно визначити систему органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, визначити їх правовий статус, розмежувати компетенцію між різними органами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бодров В. Державне регулювання економіки регіонів: проблеми теорії і політики. / В. Бодров // 36. наук. праць Української Академії державного управління при Президенті України. – 2000. – Вип. 2, Ч. IV. – С. 16-21.
2. Бюджетний кодекс України. – К.: Велес, 2004. – 64 с.
3. Лендьял М. Спеціальні інститути розвитку територій: На шляху до європейських принципів / М. Лендьял. / За ред.: С.Максименка – Київ: Центр Інституту Схід-Захід. – 244 с.
4. Надолішний П. І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект (теоретико-методологічний аналіз): Монографія. / П. І. Надолішний. – Одеса: Вид-во УАДУ, «Астропринт», 1999. – 304 с.
5. Про заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 верес. 2001р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. - Назва з екрана.
6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
7. Про організації роботодавців: Закон України від 24 трав. 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 32. – Ст. 171.
8. Про профспілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 верес. 1999 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. - Назва з екрана.
9. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 липня 2002 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. - Назва з екрана.

УДК 321.323

В. М. ЩЕРБАК

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА НОРМАТИВНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНОГО РЕКРУТУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Щербак Віктор Михайлович – здобувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття розглядає нормативно-організаційні засади практики політичного рекрутингу в сучасній Україні. Виокремлено конституційний і законодавчий рівні регулювання добору політичних кадрів. Вивчено політичні чинники підвищення ефективності кадрового потенціалу виконавчої влади.

Ключові слова: політичний рекрутинг, кадровий потенціал, інститут державної служби, мотиви професійної діяльності, громадянське суспільство.

Статья рассматривает нормативно-организационные основы практики политического рекрутинга в современной Украине. Выделены конституционный и законодательный уровни регулирования отбора политических кадров. Изучены политические факторы повышения эффективности кадрового потенциала исполнительной власти.

Ключевые слова: политический рекрутинг, кадровый потенциал, институт государственной службы, мотивы профессиональной деятельности, гражданское общество.

Article examines the legal and organizational framework for the practice of political recruitment in modern Ukraine. Outlined the constitutional and legislative regulation of the selection of political personnel. Studied political factors which improve human resources executive.

Keywords: political recruitment, human resources, of the civil service, the motives of professional, civil society.

© В.М. Щербак, 2011

Постановка проблеми у загальному вигляді. Система політичного рекрутування державної служби розвивається в сучасній Україні з моменту проголошення в Україні. Водночас для неї важливі зв'язки з радянського періоду номенклатурного висунання політичних лідерів та управлінських кадрів. Завдяки цьому системі виконавчої влади сучасної України властиві деякі риси централізації та подекуди орієнтація на застосування адміністративних методів управління. Система державної виконавчої влади має виключне значення для забезпечення життєдіяльності українського суспільства. Тому механізми забезпечення якісними кадрами мають політичне значення, оскільки визначають можливість реалізації програм політичних сил, які є правлячими і контролюють Кабінет Міністрів, державні виконавчі органи у регіонах і територіальних громадах. У сучасній політичній науці розробка проблем політичного рекрутингу пов'язана, передусім, з методами добору кадрів і їх вертикальної мобільності всередині системи. Одночасно актуальною є проблема впливу засобів рекрутування на загальний політичний процес, який полягає у взаємодії політичних партій і громадських організацій з метою реалізації власних інтересів. У сучасній Україні в процес добору політичних кадрів на найвищій державній посаді залучені політичні еліти, засоби масової інформації, правова система. Ступінь об'єктивності під час добору кадрів не завжди відповідає європейським і міжнародним стандартам у зв'язку з національними та місцевими традиціями.

Неповною мірою в межах сучасної української політичної науки розглянуто питання впливу лідерства на ефективність політичних команд, не є визначеними професійні якості, які впливають на ефективність влади як цілої системи так і окремих підрозділів.

Актуальність дослідження проблеми політичного рекрутингу в межах системи політичної влади підвищується у предметній площині іміджу державної виконавчої влади, її структурна організація сьогодні, загалом, сформувалася і апробована політичною практикою. Водночас правові засади функціонування системи державної виконавчої влади періодично змінюються. Чинники, які впливають на ці процеси, досі не визначені.

Серед питань, які актуалізують науковий пошук зв'язку організаційних та нормативних засад виконавчої влади та загального політичного процесу є ступінь впливу політичної ангажованості окремих ланок політичного управління, ступінь лояльності окремих елементів та їх відповідність загальним процесам. В сучасній Україні відбувається поступова зміна підходів до формування владних команд у напрямку забезпечення їх ефективності. Разом з тим, неврегульованими залишаються відносини виборної та бюрократичної ланок системи державного управління.

Прикладом цих відносин є пересування народних депутатів до Кабінету Міністрів. Такі перестановки вказують на пріоритетність виконавчої влади перед законодавчою. Зокрема, для всіх урядів України часів незалежності були характерні ма-

неври і зміна курсу внаслідок зміни персонального складу органів управління.

Вказані зміни підвищували або знижували темпи політичних взаємодій у суспільстві, сприяли або перешкоджали зростанню впливу політичних сил. Тому ці питання потребують осмислення в сучасних умовах.

Серед останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, необхідно виокремити праці вітчизняних науковців. У роботі, автором якої є Ю.П. Битяк, розглянуто проблеми законодавчого регулювання державно-службових відносин та відносин у сфері здійснення службової діяльності в системі місцевого самоврядування в Україні. Визначено конституційно-правові засади державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, з'ясовано соціальну роль, функції, принципи та завдання державної (публічної) служби. Значну увагу приділено вдосконаленню системи та структури органів виконавчої влади [1]. Показано значення діяльності їх апарату для становлення державності в Україні. В.В. Кривошеїним визначено предметне поле ПР в складі політичних ризиків як діяльність, що здійснюється в політичній сфері з подолання невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої актуалізується можливість кількісної та якісної оцінки ймовірності одержання припустимого результату, невдачі та відхилення від поставленої мети. Описано структуру ПР, зокрема, теорію політичного ризику, політичний ризик-аналіз, ризик-менеджмент та ризик-консалтинг [5]. С.В. Кузнецовою з'ясовано специфіку політико-організаційної діяльності політичних інститутів у формуванні якісних характеристик лідера. Досліджено ефективність механізму лідеротворення в Україні через контролюючий вплив засобів масової інформації [6]. Поряд із цим, у предметному сегменті політичного рекрутингу державної служби залишаються невивченими істотно важливі аспекти. Метою статті є встановлення організаційних та нормативних основ системи політичного рекрутування державної служби сучасної України. Завданнями статті є окреслення нормативних передумов політичного рекрутування державної служби та визначення рис державної служби як політично-го явища.

Основні результати. Державна служба – це механізм здійснення цілей та завдань держави. Реалізуючи свої функції, державна служба має потенціал перетворення на інститут, через який реалізується демократична сутність держави, підтримується нормальна життєдіяльність суспільства, а державний апарат слугує потребам суспільного розвитку.

Державна служба має бути повсякденним каналом зв'язку держави та народу, їх взаємодії, а також виступати політико-ініціативною силою суспільства. Очікування суспільства від державної служби ефективного й відповідального керування, спрямованого на задоволення його потреб у цілому й кожного громадянина окремо, втілюються на основі виконання програм правлячих політичних сил. Досягнення цієї мети залежить від багатьох факторів, зокрема від існуючого стану державного апарата, його достатності для вирішення поточних

і стратегічних завдань. Досвід розвинених країн світу показує, що необхідно пов'язати службове просування, компетенції, ділові якості, політичну лояльність. Професійна підготовка, підвищення кваліфікації мають бути органічно «вбудовані» до системи політичного рекрутингу, відповідати стратегічним завданням держави. Державна служба являє собою складне соціально-політичне явище. Вона поєднує економічний, політичний, правовий, соціальний, організаційний, кадровий аспекти. Послугами державних службовців користуються всі сучасні країни незалежно від державного устрою, форми правління чи політичного режиму. Державні службовці виконують усі завдання і функції, які цивілізоване суспільство покладає на свою державу. Державні службовці у сучасному суспільстві здійснюють контрольну, організаційну, правозастосовну та інші види діяльності, за якими громадянське суспільство оцінює ефективність дій правлячої політичної команди.

Державна служба з точки зору політичного рекрутингу є багатфункціональним явищем, яке можна розглядати у різних аспектах. Так, С. Дубенко вирізняє наступні підходи у з'ясуванні сутності державної служби [2]: а) у процесуальному аспекті державна служба розглядається:

-по-перше, як професійна діяльність працівників органів щодо виконання покладених на них посадових функцій;

-по-друге, як процес функціонування державних органів у межах їх компетенції;

-по-третє, як здійснення цілей, функцій та законів держави, тобто це - об'єктивне суспільне явище, яке не можна розглядати лише як діяльність державних службовців і органів управління. При цьому державний апарат виступає як єдине ціле, як інститут громадянського суспільства;

б) у структурному аспекті державна служба – це система органів держави, кожен з яких відповідно до предмета його компетенції може бути названий службою. Це, наприклад, митна служба, служба безпеки, служба експортного контролю, служба зайнятості заселення, дипломатична служба тощо;

в) в організаційному аспекті державна служба являє собою систему державних посад, які відрізняються статусом, повноваженнями, підпорядкованістю, кваліфікаційними вимогами тощо, причому державні посади об'єднуються в систему не лише ієрархічними схемами, але й схемами посадового просування;

г) в інституційному аспекті державна служба - це правова, а також етична нормативна система, яка забезпечує реалізацію цілей, функцій, законів держави. Завдяки своїй етичній стороні вона не може бути зведена лише до державно-правового інституту, а набуває загальнокультурного, у тому числі, історичного, традиційного, соціального статусу;

д) соціальний аспект державної служби є інтегруючим фактором щодо всіх попередніх. Об'єктивна природа державної служби як соціального інституту обумовлена зміною призначення нової держави громадянського типу, в якій державна служба - це далеко не апарат класового насильства, а суттєвий чинник консолідації суспільства.

Державна служба, здійснюючи функції управління, є також об'єктом управління. Суб'єктами політичного управління державною службою є спеціально створені структури: Головне управління державної служби України, Координаційна рада з питань державної служби при Президентові України, Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, кадрові служби органів державної влади.

Як політичне явище державна служба – це історично складена, стійка форма організації виконання політично детермінованих управлінських завдань, спрямована на виконання конкретних заходів у межах політичного курсу уряду та правлячих політичних сил. Державна служба є компонентом держави як політичного інституту. Ситуативно зумовлений рівень політизації мають суди та правоохоронні органи. Досвід сучасної України та інших країн світу засвідчує, що зазначені установи нерідко виражають наявні у суспільстві політичні інтереси. Державна служба виконує політичні функції у демократичній державі, коли базується на правовій основі. Через інститути держави і права державна служба тісно пов'язана з економічними інститутами: власністю, господарськими об'єднаннями, фінансовими установами. Через практику лобізму державне управління також набуває окремих рис політичного інституту.

Державна служба здійснює різноманітні функції, які забезпечують той чи інший рівень легітимності політичної влади: організацію життя громадян (організаційна функція), обмін важливою інформацією (комунікаційна функція), але основна функція державної служби – це надання державних послуг у найважливіших сферах життя: освіта, виховання, безпека громадян, культура, правовий захист, медичне обслуговування тощо.

Існують два підходи щодо нормативної дефініції державної служби: широкий і вузький, які мають значення для політичного рекрутингу виконавчої влади. Відповідно до широкого тлумачення державна служба - це служба в державних підприємствах, установах і організаціях (державних навчальних закладах, державних закладах охорони здоров'я тощо). Вузький аспект даного поняття визначений у статті 1 Закону України від 16.12.93 №3723-ХІІ «Про державну службу» [3], згідно з яким державна служба – це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їхньому апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів.

Виходячи із вузького розуміння поняття державної служби, можна виділити такі ознаки:

1. Державна служба є професійною діяльністю.
2. Державна служба – це служба особи, яка займає посади в державних органах та їхньому апараті.
3. Законодавство України гарантує державному службовцю наступні соціально-економічні умови, які є додатковим стимулом політичного рекрутингу у залученні фахових кадрів: належні матеріально-технічні умови служби; грошове утримання та інші виплати, передбачені законодавством;

щорічну оплачувану відпустку, перепідготовку і підвищення кваліфікації із збереженням грошового утримання на період навчання, обов'язкове одержання згоди на переведення на іншу посаду державного службовця, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством; пенсійне забезпечення за вислугу років і пенсійне забезпечення членів сім'ї державного службовця у випадку його смерті, яка наступила у зв'язку з виконанням ним посадових обов'язків, обов'язкове державне страхування на випадок захворювання або втрати працездатності в період проходження державної служби.

Чинне законодавство визначає основні гарантії службової діяльності державних службовців, зайнятих у різних сферах державно-службових відносин. Розділ VII «Матеріальне та соціально-побутове забезпечення державних службовців» Закону України від 16.12.93 № 3723-ХІІ «Про державну службу» визначає основні засади матеріального забезпечення та соціального захисту державних службовців [3], а саме: ст. 33 «Оплата праці», ст. 34 «Заохочення за сумлінну працю», ст. 35 «Щорічні та додаткові відпустки державних службовців», ст. 36 «Соціально-побутове забезпечення державних службовців», ст. 37 «Пенсійне забезпечення і грошова допомога державним службовцям».

Розділ V Закону України від 07.06.2001 № 2493-ІІІ «Про службу в органах місцевого самоврядування» [4] визначає засади матеріального та соціально-побутового забезпечення посадових осіб місцевого самоврядування, на яких також поширюється дія Закону України «Про державну службу». Статус державного службовця є вагомим ресурсом покращення кадрового потенціалу державної служби. Потрібно брати до уваги також політичні завдання структури державного управління і вимоги поточної політичної ситуації. З метою виконання програмних положень, проголошених під час виборчих кампаній, необхідно забезпечувати певний рівень політичної лояльності управлінських кадрів, а також визначати рівень усвідомлення найважливіших напрямків роботи всіма ланками управління. За таких умов організацій-

но-нормативні й політичні вимоги до рекрутування кадрів державної служби буде гармонізовано.

Висновки. Таким чином, в умовах сучасної України організаційні і нормативні основи, закладені в законодавстві, засвідчили перехід на критерії ефективності, професіоналізму в доборі кадрів. Водночас система рекрутингу повною мірою ще не склалася, оскільки політичні сили здійснюють заміну кадрового складу органів політичного і державного управління на основі суб'єктивних критеріїв. Законодавчі норми сучасної України визначають демократичний характер добору кадрів до установ державної виконавчої влади. Однак вони не деталізують безпосередньо способів атестації та критеріїв об'єктивності оцінки конкретних працівників і підрозділів з боку громадськості. З активізацією ліберальних ринкових реформ в Україні відбулося активне запровадження менеджментального підходу до формування кадрового складу органів державної виконавчої влади. Проте з огляду на формування партійної системи, критерії ефективного політичного менеджменту ще не склалися, оскільки різні політичні сили мають різну кваліфікацію та рівень підготовки.

Розвиток політичного процесу сучасної України в умовах демократії засвідчив, що перехід на більш гнучку систему рекрутування є вимогою часу. Істотним чинником модернізації сучасної системи добору політичних і державних кадрів є використання досвіду розвинених держав. Факти політичної історії сучасної України свідчать, що система і практика рекрутування є важливим політичним процесом, який відбувається не завжди прозоро і в правових межах. Водночас його організаційно-нормативні межі сьогодні поступово наближаються до моделей ефективності та транспарентності.

Отже, організаційно-структурні зв'язки сучасної системи рекрутування державної служби і політичного процесу містять тенденції до стимулювання прогресу або регресу демократичних перетворень у сучасній Україні. Перспективи в подальшому розгляді проблеми, порушеної в даній статті, є вивчення теоретичної розробки кадрового потенціалу виконавчої влади в сучасній політичній науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Ю.П. Битяк; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2006. — 40 с.
2. Дубенко С.Д. Державна служба і державні службовці в Україні / С.Д. Дубенко. — К.: Ін Юре, 1998. — 244 с.
3. Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ - Ст. 490. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3723-12>
4. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р. № 2493-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - №33. - С. 175.
5. Кривошеїн В.В. Політична ризикологія: концептуально-парадигмальні та наукознавчо-праксеологічні засади: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.01 / В.В. Кривошеїн; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О.Гончара. — Д., 2010. — 32 с.
6. Кузнецова С.В. Політичне лідерство: сутність та механізм формування в Україні: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 [Електронний ресурс] / С.В. Кузнецова; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2002. — 19 с.

УДК 321.7 (477)

Т. М. ЗАХАРОВА

ЧИННИКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Захарова Т. М. – викладач-стажист кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ)

У статті досліджуються чинники, які сприяють демократичному розвитку та ефективному формуванню політичного класу в сучасній Україні.

Ключові слова: політичний клас, політична еліта, демократичний розвиток, чинники розвитку, опозиція, політична культура.

В статье исследуются факторы, которые способствуют демократическому и эффективному формированию политического класса в современной Украине.

Ключевые слова: политический класс, политическая элита, демократическое развитие, факторы развития, оппозиция, политическая культура.

In the article are searching factors, which contribute to the democratical and effective forming political class in modern Ukraine.

Key words: political class, political elite, democratical development, factors of development, opposition, political culture

© Т.М. Захарова, 2011

За останні роки в науковому світі розгортаються дискусії щодо визначення понять «політична еліта» і «політичний клас», відбувається обмін думками про рушійні сили суспільства та його структуру, наявність в Україні політичної еліти, її здатності як соціальної верстви до загальнонаціональної відповідальності за розвиток суспільства і держави.

З огляду на це виникає необхідність більш глибокого вивчення процесів управління суспільством і головних чинників його ефективного розвитку.

Метою статті є з'ясування чинників діяльності політичного класу на основі аналізу відповідної емпіричної бази.

Серед досліджень, в яких приділено увагу певним аспектам проблеми, можна виділити праці таких учених, як В. Бебик, М. Головатий, В. Корнієнко, О. Крюков, І. Курас, Б. Кухта, М. Михальченко, В. Осадчук, А. Пахарев, Ф. Рудич, Г.Щедрова та інші, які ще з 90-х років почали займатися проблемами політичних еліт.

Сьогодні в Україні переважають дослідження конкретико-теоретичного та загальнофілософського типів аналізу, у той час як існує потреба в узагальнених дослідженнях на рівні емпіричного пізнання. Порівняно незначна кількість таких досліджень, особливо стосовно другої половини 90-х років, вказує на те, що ця проблема гостро актуальна й мало проаналізована на новому політологічному матеріалі.

Дослідження політичного класу, умов його демократичного розвитку та функціонування потребують залучення нових методів вивчення. Досі повністю не розкрито головні чинники розвитку політичного класу в Україні. Це пов'язано, перш за все, з тим, що сьогодні ще триває процес державотворення, становлення власної політичної моделі розвитку і, звичайно, становлення вітчизняної по-

літичної науки. У таких умовах виникає потреба більш глибокого вивчення, наукового обґрунтування вже існуючих понять і категорій та методологічне осмислення нових, ще недостатньо визначених, але вже актуальних.

Проблема ролі і місця політичного класу, політичних лідерів у становленні української державності останнім часом інтенсивно досліджується політичною наукою. Вийшов друком ряд монографічних праць, періодично публікуються статті, аналітичні матеріали [9].

Сьогодні науковці ще не дійшли до єдиної точки зору щодо сутності політичного класу, його місця та ролі в управлінні державними справами, ефективних механізмів його формування та функціонування. Отже, виникає потреба глибокого і всебічного опрацювання світових і вітчизняних наукових напрацювань щодо питань функціонування політичного класу, а також його ролі в якості чинника державотворення [8].

Окрім того, процес формування політичного класу в Україні детермінований характером переходу від авторитарного політичного режиму до демократичного, еволюційністю правлячої еліти, історичним спадком принципів і форм управління радянських часів, регіональними особливостями держави, утвердженням демократизму, наростанням ваги політичної влади та загостренням боротьби за неї, рівнем політичної культури тощо.

Але поряд із цим існують і позитивні зміни у розвитку політичного класу. Процес входження до політичного класу сьогодні став більш спрощеним, ніж, наприклад, ще декілька років тому. Останнім часом посилюється вплив політичних партій, опозиції, а також громадських організацій на прийняття політичних рішень. Політичний клас, безумовно, стає більш відкритим та інституціоналізованим.

Однак позитивні тенденції розвиваються дуже повільно, наштотуючись на своєму шляху на численні перешкоди. Так, перебування правлячої та опозиційної частин українського політичного класу в перманентному конфлікті серйозно розбалансувало політичну систему України, призвело до падіння ефективності та авторитету державної влади в цілому.

Виходимо з того, що справжній політичний клас в Україні тільки формується, кардинальна зміна еліти ще не відбулася, це тривалий еволюційний процес. Змін на краще можна чекати лише за умови становлення двох-трьох могутніх політичних партій, у змаганні яких за владу досконалої виборчої системи, яка нині відсутня, з'являться справжній політичний клас, правляча еліта, що відзначатимуться високим професійним і моральним рівнем, матимуть стратегічні цілі й волю для їх здійснення. Як зазначив видатний український політичний діяч, історик, теоретик українського консерватизму В. Липинський: «Державу можна будувати за ініціативою провідної верстви або аристократії. Тільки така сильна група, яка міцно зв'язана спільними економічними інтересами, тільки така група, яка має спільну культуру, спільну та ясну, свою власну політичну лінію – тільки така група може об'єднати і зорганізувати біля себе всю націю» [5, с. 377]. І від того, якими темпами буде йти цей процес, яким цінностям його учасники віддадуть перевагу, буде залежати майбутнє України.

Управлінська еліта, якщо вона прагне відіграти роль політичного класу, покликана опанувати демократичну політичну культуру і при цьому нести правову і моральну відповідальність за стан справ у державі.

Оцінюючи систему чинників, які в найближчому майбутньому визначатимуть стабільність перебування людини у вищих ешелонах влади, можна констатувати відсутність у цьому процесі певної чіткості, зрозумілих критеріїв і конкретних показників. На думку багатьох експертів, усталеність перебування у вищих ешелонах влади сьогодні визначається вмінням підтримувати неформальні відносини з потрібними людьми, увійти до «команди» лідера та продемонструвати йому лояльність – такий собі неопатрімоніалізм [13].

Якщо класифікувати чинники розвитку політичного класу, то можна зазначити, що першим, головним кроком до розвитку політичного класу сучасної України є момент юридичного закріплення державності України та, відповідно, формування нових органів влади, який охоплює 1990 - 1994 роки. Прийнята 16 липня 1990 р. Декларація «Про державний суверенітет України» закріпила принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Це стало першим кроком і могутнім імпульсом створення власної системи управління, Україна розпочала свій власний шлях розвитку. Послідовним кроком на цьому етапі стало прийняття Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. «Акту проголошення незалежності України», який закріплював створення незалежної самостійної Української держави. Отже,

перед державою постало завдання – здійснити реформування державних органів влади та створити управлінський прошарок відповідно до демократичних стандартів [8].

Дослідниця правлячої політичної еліти в Україні Л. Мандзій наголошує, що найважливішими характеристиками першого етапу формування управлінського прошарку держави став «процес зміни поколінь; регіональність, несамостійність, виконавча сутність правлячої політичної еліти, домінування в її трансформаціях тенденцій наступності; загострений вияв нестачі «внутрішніх» резервів, практично повна відсутність можливості рекрутування членів правлячої політичної еліти ззовні (з-поза меж партійно-господарської номенклатури УРСР), неподолані правлячою політичною елітою численні перешкоди на шляху до свого самодостатнього розвитку» [6, с. 11].

Отже, з 1990 по 1994 рр. відбувалося становлення як політичної еліти, так і політичного класу України. Українська політична нація, так само як і незалежна Українська держава все ще перебувають у стані формування. Особливо це стосується мовного, культурного питання, моделі економічного розвитку й зовнішньополітичного вектора. Головною пересторогою на шляху утвердження всіх інститутів суверенної держави залишаються якісний рівень та мотивація національної еліти. Тому ми переконані, що сучасну політичну еліту в Україні необхідно розглядати крізь призму її радянського походження. Головний редактор російського часопису «Мировая экономика и международные отношения» О. Рябов визначає зміст першого етапу пострадянської трансформації таким чином: «Прагнення колишніх радянських еліт перетворитися в новий правлячий прошарок суспільства, засноване вже на ринковій економіці. Це перетворення було здійснено шляхом масштабної приватизації державної власності, яка унеможливила повернення до колишньої соціально-економічної і політичної системи. Практично всюди влада й бізнес стали міцно зв'язані одне з одним, а інтереси найвищих урядовців і власників провідних компаній і підприємств тісно переплелися» [10].

Не менш важливим чинником формування політичного класу є характер відносин влади та опозиції. Період з 2005 р. по 2011 р. в Україні характеризується високою інтенсивністю політичних процесів. Відбулися суттєві зміни в конституційно-правовому полі держави, політичній і партійній системах, характері політичного устрою в цілому. Головними суб'єктами цих дій були політичні сили (партії і блоки), які через участь у виборах отримували контроль над тими чи іншими владними інститутами, чи, відповідно, опинялися в опозиції. Відносини влади й опозиції протягом останніх семи років характеризуються, за інерцією, протистоянням у виборчій кампанії 2004 р. Також збільшували напруженість у взаєминах між вищими владними інститутами суперечності, закладені конституційними змінами 2004 р., міжособистісна конкуренція лідерів політичних сил у період виборчих кампаній і підготовки до них. Унаслідок

цього досліджуваній період відзначався гострими і тривалими політичними кризами, змінами політичних сил при владі та в опозиції [12].

Постійні конфлікти між провладними та опозиційними силами, періодичні гострі політичні кризи спонукали владу й опозицію до спроб досягнення формальних і неформальних угод. Наслідками таких дій стали критичне ставлення громадян до політичних партій, у т.ч. опозиційних, суттєве зниження рівня громадської підтримки багатопартійності загалом, а також суспільний запит на появу якісно нових політичних сил.

Політичні сили, що перебували при владі, вдавалися до тиску на політичних опонентів, зокрема, і з використанням силових структур. Особливо характерним це було для періодів одразу після президентських виборів 2004 р. і 2010 р. Однак, якщо після обрання Президентом України В.Ющенка цей часовий проміжок тривав відносно недовго – до вересня 2005 р., то після обрання Президентом України В.Януковича силовий тиск на опозицію набув характеру стійкої тенденції, що спостерігається й нині [12].

Поки що відносини між владою й опозицією в Україні не перетнули межу, за якою поглиблення конфронтації та її переростання у відкритий конфлікт є невідворотним. Однак ця межа є дуже близькою. Тому подальший розвиток подій залежатиме від усвідомлення цієї обставини обома сторонами і наявності у них політичної волі для початку діалогу. Разом із тим, налагодження цивілізованих відносин між владою й опозицією, забезпечення їх стабільності в подальшому вимагають створення надійних інституційних запобіжників.

На думку експертів Центру Разумкова, такими запобіжниками, насамперед, є: реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина; збалансування системи влади, створення дійової системи стримувань і противаг; посилення впливу громадян та їх об'єднань на діяльність органів влади, підвищення рівня їх прозорості і підзвітності; забезпечення умов для вільної політичної конкуренції, створення надійних правових гарантій діяльності опозиції; підвищення інституційної спроможності політичних партій, зокрема опозиційних [12].

Важливим чинником налагодження цивілізованих відносин між владою й опозицією та набуття ними усталеного характеру є формування демократичної політичної культури українського політикуму та суспільства загалом.

Реалізація цього завдання значною мірою пов'язана з оновленням політичної еліти та розвитком громадянського суспільства в Україні.

Беручи до уваги останні події в Україні, цікавими є дослідження громадської думки, проведені Центром Разумкова наприкінці вересня-на початку жовтня 2011 року щодо підтримки опозиційних політиків. Так, серед провідних українських політиків найбільшу підтримку мають Ю. Тимошенко (14,3% повністю підтримують її діяльність, 22,1% – підтримують окремі дії, 56,7% – не підтримують її діяльність), А. Яценюк (відповідно 11,9%, 34,7% і 44,2%), В. Кличко (відповідно 10,2%, 31,8% і 41,5%) [12].

Порівняно з травнем 2011 року, статистично значуще зросла частка респондентів, які повністю підтримують діяльність Ю. Тимошенко (з 11,9% до 14,3%) та А. Яценюка (з 8,6% до 11,9%). За цей же період зменшилося число тих, хто не підтримує діяльність Ю. Тимошенко (з 60,1% до 56,7%) та В.Кличка (з 47,5% до 41,5%), і зросла частка тих, хто не підтримує діяльність діючого Президента (з 48,1% до 54,6%) [12].

Діяльність Прем'єр-міністра України М. Азарова повністю підтримують 5,1% опитаних, підтримують окремі його дії – 27,5%, не підтримують – 61,8%. Діяльність віце-прем'єр-міністра С. Тігіпка – відповідно 5,8%, 25,2% і 61,6%, Голови Верховної Ради України В. Литвина – відповідно 3,4%, 23,6% і 64,1% респондентів [12].

Серед українських політиків найбільш негативно оцінюється діяльність В. Ющенка (лише 1,5% повністю її підтримують, 9,3% – підтримують окремі дії, 80,4% – не підтримують) [12].

Політична опозиція відіграє ключову роль у реалізації принципів демократії, однак, виконання цієї ролі є неможливим без її підтримки громадянськістю. Громадська думка є вагомим чинником, що визначає характер перебігу політичних процесів у будь-якій країні. За яким сценарієм розвиватиметься Україна – авторитарному чи демократичному – значною мірою визначатиметься тим, який саме із цих сценаріїв буде підтриманий громадянами України.

Негативні наслідки діяльності політичного класу позначаються й на стані та характері політичної участі і політичної культури громадян. Пріоритет традиційно-патерналістських політико-культурних установок відтворює відповідні традиційно-авторитарні моделі поведінки. Авторитарні стереотипи, що зашилися в масовій та елітній свідомості, заважають впровадженню демократичних процедур.

На думку доктора політичних наук Г. Щедрової, зараз Україна робить стрімкий історичний і політичний крок у майбутнє. Рішуче позбавляючись від тоталітаризму, наша країна вибрала своїм орієнтиром тип суспільного устрою, в центрі якого має постати людина з усім розмаїттям своїх проблем як в економічній, так і в соціальній або політичній сферах [14, с. 4]. Усі ці чинники важливі водночас, усі вони однаково впливають на формування політичної культури громадян. Тому політичний клас має спрямовувати свою діяльність на об'єднання сил для здійснення рішучих кроків у створенні та формуванні політичної культури.

На думку російського вченого Е. Баталова, у сфері політичних відносин політична культура має тотальний характер, вона розчинена, хоч можливо і не зовсім рівномірно у всій сукупності відносин, які складаються між учасниками політичного процесу. Як зазначає науковець: «Ці відносини «пронизані», «просякнуті», «насичені» культурою» [1, с. 29]. Дослідник вважає, що її ядром є певний «культурний субстрат», під яким він розуміє найбільш стійкі елементи суб'єкт-об'єктних відносин, що складаються у ході політичного процесу й безпосередньо проявляються в уявленнях, переконаннях, установках, притаманних суб'єктам політич-

ного процесу, а також в їхній поведінці. На думку вченого, політичний процес базується на основі цих елементів, які, як він зазначає: «...складають його «генетичний код» [1, с. 29].

Таким чином, політична культура значною мірою зумовлює рівень елітарності та ефективності діяльності політичної еліти.

Пізнання політичного життя будь-якого суспільства неможливе без поглибленого вивчення його політичної культури. Саме вона здебільшого пояснює витоки, характер і особливості конкретної політичної системи, політичну свідомість і поведінку суспільних груп, динаміку й спрямованість політичних процесів. Усі ці й інші важливі чинники будуть сприяти виробленню демократичної політичної свідомості, яка, в свою чергу, створить умови щодо формування громадянського суспільства. Політична культура впливає на поведінку і діяльність різних організацій, на їх сприйняття явищ внутрішньої і зовнішньої політики. Від рівня і стану політичної культури залежить сприйняття населенням або незгода з запропонованим політичним курсом.

Тому сучасному політичному класу належить формувати громадянську політичну культуру, якій були б характерні висока активність громадян, їх включення в політичну систему, визнання суб'єктами політичного процесу громадянських прав і свобод людини й громадянина.

Сучасна еліта, що складається з різних субеліт, не виконує свої функції. Якщо вона не стане відкритою, мобільною, не буде постійно оновлюватися, її чекають занепад і виродження через надмірну бюрократизацію та корумпованість. Результатом стане або дезорганізація і дезінтеграція держави, або ізольованість від світу і відокремлення суспільства, керованого такою елітою. «Сучасні еліти відрізняються від еліт авторитарних суспільств тим, що їм притаманні динамізм, безупинна рухливість, а їхнім структурам – різноманітність і відкритість» [7, с. 379].

Отже, варто зазначити, що демократичний політичний клас має представляти собою широку і відкриту верству суспільства, яка вчасно та профе-

сійно реагує на зовнішні виклики, оперативно підбирає найоптимальніші шляхи досягнення цілей, здатна своєчасно протидіяти деструктивним проявам у системі влади чи в суспільстві та забезпечувати повноцінний розвиток держави.

Відкритість демократичного політичного класу є важливою ознакою, яка забезпечує постійний тісний зв'язок із зовнішнім середовищем. За умови збереження відкритості він повинен стати атрибутом громадянського суспільства, де навички самоорганізації громадян стануть ефективним засобом проти посилення державної влади. Якщо такі навички не розвивати далі, то в суспільстві ще більше буде поширюватись бюрократія.

За роки незалежності з участю політичного класу наша держава відбулася в усіх формальних вимірах. У суспільно-політичній сфері оновлюються владні структури, сформована багатопартійна система, хоча ще й малофункціональна, діють інститути громадянського суспільства – громадські об'єднання, недержавні аналітичні центри, незалежні друковані та Інтернет-видання тощо. В економічній сфері відбуваються трансформаційні процеси, спрямовані на впровадження ринкових засад. У зовнішньополітичній сфері – незалежність, суверенітет і недоторканість кордонів України визнані світовим співтовариством: країна стала рівноправним членом багатьох міжнародних об'єднань і організацій.

Але, все ж таки, Україні бракує загальнонаціонального, визнаного суспільством лідера, який зміг би переломити несприятливий хід політичних, економічних і соціальних процесів в країні та зробити її політично стабільною, економічно процвітаючою, незалежною європейською державою.

Таким чином, демократичний розвиток політичного класу в сучасній Україні характеризують базові чинники формування – політична культура, діяльність політичного класу в опозиції, демократична спрямованість у політичних партіях, конкуренція тощо. Реальний стан політичного класу в суспільно-політичному житті та в системі управління, розкриття сутності владних відносин потребують додаткової уваги та подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баталов Э. Политическая культура современного американского общества / Э. Баталов. — М. : Наука, 1990. — С. 29.
2. Брюховецький В. Формування нової української еліти [Електронний ресурс] / В. Брюховецький. — Матеріали круглого столу. — Режим доступу : <http://www.Elita/gov.ua>.
3. Головатий М. Поняття «політична еліта» і «політичний клас» у контексті сучасної політичної думки [Електронний ресурс] / М. Головатий // Український центр політичного менеджменту. — Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=88&c=2181>.
4. Крюков О. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : [Монографія] / О. Крюков. — К. : Вид-во НАДУ, 2006. — 252 с.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію Українського монархізму (Фрагмент) // Політологія. Кінець XIX — перша половина XX ст. : Хрестоматія / [За ред. О.І.Семківа]. — Львів : Світ, 1996. — С. 377.
6. Мандзій Л. С. Правляча політична еліта України: суть та етапи становлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Любомира Степанівна Мандзій. — Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. — 17 с.
7. Осадчук В. Еліти і проблеми формування демократичних засад у процесі державотворення України / В. Осадчук // Збірник наукових праць УАДУ. — 2002. — Вип. 2. — С. 376—382.
8. Остренко С. І. Політичний клас як чинник державотворення в сучасній Україні [текст] дис...канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / Євгенія Іванівна Остренко; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. — Луганськ, 2011. — 173 с.
9. Рудич Ф. М. Політика в особах. Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти. [Монографія] / [За заг. ред. Ф. М. Рудича]. — К. : Парламентське вид-во, 2009. — 352 с.
10. Рябов А. Москва принимает вызов «цветных» революций [Електронний ресурс] // Pro et Contra. — 2005. — Июль-август. — Назва з титул. екрана. — Режим доступу : <http://www.google.com.ua/search?client=opera&rls=ru&q>.
11. Рябов А. «Самобытность» вместо модернизации: парадоксы российской политики в постстабилизационную эпоху / А. Рябов. — М. : Гендальф, 2005. — 64 с.

12. Укр. центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [Електронний ресурс] : / Національна безпека і оборона. — 2011. — №7—8. — С.44—47. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal.
13. Фисун А. А. Демократия, неопартиониализм и глобальные трансформации / А. А. Фисун. — Х. : Константа, 2006. — 352 с.
14. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти : [Монографія] / Г.П.Щедрова. — Луганськ : Вид-во «Елтон-2», 2009. — 308 с.

